

Mortimer J. Adler, Charles Van Doren

cum se citește o carte

*Ghidul clasic pentru
o lectură inteligentă*

Editor: Călin Vlasie

Redactor: Ioan Es. Pop

Tehnoredactare: Gabriela Chircea

Coperta colecției: Ionuț Broșțianu

Prepress: Marius Badea

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

ADLER, MORTIMER J.

Cum se citește o carte : ghidul clasic pentru o lectură inteligentă /

Mortimer J. Adler, Charles Van Doren ; trad. de Doru Căstăian. -

Pitești : Paralela 45, 2014

Index

ISBN 978-973-47-1725-5

I. Van Doren, Charles

II. Căstăian, Doru (trad.)

028

Mortimer J. Adler and Charles Van Doren,
How to Read a Book

Copyright © 1940 by Mortimer J. Adler, renewed 1967 by Mortimer J. Adler

Copyright © 1972 by Mortimer J. Adler and Charles Van Doren

Copyright © Editura Paralela 45, 2014, pentru prezenta traducere

MORTIMER J. ADLER

și

CHARLES VAN DOREN

Cum se citește o carte

Ghidul clasic

pentru o lectură inteligentă

Traducere din limba engleză
de Doru Căstăian

CUPRINS

<i>Prefață</i>	9
Partea întâi. Dimensiunile cititului	13
1. Activitatea și arta de a citi.....	15
<i>Cititul activ 16 • Scopurile cititului: a citi pentru informații și a citi pentru a înțelege 18 • Cititul ca formă de învățare: diferența dintre învățarea prin instruire și învățarea prin descoperire 21 • Profesori prezenți și absenți 24</i>	
2. Nivelurile lecturii.....	25
3. Primul nivel al lecturii: lectura elementară	29
<i>Etape în învățarea cititului 31 • Etape și niveluri 33 • Niveluri superioare ale lecturii și niveluri superioare ale educației 34 • Cititul și idealul democratic de educație 35</i>	
4. Al doilea nivel al lecturii: lectura inspecțională.....	37
<i>Lectura inspecțională I: răsfoirea sistematică sau prelectura 38 • Lectura inspecțională II: citirea superficială 41 • Despre vitezele de lectură 42 • Fixații și regresii 44 • Problema înțelegerii 44 • Rezumat asupra citirii inspecționale 46</i>	
5. Cum să fii un cititor pretențios.....	48
<i>Esența cititului activ. Cele patru întrebări pe care le pun cititorii 49 • Cum ajungem să posedăm o carte? 51 • Cele trei feluri de adnotare 53 • Formarea obiceiului de a citi 54 • De la mai multe reguli, la o singură deprindere 55</i>	
Partea a doua. Al treilea nivel de lectură: citirea analitică	59
6. Clasificarea unei cărți	61
<i>Importanța clasificării cărților 62 • Ce putem învăța din titlul unei cărți 63 • Cărți teoretice vs. cărți practice 66 • Tipuri de cărți teoretice 70</i>	
7. Radiografia unei cărți	75
<i>Despre intrigi și planuri. În căutarea temei unice a unei cărți 78 • Cum stăpânim multiplicitatea? Artă de a sublinia o carte.....</i>	82 •

Artele complementare ale scrisului și cititului 87 • Descoperirea intențiilor autorului 89 • Prima etapă a lecturii analitice 90

8. A (ne) înțelege (cu) un autor92
Cuvinte vs. termeni 92 • Găsirea cuvintelor-cheie 96 • Cuvinte tehnice și vocabulare speciale 97 • Găsind înțelesurile 100
9. Aflarea mesajului unui autor106
Enunțuri și propoziții 108 • Descoperirea enunțurilor-cheie 111 • Găsirea propozițiilor 114 • Găsirea argumentelor 117 • Găsirea soluțiilor 122 • Al doilea stadiu al lecturii analitice 123
10. A critica în mod corect o carte124
Actul de a fi învățat, ca virtute 125 • Rolul retoricii 127 • Importanța suspendării judecății 128 • Importanța evitării disputelor 130 • Despre rezolvarea dezacordurilor 132
11. A fi sau a nu fi de acord cu un autor136
Prejudecată și judecată 138 • Judecând viabilitatea autorului 140 • Judecând exhaustivitatea autorului 142 • Al treilea stadiu al lecturii analitice 144
12. Ajutoare pentru citit.....148
Rolul experienței relevante 149 • Alte cărți ca formă de ajutor extrinsec 151 • Cum să folosim comentariile și rezumatele 152 • Cum să folosim cărțile de referință? 154 • Cum să folosim un dicționar? 156 • Cum să utilizăm o enciclopedie? 159

Partea a treia. Abordări ale diferitelor tipuri de lectură.....165

13. Cum să citim cărți practice167
Cele două feluri de cărți practice 168 • Rolul persuasiunii 172 • La ce se referă acordul în cazul cărților practice? 174
14. Cum să citim literatură imaginativă177
Cum să nu citim literatură imaginativă 178 • Reguli generale pentru citirea literaturii imaginative 181
15. Sugestii pentru a citi proză, piese de teatru și poeme187
Cum să citim povești 189 • O notă despre epopei 193 • Cum să citim piese de teatru 194 • O notă despre tragedie 196 • Cum să citim poezie lirică 197
16. Cum să citim istorie203
Caracterul eluziv al faptelor istorice 204 • Teorii ale istoriei 206 • Universalul în istorie 207 • Întrebări de pus unei cărți istorice 209 • Cum să citim biografii și autobiografii 211 • Cum să citim despre evenimentele curente 215 • O notă privitoare la rezumate 218
17. Cum să citim științe și matematică?220
Înțelegerea demersului științific 221 • Câteva sugestii pentru citirea cărților clasice de știință 222 • Înfruntând problema matematicii 224 • Cum să ne descurcăm cu matematica din cărțile științifice 227 • O notă despre știința populară 229
18. Cum să citim filosofie?.....232
Întrebările pe care le pun filosofi 233 • Filosofia modernă și marea tradiție 236 • Despre metoda filosofică 237 • Despre stilurile filosofice 240 •

<i>Câteva ponturi pentru a citi filosofie</i>	244	•	<i>Despre cum vă puteţi hotărî</i>	248	•
<i>O notă despre teologie</i>	249	•	<i>Cum să citim cărţile „canonice”</i>	250	
19. Cum să citim ştiinţe sociale?	252				
<i>Ce este o ştiinţă socială?</i>	253	•	<i>Aparenta uşurinţă a citirii ştiinţelor sociale</i>	255	•
<i>Dificultăţi în citirea ştiinţelor sociale</i>	256	•	<i>A citi ştiinţe sociale</i>	258	
Partea a patra. Scopurile ultime ale lecturii	261				
20. Al patrulea nivel al lecturii: lectura sintopică	263				
<i>Rolul inspecţiei în lectura sintopică</i>	266	•	<i>Cei cinci paşi ai lecturii sintopice</i>	268	•
<i>Nevoia de obiectivitate</i>	274	•	<i>Un exemplu de exerciţiu în lectura sintopică: ideea de progres</i>	276	•
<i>Despre sintopicon şi despre felul cum trebuie folosit el</i>	279	•	<i>Despre principiile care stau la baza lecturii sintopice</i>	282	•
<i>Rezumat privitor la lectura sintopică</i>	284				
21. Cititul şi dezvoltarea minţii	286				
<i>Ce pot face pentru noi cărţile bune</i>	287	•	<i>Piramida cărţilor</i>	289	•
<i>Viaţa şi dezvoltarea minţii</i>	292				
Anexa A. O listă recomandată de lectură	294				
Anexa B. Exerciţii şi teste pentru cele patru niveluri de lectură	309				
<i>Index</i>	358				

PREFAȚĂ

Cum se citește o carte a fost publicată pentru prima oară la începutul anului 1940. Spre surprinderea și, de ce să nu recunosc, spre marea mea bucurie, a devenit imediat un bestseller național și a rămas cea mai bine vândută carte din Statele Unite timp de mai bine de un an. Din 1940 a cunoscut numeroase ediții – atât de lux, cât și obișnuite – în tiraje mari și a fost tradusă în mai multe limbi: franceză, suedeză, germană, spaniolă și italiană. La ce bun atunci să încerc să adaptez și să rescriu cartea pentru actuala generație de cititori?

Motivul pentru care am decis să fac acest lucru are legătură cu schimbările din societatea ultimilor treizeci de ani și cu avaturile pe care le-a cunoscut însuși subiectul cărții. Astăzi, mult mai mulți tineri care termină un liceu ajung să urmeze și o facultate. O mare parte a populației citește mai mult, în ciuda sau poate chiar datorită popularității radioului și a televiziunii. Preferinței pentru ficțiune i-a luat locul preferința pentru nonficțiune. Educatorii din țara noastră au înțeles că a-i învăța pe copii să citească, în sensul cel mai elementar al termenului, este sarcina noastră fundamentală. Recent, un secretar al Departamentului de Sănătate, Educație și Asistență Socială, considerând anii '70 deceniul lecturii, a alocat fonduri pentru a sprijini eforturile de îmbunătățire a acestor abilități de bază, eforturi care au dat adesea rezultate excelente în inițierea copiilor într-ale cititului. De asemenea, numeroși adulți au fost captivați de posibilitățile deschise de așa-numitele cursuri de citire rapidă, care promit să crească atât gradul de înțelegere a materialului citit, cât și viteza de citire.

Există totuși și lucruri care nu s-au schimbat în ultimii treizeci de ani. Unul dintre ele este faptul că, pentru a trage cele mai mari foloase de pe urma

lecturii, trebuie să îți adaptezi viteza cu care citești la particularitățile materialului pe care îl parcurgi. După cum spunea Pascal în urmă cu trei secole, „atunci când citim prea repede sau prea încet, nu mai înțelegem nimic“. Cum viteza de lectură a devenit o preocupare națională, ediția de față abordează problema și propune drept soluție cititul la viteze variabile, scopul fiind acela de a citi *mai bine*, chiar dacă asta înseamnă să citești uneori mai repede, alteori mai încet.

Un alt lucru care, din păcate, a rămas neschimbat se referă la eșecul de a duce cititul dincolo de nivelul instrucției elementare. Investim talent pedagogic, bani și eforturi pentru a-i deprinde pe elevi cu cititul în primele șase clase. Ulterior, atenția acordată acestei abilități dispare cu desăvârșire, făcând aproape imposibil accesul la niveluri superioare. Situația era aceeași și în 1939, când profesorul James Mursell, de la Colegiul Pedagogic al Universității Columbia, a publicat în revista *Atlantic Monthly* un articol intitulat „Eșecul școlilor“. Ceea ce afirma el atunci – în două paragrafe pe care le voi cita în continuare – este încă adevărat:

Învăță școlarii noștri să citească eficient în limba lor maternă? Da și nu. Până prin clasa a cincea sau a șasea, cititul, luat ca un întreg, este predat conștiincios și învățat cum se cuvine. Remarcăm până în acel punct un avans constant, după care curba progresului începe să coboare, ajungând în cele din urmă aproape de zero. Dar asta nu pentru că o persoană ar atinge limita posibilităților sale intelectuale în clasa a șasea – pentru că a fost demonstrat că, sub supraveghere atentă, copiii de vârste mai mari sau chiar adulții pot face progrese uriașe. Și nici pentru că majoritatea elevilor de clasa a șasea ar citi deja suficient de bine. Foarte mulți elevi de liceu au rezultate slabe tocmai din cauza incapacității de a pricepe sensul celor tipărite pe pagină. Desigur, ei s-ar putea perfecționa, ar trebui s-o facă, însă, totuși, asta nu se întâmplă.

Elevul mediu de liceu a citit deja destul de mult, iar, dacă va merge la facultate, va citi încă și mai mult; va fi însă, cel mai probabil, un cititor mediocru și incompetent. (Atenție! Afirmatia îl vizează pe elevul mediu, nu pe cel care urmează un program special de ameliorare.) Poate parcurge un fragment de proză și lucrul acesta poate chiar să-i facă plăcere. Dar pune-i în față o descriere minuțioasă, o argumentație construită cu grijă sau un paragraf care să-i solicite simțul critic și l-ai pierdut. De exemplu, s-a demonstrat că elevul mediu de liceu este cu totul neajutorat atunci când trebuie să indice ideea principală dintr-un paragraf sau relațiile logice dintr-o argumentație sau dintr-o expunere. În privința asta, el rămâne un cititor de nivelul clasei a șasea până în ultimii ani de facultate.

Dacă în urmă cu treizeci de ani – după cum pare să indice primirea făcută atunci lucrării – era nevoie de *Cum se citește o carte*, acum nevoia

pare și mai acută. A răspunde însă acestei nevoi nu e singurul sau cel mai important motiv pentru a rescrie cartea de față. Noi perspective privitoare la modul corect de a citi; o analiză mult mai cuprinzătoare și mai bine structurată a complexei arte a cititului; aplicarea flexibilă a regulilor de bază la diverse tipuri de lectură, de fapt la orice comunicare scrisă; descoperirea și formularea unor reguli noi în ceea ce privește cititul; conceptul de piramidă a cărților, largă la bază și ascuțită la vârf – toate acestea reprezintă aspecte care fie nu au fost tratate cum trebuie, fie au fost pur și simplu trecute cu vederea în cartea pe care am scris-o acum treizeci de ani. Ele cereau însă lumina tiparului, lucru pe care l-am făcut rescriind textul.

În anul care a urmat primei publicări a volumului *Cum se citește o carte*, în urmă cu trei decenii, a apărut o parodie cu titlul *Cum se citesc două cărți*, iar profesorul I.A. Richards a scris o lucrare cât se poate de serioasă intitulată *Cum se citește o pagină*. Am menționat aceste două apariții pentru a scoate în evidență faptul că problemele ridicate de ele – și de scrierea parodică, și de cea serioasă – sunt tratate pe larg în această nouă versiune a cărții, în special cea referitoare la modul corect de citire a cărților aflate într-o anumită relație una cu alta, astfel încât atât aspectele complementare, cât și cele contradictorii să fie identificate corect.

Printre motivele pentru care am rescris *Cum se citește o carte* se cer subliniate cele ce țin de arta lecturii și de necesitatea de a atinge niveluri superioare de performanță în ceea ce privește cititul, chestiuni care nu au fost tratate în versiunea originală a cărții. Oricine dorește să afle exact cât de mult conținut a fost adăugat o poate face rapid, comparând pur și simplu cuprinsurile celor două versiuni. Dintre cele patru părți, doar partea a doua, care fixează regulile cititului analitic, urmează îndeaproape cuprinsul original – și chiar și aceasta a fost modificată în bună măsură. Introducerea, în prima parte, a celor patru niveluri ale lecturii – elementar, inspecțional, analitic și sintopic – este principala schimbare în ceea ce privește organizarea și conținutul cărții. Expunerea, în partea a treia, a modalităților de abordare a materialelor de facturi diferite – cărți practice sau teoretice, literatură ficțională (poezie, povestiri, romane, piese de teatru), istorie, știință, științe sociale, filosofie, dicționare, presă scrisă sau chiar texte publicitare – este cea mai importantă adăugire făcută. În fine, discuția cu privire la cititul sintopic din partea a patra este cu desăvârșire nouă.

În munca mea de aducere la zi, regândire și rescriere a acestei cărți, am fost asistat de Charles Van Doren, cu care colaborez de mulți ani la Institutul de Cercetări Filosofice. Am lucrat împreună și la alte cărți, dintre care menționez ediția în douăzeci de volume a *Analelor Americii*, publicată

de Encyclopaedia Britannica Inc. în 1969. Mai relevant însă în privința prezentei colaborări este faptul că, în ultimii opt ani, eu și Charles Van Doren am organizat sesiuni de discuții pe marginea cărților de căpătâi ale omenirii și am moderat seminarii în Chicago, San Francisco și Aspen. Pe parcursul acestor experiențe, ne-am familiarizat cu multe dintre tehnicile expuse ulterior în această carte.

Îi sunt recunoscător domnului Van Doren pentru efortul depus alături de mine; împreună, dorim să ne exprimăm recunoștința cea mai profundă pentru criticile constructive, supravegherea și ajutorul primite din partea prietenului nostru Arthur L.H. Robin. El ne-a convins să operăm o mare parte dintre modificările care deosebesc această carte de precedenta și care, sperăm, au făcut din ea o carte mai bună și mai utilă.

Mortimer J. Adler
Boca Grande, 26 martie 1972

Partea întâi

Dimensiunile cititului

Activitatea și arta de a citi

Aceasta este o carte pentru cititori și pentru cei care vor să devină cititori. În mod special, ea se adresează celor care citesc cărți. Mai mult, ea îi vizează pe aceia care prin citit urmăresc în principal obținerea unui grad superior de înțelegere. Prin „cititori“ înțeleg oameni încă obișnuiți care, așa cum se întâmpla cândva cu orice persoană educată și inteligentă, aspiră să obțină cea mai mare parte a informațiilor despre lume și cea mai profundă înțelegere a lucrurilor din textele scrise. Nu poți lua totul din ele, firește; chiar și înainte de apariția radioului și a televiziunii, o mare parte a informațiilor și a reprezentărilor despre lume se dobândeau din discursuri orale sau din observație. Dar, pentru oamenii inteligenți și curioși, acest lucru n-a fost niciodată suficient. Știau de asemenea că trebuie să citească și asta au și făcut. Există astăzi un sentiment general că cititul nu mai este atât de folositor pe cât era cândva. Radioul și în special televiziunea au preluat multe dintre funcțiile textului scris, la fel cum fotografia a preluat anumite funcții ale picturii și artei grafice. Trebuie să admitem: televiziunea îndeplinește destul de bine o parte din aceste funcții; de exemplu, transmiterea vizuală a unor evenimente are un impact enorm. Abilitatea radioului de a ne furniza informații în timp ce facem altceva – de exemplu, în timp ce conducem mașina – este extraordinară și prin ascultarea lui se câștigă foarte mult timp. Dar este o întrebare cât se poate de serioasă dacă dezvoltarea mediilor comunicaționale moderne a sporit în mod semnificativ capacitatea noastră de a înțelege lumea în care trăim. Poate că acum știm mai multe despre lume decât știam înainte și, în măsura în care cunoașterea este o condiție a înțelegerii, acesta este un lucru bun. Dar cunoașterea nu este o condiție a înțelegerii într-o măsură atât de mare pe cât am crede; nu trebuie să

știi totul despre un fenomen pentru a-l înțelege. A cunoaște prea multe fapte reprezintă uneori un obstacol în calea înțelegerii, în aceeași măsură cu a ști prea puține fapte. Există un fel specific al nostru, al modernilor, de a ne lăsa bombardați cu fapte, iar acest lucru acționează în detrimentul înțelegerii.

Unul dintre motivele pentru care se întâmplă așa ceva este acela că toate mediile pe care le-am pomenit anterior sunt proiectate în așa fel încât să facă cititul să pară inutil (deși este doar o aparență). Standardizarea gândirii și a reprezentărilor despre lume este o preocupare de bază a unora dintre cele mai strălucite minți ale prezentului. Telespectatorului, ascultătorului radio, cititorului de reviste îi sunt prezentate ansambluri de elemente alese cu grijă – de la figuri retorice ingenioase până la date și statistici – pentru a-l ajuta „să-și facă o părere” cu privire la diverse chestiuni, cu minimum de efort și fără nicio dificultate. Dar standardizarea este realizată uneori atât de bine, încât privitorul, ascultătorul sau cititorul nu poate delibera în niciun fel. În loc de asta, înghite pe nemestecate o opinie preformată, cam în felul în care ar introduce o casetă într-un casetofon. Ajuns aici, nu-i rămâne decât să apese pe un buton și să „deruleze” caseta ori de câte ori i se pare că e cazul s-o facă. Și, în felul acesta, s-a descurcat onorabil fără a fi trebuit să gândească.

Cititul activ

Așa cum am spus încă de la început, ne vom preocupa în special de dezvoltarea abilității de a citi cărți. Iar regulile de citire a cărților, dacă sunt respectate și puse în practică, duc la o dezvoltare a abilității de a citi care poate fi aplicată la orice fel de material tipărit – ziare, reviste, pamflete, articole, mici opusculi și chiar texte publicitare. De vreme ce cititul, de orice fel, este o activitate, el trebuie să fie întotdeauna activ, măcar într-o anumită măsură. Cititul complet pasiv e imposibil; nu se poate citi cu ochii imobili și cu mintea complet adormită. Din moment ce punem în opoziție cititul activ cu cel pasiv, înseamnă că ne propunem, în primul rând, să atragem atenția asupra faptului că lectura poate fi mai mult sau mai puțin activă și că e cu atât mai bine cu cât este mai activă. Un cititor e mai bun decât altul exact în măsura în care devine capabil să fie mai activ și să depună mai mult efort. E mai bun dacă cere mai mult de la sine și de la textul din fața lui. Deși, tehnic vorbind, cititul absolut pasiv nu poate exista, mulți oameni par să creadă că, atunci când îl compari cu scrisul și vorbitul, care sunt în mod evident active, cititul, la fel ca ascultatul, e pasiv. Altfel spus, scriitorul sau oratorul trebuie să depună un

anumit efort, pe când cititorul sau ascultătorul nu are de făcut nimic. A citi și a asculta sunt văzute ca activități ce presupun primirea de informații de la o persoană implicată în actul de a le *preda* sau a le *trimite*. Eroarea constă în faptul de a crede că primirea de informații seamănă cu primirea unui ghionț, a unei moșteniri sau a unei decizii de la tribunal. Dar cititorul e mai degrabă aidoma prințătorului dintr-un meci de baseball. A prinde mingea implică la fel de multă activitate ca a o arunca sau a o lovi. Cel care aruncă sau lovește mingea este emițătorul, în sensul că inițiază mișcarea mingii. Prințătorul sau mijlocașul e cel care primește, în sensul că termină acțiunea. Ambii sunt activi, dar activitățile pe care le desfășoară sunt diferite. Dacă e ceva pasiv aici, acel ceva este mingea. Ea reprezintă obiectul inert care e pus în mișcare sau oprit, în timp ce jucătorii sunt activi, fie că aruncă mingea, fie că o lovesc sau o prind. Analogia cu scrisul și cititul este aproape perfectă. În mod similar jocului cu mingea, lucrul scris sau citit reprezintă elementul pasiv comun celor două activități care inițiază sau sfârșesc procesul.

Putem duce analogia ceva mai departe. Arta de a prinde mingea se referă la toate tipurile de aruncare: aruncările rapide, cele cu boltă, cele executate cu nerv, cele în diagonală. În același fel, arta de a citi presupune capacitatea de a recepționa informația cât mai repede posibil.

Este demn de remarcat că aruncătorul și prințătorul pot avea succes doar atâta vreme cât cooperează. Aceeași relație există și între scriitor și cititor. Scriitorul nu se ferește să-i fie „prinse mingile“, deși uneori așa pare. Oricum, succesul în comunicare survine atunci când ceea ce scriitorul și-a dorit să transmită ajunge în posesia cititorului. Aptitudinile scriitorului și cele ale cititorului se întâlnesc într-un punct comun. Sunt de acord că există mai multe feluri de scriitori, așa cum există mai multe feluri de aruncători. Unii scriitori țin lucrurile sub control total: știu exact ce au de transmis și o fac precis și cu o mare acuratețe. Dacă restul aspectelor sunt identice, ei sunt mai ușor „de prins“ decât un „scriitor sălbatic“, lipsit de control. Există însă un aspect în privința căruia analogia nu se susține. Mingea este un corp compact. Ea e fie prinsă în întregime, fie nu. O bucată de text reprezintă însă o alcătuire complexă. Poate fi recepționată în măsuri diferite, de la o frântură din ceea ce a intenționat să transmită autorul, până la o percepție integrală. Cât de mult îl „prinde“ textul pe cititor depinde de cât de activ este acesta în timpul lecturii și de cât de bine execută el activitățile mentale implicate de actul cititului.

Ce presupune lectura activă? Ne vom întoarce de câteva ori la această întrebare pe parcursul cărții. Pentru moment, este suficient să spunem că un volum egal de lectură va fi citit mai bine de unii oameni decât de alții, cei dintâi fiind în primul rând mai activi, iar în al doilea realizând cu o mai mare

acuratețe activitățile mentale implicate. Aceste două aspecte sunt legate între ele. Cititul e o activitate complexă, la fel ca scrisul. El este compus dintr-un număr mare de acte separate, dar fiecare act e absolut necesar pentru o lectură de calitate. Cu cât cititorul reușește să parcurgă mai multe dintre ele, cu atât este mai bun.

Scopurile cititului: a citi pentru informații și a citi pentru a înțelege

Aveți o minte. Acum, să presupunem că aveți și o carte pe care vreți să o citiți. Cartea e scrisă într-un anumit limbaj, de către cineva care intenționează să vă comunice ceva. Succesul dumneavoastră în calitate de cititor este dat de măsura în care reușiți să recepționați mesajul ce v-a fost transmis.

Dar, bineînțeles, așa totul pare prea simplu. Motivul rezidă în faptul că există două relații posibile între mintea dumneavoastră și carte, nu doar una. Aceste două relații sunt exemplificate prin două experiențe pe care le puteți avea citind o carte.

Pe de o parte, există cartea. Iar pe de altă parte, există mintea dumneavoastră. Pe măsură ce parcurgeți paginile, fie înțelegeți perfect ce a vrut să spună autorul, fie nu. În primul caz, poate că volumul dumneavoastră de informație va crește, însă nu și înțelegerea. Faptul că pricepeți totul fără dificultate de la început până la sfârșit înseamnă că mintea dumneavoastră și a autorului par a fi una singură. Simbolurile de pe pagină nu fac decât să exprime înțelegerea difuză pe care o aveți înainte de a începe să citiți.

Să ne gândim și la a doua variantă. Nu înțelegeți cartea perfect. Să ne imaginăm chiar — ceea ce din nefericire nu este mereu adevărat — că pricepeți suficient cât să înțelegeți că nu înțelegeți totul. Știți că în carte se spun lucruri pe care nu le deslușiți, dar și că ea conține informații ce pot spori gradul dumneavoastră de înțelegere. Ce aveți atunci de făcut? Puteți merge cu cartea la cineva care, credeți dumneavoastră, e un cititor bun, ca să-i cereți să vă explice părțile ce vă scapă (acest „cineva“ poate fi o persoană în carne și oase sau o altă carte — un comentariu, o recenzie). Ori puteți decide că informațiile care vă depășesc puterea de înțelegere nu merită efortul descifrării, pentru că ați înțeles și așa destul. În niciunul din cazuri, nu vă achitați de sarcina la care v-a provocat cartea. Nu vă puteți achita de această sarcină decât într-un singur fel:

să vă apucați să lucrați cu textul cărții, fără să primiți vreun ajutor din afară. Ajutându-vă doar de puterea minții, trebuie să operați asupra simbolurilor care vă stau în față, astfel încât să progresați de la *un stadiu în care înțelegeți mai puțin la unul în care înțelegeți mai mult*. Acest progres, realizat de mintea care lucrează asupra unei cărți, este de fapt cititul performant, cititul meritat de orice carte care reușește să vă provoace înțelegerea. De aceea, putem defini ceea ce înțelegem prin arta cititului în felul următor: ea este acel proces prin care o minte, fără a se ajuta de altceva decât de simbolurile scrise, fără sprijin din exterior¹, realizează progresul numai și numai prin intermediul propriilor operații. Mintea trece de la o înțelegere inferioară la una superioară. Iar cea care permite realizarea acestei performanțe este arta cititului.

Faptul de a trece de la a înțelege mai puțin la a înțelege mai mult prin propriul efort intelectual depus pe parcursul lecturii este în mare parte echivalent cu cel de a vă ridica de la pământ trăgându-vă de păr. Cu siguranță, asta va fi impresia pe care o veți dobândi. Este un efort major. În mod sigur, veți avea de-a face cu un citit mult mai activ decât cel cu care erați obișnuit. El va implica nu doar o activitate mai variată, ci și abilități sporite pentru realizarea diverselor etape impuse. Evident, lucrurile considerate în general mai dificil de citit sunt, pentru cititorul superior, cele care merită și pentru care este necesar acest tip de lectură.

Distincția dintre a citi pentru a te informa și a citi pentru a înțelege este încă și mai profundă. Să spunem câte ceva despre asta. Va trebui să luăm în considerare ambele feluri de a citi, întrucât granița dintre ceea ce trebuie citit într-un fel și ceea ce trebuie citit în celălalt este deseori greu de sesizat. Cât timp reușim să păstrăm o linie de demarcație între aceste două noțiuni, putem folosi verbul „a citi” în două accepțiuni diferite.

Prima accepțiune se referă la activitatea de a citi ziare, reviste și orice altceva care, în funcție de capacitățile intelectuale ale fiecărui cititor, este pe deplin inteligibil. Aceste texte pot crește cantitatea de informație pe care o obținem, dar nu pot spori gradul de înțelegere, pentru că se situează la nivelul de comprehensiune pe care îl aveam în momentul când am început lectura. Altfel, am fi simțit șocul confuziei și al mirării, care apare ori de câte ori ne scufundăm în abisuri – lucru ce se întâmplă dacă suntem cititori activi și onești.

A doua accepțiune se referă la activitatea de a citi ceva ce nu înțelegem pe deplin. În acest caz, lucrul care trebuie citit se situează, inițial, peste nivelul cititorului. Scriitorul comunică ceva ce poate spori gradul de înțelegere al cititorului. O asemenea comunicare între neegali trebuie să devină

¹ Există totuși o situație în care este bine să apelezi la ajutor atunci când citești o carte dificilă, situație ce va fi dezbătută în Capitolul 18.

posibilă, pentru că altfel nimeni n-ar fi vreodată capabil să învețe de la alții, nici prin scris, nici prin citit. În acest caz, a învăța înseamnă a înțelege și nu a adăuga noi informații cu același grad de inteligibilitate ca acelea pe care le deții deja. Este evident că nu există nicio dificultate de acumulare a unor informații noi pe parcursul lecturii dacă ele sunt de aceeași factură precum cele pe care le posedai deja. O persoană care cunoaște câteva dintre evenimentele istoriei americane și le înțelege deja într-un anumit fel poate afla prin lectură, în prima ei accepțiune, alte fapte pe care să le înțeleagă în același fel. Dar să presupunem că ar citi o istorie care nu încearcă să-i livreze alte fapte, ci să arunce o lumină nouă și poate mai revelatoare asupra tuturor faptelor pe care le cunoaște. Să presupunem că are posibilitatea de a înțelege mai mult decât înțelegea înainte să înceapă să citească. Dacă reușește să fructifice această posibilitate, putem spune că este un cititor în a doua accepțiune. A izbutit să se îmbogățească prin activitatea pe care a desfășurat-o, deși, desigur, succesul i-a fost făcut posibil de către autorul care a avut ceva să-l învețe.

Așadar, în ce condiții are loc lectura de acest tip – lectura făcută pentru a înțelege? Sunt două astfel de condiții: în primul rând, *trebuie să existe o inegalitate inițială*. Autorul trebuie să-l depășească în înțelegere pe cititor, iar cartea lui trebuie să surprindă în forme citibile această experiență superioară, pe care trebuie s-o lege de necunoașterea cititorului său potențial. În al doilea rând, *cititorul trebuie să fie capabil să surmonteze inegalitatea măcar într-o anumită măsură*, rareori în totalitate, dar poziționându-se tot mai aproape de intențiile autorului. Cu cât cititorul se află mai aproape de această egalitate, cu atât mai mare este claritatea în comunicare.

Pe scurt, nu putem învăța decât de la cei „superiori” nouă. Trebuie să știm cine sunt și cum putem învăța de la ei. Persoana care dispune de o astfel de cunoaștere stăpânește arta cititului în sensul care ne preocupă în mod deosebit în această carte. Dar fiecare dintre noi, fără excepție, poate învăța să citească mai bine și să obțină din ce în ce mai multă cunoaștere, folosindu-și abilitățile pe texte din ce în ce mai substanțiale.

Nu vrem să creăm falsa impresie că faptele, în măsura în care duc la un nivel sporit de informare, și iluminările interioare, în măsura în care sporesc înțelegerea, sunt întotdeauna ușor de distins. Putem admite chiar că, la un moment dat, o mare aglomerare de fapte poate duce la un grad sporit de înțelegere. Ceea ce vrem să scoatem în evidență aici e faptul că această carte vorbește despre arta de a citi în scopul obținerii unui grad mai mare de înțelegere. Din fericire, dacă veți reuși să faceți asta, cititul pentru simpla informare se va desfășura și el fără nicio problemă.

Desigur, mai există un scop al cititului, pe lângă informare și înțelegere, iar acesta este divertismentul. Cartea de față nu se va ocupa însă de acest tip de lectură. Este cel mai facil mod de a citi, necesitând cel mai mic efort. În plus, nu există nicio regulă în ceea ce-l privește. Oricine știe să citească o poate face pentru divertisment. De fapt, probabil că orice carte care poate fi citită pentru informare sau pentru sporirea înțelegerii poate fi citită și pentru divertisment, la fel cum o carte care ne poate spori înțelegerea poate fi parcursă doar pentru informația pe care o conține. (Această propoziție nu poate fi formulată și invers: *nu* este adevărat că *orice* carte care poate fi citită pentru divertisment poate fi citită și pentru sporirea înțelegerii). De asemenea, nu dorim în niciun fel să vă facem să nu mai citiți o carte pentru a vă destinde. Ideea e că, dacă veți dori să citiți vreodată o carte bună pentru a înțelege mai mult, noi vă putem ajuta. Subiectul lucrării noastre este prin urmare arta de a citi cărți de calitate, atunci când scopul principal îl reprezintă înțelegerea.

Cititul ca formă de învățare: diferența dintre învățarea prin instruire și învățarea prin descoperire

Să afli mai multe înseamnă să înveți, la fel cum să înveți înseamnă și să înțelegi mai mult. Dar există o diferență între aceste două feluri de a învăța. A fi informat înseamnă pur și simplu a ști că s-a întâmplat ceva. A înțelege înseamnă ca, în plus, să știi despre ce e vorba: de ce s-a întâmplat așa ceva, ce legături există cu alte fapte, prin ce se deosebește ce s-a întâmplat de alte evenimente ș.a.m.d. Această distincție ar putea fi explicată în termeni mai familiari ca diferența dintre a putea să vă amintiți ceva și a putea să explicați acel ceva. Dacă vă amintiți ce spune un autor, înseamnă că ați învățat ceva de la el. Iar dacă afirmațiile sale sunt adevărate, înseamnă că ați învățat ceva despre lume. Însă chiar dacă ați aflat ceva cu privire la cartea pe care ați citit-o sau despre lumea în care trăiți, nu ați dobândit altceva decât informația și nu ați folosit altceva decât memoria. N-ați reușit să înțelegeți. Înțelegerea se obține doar atunci când, pe lângă ceea ce spune autorul, pricepeți și ce anume vrea să spună, și motivul pentru care o face. Este de asemenea adevărat, desigur, că e nevoie să vă amintiți și de ceea ce a spus autorul, nu doar să înțelegeți ce a vrut să spună. Să fiți informați e o precondiție a înțelegerii.

Ideea este însă aceea de a nu vă limita la a fi informat. Montaigne vorbește despre „o ignoranță a abecedarului care precedă cunoașterea și una doctorală care vine după ea“. Prima este ignoranța celor care, necunoscând alfabetul, nu pot citi deloc. A doua este ignoranța oamenilor care au citit în mod eronat prea multe cărți. Ei sunt, după cum inspirat îi numește Alexander Pope, niște „încuiați cu carte“, niște încuiați citiți. Au existat dintotdeauna astfel de ignoranți docti, care au citit prea mult și deloc bine. Grecii aveau un cuvânt pentru combinația aceasta dintre a citi și a nu înțelege, indiferent de vârstă: *sophomores*². Pentru a evita această greșeală – de a considera că a citi mult înseamnă și a fi un ins citit –, trebuie să luăm în considerare o anumită diferență între felurile de a învăța. O asemenea distincție este fundamentală pentru arta cititului și pentru educație în general. În istoria educației, s-a făcut adeseori distincția între învățarea prin instruire și învățarea prin descoperire. Instruirea survine atunci când o persoană o învață ceva pe alta, fie prin scris, fie prin vorbit, dar putem să ne sporim cunoașterea fără a fi neapărat învățați de cineva. Dacă n-ar fi așa și dacă fiecare profesor ar trebui învățat ceea ce el îi învață pe alții, n-ar exista un început al cunoașterii. De aceea e necesar să existe descoperirea – procesul de a învăța ceva prin cercetare proprie, prin investigație, prin reflecție, fără prezența cuiva care să ne învețe. Descoperirea este în raport cu instruirea ceea ce e învățarea fără profesor în raport cu învățarea asistată. În ambele cazuri, actul învățării se petrece în cel care învață. Ar fi o greșeală să credem că învățarea prin descoperire e activă, pe când instruirea e pasivă. Nu există învățare pasivă, așa cum nu există citit pasiv. Acest lucru este atât de evident, încât ar fi mai bine să numim instruirea „descoperire asistată“. Fără a intra în teoria învățării, așa cum o concep psihologii, este evident că faptul de a educa reprezintă o artă specială, care are în comun cu alte două arte – agricultura și medicina – o caracteristică extraordinară de importantă. Un medic poate face oricâte pentru un pacient, dar în cele din urmă tot pacientul este cel care trebuie să se simtă mai bine, să se însănătoșească. Fermierul face multe pentru plantele și animalele sale, însă finalmente cele care trebuie să crească și să-și sporească însușirile sunt chiar ele. În mod similar, deși profesorul își poate ajuta elevul în foarte multe feluri, în cele din urmă cel care trebuie să învețe este elevul. Dacă e să se petreacă învățarea, cunoașterea va trebui să crească în mintea lui. Diferența dintre a învăța prin instruire și a învăța prin descoperire – sau, cum prefer

² În engleza americană, termenul *sophomore* desemnează un elev de clasa a X-a sau un student în anul II. În ambele cazuri, studenții ajunși la acest nivel își dezvoltă capacitățile de gândire critică și acumulează din ce în ce mai multe informații. Termenul provine din limba greacă, fiind un compus al cuvintelor *sophos* (înțelept) și *moros* (prost).

eu să spun, deosebirea dintre descoperirea asistată și cea neasistată – este o diferență între materialele cu care lucrează cel care învață. Atunci când este instruit – când descoperă cu ajutorul profesorului –, cel care învață utilizează ceva ce i-a fost comunicat. El face operații asupra discursului, fie acesta scris sau vorbit. Învață citind sau ascultând. A se remarca strânsa legătură dintre citit și ascultat. Dacă ignorăm micile diferențe dintre aceste două căi de a primi informații, putem spune că cititul și ascultatul țin de aceeași artă – arta de a educa. Atunci însă când cel care învață se descurcă fără ajutorul unui profesor, operațiunile lui mintale se desfășoară mai degrabă asupra lumii și a naturii decât asupra discursului. Regulile unei astfel de învățări sunt de fapt regulile descoperirii neasistate. Dacă folosim cuvântul „a citi“ în sens larg, putem spune că descoperirea – dar, în sens strict, descoperirea neasistată – este arta de a citi natura sau lumea, pe când instruirea (actul de a fi învățat, de a descoperi în mod asistat) este arta de a citi cărți sau, pentru a introduce în ecuație și ascultarea, arta de a învăța dintr-un discurs.

Ce putem spune despre a gândi? Dacă prin „a gândi“ înțelegem faptul de a ne folosi mintea pentru a cunoaște sau a înțelege, iar a învăța prin instrucție și a învăța prin descoperire sunt singurele două modalități prin care putem cunoaște, atunci gândirea trebuie să însoțească ambele activități. Trebuie să gândim în timp ce citim sau ascultăm, exact în același fel în care trebuie să gândim în timp ce cercetăm. Normal, cele două feluri de a gândi sunt diferite, la fel de diferite pe cât sunt și aceste două moduri de a învăța. Motivul pentru care cei mai mulți oameni consideră cititul mai apropiat de cercetare și de descoperirea neasistată decât de instruire rezidă în presupunerea că ascultatul și cititul se derulează oarecum fără efort. Este probabil adevărat că o persoană care citește doar pentru a se informa sau a se distra gândește mai puțin decât una care citește pentru a descoperi. Aceste feluri de a citi sunt cele mai puțin active. Dar nu este adevărat că doar cititul activ presupune efortul de a gândi. Nimeni dintre cei care au practicat cititul mai puțin activ nu poate afirma că acesta se poate face fără efort. Gândirea este doar o parte a activității de învățare. În plus, trebuie folosite simțurile și imaginația. Cineva trebuie să observe, să-și amintească și să construiască prin intermediul imaginației ceea ce nu poate fi observat. Există, de asemenea, tendința de a sublinia rolul acestor activități în procesul de descoperire neasistată și de a le minimaliza importanța în procesul învățării. De aceea, putem spune că lectura este și un proces de descoperire – doar că e un proces asistat.

Profesori prezenți și absenți

Până acum, am considerat că ascultatul și cititul pot fi privite ca forme de învățare de la profesori. În parte, acest lucru e adevărat. Ambele sunt moduri de instruire și ambele necesită abilități pedagogice. A asculta un curs, de exemplu, se aseamănă în multe privințe cu a citi o carte. A asculta un poem înseamnă același lucru cu a-l citi. Multe dintre regulile care vor fi formulate în această carte se aplică unor astfel de experiențe. Totuși, există motive solide pentru a pune principalul accent pe lectură și a lăsa ascultatul pe locul doi. Unul dintre motive este acela că ascultatul presupune învățarea de la un profesor prezent – un profesor în carne și oase –, pe când cititul implică învățarea de la un profesor absent. Dacă întrebați ceva un profesor în carne și oase, probabil că vă va răspunde. Dacă nu înțelegeți ceva din ce spune, vă puteți scuti de efortul de a gândi singur, întrebându-l ce a vrut să spună. Dacă însă aveți de adresat o întrebare unei cărți, *va trebui să vă dați răspunsul singur*. În această privință, o carte este ca natura sau ca lumea. Dacă veți dori să o întrebați ceva, vă va putea răspunde doar în măsura în care veți fi capabil să gândiți și să analizați de unul singur. Asta nu înseamnă, desigur, că, dacă profesorul în carne și oase vă răspunde, nu mai aveți nimic de făcut. Se întâmplă așa doar dacă întrebarea se referă la un simplu fapt. Dacă însă aveți nevoie de o explicație, atunci va trebui să înțelegeți, deoarece nimic nu v-a fost explicat cu adevărat. Oricum, cu profesorul prezent fizic în fața dumneavoastră vi se dă o direcție în care să gândiți, ceea ce nu se întâmplă când tot ce aveți la îndemână sunt cuvintele scrise de profesor într-o carte. Elevii și studenții citesc adeseori cărți sub îndrumarea unui profesor. Dar pentru aceia dintre noi care nu sunt la școală, ca și pentru cei care sunt, dar încearcă să citească în afara programei, continuarea educării depinde doar de cărți, nu și de ajutorul profesorului. De aceea, dacă suntem dispuși să învățăm și să descoperim, trebuie să știm cum să determinăm cărțile să ne educe corect. Acesta este scopul fundamental al cărții de față.

NIVELURILE LECTURII

În capitolul anterior, am făcut câteva distincții care se vor dovedi importante în cele ce urmează. Scopul pe care îl urmărește un cititor – fie că citește pentru divertisment, pentru a se informa sau pentru a înțelege – determină felul cum citește. Profitabilitatea lecturii este determinată de efortul pe care îl depune pentru a citi și de abilitățile pe care le are. Regula generală poate fi formulată cam așa: cu cât depunem mai mult efort, cu atât e mai bine, cel puțin în cazul cărților care ne depășesc inițial puterea de înțelegere și care ne pot ridica de la o înțelegere mai sumară la una superioară. În cele din urmă, diferența dintre instrucție și descoperire (sau mai bine zis dintre descoperirea asistată și cea neasistată) este importantă pentru că cei mai mulți dintre noi, în majoritatea timpului, trebuie să citească fără ajutorul cuiva. Cititul, la fel ca descoperirea neasistată, presupune învățarea fără profesor. Nu putem citi cum trebuie decât dacă știm cum s-o facem. Dar, oricât de importante ar fi aceste distincții, ele sunt aproape insignifiante în raport cu cele care vor fi enunțate în capitolul de față. Toate au de-a face cu nivelurile lecturii. O bună înțelegere a nivelurilor de lectură trebuie să aibă loc înainte ca abilitățile să se amelioreze efectiv. Există patru niveluri ale lecturii. Le spun „niveluri“ și nu „tipuri“, pentru că „tipurile“, strict vorbind, sunt diferite unele de altele, pe când, în cazul nivelurilor, cele superioare le includ pe cele inferioare. Vorbim deci despre niveluri ale lecturii, care sunt cumulative. Primul nivel nu se pierde când se ajunge la cel de-al doilea, nici al doilea prin ajungerea la al treilea și nici al treilea când se ajunge la al patrulea. De fapt, al patrulea și cel mai elevat nivel al lecturii le include pe cele precedente. Pur și simplu trece dincolo de ele. Îl vom numi pe primul nivel elementar. L-am putea numi,

de asemenea, „primar“, „de bază“ sau „inițial“. Oricare dintre aceste denumiri sugerează faptul că, atunci când cineva ajunge la acest nivel, trece de la analfabetism la o alfabetizare bazală. La nivelul acesta, se pot achiziționa rudimentele artei de a citi, o instruire de bază și câteva abilități fundamentale. Preferăm denumirea de „elementar“ în primul rând pentru că acest nivel este achiziționat în școala elementară. Prima întâlnire a copilului cu cititul se petrece la acest nivel. Problema lui (și a noastră atunci când am început să citim) este să recunoască pe pagină cuvintele individuale. Copilul vede o colecție de semne negre pe o pagină albă (sau poate de semne albe pe un fond negru, dacă citește de pe tablă); să presupunem că semnele spun: „Pisica s-a așezat pe o pălărie.“ Școlarul din clasa întâi nu este interesat în acest moment dacă pisicile chiar se așază pe pălării sau ce consecințe are acest fapt privitor la pisici, la pălării sau la lume. El nu e preocupat decât de limbă, așa cum este folosită de autor. La acest nivel, întrebarea pe care o pune cititorul este „Ce spune această propoziție?“ Această întrebare poate fi pusă și într-o manieră complexă și dificilă. Dar noi ne referim aici la înțelesul ei cel mai simplu.

Abilitățile necesare cititului la acest prim nivel au fost dobândite cu ceva timp în urmă de toți cei care citesc cartea de față. Totuși, continuăm să experimentăm uneori problemele specifice acestui nivel de lectură indiferent de gradul nostru de competență în ale cititului. Asta se întâmplă, de exemplu, ori de câte ori vrem să citim ceva într-o limbă străină pe care n-o cunoaștem foarte bine. Primul nostru efort este atunci cel de a identifica, pe rând, cuvintele. Abia după ce le recunoaștem individual putem încerca să le înțelegem, să începem bătălia pentru descifrarea semnificației lor. Chiar și când citesc lucruri scrise în propria lor limbă, mulți cititori continuă să aibă probleme specifice acestui nivel de lectură. Numeroase asemenea dificultăți sunt mecanice, iar cauzele lor pot fi urmărite în timp până la anii când subiecții au învățat să citească. Depășirea acestor dificultăți ne permite de obicei să citim mai rapid; de aceea, numeroase cursuri de citit se poziționează la acest nivel. Vom mai avea câteva lucruri de spus despre cititul elementar în următorul capitol; iar în Capitolul 4, vom discuta despre cititul în viteză.

Al doilea nivel al lecturii poate fi numit nivel inspecțional. El se caracterizează prin accentul pus în cadrul lui pe timp. Când citește la acest nivel, subiectului i se pune la dispoziție un anumit interval de timp pentru a citi o anumită cantitate de text. I se poate permite să citească un fragment de carte timp de cincisprezece minute, de exemplu – sau chiar o cantitate de două ori mai mare. Iată motivul pentru care cel mai potrivit mod de a descrie acest nivel de lectură este acela de a spune că scopul lui e de a obține cât mai mult de la o carte într-un timp dat – de obicei, un timp scurt și întotdeauna un

timp prea scurt pentru a extrage din respectiva carte tot ce ar putea ea oferi. Un alt nume care s-ar potrivi acestui nivel ar fi răsfoirea sau prelecturarea. Oricum, nu ne referim la răsfoitul care presupune o privire aleatorie în interiorul unei cărți. Citirea inspecțională presupune *răsfoitul sistematic*. Atunci când citiți la acest nivel, scopul dumneavoastră este să examinați suprafața cărții, să învățați tot ceea ce vă poate învăța suprafața. De multe ori, puteți obține astfel destul de mult. În timp ce întrebarea care se pune la primul nivel este „Ce spune propoziția asta?“, întrebarea tipică la cel de-al doilea nivel este „Despre ce-o fi vorbind această carte?“. E o întrebare care se referă la suprafață. Alte întrebări similare sunt „Care este structura acestei cărți?“ sau „Care îi sunt părțile?“. După ce veți finaliza nivelul inspecțional de lectură a unei cărți, indiferent de cantitatea de timp pe care i-o veți aloca, trebuie să fiți capabil să răspundeți la întrebarea următoare: „Ce fel de carte este aceasta – un roman, o nuvelă, un tratat științific?“. Capitolul 4 este dedicat până la un punct acestui nivel de lectură, așa că nu mai insistăm acum asupra lui. Vrem totuși să subliniem că cei mai mulți oameni, chiar și unii cititori foarte buni, nu sunt conștienți de existența nivelului inspecțional al lecturii. Încep o carte de la pagina 1 și o parcurg răbdători, fără măcar să consulte cuprinsul. Ei se văd astfel confrunțați cu sarcina de a dobândi o cunoaștere superficială *în același timp în care încearcă să o înțeleagă*. Acest lucru este foarte greu.

Vom numi al treilea nivel de lectură nivelul lecturii analitice. El implică o activitate mai sistematică și mai complexă decât cele presupuse de nivelurile de lectură discutate până acum. În funcție de dificultatea textului de citit, sarcinile cititorului sunt mai mult sau mai puțin dificile. Cititul analitic este unul complet, un citit „bun“ – cea mai bună lectură pe care o puteți face. Așa cum lectura inspecțională este cea mai bună lectură care poate fi făcută într-un timp dat, lectura analitică este cea mai bună și mai completă lectură posibilă într-un timp nelimitat. Cititorul analitic trebuie să fie capabil să pună numeroase întrebări bine structurate cu privire la ceea ce citește. Nu vrem să trecem acum în revistă aceste întrebări, întrucât cartea de față vorbește în special despre acest tip de lectură. Partea a doua îi detaliază regulile și vă spune cum s-o faceți. Vrem să subliniem faptul că cititul analitic este întotdeauna activ în cel mai intens mod. La acest nivel al lecturii, cititorul înșfacă o carte – metafora e potrivită – și lucrează asupra ei până când ea devine a lui. Francis Bacon a spus odată că „unele cărți există pentru a fi gustate, altele pentru a fi înghițite și doar foarte puține pentru a fi mestecate și digerate“. A citi analitic o carte presupune faptul de a o mesteca și digera.

Ar mai trebui subliniat că cititul analitic nu este necesar dacă scopul dumneavoastră e să citiți doar pentru informație și divertisment. *Cititul*

analitic se face mai ales în vederea înțelegerii. Invers, aducerea minții prin intermediul unei cărți de la condiția de a înțelege mai puțin la cea de a înțelege mai mult este un lucru imposibil, dacă nu posedăți măcar niște abilități bazale la nivelul lecturii analitice.

Al patrulea și cel mai avansat nivel al lecturii este cel pe care eu îl numesc nivelul sintopic. Este nivelul cel mai complex și mai sistematic dintre toate. Îl solicită pe cititor în cel mai înalt grad, chiar dacă materialele pe care le citește acesta sunt relativ simple și nesofisticate. Un alt nume pentru acest nivel poate fi cel de lectură comparativă. Atunci când citește sintopic, cititorul parcurge mai multe cărți, nu doar una, raportându-le pe una altele și apoi pe toate unui subiect unic. Dar simpla comparare a textelor nu e suficientă. Lectura sintopică implică mai multe. Cu ajutorul cărților citite, cititorul sintopic va fi capabil să contruiască o analiză a subiectului care să nu se afle în vreuna dintre cărți. Se vede de aici că acest tip de lectură este cea mai activă și presupune cel mai mare efort.

Vom discuta despre lectura sintopică în partea a patra. Pentru moment, e suficient să spunem că acest tip de lectură nu este unul ușor și că regulile lui nu sunt cunoscute pe scară largă. Cu toate acestea, el îi aduce cititorului cele mai mari beneficii. Beneficiile sunt atât de mari, încât realmente merită efortul.

PRIMUL NIVEL AL LECTURII: LECTURA ELEMENTARĂ

Trăim vremuri de mare interes și preocupare pentru lectură. Câțiva oficiali au declarat chiar că anii '70 vor reprezenta „deceniul lecturii“. Cărți foarte bine vândute ne explică de ce unii pot, iar alții nu pot citi. Cercetarea și experimentele privitoare la inițierea în citit progresează într-un ritm tot mai alert. Trei mișcări sau curențe istorice au concurat pentru a produce această efervescență. În primul rând, grija SUA de a-și educa toți cetățenii, fapt ce presupune, în mod evident, exigența ca toți să fie măcar alfabetizați. Acest efort, pe care americanii l-au susținut încă de la începutul existenței lor ca națiune și care este una dintre pietrele de temelie ale vieții noastre democratice, a avut rezultate remarcabile. Eradicarea aproape completă a analfabetismului a devenit în SUA o realitate mai devreme decât oriunde în altă parte, iar acest lucru ne-a ajutat să devenim superdezvoltată societate industrială din prezent. Au existat însă și probleme enorme. Ele pot fi rezumate în observația că a învăța un procent redus de copii foarte motivați – cei mai mulți având părinți educați – să citească, așa cum se întâmpla în urmă cu un secol, este departe de scopul de a învăța pe toată lumea să citească, oricât ar fi subiecții de puțin motivați sau oricât de reduse le-ar fi posibilitățile. Al doilea factor istoric se referă chiar la arta de a-i învăța pe alții să citească. Pe la 1870, instruirea în privința cititului nu era mai avansată decât cea din Grecia antică sau Roma antică. În America, așa-numita metodă ABC fusese folosită pe

toată durata secolului al XIX-lea. Copiii erau învățați să rostească cu voce tare fiecare literă a alfabetului – de unde și numele acestei metode –, apoi să unească sunetele în silabe, întâi două litere, apoi trei, apoi patru, indiferent dacă silabele construite aveau sau nu vreun sens. Astfel, silabe precum ab, ac, ad, ib sau ic erau învățate doar de dragul memorării. Atunci când un copil era în stare să rostească toate combinațiile posibile, se putea spune că știa alfabetul. Metoda sintetică de a învăța alfabetul a început să fie criticată masiv pe la jumătatea secolului al XIX-lea și au fost propuse două abordări. Una dintre ele era o variantă a metodei sintetice, denumită metoda fonică. În cadrul ei, erau recunoscute mai degrabă sunetele care formau un cuvânt și nu literele. Au fost inventate metode grafice complicate și ingenioase de reprezentare a diferitelor sunete generate de o singură literă, în special de vocale. Dacă aveți în jur de 50 de ani sau mai mult, probabil că ați învățat să citiți folosind o variantă a metodei fonice. O altă metodă, mai degrabă analitică decât sintetică, a fost inventată și pusă în practică în anul 1840, de către Horace Mann și alți educatori, în Germania. Această metodă implica recunoașterea cuvintelor în întregime, înainte de a se acorda vreo atenție sunetelor sau literelor. Metoda a fost populară în special în anii '20 și '30, atunci când s-a și produs o mutare de accent de pe cititul oral pe cititul în gând. S-a descoperit atunci că abilitatea de a citi cu voce tare nu implică neapărat și abilitatea de a citi în gând și că a instrui pe cineva să citească cu voce tare nu este neapărat lucrul care trebuie făcut dacă scopul este cititul în gând. Astfel, un accent puternic și aproape exclusiv pe cititul rapid în gând a reprezentat o caracteristică a primei jumătăți a deceniului trei. Toate aceste metode de învățare a citirii elementare au avut succes în cazul unor elevi și au eșuat în cazul altora. În ultimele două sau trei decenii, probabil că eșecurile au fost cele care au atras mai mult atenția. În acest moment, apare al treilea curent istoric. În America, este o obișnuință să critici școlile; vreme de mai bine de un secol, părinții, experții de tot felul și profesorii înșiși au atacat și au pus la zid sistemul educațional. Niciun alt aspect școlar nu a fost criticat mai acerb decât instrucția în scopul lecturii. Cărțile din ziua de azi au o istorie îndelungată și fiecare inovație aduce după sine privirea suspicioasă a unui lung șir de observatori, care, ar spune cineva, sunt imposibil de înduplecat. Criticii au avut mai multă sau mai puțină dreptate, dar astfel s-au format noi priorități, pe măsură ce obiectivul fundamental de a-i educa pe toți cetățenii a intrat într-o nouă fază, care s-a caracterizat prin creșterea populației școlare la toate nivelurile. Un tânăr sau o tânără care nu pot citi cum trebuie sunt dezavantajați în încercarea de a atinge visul american, dar asta rămâne până la urmă o chestiune privată atâta timp cât respectivul/respectiva nu este școlarizat/ă.

Dacă, dimpotrivă, se află într-un liceu sau merge la facultate, atunci situația lui/ei devine o chestiune care îi privește atât pe profesori, cât și pe colegi. De aceea, cercetătorii sunt foarte activi în acest moment, iar munca lor s-a concretizat în tot felul de abordări în domeniul instruirii pentru lectură. Printre cele mai interesante direcții noi de cercetare se află așa-numita abordare eclectică, dar și citirea individualizată, abordarea lingvistic-experimentală, abordările bazate pe principii lingvistice sau pe învățarea programată. În plus, au fost create medii noi, precum Învățarea Alfabetizării Inițiale (ÎAI), care implică adesea și noi metode. Alte dispozitive și programe au fost denumite „metoda imersiunii totale“, „metoda școlii limbilor străine“ și metoda cunoscută drept „Vezi-și-spune“, „Privește-și-spune“ sau „metoda cuvântului“. Experimente care nu lasă loc de interpretări se desfășoară acum asupra unor metode care nu mai au nicio legătură cu cele enumerate până aici. Este probabil prea devreme pentru a spune dacă vreuna dintre ele ar putea fi mult căutatul panaceu pentru toate neajunsurile legate de citit.

Etape în învățarea cititului

Una dintre descoperirile interesante ale cercetătorilor în acest domeniu a fost faptul că cititul se învață în mai multe etape. Este știut astăzi că există patru etape mai mult sau mai puțin conturate în progresul copilului către ceea ce se numește abilitatea matură de a citi. Prima se intitulează etapa disponibilității de a citi. S-a susținut că aceasta începe la naștere și se încheie undeva în jurul vârstei de șase-șapte ani. Faptul de „a fi disponibil“ presupune câteva măsuri preparatorii pentru a se trece la învățarea cititului. Disponibilitatea fizică implică un văz și un auz bune. Disponibilitatea intelectuală implică cel puțin o anumită capacitate perceptivă, astfel încât copilul să vadă și să poată ține minte cuvinte întregi și literele care le formează. Disponibilitatea lingvistică presupune capacitatea de a vorbi clar și de a forma succesiuni simple de propoziții. Disponibilitatea personală implică abilitatea de a lucra împreună cu alți copii, de a fi atent la ceea ce se întâmplă, de a urma reguli ș.a.m.d. Disponibilitatea generală de a citi este pusă în evidență de teste și e sesizată de profesori, care adeseori reușesc să-și dea seama de momentul când un copil este gata să înceapă să citească. Lucrul important pe care trebuie să ni-l amintim este acela că a sări etape înseamnă a-ți fura căciula singur. Copilul care nu este pregătit să înceapă să citească va fi frustrat dacă încercările care se fac cu el nu vor da rezultate și va rămâne marcat negativ până târziu în

viața școlară, ba chiar și după aceea. A întârzia începerea instruirii pentru lectură după declanșarea etapei disponibilității nu e nici pe departe la fel de gravă, în ciuda părinților care se tem că odraslele lor ar putea fi „întârziate“ sau că „nu țin pasul cu cei de vârsta lor“. În cea de-a doua etapă, copiii vor învăța să citească materiale foarte simple. În SUA, ei încep de obicei prin a învăța câteva cuvinte uzuale și, în mod normal, în primul an ajung să învețe undeva în jur de trei sau patru sute de cuvinte. Acum sunt dobândite abilitățile de bază, cum ar fi utilizarea contextului sau indicii de sens și sunetele incipiente ale cuvintelor. La finalul acestei perioade, elevii ar trebui să poată citi singuri cărți simple și să fie entuziasmați de asta. Se poate întâmpla să observăm că un fapt misterios, cu adevărat magic se întâmplă în această perioadă. Într-un anumit moment din cursul dezvoltării sale, copilul, atunci când e confruntat cu o serie de simboluri pe o pagină, le găsește lipsite de sens. Nu mult după aceea însă – de regulă nu mai mult de două-trei săptămâni – el le va găsi pline de sens, va înțelege că ele îi spun că „pisica se așază pe pălărie“. Cum se întâmplă asta nu prea știe nimeni, în ciuda eforturilor filosofilor și psihologilor de a elucidă problema în decursul ultimelor două milenii. De unde apare sensul? Cum se explică faptul că un copil francez va găsi aceeași semnificație în propoziția „*Le chat s’asseyait sur le chapeau*“? Cu adevărat, descoperirea sensului în cuvinte este poate cea mai uluitoare experiență intelectuală pe care o ființă umană o poate avea – iar cei mai mulți oameni o au înainte de vârsta de șapte ani. A treia fază se caracterizează printr-o sporire substanțială a vocabularului și prin cizelarea abilității de a „descuia“ sensul cuvintelor nefamiliare, utilizând contextul în care apar. Mai mult, la această vârstă copiii învață să citească pentru diferite scopuri texte din arii diferite de interes, cum ar fi științele exacte, științele sociale, arta ș.a.m.d. Ei învață că cititul, pe lângă faptul de a fi doar ceva ce se face la școală, este și ceva ce se poate face de unul singur, pentru plăcere, pentru cunoaștere sau chiar pentru „extinderea orizonturilor“.

În fine, a patra etapă se caracterizează prin rafinarea și consolidarea abilităților dobândite anterior. Mai presus de orice, învățacelul începe să asimileze ceea ce citește – adică să facă să circule conceptele de la o lectură la alta –, să compare diferitele viziuni ale autorilor citați pe același subiect. Acest stadiu, stadiul matur al cititului, ar trebui atins în primii ani ai adolescenței. În mod ideal, el ar trebui ameliorat continuu pe tot parcursul vieții. Faptul că, de cele mai multe ori, copiii nici nu-l ating este evident pentru mulți părinți și pentru cei mai mulți dintre educatori. Motivele eșecului sunt numeroase, mergând de la tot soiul de privațiuni survenite în mediul familial – economice, sociale sau intelectuale (inclusiv analfabetismul părinților) – până la probleme

personale de orice fel, incluzând „revolta totală împotriva sistemului“. Dar una dintre cauzele principale trece adesea neobservată. Se mizează exclusiv pe etapa disponibilității pentru lectură și se folosesc metode specifice pentru a-i învăța pe copii fundamentele lecturii, neglijându-se astfel celelalte niveluri, nivelurile superioare ale lecturii. Lucrul acesta este de înțeles, dată fiind natura presantă a problemelor care se întâlnesc la acest nivel. Totuși, nu se vor putea găsi rezolvări ale problemelor legate de lectură la americani, dacă nu se vor face eforturi la toate nivelurile.

Etape și niveluri

Am descris până acum patru niveluri ale lecturii și am scos în evidență patru etape din dezvoltarea capacității de a citi. Ce relație există între aceste niveluri și etape? Este de o importanță capitală să vedem că toate cele patru etape menționate mai înainte sunt etape ale primului nivel de lectură, așa cum a fost el descris în capitolul precedent. Toate sunt stadii ale cititului elementar, care poate fi împărțit cam în maniera în care este structurat curriculumul pentru clasele primare. Primul stadiu al citirii elementare – stadiul disponibilității pentru lectură – corespunde experiențelor preșcolare, de grădiniță. Al doilea stadiu – stăpânirea cuvintelor – corespunde experienței clasei întâi a „copilului tipic“, deși mulți copii normali nu sunt „tipici“ în această privință, în care achiziționează ceea ce numim abilități de lectură corespunzătoare etapei a doua sau, dacă vrei, abilități de lectură de gradul unu ori alfabetizare de primul grad. A treia etapă, a cititului elementar – cea de creștere a vocabularului și de utilizare a contextului –, se încheie în mod normal (dar nu universal, nici măcar pentru copiii normali) nu mai devreme de sfârșitul clasei a patra, iar rezultatele obținute în dobândirea a ceea ce în mod normal se numește alfabetizare de clasa a patra sau funcțională sunt: abilitatea, conform definiției uzuale, de a citi cu destulă ușurință semne de circulație sau de a interpreta imagini, de a completa formulare simple ș.a.m.d. Cel de-al patrulea și ultimul stadiu al cititului elementar se dobândește cam în jurul momentului când copilul părăsește școala elementară sau gimnaziul. Această etapă se numește în mod normal alfabetizare de clasa a opta, a noua sau a zecea. Copilul a devenit un cititor matur, în sensul că este capabil acum să citească aproape orice, dar într-o manieră nesofisticată. Simplu spus, este gata să facă față exigențelor liceului. Totuși, el nu este încă un cititor „matur“, în sensul în care dorim să folosim cuvântul în această carte. Copilul a reușit doar să

finalizeze primul nivel al lecturii, asta e tot. *Dar încă nu știe cum să citească dincolo de nivelul elementar.* Menționăm acest lucru pentru că el este în cea mai mare măsură adecvat mesajului acestei cărți. Presupunem – trebuie s-o facem – că dumneavoastră, cititorul acestei cărți, ați dobândit deja alfabetizarea de clasa a noua, că ați parcurs prima etapă, cea a cititului elementar, ceea ce înseamnă că ați trecut cu succes peste cele patru stadii descrise mai înainte. Dacă vă gândiți puțin, realizați că nu putem presupune altceva. Nimeni nu poate folosi o carte de bune practici dacă n-o poate citi; și acest lucru este în mod special adevărat în cazul unei cărți care-și propune să-i învețe pe alții să citească: aceia care parcurg cartea trebuie să poată citi măcar în unele dintre accepțiunile termenului.

Aici survine distincția dintre descoperirea asistată și cea neasistată. În mod normal, cele patru etape ale cititului elementar sunt parcurse cu ajutorul profesorului. Copiii posedă, desigur, abilități diferite; unii au mai mare nevoie de ajutor decât alții. Dar, de obicei, un profesor este prezent pentru a răspunde întrebărilor și a facilita depășirea dificultăților care survin în această perioadă. Abia după ce copilul a parcurs toate stadiile nivelului elementar, este pregătit să treacă la nivelurile următoare. Doar atunci va putea citi independent și învăța singur. Doar atunci va începe să fie un bun cititor.

Niveluri superioare ale lecturii și niveluri superioare ale educației

În mod tradițional, liceele din America nu au continuat decât în mică măsură instruirea în domeniul cititului, iar facultățile deloc. Situația s-a schimbat totuși în ultimii ani. În urmă cu două generații, când înscrierile la liceu au crescut exponențial într-un interval de timp relativ scurt, educatorii au început să înțeleagă că nu mai pot lua ca de la sine înțeles faptul că elevii care intră la liceu pot efectiv să citească. Prin urmare, au fost inițiate cursuri pentru remedierea deficiențelor legate de citit, aplicate uneori chiar și la 75% dintre elevi. În ultimul deceniu, cu aceeași situație s-au confruntat și instituțiile de studii superioare. Din aproximativ 40.000 de studenți care au intrat la Universitatea din New York în toamna anului 1941, mai mult de jumătate sau, altfel spus, peste 20.000 au fost nevoiți să treacă printr-o formă sau alta de instruire în vederea ameliorării abilităților de lectură. Asta nu înseamnă desigur că educația pentru lectură dincolo de nivelul elementar este o regulă în universitățile americane de azi. De fapt, aproape niciuna nu oferă așa ceva.

Instruirea în vederea ameliorării nu este instruire pentru nivelurile superioare ale lecturii. Ea constă doar în a-i aduce pe cursanți la un nivel al abilității de a citi pe care ar fi trebuit să-l aibă la finalizarea școlii elementare. Azi, cele mai multe instituții de învățământ superior fie nu știu cum să-și instruiască studenții în a citi dincolo de nivelul elementar, fie nu au mijloacele și resursele umane necesare pentru a o face. Spunem asta în ciuda faptului că un anumit număr de facultăți cu durata studiilor de patru ani au inițiat cursuri de citire rapidă sau „performantă” sau „de competențe în lectură”. Cele mai multe dintre aceste cursuri (deși există excepții) sunt gândite în vederea ameliorării. Sunt gândite pentru a depăși tot felul de eșecuri ale nivelurilor inferioare de învățământ. Nu sunt gândite pentru a-l duce pe student dincolo de primul nivel sau pentru a-i face cunoștință cu nivelurile care reprezintă subiectul acestei cărți.

Desigur, lucrurile nu ar trebui să stea așa. Un liceu bun ar trebui, dacă nu poate face altceva, măcar să producă niște cititori buni la nivel analitic. O facultate bună, dacă nu reușește altceva, ar trebui să producă măcar buni cititori la nivel sintopic. A avea o diplomă de facultate ar trebui să reprezinte măcar garanția competenței de a citi, astfel încât un absolvent să poată lectura orice fel de material destinat publicului larg și să fie capabil să inițieze o cercetare personală pe orice subiect s-ar întâmpla să-l intereseze (pentru că, printre altele, cititul sintopic vă va face să reușiți acest lucru). De cele mai multe ori, este nevoie de trei sau patru ani de facultate pentru a atinge acest nivel și uneori nici aceștia nu sunt suficienți. În mod normal, nu ar trebui ca un student să stea patru ani într-o facultate pentru a învăța să citească. Dacă adunăm toți anii de școală ai unui american mediu, ajungem la douăzeci. Învățarea cititului n-ar trebui să dureze atât de mult. Dacă durează atât, ceva este foarte în neregulă.

Ceea ce este greșit poate fi corectat. În toate liceele și facultățile pot fi introduse cursuri bazate pe programul acestei cărți. Nu e nimic ezoteric în cartea de față și nici măcar nou. Sunt pur și simplu lucruri de bun-simț.

Citul și idealul democratic de educație

Nu vrem să părem niște critici cârcotași. Știm că zgomotul a mii de boboci inocenți tropăind pe treptele noilor lor școli face mesajul nostru greu de auzit, oricât de rezonabil ar fi ceea ce spunem. Dar atâta vreme cât o bună parte, ba chiar o largă majoritate a acestor studenți nu poate citi la nivel elementar, suntem conștienți că prima sarcină este să-i învățăm să citească

în sensul cel mai simplu, mai de bază, mai propriu al termenului. Pentru moment, nici nu ne dorim altceva. Afirmăm cu tărie că oferirea unor oportunități educaționale nelimitate – sau, în termeni practici, unor oportunități educaționale restrânse doar prin dorința individuală, capacitățile și nevoile individului – este unul dintre cele mai valoroase servicii pe care o societate le poate oferi membrilor săi. Faptul că încă nu știm cum să promovăm acest tip de oportunitate nu este un motiv pentru a renunța la ideea de a o face. Dar trebuie să înțelegem – profesori, studenți sau neimplicați – că, inclusiv atunci când vom fi realizat sarcina pe care ne-am propus-o, n-o vom fi realizat-o încă în întregime. Trebuie să fim mai mult decât o națiune care poate citi. Trebuie să devenim o națiune de cititori competenți, capabili de tot ceea ce presupune cuvântul „competent“. Altfel, nu vom putea face față provocărilor viitorului.

AL DOILEA NIVEL AL LECTURII: LECTURA INSECȚIONALĂ

Nivelul inspecțional al lecturii este unul autentic. El diferă de cel de dinaintea lui (nivelul elementar) și de cel care urmează în mod firesc după el (nivelul analitic). Dar, după cum am remarcat în Capitolul 2, procesul lecturii este cumulativ. De aceea, cititul elementar este cuprins în cel inspecțional, așa cum, desigur, cel inspecțional e încorporat în cel analitic, iar cel analitic în cel sintopic. Asta înseamnă că nu veți putea citi efectiv la nivel inspecțional decât dacă ați asimilat nivelul elementar.

Trebuie să fiți capabil să citiți mai mult sau mai puțin cursiv textul unui autor fără a trebui să vă opriți la tot pasul pentru a căuta cuvinte și fără a fi nevoie să depășiți obstacole gramaticale și sintactice. Trebuie să înțelegeți majoritatea propozițiilor și a paragrafelor, deși nu obligatoriu în modul cel mai profund. Deci ce anume presupune nivelul inspecțional? Cum trebuie procedat în această etapă?

În primul rând, trebuie să înțelegeți că există două feluri de citit inspecțional. Ele reprezintă două aspecte ale aceleiași abilități, dar cititorul începător trebuie să le trateze ca pe două activități diferite. Cititorul experimentat învață să parcurgă ambii pași simultan, dar, pentru moment, noi îi vom trata ca și cum ar fi diferiți.

Lectura inspecțională I: răsfoirea sistematică sau prelectura

Să ne întoarcem la situația de bază pe care am descris-o mai înainte. Există o carte sau altceva de citit și există mintea dumneavoastră. Care e primul lucru pe care ar trebui să-l faceți?

Să luăm în considerare în acest caz încă două elemente, ambele destul de uzuale. La început, nu știți dacă vreți cu adevărat să citiți cartea. Nu știți dacă ea merită o lectură analitică. Dar presupuneți că merită și că lucrarea conține informații și gânduri care v-ar folosi, dacă le-ați putea scoate la suprafață.

În al doilea rând, să presupunem – și așa se întâmplă de obicei – că nu aveți la dispoziție decât un timp limitat pentru a vă da seama de asta. În cazul acesta, va trebui să răsfoiți cartea sau, ar prefera unii să spună, să o prelecturați. Răsfoitul sau prelectura reprezintă primul nivel al lecturii inspecționale. Scopul este să vă hotărâți dacă lucrarea merită citită mai cu atenție sau ba. În al doilea rând, răsfoirea vă poate spune multe despre carte, chiar dacă vă hotărâți să n-o citiți cu atenție. A arunca o privire printr-o carte reprezintă procesul care vă permite cu adevărat să despărțiți grâul de neghină. S-ar putea să descoperiți că răsfoitul vă este suficient în ceea ce privește acea carte. Dar măcar veți ști care este intenția principală a autorului și ce fel de carte a scris. Timpul petrecut cu răsfoitul cărții nu va fi unul pierdut. Abilitatea de a răsfoi n-ar trebui să ia foarte mult timp. Iată câteva sugestii:

1. PRIVIȚI TITLUL CĂRȚII, IAR DACĂ VOLUMUL ARE AȘA CEVA, PREFAȚA. Citiți-le rapid pe fiecare. Fiți atent în special la subtitluri și la alte indicii privitoare la intențiile autorului, la subiectul cărții și la perspectiva autorului asupra problemei. Înainte de a finaliza acest pas, ar trebui să aveți deja o idee corectă asupra subiectului și, dacă ați dori, v-ați putea opri pentru a așeza cartea în categoria mentală potrivită. În ce sertăraș se potrivește ea oare?

2. STUDIAȚI CONȚINUTUL, pentru a vă face o idee asupra structurii cărții. Folosiți-vă de cuprins ca de o hartă înainte de a începe o călătorie. Este incredibil cât de mulți oameni nu aruncă nici măcar o privire asupra cuprinsului decât dacă vor să găsească ceva anume.

Adevărul e că foarte mulți autori investesc timp în crearea cuprinsului și este păcat să vezi că eforturile lor sunt de foarte multe ori inutile. Cândva,

era un fapt obișnuit, în special în lucrările expositive, dar câteodată și în cazul romanelor și al poemelor, să scrii un cuprins amănunțit, cu capitolele sau secțiunile defalcate pe părți și cu subcapitole care funcționau ca indicatori ai subiectelor abordate. Milton, de exemplu, a scris sinteze de diferite dimensiuni, așezate la începutul capitolelor operei sale, *Paradisul pierdut*. Gibbon și-a atașat la volumul *Declinul și căderea Imperiului Roman* câte un cuprins analitic substanțial pentru fiecare capitol. Asemenea mici rezumate nu se mai poartă astăzi, deși încă mai dai pe ici, pe colo de câte un cuprins analitic. Unul dintre motivele pentru care acest obicei se stinge este probabil acela că oamenii nu mai sunt dispuși să citească cuprinsul unei cărți, așa cum se întâmpla odată. De asemenea, este posibil ca editorii să fi ajuns la concluzia că un cuprins eliptic este mai atractiv decât unul detaliat și deschis. Ei simt că mulți cititori vor fi atrași de o carte cu titluri de capitole mai mult sau mai puțin misterioase – adică vor dori să citească volumul, pentru a afla despre ce este vorba în el. Chiar și așa, un cuprins poate fi valoros și ar trebui să-l citești cu atenție înainte de a trece la conținutul cărții. În acest moment, s-ar putea să vă întoarceți la cuprinsul lucrării respective, dacă nu l-ați citit deja. Simpla lui examinare s-ar putea să vă dea o idee destul de corectă despre ceea ce vreți să faceți.

3. CONSULTAȚI INDEXUL, DACĂ VOLUMUL ARE UNUL – cele mai multe cărți expositive au unul. Faceți-vă o idee cu privire la domeniul de cuprindere al subiectelor abordate și la tipul de cărți la care se referă autorul. Atunci când vedeți indexați termeni ce par cruciali, citiți măcar o parte dintre pasajele explicative. (Vom spune mai multe despre termenii cruciali în Partea a doua. Deocamdată, va trebui să vă faceți o idee despre importanța lor, plecând de la imaginea generală pe care o aveți asupra cărții, așa cum a fost ea obținută din pașii 1 și 2.) Pasajele pe care le veți citi pot conține punctul crucial – spre care trimite cartea – sau noua perspectivă, care este cheia noilor abordări și atitudini ale autorului.

La fel ca în cazul cuprinsului, poate că veți dori acum să priviți și indexul acestei cărți. Veți recunoaște ca fiind cruciali câțiva termeni pe care i-am explicat deja. Ați putea identifica, de pildă, după numărul de referințe de sub ei, și alții la fel de importanți?

4. DACĂ VOLUMUL ARE O SUPRACOPERTĂ, CITIȚI PREZENTAREA EDITORULUI. Mulți oameni trăiesc cu impresia că textul de pe supracopertă este simplă vorbărie. Adeseori, acest lucru nu e adevărat, mai ales în cazul cărților expositive. Multe dintre textele de prezentare sunt

scrise chiar de autori, uneori împreună cu departamentul de publicitate al editurii. Nu este un lucru neobișnuit ca autorii să încerce să facă principalelor idei din carte un rezumat de o cât mai mare acuratețe. Efortul lor n-ar trebui să treacă neobservat. Iar dacă prezentarea este doar praf în ochi, ar trebui să vă dați seama de acest lucru imediat. Însă până și asta ar trebui să vă spună ceva cu privire la carte.

Poate că nu se găsește nimic important acolo, motiv pentru care nici prezentarea nu spune ceva substanțial. După ce veți fi făcut acești patru pași, veți avea desigur suficientă informație pentru a decide dacă vreți să citiți cartea cu o mai mare atenție sau dacă nu vreți s-o citiți. În ambele cazuri, este posibil s-o lăsați deoparte. Dacă totuși nu veți face asta, înseamnă că sunteți pregătiți să treceți la adevăratul răsfoit al cărții.

5. Plecând de la cunoașterea generală dar încă vagă a conținutului cărții, **ARUNCAȚI UN OCHI LA CAPITOLELE CARE PAR A FI FUNDAMENTALE.** Dacă aceste capitole au mici rezumate în față sau la sfârșit, așa cum se întâmplă adesea, citiți-le.

6. În cele din urmă, **ÎNTOARCEȚI PAGINILE, ICI ȘI COLO, CITIND CÂTE UN PARAGRAF SAU DOUĂ, UNEORI CHIAȚ CÂTEVA PAGINI, DAR NICIODATĂ MAI MULT DE ATÂT.** Răsfoiți astfel cartea, căutând în permanență semne ale subiectului principal și încercând să prindeți pulsul lucrării. Mai presus de toate, nu ezitați să citiți ultimele două sau trei pagini ori ultimele pagini ale epilogului, dacă există așa ceva. Puțini autori rezistă tentației de a rezuma în epilog ceea ce cred ei că e nou și important în abordarea adusă de cartea lor. Nu trebuie să ratați așa ceva, deși se întâmplă adeseori ca însuși autorul să greșească în aprecierile sale.

Puteți spune acum că ați răsfoit cartea într-o manieră sistematică. Ați finalizat primul tip de citire inspecțională. În acest moment, ar trebui să știți suficient de multe despre carte, după ce veți fi petrecut în compania ei nu mai mult de cinci minute, maximum o oră. Mai mult, acum ar trebui să știți dacă volumul conține lucruri pe care ați vrea să le aprofundați sau dacă e zadarnic să continuați. În plus, ar trebui să fiți acum capabil să plasați cartea cu și mai multă acuratețe în catalogul dumneavoastră mental, pentru a ști de unde s-o luați dacă se mai ivește ocazia.

Uneori, acest tip de lectură se dovedește a fi foarte activ. Este imposibil să practicați lectura inspecțională fără să fiți alert, fără să aveți treze toate energiile mentale. De câte ori nu vi s-a întâmplat să citiți pe nerăsuflăte câteva pagini dintr-o carte bună, pentru ca, dintr-odată, să reveniți la realitate și să

vă dați seama că nu mai știți ce anume ați citit? Acest lucru nu se va întâmpla dacă veți urma pașii descriși aici – adică dacă veți dobândi un sistem pentru urmărirea unei idei generale. Gândiți-vă la dumneavoastră ca la un detectiv care caută indicii privitoare la tema sau ideea centrală a unei cărți, atent la orice l-ar putea lămuri mai bine. Dacă veți urma sugestiile pe care vi le-am făcut, veți reuși să adoptați această atitudine mai ușor. Veți fi surprinși să constatați cât timp se câștigă, plăcut surprinși de cât de multe veți afla și ușurați să descoperiți că totul poate fi mult mai ușor decât ați crezut.

Lectura inspecțională II: citirea superficială

Titlul acestei secțiuni este provocator în mod intenționat. Cuvântul „superficial“ are, în mod obișnuit, o conotație negativă. Cu toate acestea, noi suntem foarte serioși când folosim acest termen.

Fiecare dintre noi a trăit experiența luptei zadarnice cu câte o carte începută în speranța de a găsi în ea tot felul de revelații. Este normal să admiteți că a fost o eroare să încercați s-o citiți. Dar nu a fost o greșală. Mai degrabă, așteptările au fost prea mari de la prima ei parcurgere. Abordată cum trebuie, nicio carte destinată publicului larg, oricât ar fi de dificilă, nu ar trebui să devină un motiv de exasperare.

Dar ce înseamnă o abordare corectă? Răspunsul rezidă într-o importantă și utilă regulă de citire, care este trecută în general cu vederea. Această regulă spune pur și simplu așa: atunci când citiți o carte dificilă pentru prima oară, parcurgeți-o fără a vă opri ca să căutați sau să meditați la lucrurile pe care nu le înțelegeți. Fiți atenți doar la ceea ce puteți înțelege și nu vă împiedicați de ceea ce nu puteți pricepe din prima. Citiți trecând de ceea ce nu puteți pricepe și veți ajunge curând la lucruri care vă vor fi accesibile. Concentrați-vă asupra acestora. Continuați în felul acesta. Citiți toată cartea, fără a vă lăsa descurajați și exaserați de paragrafele, notele de subsol, comentariile și fragmentele care vă scapă. Dacă vă lăsați afectat, dacă vă lăsați blocat de oricare dintre aceste obstacole paralizante, sunteți pierdut. De cele mai multe ori, nu veți reuși să lămuriți un lucru dacă vă cramponați de el. Aveți șanse mult mai mari să-l înțelegeți la o a doua citire, dar asta înseamnă parcurgerea cărții cel puțin o dată.

Lucrurile pe care le înțelegeți citind cartea până la final – chiar dacă reprezintă doar jumătate din conținutul ei sau chiar mai puțin – vă vor ajuta când veți relua efortul de a vă întoarce la chestiunile pe care le-ați omis prima

oară. Sau, chiar dacă nu vă veți mai întoarce niciodată la acele paragrafe, faptul de a înțelege jumătate dintr-o carte este cu mult mai profitabil decât cel de a nu înțelege cartea deloc, lucru care se va întâmpla dacă vă veți lăsa păgubaș după primele dificultăți pe care le veți întâlni. Cei mai mulți dintre noi am fost învățați să dăm atenție exact lucrurilor pe care nu le înțelegem. Ni s-a spus să consultăm un dicționar atunci când întâlnim un cuvânt necunoscut. Ni s-a spus să consultăm o enciclopedie sau alte lucrări de referință atunci când dăm peste afirmații și aluzii pe care nu le înțelegem. Ni s-a spus să consultăm notele de subsol, comentariile sau alte surse secundare, pentru a primi ajutor. Uriașa plăcere de a-l citi pe Shakespeare le-a fost stricată ani de zile multor generații de elevi și studenți care au trebuit să citească *Iulius Cezar*, *Cum vă place* sau *Hamlet* scenă cu scenă, căutând toți termenii noi într-un glosar și citind toate notele de subsol docte. Rezultatul a fost că n-au parcurs niciodată o piesă a lui Shakespeare. Până ajungeau la final, uitau începutul și pierdeau perspectiva întregului. În loc să fie forțați să se supună unei asemenea abordări pedante, ar fi trebuit să li se permită să citească piesa, iar apoi s-o discute și să vadă ce au înțeles din această primă lectură. Această regulă se aplică și lucrărilor academice. În cazul lor, cea mai bună dovadă a viabilității regulii – aceea de a citi cartea superficial prima oară – este lucrul care se întâmplă dacă nu o urmezi. Luați o carte clasică de economie, cum ar fi *Avuția națiunilor* de Adam Smith. (Am ales această lucrare tocmai pentru că nu este una destinată strict specialiștilor, ci și cititorului mediu.) Dacă veți insista să înțelegeți totul de pe fiecare pagină înainte de a trece la următoarea, nu veți ajunge prea departe. În efortul dumneavoastră de a înțelege amănuntele, veți rata argumentele principale ale lui Smith privind salariile, rentele, profiturile și elementele costurilor, rolul piețelor în determinarea prețurilor, caracterul malign al monopolurilor, motivele care susțin comerțul liber. Nu veți vedea pădurea din pricina copacilor. Veți citi prost la toate nivelurile.

Despre vitezele de lectură

Am descris lectura inspecțională în Capitolul 2 ca fiind arta de a obține cât mai mult de la o carte într-un interval de timp dat. În dezvoltarea pe care o vom face subiectului în acest capitol, nu vom modifica defel această definiție. Cei doi pași implicați în cititul inspecțional sunt amândoi făcuți. Cititorul inspecțional experimentat îi va realiza pe ambii rapid, indiferent de gradul de dificultate al cărții pe care încearcă s-o citească.

Această definiție de lucru ridică însă inevitabil întrebări. Ce putem spune despre cititul în viteză? Ce legătură există între diferitele niveluri ale lecturii și numeroasele cursuri de lectură rapidă, atât academice, cât și comerciale, care există astăzi?

Am spus deja că asemenea cursuri folosesc la ameliorarea unor situații și că ele produc în principal, dacă nu exclusiv, instruire la nivel elementar. Dar ar mai trebui adăugate câteva lucruri. Aș vrea să fie bine înțeles, odată pentru totdeauna: suntem cu totul de acord că acești oameni ar trebui să fie capabili să citească mult mai repede decât o fac. Prea adesea există lucruri pe care trebuie să le citim și care nu ar merita timpul pe care li-l acordăm. Dacă nu am reuși să le parcurgem rapid, ar fi o enormă pierdere de timp. Este adevărat că unii oameni citesc anumite lucruri prea încet și că ar trebui să le parcurgă mult mai rapid. Dar există și persoane care le citesc prea rapid, când de fapt ar trebui să le parcurgă mai lent. De aceea, un curs bun ar trebui să vă învețe cum să citiți la viteze variabile, nu doar mai rapid decât reușiți s-o faceți în acest moment. Ar trebui să vă ajute să ajustați viteza de lectură în funcție de natura și complexitatea materialului citit.

Punctul nostru de vedere este foarte simplu. Unele cărți abia dacă merită răsfoite; unele ar trebui citite rapid; iar altele ar trebui parcurse pe îndelete, la viteză redusă, pentru a putea fi înțelese. Este greșit să citești lent o carte care ar trebui citită rapid; abilitățile de lectură diferențiată pot rezolva această problemă. Dar asta e numai o problemă de citire. Dificultățile aflate în calea cuiva care vrea să înțeleagă o carte dificilă nu sunt în mod obișnuit sau în primul rând dificultăți de ordin fizic sau psihic. Ele apar pentru că pur și simplu cititorul nu știe ce are de făcut atunci când dă de o carte dificilă, dar care are multe de oferit. Nu cunoaște regulile lecturii: nu știe să-și mobilizeze resursele intelectuale pentru a rezolva sarcina pe care o are în față. Oricât ar citi de repede, nu va face o treabă mai bună dacă, așa cum se întâmplă de atâtea ori, nu știe nici ce caută, nici când a găsit ceea ce căuta. Legat de vitezele diferite de lectură, observăm că idealul nu este să citim cât mai repede posibil, ci să putem citi la *viteze diferite* și să știm când este nevoie de aceste viteze diferite. Cititul inspecțional se poate desfășura mai rapid, dar asta nu numai pentru că citiți mai repede – deși de fapt o faceți –, ci și pentru că de fapt citiți mai puțin decât o carte întreagă atunci când o faceți și pentru că o citiți în feluri diferite, având în minte obiective diferite. În mod normal, cititul analitic ia mai mult timp decât cel inspecțional, însă chiar și când citiți o carte în mod analitic, tot trebuie s-o parcurgeți la viteze diferite. Orice carte, oricât de dificilă ar fi, conține material care poate fi citit rapid, așa cum fiecare carte bună conține material dificil, care ar trebui citit lent și cu maximă atenție.

Fixații și regresii

Cursurile de lectură rapidă fac posibilă observația – deși știm asta de jumătate de secol sau chiar de mai mult – că foarte mulți oameni continuă să silabisească în timp ce citesc încă mulți ani după ce au învățat să citească. Studiile filmate asupra mișcării globilor oculari arată că cititorii tineri sau neexperimentați se fixează asupra unor puncte din text de câte cinci sau șase ori în decursul parcurgerii unui rând. Ochiul este orb atunci când se mișcă; el nu reușește să vadă decât atunci când se fixează într-un punct. Astfel, cuvintele singulare sau propozițiile care nu depășesc două sau trei cuvinte sunt citite dintr-odată, prin salturi vizuale. Încă și mai rău de atât, ochiul cititorului neexperimentat regresează la fiecare două sau trei rânduri, ceea ce înseamnă că se întorc la frazele sau propozițiile citite anterior. Toate aceste obiceiuri duc la risipirea inutilă a timpului și diminuează viteza de lectură. Duc la risipă pentru că mintea, spre deosebire de ochi, nu are nevoie să citească câte un singur cuvânt odată. Mintea, acest instrument uluitor, poate prinde o propoziție sau chiar un „paragraf” dintr-odată, dacă ochii îi livrează informația de care are nevoie. Astfel, obiectivul primar al oricărui curs – lucru știut de altfel de toată lumea – este acela de a corecta fixațiile și regresiile care afectează atât de mulți cititori. Din fericire, această corectură poate fi făcută foarte ușor. Odată ce a rezolvat problema, cursantul va putea citi oricât de repede îi va permite mintea proprie și nu pe cât de lent îl vor obliga ochii. Există multe dispozitive pentru înlăturarea fixațiilor ochiului, unele dintre ele complicate și scumpe. Totuși, de cele mai multe ori, nu este nevoie de vreun alt dispozitiv în afară de propria mână, pe care vă puteți obișnui s-o urmăriți pe măsură ce parcurge rândurile tot mai rapid. O puteți face oricând. Puneți la un loc degetul mare și primele două degete. Treceți acest „cursor” de-a lungul unui rând un pic mai rapid decât se mișcă ochii dumneavoastră. Forțați-vă să țineți pasul cu degetele. În foarte scurt timp, veți fi capabil să faceți asta. Continuați să o faceți și să creșteți viteza la care mișcați degetele; înainte de a vă da seama, vă veți fi dublat sau triplat viteza de lectură.

Problema înțelegerii

Dar ce anume veți câștiga dacă veți crește viteza de lectură în mod semnificativ? Este adevărat că veți câștiga timp, dar ce putem spune în privința

înțelegerii? A crescut nivelul de înțelegere sau a avut de suferit în timpul procesului? Din ceea ce știm noi, nu există curs de citit care să nu susțină că sporește gradul de înțelegere simultan cu viteza de lectură. Și probabil că există motive pentru a susține asta. Mâna (sau orice alt dispozitiv) folosită pe post de cursor tinde să crească nu doar viteza de lectură, ci și gradul de concentrare asupra materialului citit. În timp ce-ți urmărești mâna, este mai greu să adormi, să visezi cu ochii deschiși, să-ți lași mintea să rătăcească. Până aici, toate bune. Concentrarea este un alt nume pentru ceea ce am numit activitate în timpul cititului. Un bun cititor citește activ și concentrat. Dar concentrarea nu are în sine un efect asupra înțelegerii atunci când lucrurile sunt bine înțelese. Înțelegerea presupune mai mult decât capacitatea de a răspunde la întrebări simple privitoare la text. Acest tip limitat de înțelegere nu este de fapt decât abilitatea de a răspunde la următoarea întrebare referitoare la cărți sau la alt material de citit: *Despre ce este vorba?* Toate celelalte întrebări care, atunci când li se răspunde corect, implică niveluri superioare de înțelegere sunt formulate rareori în cadrul cursurilor de lectură și rareori li se oferă răspuns. Pentru ca totul să devină mai clar, să luăm un exemplu: *Declarația de Independență a SUA*. Probabil că aveți pe undeva o copie a acestui document. Luați-l și priviți-l. În varianta de tipar, are mai puțin de trei pagini. Cât de repede ar trebui citit? Al doilea paragraf se încheie cu următoarea propoziție: „Pentru a o dovedi, să prezentăm dovezile lumii întregi.” Următoarele două pagini de „dovezi”, unele de-a dreptul dubioase, pot fi citite rapid. Nu este nevoie să căpătați mai mult decât o idee generală cu privire la ce fel de fapte citează Jefferson, în afara cazului în care, evident, sunteți vreun istoric care încearcă să lămurească circumstanțele istorice în care a fost scrisă Declarația. Chiar și ultimul paragraf, încheiat cu arhicunoscuta expresie care spune că semnatarii „*își pun în joc viețile, averile și bunul cel mai sacru, onoarea*”, poate fi citit repede. Este o înfloritură retorică și ar trebui să capete ceea ce merită în general retorica goală. Dar primele două paragrafe ale Declarației merită mai mult decât o primă lectură rapidă. Mă îndoiesc că există cineva care poate citi aceste două paragrafe cu o viteză mai mare de 20 de cuvinte pe minut. Într-adevăr, cuvintele individuale din acest faimos paragraf, precum „inalienabil”, „drepturi”, „libertate”, „fericire”, „acord”, „putere dreaptă”, sunt termeni asupra cărora merită să vă opriți, să reflectați, să le evaluați pe termen lung. Pentru a fi citite așa cum trebuie, adică pentru a fi înțelese, aceste prime două paragrafe ar putea necesita zile, săptămâni sau chiar ani. Problema cititului în viteză este în acest caz problema înțelegerii. Practic, asta ar însemna să definim înțelegerea dincolo de nivelurile elementare. Majoritatea cursurilor de citit nu încearcă să facă asta. De aceea, merită subliniat faptul că tocmai

cititul în vederea înțelegerii este abilitatea pe care aceste cursuri încearcă să o amelioreze. Nu puteți înțelege o carte fără a o citi analitic; cititul analitic, după cum ați observat, este realizat în primul rând în scopul comprehensiunii (înțelegerii).

Rezumat asupra citirii inspecționale

Să mai spunem câteva cuvinte la finalul acestui capitol. Nu există o viteză corectă la care ar trebui să citim; ideal este să citim la viteze diferite și să știm ce viteză se potrivește unui anumit material. Cititul la viteză mare în orice condiții este o realizare dubioasă. El nu are valoare decât în privința a ceea ce nu merită cu adevărat citit. O formulare mult mai potrivită ar suna așa: Nicio carte n-ar trebui citită mai lent decât e necesar și nici mai rapid decât capacitatea cititorului de a nu pierde din plăcerea de a citi și din sensurile cărții. În orice caz, viteza la care se citește, fie ea mare sau mică, nu este decât una dintre multele probleme cu care se poate confrunta un cititor. Răsfoirea sau prelectura unei cărți este întotdeauna o idee bună. Ea e necesară atunci când nu știți dacă acea carte merită citită sau ba, așa cum se întâmplă de multe ori. Vă puteți da seama de asta răsfoind-o. În general, este de dorit să răsfoim cu atenție o carte pe care intenționăm s-o citim, pentru a ne face o idee cu privire la structura și la forma ei.

În sfârșit, nu vă străduiți să înțelegeți fiecare cuvânt de la prima citire a textului. Aceasta este cea mai importantă regulă dintre toate. Este esența cititului inspecțional. Nu vă fie teamă să păreți superficial. Goniți până și prin cea mai dificilă carte. Veți fi pregătit s-o citiți cum trebuie a doua oară. Cu asta am finalizat discuția inițială privitoare la cel de-al doilea nivel al cititului – cititul inspecțional. Vom reveni la subiect în partea a patra, atunci când vom sublinia importanța cititului inspecțional în lectura sintopică – al patrulea și cel mai elevat nivel al lecturii.

Oricum, ar trebui să nu uitați – pe măsură ce vom discuta despre cel de-al treilea nivel al lecturii, nivelul analitic, care va fi descris în a doua parte a acestei cărți – că cititul inspecțional joacă un rol important și la acest nivel. Cele două stadii ale cititului inspecțional pot fi înțelese ca anticipări ale pașilor necesari în lectura analitică. Primul stadiu al cititului inspecțional – pe care îl numim stadiu al răsfoitului sistematic – servește la a-l pregăti pe cititorul analitic să răspundă întrebărilor specifice acestei etape. Răsfoitul sistematic anticipează, cu alte cuvinte, înțelegerea structurii unei cărți. Iar al

doilea stadiu al cititului inspecțional – cititul superficial – îl va ajuta pe cititor atunci când acesta va ajunge la al doilea stadiu al lecturii analitice. Lectura superficială este primul pas necesar în interpretarea conținutului unei cărți. Înainte de a spune în ce constă lectura analitică, aş vrea să ne oprim câteva clipe pentru a reconsidera natura lecturii ca activitate. Există câteva activități pe care cititorul activ sau pretențios trebuie să le realizeze pentru a citi bine. Le vom discuta în următorul capitol.

CUM SĂ FII UN CITITOR PRETENȚIOS

Regulile cititului pentru a adormi sunt mai ușoare decât cele care te țin treaz în timp ce citești. Așezați-vă în pat într-o poziție confortabilă, asigurați-vă că lumina este suficient de proastă încât să vă facă să mijiți ochii, alegeți o carte care este fie teribil de dificilă, fie teribil de plicticoasă – în orice caz, una de care nu prea vă pasă dacă o citiți sau nu – și veți adormi în câteva minute. Cei care sunt experți în a se relaxa cu o carte nu trebuie să aștepte să se lase noaptea. Un fotoliu confortabil într-o librărie este suficient. Din nefericire, regulile pentru a rămâne treaz nu presupun exact contrariul. Este posibil să rămânem treji și în timp ce citim într-un fotoliu confortabil sau chiar în pat, iar oamenii își mijesc adeseori ochii atunci când citesc la o lumină prea slabă. Ce anume îi ținea treji pe cei care mai demult citeau la lumină? Un singur lucru este cert – pentru ei conta într-adevăr dacă citeau sau nu acea carte. Faptul de a reuși sau nu să rămâneți treji depinde mai degrabă de scopul pe care îl aveți atunci când citiți. Dacă scopul este să profitați din cititul cărții – să vă elevați spiritul sau mintea –, atunci trebuie să rămâneți treji. Asta înseamnă să citiți activ. Înseamnă să faceți un efort, un efort care vă așteptați să fie recompensat. Cărțile bune, de ficțiune sau nu, merită o astfel de lectură. Să folosiți o carte bună ca pe un sedativ e o risipă regretabilă. Să adormiți sau, la fel de rău, să vă lăsați mintea să rătăcească aiurea în timpul pe care ați fi vrut să-l dedicați unei lecturi capabile să vă îmbogățească – adică unui citit dedicat înțelegerii – înseamnă în mod evident a lucra împotriva propriilor interese. Adevărul este însă că mulți oameni capabili să facă distincția

între lectura pentru beneficii spirituale și cea pentru plăcere – între înțelegere pe de o parte și distracție, plăcere sau curiozitate pe de alta – nu reușesc să-și ducă planurile de lectură la bun sfârșit. Nu reușesc nici măcar atunci când știu ce carte se potrivește fiecărui tip de lectură. Motivul este acela că nu știu cum să fie cititori pretențioși, cum să rămână concentrați la ceea ce fac, cum să-și determine mintea să depună acel efort fără de care nu există profit spiritual.

Esența cititului activ

Cele patru întrebări pe care le pun cititorii

Am discutat deja pe larg în această carte despre cititul activ. Am afirmat deja că cititul activ este o formă superioară a lecturii și că cititul inspecțional presupune lectură activă. E o sarcină care implică efort. Dar n-am ajuns încă la miezul lucrurilor enunțând doar o regulă privitoare la cititul activ: *În timp ce citești, puneți întrebări, la care chiar dumneavoastră va trebui să răspundeți pe parcursul lecturii.*

Vreo nelămurire? Nu. Arta de a citi la orice alt nivel constă în a pune întrebările potrivite în ordinea potrivită. Există patru întrebări fundamentale pe care trebuie să le puneți în legătură cu orice carte³:

1. **DESPRE CE VORBEȘTE CARTEA, LUATĂ CA ÎNTREG?** Trebuie să încercați să descoperiți tema majoră a cărții și felul cum procedează autorul pentru a dezvolta tema într-o ordine logică, împărțind-o în subteme și subiecte diferite.

2. **CE ANUME SE SPUNE ÎN DETALIU ȘI CUM?** Trebuie să încercați să descoperiți ideile principale, aserțiunile și argumentele care constituie mesajul particular al autorului.

3. **SUNT LUCRURILE DIN CARTE ADEVĂRATE, ÎN PARTE SAU ÎN TOTALITATE?** Nu puteți răspunde acestei întrebări dacă n-ați răspuns deja la primele două. Trebuie să cunoașteți ce s-a spus deja înainte să puteți hotărî

³ Aceste patru întrebări, așa cum sunt date aici, împreună cu comentariile făcute mai departe în ceea ce le privește, se referă la lucrările teoretice și la cele de nonficțiune. Totuși, atunci când sunt adaptate, se pot aplica și operelor de ficțiune și poeziei. Adaptările necesare sunt discutate în Capitolele 14 și 15.

dacă un lucru este adevărat sau nu. Totuși, ori de câte ori înțelegeți o carte, dacă o citiți la modul serios, sunteți obligat să vă hotărâți. Să știți doar ce a spus autorul nu este de ajuns.

4. CE PROFIT AM OBTINUT DIN CEEA CE AM CITIT? Dacă o carte v-a livrat informații, va trebui să vă puneți întrebări cu privire la semnificația ei. De ce consideră autorul că este important să cunoașteți aceste lucruri? E important și pentru dumneavoastră să le cunoașteți? Iar dacă respectiva carte nu numai că v-a informat, ci v-a și produs elevație spirituală, este necesar să susțineți această elevație întrebându-vă ce mai urmează, ce anume mai este implicat sau sugerat.

Ne vom reîntoarce pe larg la aceste patru întrebări pe parcursul cărții. Formulate altfel, ele vor deveni regulile fundamentale de lectură despre care tratează partea a doua. Aici au însă formă interogativă dintr-un motiv foarte limpede. A citi o carte la orice alt nivel în afara celui elementar implică abilitatea de a vă pune întrebări (și de a le răspunde, atât cât vă stă în putere). Lucrul ăsta n-ar trebui uitat nicio clipă. Este și motivul pentru care există o diferență ca de la cer la pământ între cititorul pretențios și cel nepretențios. Al doilea nu pune nicio întrebare și nu primește niciun răspuns.

Cele patru întrebări enunțate anterior rezumă obligațiile oricărui cititor. Ele se aplică oricărui material care merită citit – o carte, un articol sau chiar o reclamă. Cititul inspecțional tinde să ofere răspunsuri cu o acuratețe mult mai mare la primele două întrebări, dar este de ajutor și în privința celorlalte două. Nu puteți obține o citire analitică satisfăcătoare până nu răspundeți la aceste ultime întrebări – până când nu vă formați o idee cu privire la adevărul cărții, integral sau parțial, o idee cu privire la semnificația ei, chiar dacă numai din punctul dumneavoastră de vedere. Ultima întrebare este probabil cea mai importantă în privința lecturii sintopice. În mod normal, va trebui să răspundeți la primele trei întrebări înainte să încercați să răspundeți la ultima. Să știți care sunt cele patru întrebări nu este suficient, trebuie să vă și puneți aceste întrebări. Obiceiul de a face asta este semnul unui cititor pretențios. Mai mult de atât, trebuie să știți cum să le răspundeți cu exactitate și acuratețe. Abilitatea educată de a face acest lucru constituie arta lecturii. Oamenii adorm uneori chiar și când citesc cărți de calitate, însă nu neapărat pentru că nu ar fi dispuși să facă acest efort, ci, adeseori, pentru că nu știu cum să-l facă. Cărțile bune vă depășesc; altfel, n-ar mai fi bune pentru dumneavoastră. Iar cărțile care vă depășesc vă obosesc, cu excepția cazului în care reușiți să vă ridicați la nivelul lor. Nu efortul este cel care vă extenuază,

ci frustrarea de a nu obține niciun beneficiu de pe urmă lecturii, întrucât vă lipsește tehnica de a depune efort cu succes. Pentru a continua să citiți activ, nu trebuie doar să vă doriți să faceți asta, ci și să aveți capacitatea de a o face – arta care vă permite să vă ridicați spiritual prin gestionarea a ceea ce la prima vedere pare să vă depășească.

Cum ajungem să posedăm o carte?

Dacă aveți obiceiul de a pune întrebări în timp ce citiți, sunteți deja un cititor mai bun decât dacă n-ați face-o. Dar, după cum am spus deja, pusul întrebărilor nu e suficient. Trebuie să încercați să le răspundeți. Și, cu toate că asta se poate face teoretic doar în mintea dumneavoastră, e indicat să încercați s-o faceți cu un creion în mână. Creionul va deveni indicatorul stării dumneavoastră de alertă în timp ce citiți. Există o vorbă veche care spune că trebuie să citim printre rânduri, dacă vrem să scoatem totul dintr-un text. Regulile formale de lectură sunt o altă modalitate de a spune asta. Noi însă vrem să vă convingem să și „scrieți printre rânduri“. Dacă n-o veți face, probabil nu veți reuși să obțineți eficiență maximă în lectură. Atunci când cumpărați o carte, stabiliți un drept de proprietate asupra ei, exact ca atunci când cumpărați haine sau mobilă, plătind pentru ele. Dar, în cazul unei cărți, achiziționarea ei nu este de fapt decât o pregătire pentru adevărata intrare în posesie. Adevărata posesiune a unei cărți apare atunci când ați făcut-o să devină parte din dumneavoastră, iar cea mai bună cale de a realiza acest lucru este să scrieți în ea. De ce a scrie și a marca o carte sunt lucruri indispensabile pentru citirea ei? În primul rând, pentru că astfel cartea vă ține treji. Nu doar conștienți, ci treji în adevăratul sens al cuvântului. În al doilea rând, cititul, atunci când este activ, presupune gândire, iar gândirea tinde să se exprime în cuvinte, scrise sau rostite. De obicei, omul care spune că știe ce gândește, dar nu poate exprima, nu știe ce gândește. În al treilea rând, faptul de a vă nota reacțiile vă va ajuta mai târziu să vă amintiți de ceea ce spunea autorul. Lectura unei cărți ar trebui să fie o conversație între dumneavoastră și autor. Putem presupune că el cunoaște mai multe despre subiect decât știți dumneavoastră. În caz contrar, probabil că nici n-ar trebui să vă pierdeți timpul cu cartea respectivă. Dar a înțelege este o acțiune duală: cel care învață trebuie să-și pună întrebări sieși și profesorilor lui. Trebuie să fie chiar dispus să polemizeze cu profesorii lui, odată ce a înțeles ce au aceștia de spus. A face semne într-o carte este expresia măsurii în care

sunteți de acord sau nu cu autorul ei. E cea mai mare dovadă de respect pe care i-o puteți arăta. Există câteva modalități de a marca o carte într-un mod inteligent și fructuos. Iată câteva:

1. **SUBLINIAREA** punctelor importante ori a propozițiilor care contează în economia cărții.

2. **FOLOSIREA LINIILOR VERTICALE PE MARGINEA PARAGRAFELOR**, pentru a scoate în evidență un enunț deja subliniat sau un paragraf prea lung pentru a fi subliniat.

3. **PUNEȚI STELUȚE, ASTERISCURI SAU ALTE TIPURI DE SEMNE PE MARGINEA PAGINILOR**. Folosiți-le cu moderație, doar pentru a sublinia cele zece, douăsprezece enunțuri importante dintr-o carte. S-ar putea să vreți să îndoiți colțul unei pagini pe care ați făcut asemenea adnotări sau să strecurați între pagini un bilețel. Oricum ați proceda, veți fi în stare să luați cartea de pe raft oricând veți dori și, deschizând-o unde veți dori, să vă reîmprospătați memoria.

4. **NUMEROTAȚI** pe marginea paginii, pentru a sublinia enumerări făcute de autor în dezvoltarea unui argument.

5. **SCRIEȚI NUMERE DE PAGINI PE ALTE PAGINI**, pentru a indica locurile din carte în care autorul aduce argumente similare, aprobă sau contrazice ideile subliniate la pagina corectă și pentru a realiza conexiuni între acele idei care, deși pot fi despărțite de multe pagini, sunt interconectate. Mulți cititori folosesc simbolul *cf* pentru a indica numerele altor pagini. Înseamnă „conform“, „în concordanță cu“.

6. **ÎNCERCUIȚI CUVINTELE SAU FRAZELE-CHEIE**. Acest fapt va îndeplini cam aceeași funcție cu sublinierea.

7. **SCRIEȚI PE MARGINILE, ÎN SUSUL SAU ÎN JOSUL PAGINII**, pentru a nota întrebări (ori poate răspunsuri) pe care citirea unui paragraf le trezește în mintea dumneavoastră; pentru a reduce un text prea amplu la o formulare simplă; pentru a trece în revistă punctele de vedere importante din carte. Paginile albe care există de obicei la finalul cărții pot fi folosite pentru a realiza o listă personală cu argumentele autorului, în ordinea în care au apărut acestea. Pentru a ne obișnui să facem semne, filele goale de la începutul cărții

sunt adesea cele mai importante. Mulți oameni folosesc aceste pagini pentru a pune câte un *ex libris* arătos, dar asta exprimă doar posesiunea materială asupra cărții. Ele ar putea fi mult mai bine folosite pentru a înregistra gândirea dumneavoastră. După ce ați terminat cartea și ați făcut un index personal la sfârșitul cărții, întoarceți-vă la primele pagini și încercați să analizați cartea, nu cuvânt cu cuvânt sau argument cu argument (ați făcut deja asta), ci încercând să-i conturați structura integrală și să-i relevați ordinea părților.

Cele trei feluri de adnotare

Există trei feluri de note pe care le puteți face în cărțile și despre cărțile dumneavoastră. Felul notelor pe care le faceți depinde de nivelul la care vă aflați în postura de cititor. Atunci când citiți cartea la nivel inspecțional, s-ar putea să nu aveți suficient timp pentru a face adnotări în ea. După cum am observat, cititul inspecțional este întotdeauna limitat de timp. Totuși, nu trebuie uitat că puneți întrebări esențiale despre carte atunci când citiți la acest nivel și ar fi de dorit, chiar dacă nu este mereu posibil, să vă notați răspunsurile cât vă sunt proaspete în minte. Întrebările la care răspunde cititul inspecțional sunt: În primul rând, cu ce fel de carte avem de-a face? În al doilea rând, despre ce vorbește cartea în ansamblu? În al treilea rând, care este structura cărții din perspectiva autorului? Aveți voie și probabil că este chiar indicat să faceți adnotări privitoare la răspunsurile pe care le dați acestor întrebări, mai ales dacă știți că vor trece săptămâni sau chiar luni înainte să vă puteți întoarce la carte pentru a o citi analitic. Locul cel mai bun pentru a adnota este pagina de cuprins și pagina de titlu, care nu sunt folosite pentru adnotări la alte niveluri. Specific acestor note este faptul că ele privesc structura cărții și nu substanța ei – cel puțin nu în detaliu. *De aceea vom numi acest nivel al adnotării nivelul structural.* În cursul citirii inspecționale, în special în cazul unei cărți voluminoase și dificile, s-ar putea să obțineți câteva indicii referitoare la viziunea autorului asupra subiectului. Dar, de cele mai multe ori, acest lucru nu se întâmplă; și ar trebui să renunțați la a face vreo apreciere cu privire la acuratețea sau la adevărul enunțurilor din carte înainte de a fi citit cartea pe îndelete. Apoi, în cursul lecturii analitice, va trebui să oferiți răspunsuri la întrebările privitoare la adevărul și semnificația cărții. Notele pe care le veți face la acest nivel al lecturii nu mai sunt, bineînțeles, structurale, ci *conceptuale*. Ele privesc conceptele autorului și, bineînțeles, pe ale dumneavoastră, așa cum au fost ele remodelate de citirea cărții. Există o diferență evidentă între

adnotarea structurală și cea conceptuală. Ce fel de adnotare faceți atunci când citiți mai multe cărți într-o manieră sintopică, atunci când citiți mai multe cărți despre același subiect? Asemenea note vor tinde să fie conceptuale. Iar notele de pe o pagină se vor putea referi nu numai la alte pagini din aceeași carte, ci și la pagini din alte cărți. Cu toate acestea, mai există un pas pe care cititorul experimentat îl poate face atunci când citește mai multe cărți într-o manieră sintopică. El constă în a produce note cu privire la *forma discuției*, la discuția care a fost angajată de toți autorii citiți, chiar dacă această formă îi scapă fiecăruia dintre ei. Din motive care vor deveni evidente în Partea a patra, vom numi aceste note *dialectice*. Și cum sunt note despre cărți diferite, ele vor trebui făcute pe foi separate. Aici este implicată o structură conceptuală – o succesiune de enunțuri și întrebări referitoare la un singur subiect. Vom reveni la acest tip de adnotare în Capitolul 20.

Formarea obiceiului de a citi

Orice meșteșug sau artă putem spune că este stăpânit/ă de cei care reușesc să facă ceva în conformitate cu regulile sale. Prin asta artistul sau meșteșugarul diferă de toți cei care nu stăpânesc arta lui. Nu există altă cale pentru a forma o deprindere de operare într-un anumit mod decât operând efectiv în acel mod. Diferența dintre felul cum făceați un lucru înainte de a vă forma deprinderea și felul cum îl faceți după ce v-ați format-o rezidă în gradul de ușurință și de disponibilitate. După exercitarea îndelungată a unei activități, veți reuși să faceți mult mai bine un lucru decât atunci când l-ați început. De asta se spune că experiența vine cu timpul. Ceea ce la început faceți imperfect veți face într-o zi automat, cu acea eficiență pe care doar instinctele o au. Veți ajunge să faceți un lucru de parcă abilitatea ar fi înăscută, la fel de naturală ca mâncatul sau mersul pe jos. La asta se referă dictonul care spune că obișnuința este o a doua natură.

A cunoaște regulile unei arte nu este același lucru cu a avea deprinderea de a o practica. Atunci când spunem că un om este priceput într-un domeniu, nu ne referim la faptul că el cunoaște regulile necesare pentru a realiza ceva, ci la faptul că are deprinderea de a o face. Este adevărat că a cunoaște regulile unui meșteșug, în mod mai mult sau mai puțin explicit, reprezintă o condiție pentru dobândirea deprinderii. Nu puteți urma reguli pe care nu le cunoașteți. Nici nu puteți dobândi vreo abilitate artistică fără a urma reguli. Artă care poate fi învățată are reguli ce trebuie urmate în practică. Artă a ceva ce poate

fi învățat și stăpânit constă în deprinderea care se formează în conformitate cu regulile.

Din când în când, mai apare câte cineva care nu înțelege că a fi artist presupune obligația de a urma reguli. Oamenii arată către un pictor foarte original și spun: „Acest artist nu urmează reguli. A făcut ceva original, ceva fără precedent, ceva pentru care nu există reguli.“ Dar, în acest caz, oamenii pur și simplu nu văd ce reguli a urmat acel artist. Până la urmă, într-adevăr, nu există niște reguli rigide, care nu pot fi contestate, de realizare a unei picturi sau sculpturi. Dar există reguli de preparare a culorilor și de aplicare a lor, modelare a lutului sau a metalului. Măcar acele reguli trebuie să fi fost respectate de către sculptor sau pictor, pentru că altfel n-ar fi realizat ce a realizat. Oricât de original ar fi fost produsul său, oricât de în afara regulilor tradiționale ale artei putea să pară că se situează el, artistul trebuie să fi avut priceperea de a-l realiza. Despre acest fel de artă – deprindere sau meșteșug – vorbim aici.

De la mai multe reguli, la o singură deprindere

A citi este precum a schia. Atunci când sunt făcute bine, atunci când sunt confecționate de un expert, atât cititul, cât și schiatul sunt activități pline de grație, armonioase. Practicate de un începător, ambele sunt stranii, frustrante, lente.

A învăța să schieze este una dintre cele mai umiltoare activități la care poate fi supus un adult (iată un motiv pentru a face asta cât ești mic). Dacă stai să te gândești, un adult a mers pe jos cea mai mare parte a vieții lui; știe unde îi sunt picioarele; știe cum să așeze un picior înaintea celuilalt, pentru a ajunge unde dorește. Dar, din momentul în care își pune schiurile, este ca și cum ar trebui să reînvete să meargă. Alunecă și se dezechilibrează, cade, nu se poate ridica, își încrucișează schiurile, cade din nou și, în general, arată – și se simte – ca un caraghios. La început, până și cel mai bun instructor pare să nu-i fie de niciun ajutor. Ușurința cu care instructorul execută mișcări despre care susține că sunt simple, dar despre care învățăcelul crede că sunt imposibile, este aproape insultătoare. Cum v-ați putea aduce aminte de tot ceea ce spune instructorul? Îndoaie-ți genunchii! Privește în zare! Deplasează-ți greutatea în față! Ține-ți spatele drept, dar trunchiul înclinat în față! Indicațiile par fără sfârșit. Cum să vă puteți gândi la toate acestea și să continuați să schiați? Desigur, în privința schiatului, important este să nu vă gândiți la mișcările disperate care

alcătuiesc împreună o răsucire sau o serie de răsuciri legate între ele, ci, în loc de asta, să privești în zare, să anticipați denivelările sau prezența altor schiori, să vă bucurați de atingerea aerului de iarnă pe obraji, să savurați mobilitatea fluidă a corpului dumneavoastră în timp ce coborâți dealul. Cu alte cuvinte, pentru a executa bine mișcările, pe toate sau pe oricare dintre ele, trebuie să învățați să nu le mai separați pe cele care compun o singură activitate. *Dar, pentru a le uita ca activități separate, trebuie ca mai întâi să le fi învățat ca activități separate.* Doar atunci le veți putea executa împreună pentru a deveni un bun schior. La fel și cu cititul. Probabil că știți citi de foarte mult timp, așa că faptul de a vi se cere s-o luați iarăși de la capăt poate fi umilitor. Dar este la fel de adevărat și pentru citit, și pentru schiat că nu poți aduna mai multe activități într-una singură, armonioasă, până când nu devii expert în fiecare dintre ele. Nu putem telescopa diferitele componente ale unei activități, în așa fel încât ele să se ciocnească și să fuzioneze intim. În timp ce o faceți, fiecare activitate în parte necesită întreaga dumneavoastră atenție. După ce ați executat separat părțile, nu numai că veți fi în stare s-o executați pe fiecare în parte cu mai multă ușurință și cu mai puțină atenție, dar le veți și putea uni într-un întreg care funcționează perfect. Toate acestea sunt lucruri de bun-simț, dacă ne referim la învățarea unei arte complexe. Le înșirăm însă pe toate, pentru a vă face să înțelegeți că cititul este un meșteșug cel puțin la fel de complex ca schiatul, dactilografiatul sau jocul de tenis. Dacă vă puteți aminti de răbdarea de care a fost nevoie pentru a învăța alte lucruri, puteți deveni mai toleranți cu instructorii care vă pun în față lungi liste cu reguli pentru citit. Persoana care a avut ocazia să învețe un meșteșug complex știe că nu trebuie să se teamă de regulile care îi vor fi prezentate înainte de a începe să învețe ceva nou. Știe că nu trebuie să-și facă griji cu privire la felul în care toate acele acte individuale în care va ajunge să exceleze se vor uni în cadrul aceluiași întreg. Multitudinea regulilor relevă complexitatea a ceea ce trebuie format și nu o pluralitate de obiceiuri distincte. Fiecare parte se adaugă complexului, pe măsură ce ajunge în faza de executare automată. Când toate componentele pot fi realizate mai mult sau mai puțin automat, atunci putem vorbi de realizarea unei deprinderi. Abia apoi vă puteți gândi la performanța de a schia ca un expert sau de a citi o carte despre care credeți că e prea dificilă. La început, învățăcelul este foarte atent la sine și la fiecare dintre lucrurile pe care le face. Atunci când separarea lucrurilor se pierde în totalitatea actului deprins, învățăcelul poate fi în sfârșit atent la scopul pe care-l urmărește prin abilitatea deprinsă.

Sper că, prin tot ce am spus în aceste pagini, v-am încurajat. Este greu să învățați să citiți bine. Nu numai că cititul, în special cel analitic, este o deprindere dificilă; mult mai complexă decât schiatul, este mai degrabă un

tip de activitate mentală. Cel care învață să schieze trebuie să se gândească la început la acțiuni fizice pe care apoi le poate da uitării și poate realiza automat ce a învățat. Este relativ simplu să fiți conștienți și să vă gândiți la acte fizice. Este mult mai dificil să vă gândiți la operațiuni mentale, așa cum trebuie să facă ucenicul în timpul lecturii analitice; într-un anumit sens, el se gândește la propriile gânduri. Cei mai mulți dintre noi nu suntem obișnuiți să facem asta. Totuși, așa ceva este posibil, iar cel care o va face va ajunge în mod sigur un cititor mai bun.

Partea a doua

**Al treilea nivel
de lectură:
citirea analitică**

CLASIFICAREA UNEI CĂRȚI

Am spus deja la începutul acestei cărți că tot ceea ce vă va învăța ea în materie de citit se aplică oricărui tip de material. Oricum, atunci când vom expune, în Partea a doua, regulile lecturii analitice, s-ar putea să pară că nu luăm în seamă acest lucru. Ne vom referi foarte des, dacă nu mereu, la regulile de citire a cărților. De ce se întâmplă asta? Răspunsul este simplu. Faptul de a citi în întregime o carte, în special una lungă și dificilă, ne pune în fața celor mai mari probleme cu care s-ar putea confrunta un cititor. A citi o povestire este aproape întotdeauna mai ușor decât a citi un roman. A citi un articol este aproape întotdeauna mai ușor decât a citi o carte pe aceeași temă. Dacă puteți citi un poem de mari dimensiuni sau un roman, cu siguranță veți putea citi și o poezie sau o povestioară. Dacă puteți citi o lucrare teoretică – o carte de istorie, un tratat filosofic sau o carte de știință –, veți putea citi și un articol sau un rezumat despre același subiect. De aceea, tot ceea ce vom spune cu privire la cititul cărților se va aplica oricărui alt material care poate fi citit. Va trebui să înțelegeți, atunci când ne vom referi la cititul cărților, că regulile respective se referă și la materialele mai facile, care pot fi citite mai ușor. Uneori însă, regulile nu se aplică acestor materiale exact la fel sau exact în aceeași măsură ca la cărți. Dar nu vă va fi deloc greu să le adaptați și să le folosiți.

Importanța clasificării cărților

Prima regulă a lecturii analitice poate fi formulată astfel: REGULA NR. 1. TREBUIE SĂ ȘTIȚI CE FEL DE CARTE CITIȚI ȘI TREBUIE SĂ AFLAȚI ASTA CÂT MAI REPEDE POSIBIL, DE PREFERAT ÎNAINTE SĂ ÎNCEPEȚI LECTURA.

Trebuie să știți, de pildă, dacă citiți o operă de ficțiune – un roman, o piesă de teatru, o povestire – sau dacă aveți în față o operă teoretică de un fel sau altul. Aproape orice cititor poate recunoaște o operă de ficțiune atunci când o are în față. Cel puțin așa pare și, cu toate acestea, nu este întotdeauna foarte ușor. Este *Complexul lui Portnoy*⁴ o operă de ficțiune sau un studiu psihanalitic? Este *Prânzul dezgolit*⁵ un roman sau un manifest împotriva abuzului de droguri, de același fel cu cărțile care amintesc de ororile asociate consumului de alcool, scrise pentru avertizarea cititorilor? Este *Pe aripile vântului*⁶ un roman sau o istorie a Sudului înainte și în timpul Războiului Civil? Sunt *Strada mare*⁷ și *Fruitele mâniei*⁸ opere literare sau studii sociologice, una din ele concentrându-se asupra vieții urbane, iar cealaltă asupra celei rurale? Desigur, toate titlurile enumerate sunt romane și toate apar în listele cu cele mai bine vândute cărți din toate timpurile. Cu toate acestea, întrebările pe care le-am pus nu sunt absurde. Cel puțin în cazul cărților *Strada mare* și *Middletown*⁹, ar fi greu de precizat care dintre ele este ficțiune și care e carte de științe sociale. Există atâta știință într-unele dintre operele literare moderne și atât de multă ficțiune într-unele dintre operele științifice, încât este greu să menținem o distincție fermă între ele. Dar există și alte feluri de științe – fizică sau chimie, de exemplu – în cărți precum *Germenul Andromeda*¹⁰ sau în romanele lui Robert Heinlein și Arthur C. Clarke. Pe când *The Universe and dr. Einstein*¹¹, deși nu este o carte de ficțiune, e la fel de ușor de citit ca una de ficțiune și cu siguranță mai ușor de citit decât unele dintre romanele lui Faulkner, de exemplu. O carte teoretică vizează în primul rând cunoașterea, termenul „cunoaștere” fiind luat într-o accepțiune restrânsă. Orice carte care conține în primul rând

⁴ Philip Roth, *Complexul lui Portnoy*, Polirom, Iași, 2011

⁵ William S. Burroughs, *Prânzul dezgolit*, Paralela 45, Pitești, 2006

⁶ Margaret Mitchell, *Pe aripile vântului*, Univers, București, 1970

⁷ Sinclair Lewis, *Strada mare*, Editura pentru Literatură, București, 1961

⁸ John Steinbeck, *Fruitele mâniei*, RAO, București, 2004

⁹ Robert S. Lynd, Helen Merrell Lynd, *Middletown: A Study in Modern American Culture*, Harcourt Brace Javanovich, New York, 1959

¹⁰ Michael Crichton, *Germenul Andromeda*, Univers, București, 1976

¹¹ Lincoln Barnett, *The Universe and dr. Einstein*, Dover Publications, London, 2005

opinii, teorii, ipoteze sau speculații despre care se presupune, mai mult sau mai puțin explicit, că sunt adevărate conține cunoaștere în acest sens și este o operă teoretică. La fel ca în cazul operelor de ficțiune, majoritatea cititorilor recunosc o carte științifică atunci când o întâlnesc. În acest caz însă, problema nu este să distingem opera de ficțiune de cea de nonficțiune, ci să înțelegem că există mai multe tipuri de scrieri teoretice. Chestiunea este și de a ști ce cărți țin în primul rând de instruire, și de a pricepe modul în care ele instruiesc. Tipul de informație și de educație pe care îl livrează o carte de istorie și una de filosofie nu este același. Problemele pe care le discută o carte de fizică și una de morală nu sunt similare, tot așa cum diferite sunt metodele pe care autorii le folosesc în rezolvarea lor. Astfel, prima regulă a lecturii analitice, deși se aplică oricăror cărți, este adecvată în special cărților teoretice, nonficționale. Cum veți reuși să respectați regula și în special ultima prevedere?

Așa cum am sugerat deja, veți reuși să faceți asta inspectând cartea – citind-o într-o manieră inspecțională. Veți citi titlul, subtitlurile, cuprinsul și va trebui să aruncați măcar o privire asupra studiului introductiv, a prefeței autorului sau a indexului. Dacă volumul are o supracopertă, citiți nota editorului. Asemenea note sunt stegulețele cu ajutorul cărora autorul vă indică dincotro bate vântul. Nu va fi vina lui dacă nu vă opriți să le priviți.

Ce putem învăța din titlul unei cărți

Numărul cititorilor care nu dau atenție acestor semnale este mai mare decât v-ați putea închipui. Am avut o asemenea experiență de mai multe ori în privința studenților. I-am întrebat pur și simplu despre ce vorbea o anumită carte. Am întrebat în sensul general, adică să-mi spună despre ce fel de carte e vorba. Acesta este un mod foarte bun, aproape indispensabil, de a începe discuția despre o carte. Totuși, uneori e foarte greu să obținem un răspuns la întrebare. Să luăm vreo două exemple de confuzii care pot apărea.

În 1859, Darwin a publicat o carte faimoasă. Un secol mai târziu, întreaga lume vorbitoare de limbă engleză a sărbătorit publicarea acestei cărți. A fost discutată la nesfârșit, iar influența ei a fost recunoscută de comentatori mai mult sau mai puțin avizați. Cartea avea drept subiect teoria evoluției și conținea în titlu cuvântul „specie”. Despre ce carte era vorba? Probabil că ați răspuns: *Originea speciilor*¹², caz în care răspunsul dumneavoastră a fost corect. Poate

¹² Charles Darwin, *Originea speciilor*, Editura Academiei RPR, București, 1957

că ați răspuns *Originea speciei umane*¹³. Recent, am întrebat douăzeci și cinci de persoane cu o educație satisfăcătoare ce părere au despre titlul cărții și mai bine de jumătate au răspuns: *Originea speciei umane*. Motivul erorii este evident: mulți dintre ei au presupus, fără să fi citit cartea vreodată, că ea trebuie să aibă legătură cu dezvoltarea speciei umane. De fapt, lucrarea nu are aproape nimic de-a face cu acest subiect, pe care Darwin l-a abordat într-o carte ulterioară, *Descendența omului și selecția sexuală*¹⁴. *Originea speciilor* vorbește, exact cum spune titlul, despre proliferarea în lumea animală a unui vast număr de specii de animale și plante care descind dintr-un număr inițial mult mai mic, supunându-se principiului selecției naturale. Facem această precizare pentru că mulți cred că știu titlul cărții, dar puțini l-au citit cu atenție și au meditat asupra semnificației lui.

Iată încă un exemplu. În acest caz, nu vă vom cere să vă amintiți titlul, ci să meditați la ce ar putea însemna el. Gibbon a scris o lucrare faimoasă, de mari dimensiuni, despre Imperiul Roman. A numit-o *Istoria declinului și a prăbușirii Imperiului Roman*¹⁵. Aproape oricine vede cartea recunoaște titlul; mulți oameni știu titlul chiar fără să țină cartea în mână. Într-adevăr, expresia „declinul și prăbușirea” a devenit proverbială. Cu toate acestea, când i-am întrebat pe aceiași douăzeci și cinci de oameni de ce primul capitol se numește „Întinderea și forța militară a Imperiului în epoca antonină”, n-au avut idee. N-au remarcat faptul că, dacă o carte este în întregime numită *Istoria declinului și a prăbușirii...*, se poate presupune că respectiva istorie începe cu punctul de apogeu al Imperiului și merge către final. În mod inconștient, au transformat „declinul și prăbușirea” în „creșterea și prăbușirea”. Au fost mirați de faptul că nu se scrie acolo niciun cuvânt despre republica romană, care s-a încheiat cu un secol și jumătate înainte de epoca antonină. Dacă ar fi citit titlul cu atenție, și-ar fi putut da seama că epoca antonină a reprezentat apogeul Imperiului Roman, chiar dacă nu știau acest lucru dinainte. Cu alte cuvinte, dacă ar fi citit titlul, ar fi putut afla informații esențiale chiar înainte de a începe să citească lucrarea. Dar nu au reușit să facă asta, la fel cum adeseori oamenii nu reușesc să facă așa ceva nici cu cărțile despre care nu-și formează vreo preconcepție.

¹³ În limba engleză, între cele două variante, diferența constă doar în existența articolului „the”. În limba română, este imposibilă redarea exactă a diferenței de sens. De aceea, am ales să traduc *The Origin of Species* cu *Originea speciilor* (care este și titlul corect al cărții), iar *The Origin of the Species* cu *Originea speciei umane*, termenul „the species” putând avea și sensul de „specia cea mai evoluată”. (n.tr.)

¹⁴ Charles Darwin, *Descendența omului și selecția sexuală*, Editura Academiei RSR, București, 1967

¹⁵ Edward Gibbon, *Istoria declinului și a prăbușirii Imperiului Roman*, Minerva, București, 1976

Unul dintre motivele pentru care titlurile și copertele sunt ignorate este acela că foarte mulți cititori nu consideră important faptul de a clasifica volumele pe care le citesc. Ei ignoră această primă regulă a lecturii analitice. Dacă ar fi încercat, i-ar fi fost recunoscători autorului pentru strădania de a-i ajuta. În mod evident, autorul consideră că este important ca orice cititor să știe ce gen de carte are în mână. De aceea depune efortul de a explica acest lucru clar în prefață și de aceea face ca titlul sau măcar subtitlurile să fie cât mai elocvente. De aceea Einstein și Infeld, în prefața lor la *Evoluția fizicii*¹⁶, îi spun cititorului că „se așteaptă ca el să știe că o carte de știință, chiar și una de popularizare, nu ar trebui citită la fel ca un roman“. De asemenea, cei doi construiesc un tabel analitic al conținutului, pentru a-l avertiza pe cititor cu privire la subiectul tratat. În orice caz, titlurile capitolelor au drept scop amplificarea semnificației titlului principal. Cititorul care ignoră toate aceste lucruri nu se poate învinovăți decât pe sine dacă se simte confuz atunci când aude întrebarea: Ce fel de carte este aceasta? Va fi încă și mai confuz dacă nu va putea răspunde acestei întrebări și dacă nu-și va pune singur o asemenea întrebare, deoarece vor apărea și altele cărora nu le va putea răspunde.

Oricât ar fi de importantă citirea de titluri, ea nu este și suficientă. Cele mai clare titluri din lume, cele mai limpezi descrieri nu vă vor ajuta să clasificați o carte, dacă nu aveți deja în minte liniile majore ale acestei clasificări.

Nu veți ști de ce cărți precum *Elementele de geometrie*¹⁷ a lui Euclid și *Principii de psihologie*¹⁸ a lui William James sunt de același tip, dacă nu veți ști că geometria și psihologia sunt ambele științe – sau, în particular, că, în acest caz, „elemente“ și „principii“ înseamnă același lucru în aceste două titluri (deși nu în general) și nici nu le veți putea percepe ca fiind diferite, dacă nu veți ști că ele sunt tipuri diferite de științe. În mod similar, în cazul *Politicii*¹⁹ lui Aristotel și al *Avuției națiunilor*²⁰ a lui Adam Smith, puteți spune în ce sens sunt similare sau diferite aceste cărți numai dacă puteți preciza ce este o problemă practică și ce tipuri diferite de probleme practice există.

Uneori, titlurile fac gruparea cărților ușoară. Toată lumea va ști că *Elementele lui Euclid*, *Geometria*²¹ lui Descartes sau *Bazele geometriei*²² de Hilbert sunt trei cărți de geometrie, mai mult sau mai puțin înrudite în

¹⁶ Albert Einstein, Leopold Infeld, *Evoluția fizicii*, Editura Tehnică, București, 1975

¹⁷ Euclid, „Elemente de geometrie“, în V. Bobancu, *Dicționar de matematici generale*, Ed. Enciclopedică Română, București, 1974

¹⁸ William James, *Principles of Psychology*, Dover Publications, London, 1950

¹⁹ Aristotel, *Politica*, IRI, București, 2001

²⁰ Adam Smith, *Avuția națiunilor*, Publica, București, 2011

²¹ René Descartes, *Geometria*, Editura Științifică, București, 1966

²² David Hilbert, *Foundations of Geometry*, Open Court, London, 1999

privința subiectului. Nu se întâmplă însă întotdeauna așa. S-ar putea să nu fie la fel de ușor să spunei, în privința *Cetății lui Dumnezeu*²³ a lui Augustin, *Leviatanului*²⁴ lui Hobbes sau a *Contractului social*²⁵ de Rousseau, că sunt toate tratate politice, deși o parcurgere atentă a titlurilor capitolelor ar putea releva problemele comune acestor trei cărți.

Dar nici a grupa cărțile în aceeași categorie nu este suficient. Pentru a urma această regulă a lecturii, tebuie să știi ce înseamnă „categorie“. Titlul cărții nu vă va spune asta; uneori nici descrierile capitolelor, iar alteori nici măcar întreaga carte, dacă nu aveți deja în minte câteva categorii pe care să le aplicați pentru a putea clasifica volumele în mod inteligent. Cu alte cuvinte, această regulă trebuie formulată într-o manieră mai inteligibilă, dacă e s-o aplicăm într-un mod inteligent. Ea poate fi făcută inteligibilă doar trasând distincții și creând categorii viabile, care să reziste probei timpului.

Am discutat deja despre o clasificare brută făcută cărților. Distincția principală era aceea dintre cărțile de ficțiune pe de o parte și cărțile care servesc cunoașterii sau cărțile teoretice pe de altă parte. Vorbind despre cărțile teoretice, putem face totuși distincția între cărțile de filosofie și cele de istorie, iar pe acestea le putem distinge de cele care au ca obiect științele și matematicile.

Lucrul acesta e foarte bun atâta timp cât poate fi aplicat. Există o schemă de clasificare cu categorii suficient de clare, iar cei mai mulți oameni ar putea plasa probabil majoritatea cărților în categoriile potrivite, dacă s-ar gândi puțin la subiect. Dar nu orice carte poate fi plasată în orice categorie.

Problema este că încă nu avem principii de clasificare. Vom spune mai multe despre aceste principii pe măsură ce vom avansa cu discuția privitoare la nivelurile superioare ale lecturii. Pentru moment, am vrea să ne limităm la o singură distincție de bază, distincție care se aplică tuturor cărților teoretice. Este distincția dintre cărțile teoretice și cele practice.

Cărți teoretice vs. cărți practice

Toată lumea folosește termenii de „teoretic“ și „practic“, dar nu toată lumea știe ce înseamnă ei – și poate cel mai puțin acei inși „practici“ încăpățânați care disprețuiesc orice fel de teorie, mai ales atunci când sunt membri ai guvernului. Pentru acești oameni, „teoretic“ înseamnă „speculativ“ sau chiar

²³ Augustin, *Despre cetatea lui Dumnezeu*, Editura Științifică, București, 1998

²⁴ Thomas Hobbes, *Leviathan*, Penguin Books Ltd, London, 1981

²⁵ Jean Jacques Rousseau, *Contractul social*, Gramar, București, 1997

„mistic“; „practic“ înseamnă ceva ce chiar merge, ceva ce poate produce bani imediat. Există un dram de adevăr în asta: ceea ce este practic chiar are de-a face cu ceea ce poate aduce profit, fie că asta se întâmplă mai devreme sau mai târziu. Ceea ce este teoretic privește ceea ce poate fi văzut sau înțeles. Dacă cizelăm puțin dihotomia expusă mai înainte, ajungem la distincția dintre cunoaștere și acțiune ca reprezentând cele două scopuri pe care un scriitor le are în minte. Dar, s-ar putea să întrebați, în cazul lucrărilor teoretice nu avem de-a face cu cărți care privesc cunoașterea? Ce implicație are acțiunea în acest caz? Răspunsul este, desigur, acela că acțiunea inteligentă depinde de teorie. Cunoașterea poate fi folosită în multe feluri, nu numai pentru a controla natura și a inventa mașini sau alte instrumente folositoare, ci și pentru a ghida comportamentul uman și operațiunile umane în diverse câmpuri de activitate. Ceea ce avem în minte este exemplificat de distincția dintre știința pură și cea aplicată sau, cum se spune uneori în termeni nu foarte fericiți, între știință și tehnologie.

Unele cărți și unii profesori sunt interesați doar de cunoștințele teoretice pe care le au de transmis. Asta nu înseamnă că asemenea cărți și profesori contestă utilitatea cunoștințelor sau că susțin că ele ar fi bune doar pentru ele însele. Atâta doar că se limitează la un singur tip de comunicare sau de predare și lasă celelalte tipuri pe seama altora. Acești alți oameni au un interes dincolo de știința practică pentru ea însăși. Sunt preocupați de problemele umane pe care știința îi poate ajuta să le rezolve. Ei comunică informații științifice, dar având permanent în vedere componenta practică a acestora.

Pentru a pune știința pură în practică, trebuie s-o convertim în reguli de aplicare. Trebuie să trecem de la etapa lui *Cum stau lucrurile* la cea a lui *Ce trebuie să facem dacă vrem să obținem ceva*. Această operație face diferența dintre *a ști că* și *a ști cum*. Cărțile teoretice vă învață cum stau lucrurile. Cărțile practice vă învață cum să faceți ceva ce vă doriți sau ar trebui să faceți. Această carte este practică, nu teoretică. Orice ghid care vă învață să faceți ceva este practic. Orice carte care vă spune fie cum să faceți ceva, fie de ce ar trebui să faceți ceva este una practică. Prin urmare, vedeți că această clasă a cărților practice include expuneri ale regulilor privitoare la meșteșugurile ce urmează a fi învățate; manuale de toate felurile, de la cele de inginerie la cele de medicină sau gătit; toate tratatele care sunt în mod convenabil etichetate drept morale, cărți economice, etice sau care tratează probleme politice. Vom explica mai târziu de ce această ultimă clasă de cărți, numită și „normativă“, constituie o categorie foarte specială.

Probabil că nimeni nu ar pune la îndoială etichetarea cărților pentru învățarea meșteșugurilor și a manualelor drept cărți practice. Dar acel „om practic“

la care ne-am referit mai sus ar putea obiecta la ideea că anumite cărți de etică, să spunem, sau de economie ar fi practice. Ar putea spune că o astfel de carte nu ar fi practică, pentru că nu ar fi adevărată sau n-ar avea efecte.

De fapt, aceste observații sunt irelevante, deși o carte despre economie care nu este adevărată e o carte proastă. Vorbind în termeni stricți, orice carte de etică ne învață cum să ne trăim viețile, ne spune ce ar trebui și ce nu ar trebui să facem, iar adeseori ne informează cu privire la recompensele și pedepsele ce decurg din a face sau a nu face anumite lucruri. De aceea, fie că suntem, fie că nu suntem de acord cu concluziile ei, o asemenea lucrare este una practică. (Anumite studii sociologice moderne se mulțumesc să descrie comportamentul oamenilor fără să-l judece în vreun fel. Aceste cărți nu sunt nici etice, nici practice. Ele sunt lucrări teoretice – lucrări științifice.)

La fel se întâmplă și cu cărțile de economie. Dincolo de studiul aplicat, matematic sau statistic, al comportamentului economic, care implică mai degrabă preocupări teoretice decât practice, asemenea opere ne învață de obicei și cum să ne organizăm viața, atât ca indivizi, cât și din punct de vedere social, ne spun ce ar trebui și ce n-ar trebui să facem și, de asemenea, ne informează cum vom avea de suferit dacă nu facem ceea ce trebuie. Vom putea să nu fim de acord cu asta, dar dezacordul nostru nu va face o asemenea carte să fie mai puțin practică.

Immanuel Kant a scris două cărți de filosofie ce aveau să devină faimoase, una numită *Critica rațiunii pure*²⁶, iar cealaltă *Critica rațiunii practice*²⁷. Prima vorbește despre ceea ce există și despre felul cum cunoaștem acel ceva – nu despre ce trebuie să facem pentru a cunoaște, ci despre ceea ce cunoaștem efectiv – și despre ceea ce poate fi cunoscut sau nu. Este o carte teoretică prin excelență. *Critica rațiunii practice* vorbește despre felul cum ar trebui să se poarte oamenii și despre ce anume constituie virtutea și comportamentul moral. Această carte pune un accent deosebit pe virtute ca bază a tuturor acțiunilor juste, subliniere care îi poate părea străină unui cititor modern. El, cititorul, ar putea susține chiar că nu este practic să mai consideri datoria drept un concept etic util. Ceea ce ar vrea el să spună este, de bună seamă, că Immanuel Kant se înșală atunci când își afirmă concepția. Dar asta nu face această carte mai puțin practică, în sensul în care folosim acest termen aici. Pe lângă manualele și tratatele utilizate în acest sens, ar trebui menționat încă un tip de scriere practică. Un discurs politic, ca și o expunere morală vor încerca să vă spună ce să faceți sau ce ar trebui să simțiți într-o anumită privință. Oricine scrie despre ceva într-o manieră practică nu numai că vă sfătu-

²⁶ Immanuel Kant, *Critica rațiunii pure*, IRI, București, 1998

²⁷ Immanuel Kant, *Critica rațiunii practice*, IRI, București, 1995

iește într-o anumită privință, ci și încearcă să vă convingă să-i urmați sfaturile. De aceea, există elemente de oratorie în orice expunere morală. De asemenea, aceste elemente apar în orice carte care încearcă să ne expună ceva de acest tip. Astfel, dincolo de efortul pe care noi îl depunem pentru a vă învăța să citiți mai bine, ne străduim să vă și convingem s-o faceți. Deși orice carte practică este în bună măsură retorică și hortatorie, acest lucru nu înseamnă că oratoria și exhortația sunt neapărat legate de caracterul practic. Există diferențe între un discurs politic și un tratat politic, între propaganda economică și o analiză serioasă a problemelor economice. *Manifestul Partidului Comunist*²⁸ este doar o operă oratorică, dar *Capitalul*²⁹ e mult mai mult decât atât. Uneori, vă puteți da seama că o carte are caracter practic după titlu. Dacă titlul conține expresii de genul „arta de a...” sau „cum să...”, atunci vă puteți da seama dintr-o ochire despre ce este vorba. Dacă titlul numește domenii despre care știți că sunt practice, cum ar fi etica sau politica, ingineria sau afacerile și, în foarte multe cazuri, economia, legislația, medicina, atunci puteți clasifica o carte cu precizie. Titlurile vă pot spune și mai mult decât atât. John Locke a scris două cărți cu titluri ambigue: *Eseu asupra intelectului omenesc*³⁰ și *Tratat cu privire la originea, întinderea și finalul guvernării civile*³¹. Care din aceste cărți este teoretică și care e practică?

Luându-ne doar după titluri, am putea concluziona că prima carte este teoretică, pentru că orice analiză a înțelegerii e teoretică, iar a doua este practică, pentru că problemele legate de guvernare sunt practice prin natura lor. Dar cineva ar putea merge și mai departe, folosindu-se de tehnicile de lectură inspecțională pe care le-am prezentat anterior. Locke a scris o prefață la cartea despre înțelegere. Aici, el și-a exprimat intenția de a cerceta „originea, certitudinea și întinderea cunoașterii umane”. Titlul este asemănător cu cel al cărții despre guvernarea civilă, dar există o diferență importantă. Locke a fost interesat de certitudinea sau de validitatea cunoașterii în prima carte în aceeași măsură în care a fost interesat de guvernământ în a doua.

Întrebările privitoare la validitatea a ceva sunt teoretice, pe când întrebările care privesc finalitatea a ceva, scopul urmărit, sunt practice. Atunci când am descris arta de a citi o carte la modul inspecțional, am spus că nu ar trebui să vă opriți după ce ați citit primele pagini și eventual cuprinsul. Ar trebui să parcurgeți și acele pasaje care par a fi scurte rezumate. De asemenea, ar trebui să citiți începutul și sfârșitul cărții, ca și ale capitolelor mai importante.

²⁸ Karl Marx, *Manifestul Partidului Comunist*, Nemira, București, 2006

²⁹ Karl Marx, *Capitalul*, Editura Politică, București, 1966

³⁰ John Locke, *Eseu asupra intelectului omenesc*, Editura Științifică, București, 1961

³¹ John Locke, *Al doilea tratat despre cârmuire*, Nemira, București, 1999

Aceste lucruri sunt importante mai ales când, așa cum se întâmplă adeseori, nu putem clasifica o carte doar după titlu și după prezentarea de la început. În acest caz, veți depinde de semne care vor trebui găsite în corpul principal al textului. Fiind atenți la cuvinte și având mereu în minte categoriile principale, ar trebui să puteți categorisi o carte fără să trebuiască să citiți prea mult.

O carte practică își va dezvălui rapid natura prin utilizarea frecventă a unor cuvinte ca „ar trebui“, „este cazul“, „bun“, „rău“, „scopuri“ sau „mijloace“. Enunțul fundamental dintr-o carte cu caracter practic este acela care spune că ar trebui făcut (sau întreprins) ceva; sau că lucrarea vă prezintă modul corect de a face (sau de a întreprinde) ceva; sau că un scop ori un mijloc este mai potrivit decât altul. Prin contrast, o carte teoretică îl va folosi mult mai des pe „este“ în locul lui „ar trebui“ sau „ar fi recomandat“. Ea încearcă să arate astfel că un lucru este adevărat, că se bazează pe fapte, și nu să susțină că lucrurile ar fi fost bune dacă ar fi stat altfel, prezentând eventual și rețeta cu ajutorul căreia lucrurile să ajungă să stea altfel.

Înainte de a trece la cărțile teoretice, am dori să vă avertizăm că nu este cazul să presupuneți că aceste tipuri de cărți sunt la fel de diferite precum cafeaua de lapte. N-am făcut decât să sugerăm câteva locuri din care ați putea începe să faceți diferențe. Cu cât veți înțelege mai bine în ce constă distincția dintre teoretic și practic, cu atât veți putea utiliza mai bine aceste sugestii. Pentru început, va fi nevoie să învățați să nu aveți prea mare încredere în ele.

Trebuie să fiți cu ochii în patru atunci când clasificați cărți. Am observat că, deși economia este în mod normal și de obicei o disciplină practică, există și cărți de economie care sunt pur teoretice. În mod similar, deși înțelegerea este în mod normal și de obicei o preocupare a disciplinelor teoretice, există cărți (cele mai multe îngrozitoare) care vă învață „cum să gândești“. Veți întâlni autori care nu cunosc diferența dintre teorie și practică, așa cum veți întâlni romancieri care nu cunosc diferența dintre ficțiune și sociologie. Veți întâlni cărți care includ mai multe genuri, cum este *Etica*³² lui Spinoza. De aceea, rămâne la dispoziția dumneavoastră, ca cititori, să descoperiți felul în care un autor tratează această problemă.

Tipuri de cărți teoretice

Diviziunea tradițională a cărților teoretice le împarte pe acestea în cărți de istorie, de știință și de filosofie. În linii mari, toată lumea cunoaște

³² Baruch Spinoza, *Etica*, Editura Științifică, București, 1957

diferențele dintre aceste domenii. Însă, atunci când încercăm să rafinăm ceea ce pare de la sine înțeles și să facem aceste distincții cu o precizie mai mare, ne lovim de dificultăți. Deocamdată, dați-ne voie să lăsăm acest pericol deoparte și să folosim aceste aproximări brute. În cazul istoriei, de exemplu, titlul spune de obicei multe. Chiar dacă termenul „istorie“ nu apare în titlu, textul de pe copertă ne informează că avem de-a face cu o carte care privește ceva ce s-a întâmplat în trecut – nu neapărat în trecutul îndepărtat, evenimentul e posibil să se fi întâmplat chiar ieri. Esența istoriei este narațiunea. Istoria înseamnă cunoașterea evenimentelor și a faptelor particulare care nu numai că au existat cândva, ci au și provocat schimbări de-a lungul timpului. Istoricul narează aceste evenimente și de multe ori își colorează relatarea cu comentarii sau priviri înăuntrul evenimentelor. Istoria este cronotopică. *Cronos* este cuvântul grecesc pentru timp, iar *topos* e termenul grecesc pentru loc. Istoria se ocupă mereu de lucruri care au existat sau de evenimente care s-au petrecut la o dată anume și într-un loc anume.

Știința nu este preocupată de trecut. Ea se ocupă cu lucruri care se pot întâmpla în orice moment și în orice loc. Oamenii de știință caută legi sau generalizări. Ei vor să știe cum se întâmplă lucrurile cel mai adesea, ba chiar în fiecare caz dacă se poate, iar nu, așa cum face istoricul, să identifice evenimentele care s-au întâmplat la un anumit moment și într-un anumit loc.

Titlul unei opere științifice nu este de obicei la fel de revelator ca acela al unei cărți de istorie. Uneori, în titlu apare cuvântul „știință“, dar mult mai adesea e precizat numele disciplinei vizate: psihologia, geologia, fizica ș.a. Asta înseamnă că trebuie să știm dacă subiectul respectiv ține de știință, cum este cazul geologiei, sau de filosofie, cum este cazul metafizicii. Problemele apar în situațiile care nu sunt la fel de clare, precum fizica sau psihologia, iar ele au fost reclamate la diferite momente atât de oamenii de știință, cât și de filosofi. Există probleme chiar și cu termenii de „știință“ și „filosofie“, care au fost folosiți în numeroase feluri de-a lungul timpului. Aristotel și-a numit cartea despre fizică tratat științific, deși, dacă e să judecăm după criteriile actuale, ea este mai degrabă o operă filosofică; Newton și-a numit opera capitală *Principiile matematice ale filosofiei naturale*³³, deși pentru cei mai mulți aceasta este o capodoperă științifică.

Filosofia se aseamănă cu științele exacte și nu cu istoria prin aceea că și ea caută adevărurile generale mai degrabă decât evenimentele particulare, indiferent că ele sunt mai apropiate sau mai îndepărtate. Dar filosoful nu pune aceleași întrebări ca omul de știință și nici nu se folosește de metode similare.

³³ Issac Newton, *Principiile matematice ale filosofiei naturale*, Editura Academiei RPR, București, 1957

De vreme ce titlurile și numele domeniilor nu ne ajută foarte mult în încercarea de a deosebi filosofia de știință, cum putem proceda în acest caz? Există un criteriu despre care noi credem că funcționează mereu, deși va trebui probabil să citiți un anumit număr de cărți înainte de a-l aplica. Dacă o carte teoretică se ocupă de lucruri care nu vă sunt foarte familiare, care depășesc chestiunile cotidiene, atunci e o carte științifică. Dacă nu, atunci e o carte filosofică.

Distincția asta v-ar putea surprinde. Să o ilustrăm. Amintiți-vă că ea se referă doar la cărți care sunt fie de știință, fie de filosofie, nu la cărți care nu sunt nici de un fel, nici de celălalt.

Cartea lui Galileo, *Două noi științe*³⁴, vă va cere să vă imaginați sau chiar să puneți în practică într-un laborator anumite experimente cu planuri înclinate. *Optica*³⁵ lui Newton se referă la experimente desfășurate în camere întunecate, cu prisme, oglinzi și, mai ales, cu fascicule de lumină dirijate. Poate că experimentele speciale la care se referă autorul n-au fost obținute de el într-un laborator. Faptele pe care le prezintă Darwin în *Originea speciilor* au fost cercetate în decursul mai multor ani de muncă. Ele pot fi reobservate și reconfirmate de oricine este dispus să le observe, dar nu se află la îndemâna omului obișnuit, în experiența lui de zi cu zi.

Prin contrast, o operă filosofică nu face apel la fapte din afara experienței obișnuite a omului comun. Un filosof apelează la experiența comună a oamenilor obișnuiți ca să verifice ce are de spus autorul. De aceea, *Eseu asupra intelectului omenesc* al lui Locke este o operă filosofică vizând domeniul psihologic, pe când multe dintre scrierile lui Freud sunt științifice. Locke formulează tot ce are de spus în termenii experienței mentale obișnuite. Freud trebuie să facă apel adeseori la lucrurile pe care le-a observat în condițiile speciale ale cabinetului psihanalitic.

William James, un alt psiholog remarcabil, abordează o interesantă cale de mijloc. El trece în revistă o multitudine de experiențe speciale, pe care doar observatorul atent le poate sesiza, dar îi cere adesea cititorului să judece adevărul spuselor sale făcând apel la experiența proprie. De aceea, cartea *Principiile de psihologie* a lui William James este deopotrivă filosofică și științifică, deși e în primul rând științifică.

Distincția pe care am propus-o poate fi recunoscută de cei mai mulți dintre cititori: noi afirmăm că știința este în primul rând experimentală și depinde de cercetători experimentatori, în timp ce filosofia este mai degrabă o meditație din fotoliu. Expresia nu trebuie luată într-un sens peiorativ. Există

³⁴ Galileo, *Two New Sciences*, Stillman, Wisconsin, 1975

³⁵ Isaac Newton, *Optica*, Editura Academiei, București, 1970

probleme care pot fi rezolvate din fotoliu de către oameni care știu să mediteze la ele în lumina experienței umane comune. Dar există și probleme care nu pot fi rezolvate oricât timp am sta în fotoliu și am reflecta. Pentru rezolvarea acestora din urmă este nevoie de investigații de un anumit tip – experimente în laborator sau cercetări de teren – care să extindă experiența dincolo de rutina de zi cu zi. E nevoie de o experiență specială.

Asta nu înseamnă că filosoful este doar un gânditor, iar omul de știință doar un experimentator. Ambii trebuie să observe și să gândească, însă trebuie să mediteze la tipuri de observație diferite. Și, oricare ar fi modul în care au ajuns la concluziile pe care vor să le susțină, le vor susține în feluri diferite, omul de știință indicând către rezultatele experimentelor sale speciale, iar filosoful arătând către experiențele comune tuturor.

Această diferență dintre metode se observă întotdeauna cu ușurință în cărțile de știință sau de filosofie, motiv pentru care puteți spune ce fel de carte citiți. Dacă sesizați tipul de experiență la care se face referire, știți dacă citiți o carte filosofică sau una științifică.

Este important să cunoaștem acest lucru pentru că, dincolo de tipurile diferite de experiențe la care apelează, filosofii și oamenii de știință nu gândesc exact în același fel. Stilurile lor de argumentare sunt diferite. Trebuie să fiți capabili să găsiți termenii și propozițiile – aici anticipăm puțin – care formează aceste argumentații.

Același lucru este adevărat și în cazul istoriei. Enunțurile istorice diferă de cele filosofice sau științifice. Un istoric argumentează diferit și interpretează faptele diferit. Mai mult, o carte tipică de istorie are o formă narativă. Narațiunea este narațiune, indiferent dacă relatează o ficțiune sau povestește evenimente reale. Un istoric trebuie să scrie într-o manieră literară, ceea ce înseamnă că trebuie să respecte regulile scrierii unei povești bune. Orice alte calități ar avea cărțile pomenite mai sus, niciuna nu este totuși o poveste bună.

S-ar putea să spuneți că facem prea mare caz de clasificarea cărților, în special înainte de a le citi. Este ea chiar așa de importantă?

Am putea răspunde acestor obiecții atrăgându-vă atenția asupra unui fapt evident. Dacă intrați într-o clasă în care un profesor expune o lecție sau o predă studenților într-o anumită manieră, veți putea preciza foarte repede dacă asistați la o lecție de istorie, la una de științe sau la una de filosofie. Trebuie să existe ceva în felul în care profesorul a procedat, în cuvintele pe care le-a folosit, în genul de argumente aduse în discuție, în răspunsurile pe care le așteaptă de la elevii săi. Toate acestea vor plasa lecția într-o categorie sau alta. Iar asta va fi o informație importantă pentru dumneavoastră, dacă veți dori să urmăriți ceea ce se întâmplă într-o manieră inteligentă. Pe scurt, metodele de

predare ale unor discipline diferite sunt ele însele diferite. Orice profesor știe asta. Datorită acestor diferențe, un filosof va găsi că este mai ușor să lucreze cu elevi care n-au mai fost instruiți în prealabil de vreunul dintre colegii lui, pe când oamenii de știință vor prefera învățaței care au fost instruiți deja în domeniul respectiv.

Astfel, exact așa cum există diferențe în predarea noțiunilor din diferite domenii, tot așa există deosebiri similare și în arta de a te lăsa învățat. Activitatea celui care învață trebuie să constituie un fel de răspuns la activitatea celui care îl învață. Relația dintre cărți și cititorii lor este similară relației dintre profesori și elevii lor. De aceea, întrucât cărțile diferă în privința tipului de informație pe care îl comunică, ele ne învață în maniere diferite; iar dacă este să învățăm din ele, atunci trebuie s-o abordăm pe fiecare într-o manieră potrivită.

RADIOGRAFIA UNEI CĂRȚI

Orice carte are un schelet ascuns între copertele ei. Treaba unui cititor analitic este să-l descopere.

O carte se prezintă în fața dumneavoastră cu carne pe oase și cu haine puse pe această carne. Este bine îmbrăcată. Nu va trebui însă să o dezbrăcați sau să îndepărtați carnea de pe ea, pentru a ajunge la structura ascunsă în spatele suprafeței tăcute. Va trebui nu să o citiți, ci să o radiografiati, pentru că descoperirea structurii este o parte esențială în procesul de asimilare a unei cărți.

Recunoașterea nevoii de a vedea structura unei cărți duce la descoperirea celei de-a treia reguli de lectură a oricărei cărți. Am spus a „oricărei” cărți. Aceste reguli se aplică și poeziei, și științei, și, în general, oricărui tip de operă expozitivă. Aplicarea lor diferă, desigur, în funcție de tipul de carte asupra căreia sunt folosite. Unitatea unui roman nu este de același tip cu unitatea unui tratat politic; nici părțile nu sunt de același fel și nici nu sunt ordonate în același fel. Dar, fără excepție, orice carte care merită citită are o unitate internă și o formă de organizare a părților. O carte care nu ar respecta asta ar fi un dezastru. Ar fi, practic, de necitit, ceea ce se și întâmplă cu cărțile proaste.

Vom formula primele două reguli cât de simplu se poate. Apoi le vom ilustra și le vom explica.

A doua regulă a lecturii analitice poate fi exprimată astfel:

REGULA 2: EXPRIMAȚI IDEEA DE BAZĂ A UNEI CĂRȚI ÎNTR-O SINGURĂ PROPOZIȚIE SAU ÎN CÂTEVA PROPOZIȚII SIMPLE (CEL MULT UN PARAGRAF).

Asta înseamnă că trebuie să rezumați conținutul cărții într-un enunț cât mai scurt posibil. A spune despre ce vorbește o carte nu este același lucru cu a spune ce fel de carte este ea. (La asta se referea Regula numărul 1.) Cuvântul „despre“ poate lăsa aici loc de interpretări. Într-un anumit sens, o carte vorbește „despre“ un anumit subiect, pe care îl tratează într-o manieră anume. Dacă știți asta, știți ce fel de subiect citiți. Dar există și un sens mai colocvial al termenului. Întrebăm un om „despre“ ce mai e viața lui, „despre“ ce mai face. Ne putem deci întreba ce-a mai făcut un autor, cu ce s-a mai ocupat. A afla „despre“ ce este o carte în acest sens înseamnă a descoperi care este *tema* sau ideea ei fundamentală. O carte este o operă de artă. (Iarăși, am vrea să vă avertizăm asupra unei percepții prea înguste asupra „artei“. Nu ne referim aici la artă în sensul – sau doar în sensul – de „artă înaltă“. O carte este întotdeauna produsă de cineva care stăpânește „arta“ de a face ceva. Acest cineva este un meșteșugar care realizează cărțile și iată că a realizat una și aici, în beneficiul nostru.) În măsura în care este un produs de calitate, înțeleasă fie ca volum, fie ca operă de artă, opera are o unitate aproape perfectă, convingătoare. Acest adevăr se aplică deopotrivă la muzică, la pictură, la romane și la piese de teatru; nu e mai puțin adevărat că el vizează și cărțile care difuzează cunoaștere.

Dar nu este suficient să știm doar acest lucru vag. Trebuie ca unitatea operei să fie surprinsă riguros. Nu există decât o cale pentru a ști că ați reușit. Va trebui să le puteți spune singur și celorlalți care este ideea ce dă unitate cărții – și asta în cuvinte puține. (Dacă e nevoie de multe cuvinte, atunci nu ați surprins o unitate, ci o multiplicitate.) Nu vă mulțumiți cu „sentimentul“ inefabil al unității. Cititorul care afirmă că „știe despre ce este vorba, dar nu o poate spune“ probabil că nu se păcălește nici pe sine.

A treia regulă poate fi formulată astfel:

REGULA 3: STABILITI PĂRȚILE MAJORE ALE CĂRȚII ȘI ARĂTAȚI CUM SE ORGANIZEAZĂ ELE ÎNTR-UN ÎNTREG, SUBORDONÂNDU-SE UNA ALTEIA ȘI TOATE ÎNTREGULUI.

Motivul pentru care există această regulă ar trebui să fie limpede. Dacă o operă de artă ar fi simplă, atunci n-ar avea părți deloc. Dar acest lucru nu se întâmplă niciodată. Niciunul dintre lucrurile sensibile, palpabile, pe care le cunoaște omul nu este simplu în sens absolut, așa cum nici produsele omului nu sunt simple. Toate sunt unități complexe. Nu ați surprins încă în mod veritabil unitatea a ceva dacă tot ce știți despre acel ceva este *cum de e unul*.

Trebuie să știți de asemenea în ce sens este lucrul cu pricina și o multiplicitate, dar nu în sensul unui ansamblu de lucruri separate, ci al unei multiplicități care se prezintă ca o unitate. Dacă părțile nu ar fi conectate în mod organic, nu ar compune un întreg. Vorbind în termeni stricți, nu am avea de-a face cu o unitate, ci mai degrabă cu o colecție.

Există diferențe între o grămadă de cărămizi, pe de o parte, și casa pe care ele o formează, pe de alta. Există diferențe între o singură casă și un ansamblu de case. O carte este ca o casă singuratică. E ca un conac cu multe camere, poziționate la mai multe etaje, având diferite mărimi și forme, arătând diferit și îndeplinind funcții diferite. Fiecare dintre camere este, luată în sine, separată de celelalte. Fiecare are propria structură și propria amenajare interioară. Dar camerele nu sunt absolut independente și separate. Sunt legate între ele prin uși și grinzi, prin coridoare și scări, prin ceea ce arhitecții numesc un „tipar de trafic“. Pentru că sunt interconectate, fiecare participă cu rolul pe care îl are la funcționarea întregului. Altfel, casa nu ar putea fi locuită.

Analogia cu cartea este aproape perfectă. O carte bună, la fel ca o casă bună, este un întreg organizat. Fiecare parte importantă are o anumită independență. După cum vom vedea, poate avea chiar și propria arhitectură interioară și poate fi decorată cu totul altfel decât celelalte părți. Dar în același timp e legată de acestea – adică e legată de ele într-o manieră funcțională –, altfel nu și-ar aduce contribuția la funcționarea întregului.

Așa cum casele sunt mai mult sau mai puțin locuibile, și cărțile sunt mai mult sau mai puțin citibile. Cărțile cele mai reușite sunt adevărate opere arhitectonice. Cărțile cele mai bune au structura cea mai inteligibilă. Deși sunt de obicei mai complexe decât cele mai puțin bune, complexitatea lor sporită implică totodată o simplitate sporită, pentru că părțile componente sunt mai bine organizate, mai bine sudate.

Acesta este unul dintre motivele pentru care cele mai bune cărți sunt și cel mai ușor de citit. Lucrările mai puțin reușite sunt realmente mai greu de citit. Totuși, pentru a le citi bine – atât de bine cât pot fi ele citite –, trebuie să găsiți în ele un plan intern. Ar fi fost cărți mai bune, dacă autorii lor ar fi văzut ei înșiși planul mai bine. Dar, dacă pot fi înțelese ca produse unitare, dacă există în ele unități complexe și nu simple colecții de termeni, atunci e clar că există un plan și el trebuie găsit.

Despre intrigi și planuri

În căutarea temei unice a unei cărți

Să ne întoarcem acum la cea de-a doua regulă, cea care vă cere să formulați ideea centrală a unei cărți. Câteva ilustrări ale modului în care funcționează această regulă s-ar putea să vă ajute să o puneți în practică. Să începem cu un caz faimos.

Probabil că ați citit la școală *Odiseea* lui Homer. Dacă nu, trebuie măcar să fi aflat povestea lui Odiseu – sau Ulise, cum îi spun romanii –, omul căruia i-au trebuit zece ani pentru a se întoarce din Troia cea asediată și a o găsi pe credincioasa lui soție Penelopa asediată la rândul ei de creditor. Așa cum o spune Homer, povestea este una complexă, plină de aventuri extraordinare petrecute pe pământ și pe mare, pigmentată cu episoade de multe feluri și cu nenumărate răsturnări de situație. Dar, în același timp, avem de-a face cu o acțiune unitară, cu un fir unic al intrigii care leagă totul într-o singură operă.

În *Poetica*, Aristotel insistă că aceasta este marca oricărei povestiri bune, a oricărui roman sau a oricărei piese de teatru de calitate. Pentru a-și argumenta punctul de vedere, el arată că *Odiseea* poate fi rezumată în câteva propoziții simple:

Un om oarecare lipsește de acasă timp de mai mulți ani; este privit cu invidie de către Poseidon și abandonat. În acest timp, căminul lui se află la mare ananghie: creditorii îi vânează avutul și îi urmăresc fiul. După multă vreme, picat ca din cer, Ulise sosește acasă; intră în legătură cu câțiva oameni; îi atacă pe creditor și reușește să supraviețuiască după ce i-a distrus.

„Aceasta, spune Aristotel, este esența intrigii. Restul sunt amănunte.“ Abia după ce veți cunoaște intriga la modul acesta și, plecând de la ea, caracterul unitar al întregii povești, veți putea așeza fiecare parte la locul ei. S-ar putea să vă facă plăcere să încercați asta cu anumite romane pe care le-ați citit. Faceți-o cu unele de calitate, cum ar fi *Tom Jones*³⁶ al lui Fielding, *Crimă și pedeapsă*³⁷ al lui Dostoievski sau *Ulise*³⁸ cel modern al lui Joyce. Intriga din *Tom Jones*, de exemplu, poate fi redusă la următoarea formulare familiară: băiatul întâlnește fata, băiatul pierde fata, băiatul recâștigă fata. Cam asta este intriga oricărei povești de dragoste. A vă da seama de asta înseamnă a

³⁶ Henry Fielding, *Tom Jones*, Minerva, București, 1969

³⁷ F.M. Dostoievski, *Crimă și pedeapsă*, Cartex, București, 2007

³⁸ James Joyce, *Ulise*, Univers, București, 2012

înțelege de ce există doar un număr mic de intrigi în literatură. Diferența între poveștile bune și poveștile proaste, dar care au aceeași intrigă rezidă în ceea ce autorul face cu aceasta din urmă, în felul cum reușește să „îmbrace scheletul“.

Nu va trebui întotdeauna să găsiți singuri tema unitară a unei cărți. Adeseori, autorul însuși va fi cel care vă va ajuta. Uneori, titlul va fi tot ceea ce va trebui să citiți. În secolul al XVIII-lea, autorii aveau obiceiul să născocască titluri complicate, care să-i spună cititorului despre ce tratează cartea respectivă. Iată un titlu aparținându-i lui Jeremy Collier, un preot britanic care ataca ceea ce el considera a fi obscenitatea – noi am spune, probabil, caracterul pornografic – unei piese de teatru, într-o manieră mult mai academică decât am face-o noi astăzi: *O scurtă Incursiune în Imoralitatea și Profanitatea Scenei Britanice, împreună cu un Argument Venerabil în privința acestei chestiuni*. Puteți ghici numai din această formulare că autorul va recita multe dintre argumentele morale clasice și că își va susține propriile idei cu citate din autorii vechi care au afirmat – precum Platon – că scena corupe tineretul sau, așa cum au făcut Părinții Bisericii, că teatrul este o ispită a cărnii venită de la diavol.

Uneori, autorul dezvăluie tema centrală în prefață. În această privință, cărțile teoretice diferă mult de cele de ficțiune. Niciun om de știință și niciun filosof nu are vreun motiv să vă țină în suspans. De fapt, cu cât suspansul va fi mai redus, cu atât veți avea mai multe motive să citiți mai departe. La fel ca un articol de ziar, o carte teoretică poate fi rezumată încă din primul paragraf.

Nu ezitați să acceptați ajutorul autorului atunci când acesta vi-l oferă, chiar dacă vă rănește orgoliul, însă nu vă bazați exclusiv pe ceea ce e scris în prefață. Adesea, cele mai bine elaborate planuri ale autorilor trimit pe piste greșite. Lăsați-vă ghidat de prospectul realizat de autor, dar amintiți-vă în permanență că obligația de a identifica tema unitară a cărții aparține cititorului, așa cum obligația de a crea o asemenea temă aparține autorului. Nu vă puteți elibera în totalitate de această obligație decât citind întreaga carte.

Paragraful introductiv al istoriei luptei dintre greci și persi scrise de Herodot prezintă un excelent rezumat al întregului:

Acestea sunt cercetările lui Herodot din Halicarnas, pe care le publică în speranța de a scăpa de la ruina uitării faptele oamenilor și de a salva gloria faptelor grecilor și ale barbarilor; și, mai presus de toate, să treacă în nemurire pricina zăzaniei lor.

Acesta este un început bun pentru cititor: îi spune ce subiect tratează întreaga carte.

Dar nu trebuie să vă limitați la asta. După ce ați citit cele nouă părți ale lucrării, veți găsi probabil necesar să formulați un enunț care să surprindă tema centrală. Poate că veți dori să-i menționați pe regii persani – Cyrus, Darius sau Xerxes; pe eroii greci – în special Temistocles; și evenimentele majore – traversarea Hellespontului și bătăliile decisive, în special cele de la Termopile și Salamina. Celelalte detalii fascinante cu care Herodot își pregătește minuțios apogeul pot fi lăsate în afara descrierii intrigii. Țineți cont de faptul că o carte de istorie are o intrigă unică, la fel ca o operă de ficțiune. În ceea ce privește unitatea operei, ea reclamă același tip, atât în cazul istoriei, cât și în cel al ficțiunii.

Alte câteva exemple ar trebui să fie lămuritoare. Să luăm întâi o carte practică. Tema centrală a *Eticii* lui Aristotel poate fi formulată astfel:

Aceasta este o investigație care privește fericirea umană și o analiză a condițiilor ce pot duce la obținerea sau la pierderea fericirii, cu sugestii în privința a ceea ce oamenii ar trebui să facă și să gândească pentru a fi fericiți sau a evita nefericirea, accentul principal fiind pus pe cultivarea virtuților, atât morale, cât și intelectuale, deși alte bunuri sunt considerate de asemenea necesare, precum bogăția, sănătatea, prietenii și o societate justă.

O altă carte practică este *Avuția națiunilor* a lui Adam Smith. Aici, cititorul e ajutat de „planul de lucru” pe care autorul l-a așezat la începutul lucrării. Dar acel argument ocupă câteva pagini. Tema centrală poate fi formulată astfel:

Aceasta este o cercetare cu privire la bogăția oricărei națiuni care funcționează pe baza diviziunii muncii, luând în considerare aportul muncii salariate plătite, profiturile reinvestite și rentele obținute de proprietari, ca primi factori în prețul mărfurilor. Cartea discută de asemenea modurile în care capitalul poate fi investit mai bine sau mai puțin bine, legând apariția și utilizarea banilor de procesul de acumulare a capitalului. Examinând apariția bogăției la diferite națiuni, în diferite condiții, autorul compară cele câteva sisteme de economie politică și argumentează în favoarea comerțului liber.

Dacă cititorul reușește să surprindă unitatea cărții în acest fel, după care izbuteste să facă același lucru și cu *Capitalul* lui Marx, atunci se află pe calea cea mai potrivită spre a surprinde legătura între două dintre cele mai influente opere ale ultimelor două sute de ani.

Originea speciilor a lui Darwin ne oferă un bun exemplu de unitate teoretică a unei cărți de știință. Iată o formulare:

Aceasta este o dare de seamă privitoare la variația ființelor vii de-a lungul a nesfârșite generații și la modul în care acestea duc la apariția de noi specii de plante și animale; tratează atât despre variabilitatea în rândul animalelor domestice, cât și despre variabilitatea în condiții naturale, arătând cum diverși factori, precum lupta pentru existență sau selecția naturală, ajută la formarea speciilor; lucrarea argumentează că speciile nu sunt entități fixe și imuabile, ci mai degrabă variații în tranziția de la o formă mai puțin stabilă către forme mai stabile și mai proeminente, susținând această afirmație cu dovezi furnizate de fosilele animale găsite în scoarța terestră, dar și cu dovezi din embriologie și anatomie comparată.

Poate părea greu de înțeles, dar cartea însăși a rămas imposibil de înțeles pentru foarte mulți cititori, care nu s-au străduit să afle despre ce este ea.

În final, să aruncăm o privire și asupra cărții lui Locke, *Eseu asupra intelectului omenească*, în calitatea ei de carte teoretică de filosofie. Vă puteți aminti observația noastră că Locke însuși și-a rezumat lucrarea, spunând că „este o cercetare privitoare la originea, certitudinea și întinderea cunoașterii omenești, laolaltă cu fundamentele și gradul de certitudine ale credințelor, opiniilor și declarațiilor“. Nu vom polemiza cu o declarație atât de bine făcută, dar vom mai adăuga două lucruri, pentru a face dreptate primei și celei de-a treia părți ale eseului: vom adăuga că, în carte, se va dovedi că nu există idei înăscute, ci că toată cunoașterea umană provine din experiență; limba va fi luată în calcul ca mediu de propagare a gândirii, iar folosirea ei corectă și cele mai frecvente erori vor fi de asemenea descrise.

Există două lucruri de care am vrea să luați cunoștință înainte de a începe. Primul se referă la cât de frecvent vă puteți aștepta ca un autor, în special unul bun, să vă ajute să descifrați planul cărții lui. În ciuda acestui fapt, cei mai mulți cititori ar fi definitiv pierduți dacă i-ați ruga să rezume în câteva cuvinte cartea pe care o citesc. Asta se întâmplă în parte din pricina incapacității, întâlnite adesea, de a vorbi în propoziții concise. În parte, se întâmplă și din pricina neglijării acestei reguli de lectură. Dar acest fapt indică, de asemenea, că cititorii acordă de obicei la fel de multă atenție introducerii unei cărți pe cât acordă titlului.

În al doilea rând, o avertizare. Nu luați exemplele de mai sus ca și cum ar fi, în fiecare caz, formulări definitive și absolute ale temei ce dă unitate unei cărți. Unitatea unei cărți poate fi exprimată în diverse feluri. Nu există o singură cale corectă de a o exprima. O formulare va fi, desigur, mai bună ca alta, în măsura în care va fi mai scurtă, mai clară și mai cuprinzătoare. Dar enunțuri diferite pot fi la fel de bune sau la fel de proaste.

Chiar și în această carte, am formulat uneori tema centrală a unei cărți într-o manieră destul de diferită de a autorului și fără să ne cerem scuze de la el. În același fel, modul în care o veți formula dumneavoastră poate fi foarte diferit de al nostru. Până la urmă, o carte se prezintă diferit fiecărui cititor. Nu ar fi de mirare ca diferența să se regăsească în felul în care cititorul formulează tema centrală. Asta nu înseamnă, desigur, că orice formulare este bună. Deși cititorii sunt diferiți, cartea este aceeași; este motivul pentru care poate exista un control obiectiv asupra acurateței și exactității afirmațiilor pe care cititorii le fac despre ea.

Cum stăpânim multiplicitatea? Arta de a sublinia o carte

Să ne îndreptăm acum atenția către altă regulă structurală, cea care cere să stabilim părțile principale ale unei cărți și să le descoperim ordinea și legăturile. A treia regulă este intim legată de a doua. O bună formulare a tezei centrale indică și părțile majore ale lucrării; nu veți putea înțelege întregul fără a-i vedea cumva și părțile importante. Dar e la fel de adevărat că, până nu sesizați cumva părțile, nu veți reuși să înțelegeți întregul.

De ce e atunci nevoie de două reguli în loc de una? Este, în primul rând, o chestiune de facilitare. E mai ușor să prinzi tema centrală a unei cărți în două etape, decât în una. A doua regulă vă trimite către unitatea unui volum, a treia – către complexitatea lui. Mai există un motiv pentru a le separa. Părțile majore ale unei cărți pot fi văzute în momentul în care sesizați și unitatea cărții. Dar aceste părți sunt complexe la rândul lor și au o structură internă proprie. De aceea, a treia regulă se referă la mai mult decât simpla enumerare a părților. Este nevoie de scoaterea lor în evidență, de tratarea lor ca și cum ar fi întreguri subordonate, fiecare cu propriul grad de unitate și complexitate.

Se poate realiza o formulare concisă, care să vă ajute să puneți în aplicare această regulă. Conform regulii numărul doi, vom spune: Cartea X are ca temă cutare sau cutare lucru. Odată ce am făcut asta, ne putem apleca asupra regulii a treia, astfel: 1) Autorul a conceput planul în cinci părți majore. Prima parte este despre asta, a doua despre asta, a treia despre asta, a patra despre asta și a cincea despre altceva. 2) Fiecare dintre cele cinci părți majore conține trei secțiuni, dintre care una tratează asta, a doua tratează asta, a treia asta etc. 3) În prima secțiune a primei părți, autorul spune patru lucruri, adică A, B, C sau D.

Și așa mai departe.

S-ar putea să obiectați în fața tuturor acestor detalieri. Ar dura o veșnicie să citiți o carte în felul acesta. Dar, desigur, și aceasta este o formulă. Regula arată de parcă v-ar pune în fața unei sarcini anevoioase și îndelungate. De fapt, un bun cititor face acest lucru în mod obișnuit și de aceea îl face ușor și fără efort. S-ar putea să nu scrie totul și, la momentul lecturii, nici măcar să nu verbalizeze acest lucru. Dar, dacă i se va cere să prezinte cartea, va face în mare parte lucrurile descrise mai sus.

Expresia „în mare parte“ ar trebui să vă liniștească. O regulă bună descrie întotdeauna o condiție ideală. Dar cineva poate fi priceput la ceva fără să fie fără cusur. Poate fi un bun practician, chiar dacă știe regula doar aproximativ. Aici, noi am formulat această regulă doar pentru cazul ideal. Ar trebui să fiți satisfăcut, chiar dacă veți face doar o aproximare. Chiar și când veți căpăta mai multă experiență, nu veți dori să citiți orice carte depunând același efort. Nu vi se va părea profitabil să vă cheltuiți tot efortul pe doar câteva cărți. Chiar și cei mai buni cititori încearcă să realizeze doar aproximații ale acestei reguli, doar pentru câteva cărți. De cele mai multe ori, sunt mulțumiți să-și facă doar o idee asupra structurii cărții. Gradul de aproximare variază în funcție de tipul cărții și de scopul cititorului. Dincolo de acești factori de variație, cartea rămâne aceeași. Trebuie să știți cum s-o urmați, chiar dacă faceți acest lucru îndeaproape sau numai aproximativ.

Trebuie să fiți conștient că limitările privitoare la gradul în care poate fi aproximată regula nu se referă doar la timp și efort. Sunteți o ființă finită, muritoare; iar o carte este și ea finită și, chiar dacă nu e muritoare, este efemeră în sensul în care sunt așa toate lucrurile făcute de om. Nicio carte nu merită o analiză ideală, pentru că nicio carte nu este perfectă. Ea merge doar până într-un punct și la fel ar trebui să faceți și dumneavoastră. Până la urmă, această regulă nu vă cere să puneți în carte lucruri pe care autorul nu le-a dorit acolo. Dumneavoastră trebuie să analizați cartea însăși, nu subiectul acesteia. De aceea, nu trebuie să credeți că vă încurajăm să fiți neglijent în ceea ce privește aplicarea acestei reguli. Nu ați putea s-o urmați sută la sută nici dacă ați dori.

În ceea ce privește aspectul dificil al stabilirii ordinii și relațiilor dintre părțile unei cărți, el ar putea fi ușurat cu câteva exemplificări ale felului în care operează regula. Din nefericire, este mai dificil să ilustrăm această regulă decât pe cea anterioară, care se referea la formularea temei centrale a cărții. Până la urmă, tema centrală poate fi formulată într-o propoziție sau două, cel mult într-un paragraf. Dar, în cazul unei cărți de dimensiuni mari și complexe, o identificare atentă și adecvată a părților și a părților părților și a părților

părților părților până în cele mai mici unități structurale care sunt comprehensibile și merită identificate ar necesita multe pagini pentru a fi pusă în practică. În mod teoretic, analiza poate fi mai lungă decât opera însăși. Unele dintre comentariile medievale ale operelor lui Aristotel sunt mai întinse decât operele pe care le comentează. Desigur că aceste comentarii sunt mai mult decât analize, întrucât au pretenția de a comenta opera frază cu frază. Același lucru este valabil și în cazul comentariilor făcute unor opere moderne, cum ar fi celebra *Critică a rațiunii pure* de Immanuel Kant. Iar ediția critică a vreunei piese de-ale lui Shakespeare, care include o analiză completă, dar și alte lucruri, poate depăși de mai multe ori lungimea piesei – poate fi și de zece ori mai întinsă. Probabil veți dori să citiți un astfel de comentariu și să regăsiți regula urmată cât de minuțios e posibil pentru om. Toma d'Aquino, de exemplu, începe fiecare parte a comentariului său la Aristotel cu o scoatere în relief a principalelor idei ale maestrului grec; de asemenea, el spune explicit care este locul exact al părților într-un întreg, în special în raport cu părțile de dinainte și de după.

Să observăm acum ceva mai accesibil decât un tratat de Aristotel. Aristotel este probabil cel mai compact autor de opere teoretice. V-ați aștepta ca o analiză a acestui autor să fie întinsă și dificilă. Să convenim totodată, de dragul discuției, să nu ducem analiza până la gradul de perfecțiune la care am putea s-o ducem, dacă am avea la dispoziție un număr suficient de mare de pagini.

Constituția SUA este un document interesant și, practic, o construcție foarte bine organizată din punct de vedere structural. Dacă o veți examina, nu ar trebui să aveți mari dificultăți în a-i descoperi părțile majore. Ele sunt indicate destul de limpede și nu ar trebui decât să meditați puțin asupra diviziunilor principale. Iată o sugestie de schemă analitică a cărții:

ÎNTÂI: Preambulul, care stabilește scopul (scopurile) Constituției.

ÎN AL DOILEA RÂND: Primul articol, care tratează despre departamentul legislativ al guvernării.

ÎN AL TREILEA RÂND: Al doilea articol, care tratează despre departamentul executiv al guvernării.

ÎN AL PATRULEA RÂND: Al treilea articol, care tratează despre departamentul juridic al guvernării.

ÎN AL CINCILEA RÂND: Al patrulea articol, care tratează despre relația dintre guvernul central și guvernele federale.

ÎN AL ȘASELEA RÂND: Articolele al cincilea, al șaselea și al șaptelea, care vorbesc despre amendamentul Constituției, despre statutul ei ca lege supremă a locului, precum și despre condițiile ratificării ei.

ÎN AL ȘAPTELEA RÂND: Primele zece amendamente, care constituie Carta drepturilor omului (The Bill of Rights).

ÎN AL OPTULEA RÂND: Restul amendamentelor, nemodificate până în ziua de astăzi.

Acestea sunt diviziunile majore. Acum, v-aș ruga să-mi permiteți să analizez una dintre ele, a doua, care cuprinde primul articol din Constituție. La fel ca majoritatea celorlalte articole, și acesta este împărțit în două secțiuni. Iată o propunere de schemă analitică:

- II, 1: Secțiunea 1, care stabilește puterile legislative ale Congresului SUA, separat în două camere, Senatul și Camera Reprezentanților.
- II, 2: Secțiunile 2 și 3, care descriu componența Camerei și a Senatului și stabilesc atribuțiile membrilor. În plus, e stabilit faptul că doar Camera are atribuția de a pune sub acuzare, în timp ce Senatul poate doar formula acuzații.
- II, 3: Secțiunile 4 și 5, care tratează problema alegerii membrilor Congresului, organizarea și problemele specifice fiecărei camere.
- II, 4: Secțiunea 6, care stabilește salariile și celelalte indemnizații ale membrilor camerelor și conține prevederea care limitează la una numărul funcțiilor publice ce pot fi ocupate simultan.
- II, 5: Secțiunea 7, care stabilește relația dintre departamentul legislativ și cel executiv al guvernării, precum și dreptul de veto al președintelui.
- II, 6: Secțiunea 8, care stabilește atribuțiile Congresului.
- II, 7: Secțiunea 9, care stabilește anumite limitări ale atribuțiilor amintite la Secțiunea 8.
- II, 8: Secțiunea 10, care stabilește anumite limite ale puterii statelor federale și măsura în care acestea sunt răspunzătoare în fața Congresului.

Am putea continua cu analiza celorlalte mari diviziuni ale cărții și, după ce le-am fi finalizat, am putea trece la analizarea fiecărei secțiuni în parte. Unele dintre acestea, de exemplu Secțiunea 8 din Articolul I, ar cere să identificăm numeroase teme și subteme. Desigur, acesta este doar un fel de a face treaba. Există multe altele. Primele trei articole, de exemplu, ar putea fi grupate într-o singură diviziune majoră; sau, în locul a două diviziuni care privesc amendamentele, ar putea fi introduse alte diviziuni, care să separe amendamentele în funcție de subiectele pe care le abordează. Vă sugerez să vă încercați mâna în a realiza propria împărțire a Constituției în propriul dumneavoastră fel. Mergeți chiar și mai departe decât am făcut-o noi și încercați să

vă faceți propria împărțire. Poate că ați mai citit acest text înainte, dar acum veți vedea că, aplicând această regulă, puteți sesiza lucruri despre care nu ați știut până acum că există acolo.

Iată un alt exemplu, din nou foarte pe scurt. Am formulat deja tema centrală a *Eticii* lui Aristotel. Să încercăm acum o simplă aproximare a structurii acestei cărți. Întregul este divizat în următoarele părți principale: una care tratează despre fericire ca scop al vieții și discută fericirea în raport cu alte bunuri; o a doua care tratează despre natura acțiunii voluntare și despre relația ei cu formarea obiceiurilor bune sau proaste; o a treia care discută despre virtuți și vicii, atât morale, cât și intelectuale; o a patra care discută despre stările morale care nu sunt nici vicioase, nici virtuozitate; o a cincea care discută despre prietenie; și o a șasea, ultima, care discută despre plăcere și completează tabloul fericirii început în debutul cărții. Desigur, aceste diviziuni nu corespund celor zece cărți ale *Eticii*. Astfel, prima parte este realizată în prima carte; a doua parte e tratată în cartea a doua și în prima parte a cărții a treia; a treia parte se întinde pe tot restul cărții a treia, mergând până către finalul cărții a șasea; discuția despre plăcere apare la finalul cărții a șaptea și iarăși la începutul cărții a zecea.

Menționăm toate acestea pentru a vă arăta că nu este nevoie să urmați structura aparentă a cărții, așa cum este indicată ea de capitole. Desigur, acea structură poate fi mai bună decât cea pe care o construiți dumneavoastră, însă poate fi și mai proastă; oricum ar fi, ideea este să vă construiți propria structură. Autorul a construit acest schelet pentru a face o carte bună. Dumneavoastră trebuie să o faceți pentru a o citi bine. Dacă autorul ar fi fost un scriitor perfect, iar dumneavoastră un cititor perfect, atunci cele două schematizări ale cărții ar fi fost la fel. Cum niciunul nu este perfect, inevitabil vor apărea discrepanțe.

Asta nu înseamnă că ar trebui să ignorați descrierile sau diviziunile făcute de autor; nici noi nu le-am ignorat în analiza făcută Constituției, deși nu le-am urmat în mod total necritic. Acestea sunt menite să vă ajute, așa cum se întâmplă și cu titlurile și prefețele. Dar trebuie să le folosiți ca pe niște ghiduri pentru propria dumneavoastră activitate și nu să vă bazați pe ele în mod pasiv. Există puțini autori care se dovedesc a fi în stare să creeze o schemă analitică perfectă, dar adeseori e mai multă planificare într-o carte bună decât se observă la prima vedere. Suprafața poate fi înșelătoare. Trebuie să priviți dincolo de ea, pentru a găsi structura profundă.

Cât de important este să descoperim adevărata structură? Noi credem că e foarte important. O altă cale de a spune asta ar fi să afirmăm că regula numărul 2 – cerința de a formula tema care dă unitate cărții – nu poate fi

urmată fără a ține seama de regula numărul 3 – aceea de a schematiza lucrarea și de a identifica părțile care formează această unitate. Este posibil să formulați tema centrală în două sau trei propoziții și după o privire fugitivă aruncată cărții, dar nu aveți cum ști dacă ați procedat corect. Altcineva care a citit cartea mai atent s-ar putea să știe și să aprecieze efortul pe care l-ați făcut. Dar, din punctul dumneavoastră de vedere, n-ar fi altceva decât o întâmplare fericită, un rezultat al norocului. De aceea, regula numărul 3 este absolut necesară, ca o completare a regulii numărul 2.

Un exemplu foarte simplu v-ar putea lămuri. Un copilaș de doi ani, care abia învață să vorbească, s-ar putea dovedi în stare să spună că doi și cu doi fac patru. În mod obiectiv, acesta este un enunț adevărat; ar fi greșit însă ca de aici să tragem concluzia că respectivul copil știe matematică. De fapt, el nu știe ce anume înseamnă cuvintele pe care le-a rostit și, deși ceea ce a spus este adevărat, putem concluziona pe bună dreptate că încă are nevoie de instruire în acest domeniu. În mod similar, s-ar putea să aveți dreptate în privința temei sau a ideii centrale dintr-o carte, dar ar trebui să treceți și prin încercarea de a spune cum și de ce ați ajuns la concluzia respectivă. Cerința de a scoate în evidență prin analiză părțile principale ale unei cărți și de a arăta cum exemplifică și scot ele în evidență tema ei centrală reprezintă un ajutor în încercarea de a surprinde unitatea cărții.

Artele complementare ale scrisului și cititului

În general, cele două reguli de lectură pe care le-am discutat până acum sună de parcă ar fi totodată reguli pentru scriere. Și desigur că așa și este. Cititul și scrisul sunt complementare, așa cum sunt acțiunile de a învăța și a fi învățat. Dacă autorii sau profesorii nu și-ar organiza comunicarea, dacă n-ar reuși s-o sistematizeze și să-i unifice părțile, n-ar mai avea niciun sens să li se ceară cititorilor să găsească unitatea unei cărți și să identifice structura întregului.

Dar, cu toate că regulile sunt aceleași, ele nu se aplică în același fel. Cititorul va încerca să *descopere* scheletul din spatele textului. Autorul, dimpotrivă, va începe cu scheletul pe care încearcă să-l *acopere*. Scopul lui va fi să îmbrace acel schelet într-o manieră artistică sau, cu alte cuvinte, să pună niște carne pe oasele goale. Dacă autorul este bun, atunci nu va îngropa un schelet mic și pipernicit sub o masă de grăsime; pe de altă parte, nici carnea

nu ar trebui să fie prea puțină, ca să nu se vadă oasele. Dacă este suficient de multă fără a fi flască, atunci îmbinările oaselor vor deveni vizibile, iar mișcarea părților va scoate la iveală articulațiile.

De ce se întâmplă așa? De ce n-ar trebui ca o lucrare expozitivă, una dintre acele cărți care prezintă cunoștințe într-o manieră ordonată, să fie o simplă schemă a subiectului? Răspunsul este că foarte mulți cititori nu pot citi scheme analitice și că o astfel de carte i-ar repugna unui cititor care se respectă și care consideră că, dacă el își poate face treaba, atunci și autorul ar trebui să și-o facă pe a sa. Mai există și alte motive. „Carnea“ îi aparține unei cărți la fel de mult ca propriul schelet. Acest lucru este adevărat și despre cărți, și despre oameni sau animale. Carnea – schema de bază „îmbrăcată“, detaliată, cum spunem uneori – adaugă o dimensiune specială. Adaugă viață, tot așa cum se întâmplă și în cazul animalului. La fel, a scrie o carte prin dezvoltarea unei scheme, oricât de detaliată ar fi fost ea inițial, dă viață acelei cărți într-o manieră de care a fost lipsită înainte.

Putem rezuma ce am spus până acum, amintind vechea propoziție conform căreia un text trebuie să aibă unitate, claritate și coerență. Aceasta este într-adevăr o condiție a scrisului clar. Cele două reguli pe care le-am prezentat până acum se referă la scrisul care urmează această exigență. Dacă în text există o unitate, atunci trebuie s-o găsim. Dacă textul are claritate și coerență, atunci trebuie să apreciem aceste calități, găsind părțile și descoperind ordinea lor internă. Tot ce e clar este într-adevăr așa pentru că elementele structurii sunt ele însele clare. Tot ce e coerent este așa numai pentru că există o coerență a părților.

Prin urmare, aceste reguli pot fi folosite pentru a distinge cărțile bune de cele proaste. Dacă, după ce ai căpătat suficientă experiență, nu reușești să surprinzi unitatea unei cărți în ciuda efortului depus și dacă nu-i poți identifica părțile ori determina relația dintre ele, atunci probabil că aveți de-a face cu o carte proastă, indiferent de reputația ei. N-ar trebui să vă grăbiți să apreciați o carte ca fiind proastă; poate că eșecul vi se datorează dumneavoastră, nu cărții. Nu ar trebui însă nici să puneți eșecul continuu exclusiv pe seama dumneavoastră. De fapt, oricare ar fi minusurile unui cititor, greșeala se află de obicei în carte – cele mai multe sunt cărți prost scrise, în sensul că autorul le-a scris fără a ține cont de aceste reguli. Reguli care, am putea adăuga, pot fi folosite în citirea oricărei părți substanțiale dintr-o lucrare expozitivă sau a întregii cărți. Dacă partea aleasă este ea însăși o unitate independentă și complexă, atunci unitatea și complexitatea ei trebuie ele însele descoperite pentru o lectură adecvată. În această privință, există o diferență semnificativă între cărțile care prezintă informație și cărțile de poezie, piesele de teatru sau

romanele. Părțile unor lucrări din prima categorie pot fi mult mai independente decât ale celorlalte. O persoană care spune că a citit dintr-un roman suficient de mult încât să-și facă o idee nu prea știe ce spune. Ea nu poate avea dreptate pentru că, dacă un roman este realmente de calitate, atunci „ideea” nu poate fi identificată decât în romanul în ansamblu, adică după citirea întregii cărți. Dar vă puteți „forma o idee” despre *Etica* lui Aristotel sau despre *Originea speciilor* a lui Darwin, dacă citiți cu atenție anumite părți ale lor, cu toate că, în acest caz, nu veți putea pune în aplicare regula 3.

Descoperirea intențiilor autorului

Mai există o regulă a lecturii pe care am vrea s-o discutăm în acest capitol. Ea poate fi rezumată în câteva cuvinte. Nu are nevoie decât de puține explicații și deloc de exemple. Regula nu face decât să repete într-o altă formă ceea ce ați aplicat deja prin regulile a doua și a treia. Dar este o repetiție utilă, pentru că aruncă o nouă lumină asupra raportului dintre părți și întreg. Cea de-a patra regulă poate fi formulată în felul următor:

REGULA 4: AFLAȚI CARE SUNT PROBLEMELE ABORDATE DE AUTOR.

Autorul începe întotdeauna cu o întrebare sau cu un set de întrebări. Cartea lui va conține prin urmare răspunsul sau răspunsurile. Autorul vă va spune – explicit sau nu – care sunt acele întrebări și vă va oferi apoi răspunsurile, care sunt rodul muncii lui. Dacă o face, dar mai ales dacă nu o face, este de datoria dumneavoastră să formulați aceste întrebări cât de clar posibil. Ar trebui să puteți formula întrebarea fundamentală la care cartea încearcă să răspundă și, de asemenea, ar trebui să puteți decela chestiunile subordonate, dacă întrebarea fundamentală e complexă și are mai multe părți. Ar trebui nu doar să identificați în mod adecvat chestiunile discutate, ci și să le așezați într-o ordine inteligibilă. Care sunt întrebările primare și care sunt cele secundare? Ce întrebări trebuie să primească răspunsurile primele și care după aceea?

Puteți sesiza că această regulă pare să dubleze munca pe care ați făcut-o deja atunci când ați stabilit tema centrală a cărții și ați identificat părțile acesteia. Totuși, este posibil ca operația să vă ajute realmente să faceți acea muncă. Altfel spus, aplicarea celei de-a patra reguli este utilă atunci când sunt aplicate celelalte. Și, cu cât este mai puțin familiară, cu atât s-ar putea să vă ajute mai mult la descifrarea unei cărți dificile. Vrem să accentuăm ideea că nu ne-am dori ca dumneavoastră să cădeți victimă acelei greșeli pe care criticii o

numesc eroare intențională. Este eroarea de a crede că puteți deduce lucrurile care au fost în mintea autorului din ceea ce a scris acesta. Eroarea intențională survine în special în cazul operelor literare; este, de exemplu, o mare greșeală să încercați să-l psihanalizați pe Shakespeare ghidându-vă după *Hamlet*. Totuși, chiar și cu o operă poetică, adesea e extrem de util să încercați să vă dați seama de ceea ce încearcă să spună autorul. În cazul operelor teoretice, această regulă este în mod evident meritorie. Cu toate acestea însă, mulți cititori, de felicitat în alte privințe, nu reușesc s-o pună în aplicare. Prin urmare, concepția lor despre tema centrală a unei cărți, poate fi complet eronată și atunci și schema analitică a lucrării va fi una extrem de haotică. Ei nu vor reuși să surprindă caracterul unitar al unei cărți, pentru că nu vor sesiza *cauza* pentru care acea carte are caracter unitar; iar înțelegerea structurii cărții nu va fi corectă, din cauză că *scopul* respectivei structuri va fi ignorat.

Dacă întrebările care pot fi puse despre orice subiect vă sunt familiare, atunci puteți deveni expert în identificarea problemelor abordate de autor. Acestea pot fi formulate astfel: Există ceva? Ce fel de lucru este el? Ce anume a făcut ca acel lucru să existe, în ce condiții poate exista și de ce există? La ce servește acel lucru? Care sunt consecințele existenței lui? Care îi sunt proprietățile, trăsăturile specifice? Care sunt legăturile lui cu alte lucruri de același sau de alt fel? Cum se poartă el? *Toate acestea sunt întrebări teoretice.* Ce scopuri ar trebui căutate? Ce mijloace ar trebui folosite pentru atingerea acestor scopuri? Ce operațiuni ar trebui întreprinse pentru a obține anumite lucruri și ce ar trebui făcut pentru a obține altele? În atari condiții, ce lucruri ar trebui preferate? În ce condiții ar fi mai bine să faceți un anumit lucru și să renunțați la altele? *Toate acestea sunt întrebări practice.*

Lista întrebărilor este departe de a fi completă, dar există întrebări care se pun în mod frecvent, în încercarea de a dobândi cunoaștere teoretică sau practică. Ele vă pot ajuta să identificați problemele pe care încearcă să le rezolve o carte. Întrebările trebuie adaptate atunci când sunt aplicate unor opere fantastice, deoarece, astfel, vor fi utile și acolo.

Prima etapă a lecturii analitice

Am explicat și am formulat până acum cele patru reguli ale lecturii. Ele sunt reguli ale lecturii analitice, dar o bună citire inspecțională vă poate ajuta să le aplicați. În acest punct, este important să ne dăm seama că respectivele reguli formează un tot unitar și că tind spre un scop comun. Coroborate,

ele îi facilitează cititorului care le utilizează o bună cunoaștere a structurii cărții. Atunci când le-ai aplicat lecturii unei cărți sau oricărui alt text suficient de lung sau de complex, vei fi realizat primul stadiu al gândirii analitice. Termenul „etapă“ nu ar trebui luat într-o accepțiune cronologică decât poate la începutul experienței dumneavoastră de cititor analitic. Adică nu este nevoie să citești o carte în întregime pentru a aplica aceste reguli. Cititorul experimentat le aplică dintr-odată. Cu toate acestea, trebuie să știi că a cunoaște structura unei cărți este o precondiție pentru a o citi analitic.

Un alt mod de a spune asta este acela de a afirma că primele patru reguli vă ajută să răspundeți întrebărilor fundamentale pe care le ridică o carte. Vă veți aminti că prima întrebare este: Despre ce vorbește această carte în ansamblu? Vă veți aminti de asemenea că asta înseamnă să descoperiți tema fundamentală a cărții și felul cum autorul dezvoltă această tema într-un mod ordonat, divizând-o în subteme. În mod clar, dacă veți aplica primele patru reguli de lectură, veți obține ceea ce e necesar pentru a răspunde primei întrebări – deși merită specificat că răspunsurile vor crește în acuratețe pe măsură ce veți aplica și celelalte reguli și veți răspunde și altor întrebări.

Deoarece am descris primul stadiul al lecturii analitice, haideți să ne oprim puțin pentru a scrie din nou, într-o manieră ordonată, regulile, ca să ne fie mai ușor să le ținem minte:

Prima etapă a lecturii analitice sau regulile necesare pentru a descoperi ce este o carte:

1. Clasificați cartea în funcție de gen sau de subiect.
2. Formulați cât mai concis o descriere a cărții (spuneți despre ce vorbește cartea).
3. Enumerați părțile principale – în ordine și în raport unele cu altele – și creați câte o schemă analitică pentru fiecare parte, așa cum ați făcut și cu cartea întreagă.
4. Definiți problema sau problemele pe care autorul încearcă să le rezolve.

A (NE) ÎNȚELEGE (CU) UN AUTOR

Primul stadiu al lecturii analitice va fi parcurs atunci când veți fi aplicat cele patru reguli amintite la finalul capitolului anterior, reguli care, luate împreună, vă vor permite să spuneți despre ce vorbește o carte și să realizați schema ei analitică. Sunteți gata acum să treceți la stadiul următor, care presupune și el aplicarea a patru reguli. Pe prima dintre acestea o numim regula necesară pentru „a ne înțelege cu un autor“.

A ne înțelege cu cineva este de obicei ultimul pas pe care îl putem face într-o negociere încununată de succes. Tot ce rămâne de făcut este să semnăm pe linia punctată. Dar, în cadrul cititului analitic al unei cărți, a ne înțelege este primul pas de după schematizarea cărții. Dacă cititorul nu va ajunge la un acord cu autorul în privința termenilor din carte, comunicarea nu va avea loc. *Pentru că un termen este elementul fundamental al cunoașterii comunicabile.*

Cuvinte vs. termeni

Un termen nu este un cuvânt sau, cel puțin, nu pur și simplu un cuvânt fără alte determinări. Dacă un termen era echivalent sută la sută cu un cuvânt, ar fi fost suficient să aflăm cuvintele importante dintr-o carte pentru a ne înțelege cu un autor în privința termenilor. Dar un cuvânt poate avea multe semnificații, în special una foarte importantă. Dacă autorul folosește un cuvânt

într-un sens, iar cititorul îl citește în alt sens, atunci cei doi au schimbat cuvinte fără a se fi înțeles în privința termenilor. Acolo unde există ambiguitate în comunicare, nu există comunicare sau, în cel mai bun caz, ea este defectuoasă.

Vă rog să vă îndreptați puțin atenția asupra cuvântului „comunicare“. Etimologic, el provine din adjectivul „comun“. Vorbim despre o comunitate ca despre un grup de oameni care au ceva în comun. Comunicarea reprezintă efortul unei persoane de a împărtăși ceva altei persoane (sau unui animal ori unei mașinării): cunoașterea, deciziile, sentimentele. Comunicarea are succes doar atunci când în urma ei rezultă un fapt comun, informație sau cunoaștere, pe care cele două părți îl împărtășesc.

Atunci când există ambiguitate în comunicarea unor cunoștințe, tot ceea ce au în comun cei care comunică sunt cuvintele, pe care unii le spun sau le scriu, iar alții le aud sau le citesc. Atât timp cât ambiguitatea persistă, nu există sens pe care scriitorul să-l transmită cititorului. Pentru ca un proces de comunicare să fie finalizat cu succes, este necesar ca părțile implicate în acest proces să folosească aceleași cuvinte cu același sens – pe scurt, să se înțeleagă. Când se întâmplă asta, atunci are loc comunicarea – miracolul a două minți care împărtășesc un singur gând.

Un termen poate fi definit ca fiind un cuvânt neambiguu. Asta nu este însă chiar o definiție corectă, pentru că nu există cuvinte total lipsite de ambiguitate. Ar fi trebuit să spunem mai degrabă „când un cuvânt este folosit neambiguu“. Dicționarul e plin de cuvinte. Aproape toate sunt ambigue, în sensul că au mai multe înțelesuri. Dar un cuvânt cu mai multe sensuri poate fi folosit în același sens în același timp. Atunci când scriitorul și cititorul utilizează la un moment dat un singur cuvânt în același sens, cel puțin pe perioada utilizării neambigue a cuvântului ei se înțeleg. Nu putem găsi termeni în dicționare, deși condițiile pentru a-i forma sunt acolo. Termenii apar doar în procesul comunicării. Ei iau naștere atunci când un autor încearcă să evite ambiguitatea, iar cititorul îl ajută, folosind termenul în același sens. Există, desigur, multe grade ale reușitei în această chestiune. A se înțelege perfect este idealul spre care tind atât cititorul, cât și scriitorul. Cum asta este una dintre achizițiile primare ale artei de a scrie și a citi, ne putem gândi la termeni ca la niște „cuvinte folosite în mod intenționat pentru a comunica informații“. Acum, a devenit probabil evident că vorbim exclusiv despre cărți teoretice și despre teoreticieni. Poezia sau proza nu depind atât de mult de utilizarea neambiguă a cuvintelor ca lucrările teoretice, care privesc cunoașterea în sensul îngust în care am folosit termenul până acum. Se poate chiar argumenta că poezia cea mai bună este ambiguă în cel mai înalt grad și s-a spus de asemenea că marii poeți scriu uneori ambiguu în mod intenționat. Aceasta e o

trăsătură internă importantă a poeziei, la care va trebui să revenim mai târziu. Ea reprezintă în mod clar una dintre diferențele fundamentale dintre tărâmul poetic și cel teoretic.

Suntem acum pregătiți să formulăm cea de-a cincea regulă (valabilă în cazul operelor expositive). Exprimată brut, ea sună cam așa: trebuie să identificați cuvintele importante dintr-o carte și să vă dați seama de modul în care le folosește autorul. Putem însă găsi o formulare mai precisă și mai elegantă:

REGULA 5: GĂSIȚI CUVINTELE IMPORTANTE ȘI, PRIN INTERMEDIUL LOR, ASIMILAȚI TERMENII AUTORULUI.

Țineți cont de faptul că această regulă are două părți. Prima parte vă cere să găsiți cuvintele, acele cuvinte care contează. A doua parte vă spune să găsiți cu precizie sensul acestor cuvinte, așa cum au fost folosite de autor.

Aceasta e prima regulă care privește stadiul inițial al lecturii analitice, care nu se mai referă la schematizarea unei cărți, ci la interpretarea conținutului ei. Celelalte reguli referitoare la acest stadiu, care vor fi discutate în capitolul următor, seamănă cu ea în câteva privințe importante. Și ele vă vor cere să parcurgeți doi pași: unul care are de-a face cu limba ca atare și altul care trimite dincolo de limbă, către gândul ascuns în spatele cuvintelor.

Dacă limba era un mediu perfect pentru transmiterea gândurilor, acești doi pași n-ar fi fost diferiți. Dacă fiecare cuvânt ar avea un singur sens, dacă niciun cuvânt n-ar presupune ambiguitate, dacă, pe scurt, fiecare cuvânt ar fi un termen ideal, atunci limba ar fi un mediu diafan. Cititorul ar vedea în cuvintele autorului gândurile din mintea acestuia. Dacă lucrurile ar sta așa, n-ar mai fi nevoie de acest al doilea stadiu al lecturii analitice. Interpretarea n-ar fi necesară.

Dar nu este nici pe departe așa. Nu e cazul să ne văicărim din acest motiv și nici să construim scheme ideale pentru limbi perfecte, precum filosoful Leibniz și câțiva dintre discipolii lui. Dacă ei ar fi reușit să facă acest lucru, astăzi n-ar mai exista poezie. De aceea, tot ce putem face într-o operă expositivă este să ne folosim de limbă cât de bine putem și singurul mod în care se face asta e să dovedim o cât mai mare abilitate în folosirea ei, atunci când vrem să transmitem sau să recepționăm ceva.

Cum limbajul este un mediu imperfect în ceea ce privește transmiterea cunoașterii, el funcționează și ca un obstacol pentru comunicare. Regulile lecturii interpretative sunt în așa fel construite încât să înlăture acest obstacol. Ne putem aștepta ca un scriitor bun să facă orice pentru a ne ajuta să trecem peste bariera reprezentată inevitabil de limbaj, dar nu ne putem aștepta ca tot el să facă și treaba noastră. Trebuie să încercăm să ne întâlnim la jumătatea drumului. Noi, cititorii, trebuie să încercăm să străbatem singuri

jumătate din tunel. Probabilitatea ca două minți să se întâlnească una pe alta la un moment dat *prin intermediul limbajului* depinde de disponibilitatea de a colabora a cititorului și scriitorului. Așa cum nu poți învăța pe cineva ceva fără să existe o reciprocitate în procesul învățării, tot așa un autor, oricât ar fi de talentat, nu poate obține eficiența maximă în comunicare fără reciprocitate din partea cititorului. Dacă lucrurile nu ar sta așa, aceste abilități diferite, ale scrisului și cititului, nu ar putea face posibilă comunicarea între minți, oricât efort s-ar depune, așa cum doi oameni care ar intra într-un tunel, fiecare printr-o parte opusă a muntelui, nu s-ar întâlni niciodată decât dacă ar face calculele necesare pentru a realiza asta, pornind de la aceleași principii de inginerie. Așa cum am arătat deja, fiecare dintre regulile lecturii interpretative implică doi pași. Folosind un limbaj mai tehnic, să spunem că aceste reguli au atât un aspect gramatical, cât și unul logic. Cel gramatical se referă la cuvinte. Cel logic se referă la sensuri sau, mai corect spus, la termeni. În ceea ce privește comunicarea, ambii pași sunt necesari. Dacă limba e folosită fără gândire, atunci nu se comunică nimic. La rândul lor, gândurile sau cunoștințele nu pot fi comunicate fără limbaj. Ca științe, gramatica și logica se ocupă de vorbire în relație cu gândul și de gândire în relație cu vorbirea. De aceea, abilitățile de a vorbi și a scrie sunt dobândite prin intermediul acestor arte.

Chestiunea limbajului și a gândirii – în special distincția dintre cuvinte și termeni – este atât de importantă, încât revenim la ea chiar cu riscul de a ne repeta, pentru a fi siguri că ideea fundamentală este înțeleasă bine. Iar ideea fundamentală e aceea că *un* cuvânt poate fi vehiculul *mai multor* termeni și că *un* singur termen poate fi exprimat prin *mai multe* cuvinte. Să ilustrăm schematic acest lucru în următoarea manieră: cuvântul „lectură” a fost folosit în mai multe sensuri în decursul discuției noastre. Să ne reamintim trei dintre aceste sensuri: prin „lectură” vrem să spunem: 1) cititul pentru distracție, 2) cititul pentru a obține informații și 3) cititul pentru a cunoaște. Acum, să simbolizăm cuvântul „a citi” cu litera X, iar cele trei sensuri cu literele a, b și c. Dar ceea ce vom simboliza prin Xa, Xb și Xc nu vor fi trei cuvinte, pentru că X va rămâne același. Vom simboliza deci trei termeni, cu condiția ca dumneavoastră, cititorii, ca și noi, scriitorii, să știm când este folosit acest cuvânt într-un sens sau altul. Dacă, într-un anumit loc, noi scriem Xa, iar dumneavoastră citiți Xb, atunci folosim toți același cuvânt, însă nu în același fel. Ambiguitatea face imposibilă ori măcar blochează comunicarea. Doar atunci când înțelegeți cuvântul la fel ca noi se formează un gând care circulă între mințile noastre. Mințile noastre nu se pot întâlni în X, ci numai în Xa, Xb sau Xc. Abia atunci reușim să ne înțelegem.

Găsirea cuvintelor-cheie

Putem, în sfârșit, formula cum trebuie regula care ne cere să ajungem să ne înțelegem cu autorul. Cum vom face asta? Cum vom găsi cuvintele importante dintr-o carte? De un lucru puteți fi siguri. Nu toate cuvintele pe care le folosește un autor sunt importante. Mai mult de atât, puteți fi siguri că majoritatea nu sunt. Importante pentru autor și pentru noi, cititorii, sunt doar cuvintele folosite într-o manieră specială. Evident, asta nu e o chestiune absolută, ci una de grad. Cuvintele pot fi mai mult sau mai puțin importante. Singura noastră preocupare se îndreaptă spre faptul că, într-o carte, anumite cuvinte sunt mai importante decât altele. Pe de o parte, ne referim la cuvintele pe care autorul le folosește precum proverbialul om de pe stradă. Câtă vreme autorul utilizează aceste cuvinte la fel ca oricine altcineva, cititorul nu ar trebui să aibă mari probleme în a-l înțelege. Îi este familiară ambiguitatea lor și s-a obișnuit cu variațiile lor cotidiene de sens. De exemplu, cuvântul „lectură“ apare în cartea lui A.S. Eddington, *Natura lumii fizice*³⁹. Eddington vorbește despre „cititul indicatoarelor“ sau despre cititul cifrelor ori al altor valori cu ajutorul instrumentelor științifice. El folosește termenul „a citi“ într-unul dintre aceste sensuri obișnuite. Pentru autor, el nu e un termen tehnic. Autorul se poate baza pe sensul obișnuit, pentru a transmite cititorului ceea ce dorește. Chiar dacă a folosit termenul „a citi“ într-un alt sens undeva în carte – de exemplu, într-o expresie precum „natura cititului“ –, se va putea baza pe faptul că cititorul va observa schimbarea de sens. Un cititor care nu ar fi în stare să facă asta n-ar fi capabil nici să vorbească cu prietenii lui și nici să se ocupe de treburile zilnice.

Dar Eddington nu reușește să folosească și cuvântul „cauză“ la fel de ușor. Poate că pare și el un cuvânt obișnuit, dar Eddington, atunci când își expune „teoria cauzelor“, îl discută într-un anumit sens. Modul cum trebuie înțeles acest cuvânt implică o diferență de care trebuie să țină seama atât autorul, cât și cititorul. Nu poate fi folosit într-un sens comun. Un autor utilizează majoritatea cuvintelor în maniera în care o fac oamenii obișnuși, permițând o anumită variație de sens și bazându-se pe context pentru a-i transmite cititorului modificarea de sens, atunci când aceasta are loc. Cunoașterea unui asemenea fapt ne poate ajuta să descoperim cuvintele mai importante. Nu trebuie totuși să uităm că, în contexte și în locuri diferite, aceleași cuvinte nu reprezintă termeni la fel de familiari în vorbirea curentă. Scriitorii contemporani folosesc majoritatea cuvintelor în sensul în care sunt utilizate astăzi, iar

³⁹ Arthur Eddington, *Nature of Physical World*, Macmillan, New York, 1928

dumneavoastră știți ce înseamnă ele, deoarece trăiți azi. Dar, atunci când citim cărți scrise mai demult, poate fi dificil să identificăm termenii pe care autorul i-a folosit și care erau comuni în perioada în care a trăit el. Faptul că anumiți autori folosesc deliberat cuvinte vechi sau sensuri vechi ale cuvintelor complică și mai tare cărțile respective și procesul de traducere a lor din alte limbi.

Cu toate acestea, rămâne adevărat că majoritatea cuvintelor folosite de un scriitor într-o carte, oricare ar fi ea, pot fi utilizate exact ca într-o conversație cu un prieten. Luați, de pildă, cartea de față și numărați felul cum folosim toate prepozițiile, conjuncțiile, articolele, aproape toate verbele, substantivele, adverbele și adjectivele. Până în acest moment, au existat doar câteva unități importante: „cuvânt“, „termen“, „ambiguitate“, „comunicare“ și probabil alte câteva. Dintre acestea, cu siguranță, „termen“ este cuvântul cel mai important. Toate celelalte sunt semnificative doar în relație cu el. Nu putem înțelege cuvintele-cheie fără a face efortul de a înțelege paragraful în care apar. Această situație este întrucâtva paradoxală. Dacă veți înțelege pasajul, veți ști cu siguranță ce termeni din el sunt importanți. Dar, dacă nu veți înțelege pasajul, asta se va întâmpla probabil din cauza faptului că autorul se folosește de anumite cuvinte. Dacă veți reține cuvintele care vă dau bătăi de cap, le veți identifica probabil exact pe acelea pe care autorul le folosește într-un sens special.

Iată de ce, din punctul dumneavoastră de vedere, cele mai importante cuvinte sunt *acelea care vă dau bătăi de cap*. Este foarte probabil ca respectivele cuvinte să fie exact cele care sunt importante și pentru autor. Deși nu e obligatoriu să fie așa.

Este posibil și ca termenii importanți pentru autor să nu vă creeze deloc probleme – și asta pentru că îi înțelegeți. Într-un asemenea caz, veți fi ajuns deja la o înțelegere cu autorul în privința termenilor. Doar acolo unde nu e posibil acest lucru mai este efort de depus.

Cuvinte tehnice și vocabulare speciale

Până acum, am procedat negativ, eliminând cuvintele obișnuite. Descoperim anumite cuvinte importante grație faptului că nu sunt obișnuite pentru noi. De aceea ne și deranjează. Dar mai există vreo cale de a identifica termenii importanți? Există și modalități pozitive de a-i indica? Da, există câteva. Primul și cel mai important mod este chiar accentul pe care îl pune un autor pe anumite cuvinte mai degrabă decât pe altele. Și poate face asta în

multe feluri. Poate folosi semne tipografice, precum ghilimelele sau italicele, pentru a sublinia cuvintele. Vă poate atrage atenția asupra cuvântului prin aceea că îi discută diferitele sensuri și face precizări asupra felului în care vor fi folosite ici și colo. Sau poate accentua un cuvânt definind obiectul numit de acesta.

Nimeni nu poate citi lucrarea lui Euclid fără să cunoască cuvinte precum „punct“, „linie“, „plan“, „unghi“, „paralelă“ ș.a.m.d., care sunt de mare importanță. Ele denumesc entitățile geometrice definite de Euclid. Există și alte expresii importante, precum „este egal cu“, „întreg“ sau „parte“, dar acestea nu desemnează nimic definibil. Știm că sunt importante, datorită faptului că apar în axiome. Euclid ne ajută în acest caz prin faptul că face clare propozițiile primare încă de la început. Putem ghici că termenii care compun asemenea propoziții sunt fundamentali, iar asta scoate în evidență cuvintele ce exprimă acești termeni. Probabil că nu veți avea dificultăți cu acest fel de cuvinte, pentru că aparțin limbajului comun, iar Euclid pare să le folosească exact așa. Dacă toți autorii ar fi scris în felul lui Euclid, meșteșugul cititului ar fi fost mult mai ușor. Dar acest lucru, în mod evident, nu este posibil, deși au existat oameni care au crezut că orice poate fi scris într-o manieră geometrică. Procedura – modul de expunere a teoriei și a dovezilor – din matematică nu este aplicabilă în orice domeniu al cunoașterii. Însă, pentru ceea ce ne-am propus, este suficient să ținem cont de ceea ce este comun în orice tip de expunere.

Fiecare domeniu de cunoaștere are propriul vocabular tehnic.

Euclid face lucrurile clare încă de la început. La fel se întâmplă cu Galilei sau Newton și cu orice persoană care scrie într-o manieră geometrică. În cărțile scrise altfel, din alte domenii de cunoaștere, vocabularul tehnic trebuie descoperit de cititor. Dacă autorul nu a scos el însuși în evidență cuvintele, cititorul le-ar putea identifica în cazul în care deține cunoștințe anterioare cu privire la subiect. Dacă știți ceva despre biologie sau economie înainte să vă apucați să citiți Darwin sau Adam Smith, atunci aveți sigur o pistă de urmat în încercarea de a găsi termenii-cheie. Regula de analiză a structurii unei cărți se poate dovedi aici utilă. Dacă știți cu ce fel de carte aveți de-a face, despre ce vorbește cartea în ansamblu, care îi sunt părțile majore, atunci dispuneți de un ajutor semnificativ în încercarea de a despărți termenii tehnici de cei obișnuiți. Titlul dat de autor, descrierile capitolelor și prefata pot fi utile în această tentativă.

Așa știți, de exemplu, că „avuție“ este un termen tehnic la Smith, la fel cum e „specie“ la Darwin. Câtă vreme un cuvânt tehnic vă va conduce la altul, veți reuși să descoperiți noi cuvinte de acest fel în aceeași manieră. În

scurt timp, veți reuși să alcătuiți o listă a cuvintelor importante din opera lui Adam Smith: capital, muncă, pământ, salarii, profit, rente, mărfuri, prețuri, rate de schimb, producție, ineficiență, bani ș.a.m.d. Și iată câteva din opera lui Darwin: variație, gen, selecție, supraviețuire, adaptare, hibrid, cel mai puternic, creație.

Acolo unde un câmp de cunoaștere are un vocabular tehnic bine stabilit, sarcina de a localiza termenii importanți este relativ ușoară. Îi puteți identifica *pozitiv*, grație faptului că aveți o oarecare cunoaștere a domeniului, sau *negativ*, știind ce cuvinte trebuie să fie tehnice, întrucât nu sunt obișnuite. Din păcate, există multe domenii în care vocabularul tehnic nu este bine stabilit.

Filosofii sunt notorii, pentru că au propriul jargon. Există cuvinte care dețin un statut special în filosofie. Deși nu e obligatoriu să fie folosite de toți autorii, ele au totuși, în anumite discuții, un statut tehnic. Dar filosofii simt adeseori nevoia să inventeze cuvinte noi sau să ia cuvinte comune *și să le confere un sens tehnic*. Această procedură poate fi foarte înșelătoare pentru cititorul care presupune că știe ce înseamnă cuvântul respectiv și îl tratează conform sensului comun. Autorii cei mai buni însă, conștienți pe deplin de această posibilă dificultate, dau indicații foarte precise pentru a o depăși.

Un indiciu referitor la un cuvânt important este acela că, în ceea ce-l privește, autorul se află într-o polemică deschisă cu alți autori. Atunci când dați peste un autor care vă explică felul cum a fost folosit de alți autori un cuvânt și motivul pentru care el a ales să-l folosească într-un alt mod, puteți fi sigur că acel cuvânt este important pentru autorul respectiv.

Am discutat aici noțiunea de „vocabular tehnic“, dar nu trebuie s-o luați într-un sens prea îngust. Setul relativ restrâns de cuvinte care exprimă ideea principală a unui autor, conceptele lui fundamentale, constituie vocabularul său special. Acestea sunt cuvintele pe care se sprijină analizele și argumentele lui. Dacă e să-i reușească o lucrare, atunci în mod sigur anumite cuvinte vor fi folosite într-un sens special, deși este posibil ca altele să fie utilizate într-un mod devenit clasic în domeniul lui. În ambele cazuri, acestea sunt cuvintele importante pentru el. Ele ar trebui să fie importante și pentru dumneavoastră, cititorul, dar în plus orice cuvânt al cărui sens nu e clar devine important în ceea ce vă privește.

Necazul cu majoritatea cititorilor stă în faptul că aceștia nu sunt pur și simplu atenți la cuvinte, ca să identifice dificultățile legate de acestea. Nu reușesc să deosebească termenii pe care nu-i înțeleg suficient de bine de cei pe care îi înțeleg.

Niciunul dintre lucrurile pe care le-am sugerat pentru a vă ajuta să găsiți cuvintele importante dintr-o carte nu va avea valoare dacă nu veți face efortul

voluntar de a ține cont de cuvintele pe care va trebui să le studiezi pentru a descoperi ce desemnează ele. Cititorul care nu reușește să cântărească sau măcar să identifice cuvintele pe care nu le înțelege se îndreaptă spre dezastru. Când citești o carte care vă poate spori nivelul de înțelegere, e de la sine înțeles că nu toate cuvintele din ea vă vor fi perfect inteligibile. Dacă le veți trata pe toate ca pe niște cuvinte obișnuite, așezate pe același nivel de inteligibilitate ca și cele dintr-un articol de ziar, atunci nu veți face niciun progres în efortul de a interpreta o carte. Veți putea la fel de bine să citești un ziar, pentru că o carte nu vă va fi de folos dacă nu veți face efortul de a o înțelege. Cei mai mulți oameni sunt obișnuți să citească într-o manieră nonactivă. Greșeala fundamentală a cititorului nonactiv și nepretențios este insuficienta atenție acordată cuvintelor și eșecul constant de a se pune de acord cu autorul în privința termenilor.

Găsind înțelesurile

Găsirea cuvintelor importante reprezintă numai începutul sarcinii. Nu reușiți altceva decât să marcați locurile din text asupra cărora va trebui să vă concentrați atenția. Mai există o parte a acestei a cincea reguli de lectură. Să ne concentrăm puțin asupra ei. Să presupunem că ați marcat deja cuvintele importante. Ce urmează?

Există două posibilități principale: fie autorul folosește cuvintele într-un singur sens peste tot, fie utilizează două sau mai multe înțelesuri, schimbându-le dintr-un loc într-altul al cărții. În primul caz, cuvintele trimit către un termen unic. Un bun exemplu al limitării unor cuvinte la un singur sens îl găsim în Euclid. În al doilea caz, cuvintele trimit către termeni diferiți.

Având în vedere cele două variante, ar trebui să procedați în felul următor. Pentru început, încercați să aflați dacă un anumit cuvânt are unul sau mai multe înțelesuri. Dacă are mai multe, încercați să stabiliți în ce fel sunt ele relaționate. În final, identificați locurile în care sunt folosite într-un fel sau altul și aflați dacă un anumit context vă oferă indicii asupra motivului schimbării de sens. Acest fapt vă va oferi posibilitatea de a urmări modificările de sens cu aceeași flexibilitate ca a autorului. Dar v-ați putea plânga că totul este clar cu excepția lucrului cel mai important. Cum află cineva care sunt sensurile cuvintelor? Răspunsul, deși simplu, poate părea nesatisfăcător, însă răbdarea și practica vă vor arăta că lucrurile stau altfel. Răspunsul este că *va trebui să descoperiți sensul unui cuvânt pe care nu îl înțelegeți, folosindu-vă*

de sensul altor cuvinte care formează contextul și pe care le pricepeți. Aceasta este calea, oricât de abracadabrantă ar părea la început.

Cel mai simplu mod de a ilustra afirmația de mai înainte este să ne referim la o definiție. O definiție este formulată în cuvinte. Dacă nu reușiți să înțelegeți cuvintele dintr-o definiție, atunci nu reușiți nici să prindeți sensul cuvântului care denumește lucrul definit. În geometrie, cuvântul „punct“ este fundamental. S-ar putea să credeți că, din punct de vedere geometric, știți ce înseamnă el, dar Euclid vrea să se asigure că îl veți folosi într-un singur sens. El precizează ce vrea să spună, definind acel lucru care, mai târziu, va fi desemnat de cuvânt: „Un punct este ceva fără dimensiuni.“

În ce fel vă ajută acest lucru să înțelegeți terminologia autorului? Autorul presupune că dumneavoastră știți cu suficientă precizie ce înseamnă celelalte cuvinte din propoziție. Știți deja că tot ce are părți este o unitate complexă. Mai știți și că opusul complexului este simplul. Iar a fi simplu înseamnă a nu avea părți. Mai știți și că verbul „a fi“ și pronumele „ceva“ semnifică faptul că lucrul la care ne referim este o entitate de un anumit fel. Pe cale de consecință, rezultă că, din moment ce nu există lucruri fizice lipsite de părți, un punct, așa cum îl descrie Euclid, nu poate fi fizic.

Acest exemplu este tipic pentru procesul prin care obținem sensurile cuvintelor. Veți opera cu înțelesuri pe care le cunoașteți deja. Dacă fiecare cuvânt folosit într-o definiție ar trebui definit la rândul lui, atunci nimic n-ar putea fi definit efectiv. Dacă fiecare cuvânt dintr-o carte ar fi necunoscut, așa cum se întâmplă în cazul cărților scrise într-o limbă străină pe care nu o cunoașteți, atunci n-ați putea realiza niciun fel de progres. Asta vor să spună oamenii când afirmă despre vreo carte că, în ceea ce-i privește, e scrisă-n turcește. Pur și simplu nici n-ar fi încercat s-o citească, dacă era cu adevărat în turcește. Însă mai toate cuvintele dintr-o carte scrisă în limba dumneavoastră vă sunt familiare. Cuvintele familiare le înconjoară pe cele necunoscute, stranii, tehnice, care îi pot crea probleme cititorului. Aceste cuvinte care le înconjoară formează *contextul* pentru cuvintele ce trebuie interpretate. Cititorul are la îndemână tot ce-i trebuie pentru a reuși acest lucru. Nu pretindem că ar fi o treabă ușoară. Noi spunem doar că nu e imposibilă. Dacă ar fi, nimeni n-ar putea să citească o carte și să înțeleagă ceva din ea. Faptul că o carte vă poate prezenta noi puncte de vedere sau vă poate eleva înțelegerea este un indiciu că ea conține probabil cuvinte care nu pot fi înțelese ușor. Dacă n-ați ajunge să pricepeți aceste cuvinte prin eforturi proprii, atunci tipul de lectură despre care vorbim ar fi imposibil. Trecerea către un grad superior al înțelegerii prin propriile operațiuni aplicate unei cărți ar deveni imposibil de realizat.

Nu există vreo regulă de aur în această privință. Procesul seamănă mai degrabă cu încercările succesive prin care se construiește un puzzle. Cu cât veți așeza mai multe piese, cu atât vă va veni mai ușor să găsiți locul părților rămase, fie și pentru că vor fi mai puține. O carte se prezintă cu un mare număr de cuvinte deja poziționate în locurile corecte. *Un cuvânt bine poziționat este un termen*. El își are locul clar definit de sensul pe care îl împărtășiți cu autorul. Cuvintele rămase trebuie și ele poziționate bine. Veți încerca asta, punându-le acolo unde trebuie. Cu cât veți percepe mai bine imaginea pe care o relevă părțile deja poziționate, cu atât mai ușor vă va fi să o completați, transformând cuvintele rămase în termeni. Fiecare cuvânt bine poziționat face ca următorul să fie mai ușor de așezat la rândul lui. Desigur, veți comite tot soiul de greșeli. Vi se va întâmpla să credeți că ați aflat semnificația unui cuvânt și locul unde se potrivește doar ca să descoperiți mai târziu că poziționarea altui cuvânt face necesară o serie întreagă de ajustări. Erorile vor fi corectate, pentru că, dacă nu vor fi identificate, imaginea nu va deveni completă. Însă, odată ce veți căpăta experiență, veți putea să vă verificați singur. Veți ști dacă ați izbândit sau ba. Nu veți mai crede pur și simplu că înțelegeți cuvintele atunci când de fapt n-o faceți. Comparând o carte cu un puzzle, am făcut o afirmație neadevărată. Un puzzle bun este un întreg ale cărui părți se potrivesc. Imaginea poate fi completată fără greșală. Acest lucru este adevărat și în ceea ce privește cartea ideală, dar așa ceva nu există. Dacă o carte e bună, termenii ei vor fi atât de bine formați și așezați în text, încât cititorul își va putea face treaba cu succes. Aici, la fel ca în cazul oricărei alte reguli de citire, cărțile proaste sunt mai greu de citit decât cele bune. În cazul lor, regulile nu funcționează decât pentru a vă arăta cât sunt de proaste. Dacă autorul folosește cuvintele într-o manieră ambiguă, nu veți putea descoperi ce încearcă ele să spună. Veți afla doar că autorul nu a reușit să fie precis în exprimare.

Dar s-ar putea să întrebați: nu cumva un autor care folosește un cuvânt în mai multe sensuri îl utilizează de fapt într-o manieră ambiguă? Și nu este oare o practică printre scriitori utilizarea cuvintelor în mai multe sensuri?

Răspunsul la prima întrebare este Nu; la cea de-a doua este Da. A folosi un cuvânt într-un mod ambiguu înseamnă a-l utiliza cu mai multe sensuri, fără a distinge între ele și fără a le relaționa. (De exemplu, am folosit cuvântul „important” într-un mod ambiguu în acest capitol, întrucât nu am făcut deloc clar momentul când el însemna „important pentru autor” și acela când însemna „important pentru dumneavoastră”.) Autorul care procedează astfel nu a creat niște termeni pe care cititorul să-i poată identifica. Dar autorul care face distincția între sensurile în care folosește un cuvânt și îi oferă și cititorului posibilitatea de a opera această distincție folosește ceea ce am numit termeni.

Nu uitați că un singur cuvânt poate exprima mai mulți termeni. Una dintre modalitățile de a vă aminti asta este aceea de a stabili distincția dintre vocabularul și terminologia unui autor. Dacă scrieți pe o coloană cuvintele importante și pe o alta sensurile lor, sesizați imediat legătura dintre vocabular și terminologie. Mai există și alte complicații. În primul rând, un cuvânt care are mai multe sensuri poate fi folosit fie într-un singur sens, fie într-o combinație de sensuri. Să luăm iarăși cuvântul „a citi“. În unele locuri, l-am folosit pentru a ne referi la orice fel de citit. În alte locuri, l-am utilizat pentru a ne referi mai degrabă la cărți care instruiesc decât la cărți care ne distrează. Iar în altele, ca să ne referim la cărți care mai degrabă ne luminează decât ne informează.

Dacă vom simboliza aici, așa cum am făcut-o mai devreme, diferitele sensuri ale lui „a citi“ prin Xa, Xb și Xc, atunci primul sens la care ne-am referit este Xabc, al doilea e Xbc, iar al treilea Xc. Cu alte cuvinte, dacă anumite sensuri sunt înrudite, cineva poate folosi un cuvânt pentru toate sensurile, pentru unele dintre ele sau pentru unul singur. Atâta timp cât fiecare utilizare este bine definită, fiecare cuvânt utilizat reprezintă un termen.

În al doilea rând, avem de-a face cu problema sinonimelor. Repetarea la nesfârșit a unui singur cuvânt este stranie și plictisitoare, însă nu și în cazul disciplinelor matematice. Iată de ce autorii buni înlocuiesc adeseori anumite cuvinte importante cu altele cu același sens sau cu sensuri asemănătoare. Este exact opusul situației în care un singur cuvânt e folosit pentru mai mulți termeni; în acest caz, un singur termen e reprezentat de două sau mai multe cuvinte utilizate ca sinonime.

Simbolic, putem reprezenta acest lucru în felul următor. Să spunem că X și Y sunt două cuvinte diferite, ca de pildă „iluminare“ și „înțelege“. Să folosim litera a ca simbol pentru sensul comun pe care îl pot exprima ambele cuvinte, și anume creșterea nivelului de înțelegere. Într-o asemenea situație, Xa și Ya reprezintă același termen, deși cuvintele sunt diferite. Iar când vorbim despre „a citi pentru a înțelege“ și „a citi în scopul iluminării“, ne referim la același tip de citit, cele două expresii fiind folosite cu același sens. Cuvintele sunt diferite, dar nu există decât un singur termen care trebuie înțeles de cititor. Acest lucru este în mod sigur important. Dacă presupuneți că, de fiecare dată când un autor modifică un cuvânt, schimbă și termenul, greșiți la fel de mult ca atunci când credeți că schimbă termenii de fiecare dată când folosește aceleași cuvinte. Gândiți-vă la asta în momentul în care treceți în revistă vocabularul și terminologia unui autor. Veți găsi acolo două relații. Pe de o parte, un singur cuvânt poate exprima mai mulți termeni, iar pe de altă parte, un singur termen poate fi exprimat prin mai multe cuvinte.

În cel de-al treilea și ultimul rând, mai apare și problema expresiilor lingvistice. Dacă o expresie reprezintă o unitate, adică dacă este un întreg care poate fi subiectul sau predicatul unei propoziții, atunci respectiva expresie se comportă ca un singur cuvânt. „Ca un singur cuvânt“ înseamnă ceva despre care se poate vorbi într-un fel sau altul. Se deduce de aici că un termen poate fi exprimat la fel de bine și de un cuvânt, și de o expresie lingvistică. Iar relațiile care există între cuvinte și termeni au loc de asemenea între termeni și expresii. Două expresii pot desemna același termen, după cum una singură poate desemna mai mulți termeni, în acord cu modul cum sunt folosite cuvintele care o alcătuiesc.

În general, este mai puțin probabil ca o expresie să fie mai ambiguă decât un cuvânt. Dat fiind faptul că avem de-a face cu grupuri de cuvinte, fiecare aflându-se în contextul creat de celelalte, este mai probabil ca o expresie să aibă sensuri mai bine determinate. Iată de ce este indicat ca un autor să folosească o expresie ca și cum ar fi un singur cuvânt, dacă vrea să fie sigur că va fi înțeles corect.

Un singur exemplu ar trebui să fie de ajuns. Pentru a fi siguri că ne vom înțelege unii cu alții în privința cititului, vom folosi în locul expresiei „a citi pentru a înțelege“ cuvântul „a citi“. Și, pentru a fi de două ori mai siguri, vom înlocui cu același cuvânt o expresie și mai elaborată, cum ar fi „procesul de trecere de la o înțelegere mai precară la una mai bogată, prin intermediul operațiunilor desfășurate asupra unei cărți“. Nu avem de-a face aici decât cu un singur termen, ce se referă la tipul de lectură despre care vorbește în mod special această carte. Iar acest termen unic a fost exprimat, deopotrivă, printr-un singur cuvânt, printr-o expresie scurtă și prin una lungă.

Acest capitol a fost greu de scris și probabil că a fost și greu de citit. Motivul e clar: regula de lectură pe care am discutat-o nu poate fi făcută suficient de accesibilă fără furnizarea a tot felul de detalii gramaticale și logice legate de cuvinte și termeni.

În realitate, am reușit să explicăm destul de puține lucruri. Pentru a trata cum trebuie acest subiect, ar trebui să avem la dispoziție mai multe capitole. Abia dacă am trecut în revistă punctele importante. Totuși, sperăm că am spus destule pentru a face din această regulă un instrument de real ajutor. Și, cu cât o veți folosi mai mult, cu atât veți ajunge să vă dați mai bine seama de complicațiile care pot apărea. Poate că doriți să știți câte ceva cu privire la sensurile proprii și la cele metaforice ale cuvintelor. Sau doriți să aflați mai multe despre deosebirea dintre cuvintele concrete și cuvintele abstracte, dintre numele proprii și cele comune. Va începe să vă preocupe problema definirii: deosebirea dintre a defini cuvinte și a defini obiecte; și întrebarea cum se

face că anumite cuvinte nu pot fi definite și, totuși, au înțelesuri bine definite ș.a.m.d. Veți dori să vă lămuriți în privința a ceea ce numim „folosirea emoțională a cuvintelor“, adică utilizarea acelor cuvinte care nasc emoții, capabile să-i determine pe oameni să acționeze sau să le schimbe părerile în anumite privințe, toate fiind aspecte diferite și de cunoaștere, și de simpla comunicare. Și s-ar putea să deveniți interesat de raportul dintre discursul obișnuit, „rațional“ și discursul „bizar“ al nebunilor – în care fiecare cuvânt are conotații stranii și neașteptate, dar perfect identificabile.

Dacă practica lecturii analitice va genera aceste interese suplimentare, veți avea încă un motiv de a le satisface citind cărți în plus. Și veți mai câștiga din lectura acestor cărți și pentru că le veți aborda având în minte probleme pe care dumneavoastră înșivă le-ați construit în urma propriei experiențe de lectură. Studiul gramaticii și al logicii, științele care fundamentează aceste reguli, este util doar în măsura în care îl puteți lega de practică.

S-ar putea să nu vă doriți vreodată să aprofundați. Însă, chiar dacă nu o veți face, veți descoperi că înțelegeți mult mai mult din orice citiți, dacă faceți efortul minim de a stabili cuvintele importante, de a le identifica sensurile și de a asimila termenii autorului. Uneori, o schimbare neînsemnată în comportamentul nostru poate avea efecte realmente spectaculoase.

AFLAREA MESAJULUI UNUI AUTOR

Înțelegerea termenilor și construcția propozițiilor apar în lumea negustorilor la fel de des ca în lumea cărților. Ceea ce un cumpărător și un vânzător vor să spună atunci când construiesc o propoziție este și un fel de propunere, și un fel de acceptare. Într-o afacere cinstită, persoana care rostește o propoziție în acest sens își anunță intenția de a acționa într-un anumit fel. Pentru o negociere încununată de succes, este nevoie de mai mult decât de onestitate. Propozițiile trebuie să fie clare și, desigur, atractive. Abia atunci, cei care fac comerț se înțeleg.

O propoziție dintr-o carte este și ea o declarație. E expresia judecății pe care un autor o face în legătură cu ceva. Autorul afirmă un lucru pe care-l consideră adevărat sau neagă un lucru pe care-l consideră fals. Spune că un anumit lucru chiar s-a întâmplat. O propoziție de acest fel este însă un enunț informațional, nu exprimarea unei intenții. Poate că autorul ne va divulga intențiile sale la începutul cărții, într-o prefață. Într-o carte teoretică, autorul ne promite de obicei că ne va învăța câte ceva. Dar, pentru a vedea dacă își ține promisiunea, va trebui să-i citim propozițiile.

În general, ordinea în care se face lectura reprezintă inversul ordinii afacerilor. De obicei, doi oameni de afaceri ajung să se înțeleagă după ce fiecare aude ce spune celălalt. Dar un cititor trebuie să se înțeleagă cu autorul încă înainte de a afla ce propune acesta. Iată motivul pentru care a cincea regulă a lecturii analitice privește cuvintele și termenii, iar a șasea, pe care suntem pe cale s-o discutăm, privește enunțurile și propozițiile.

Există și o șaptea regulă, înrudită îndeaproape cu cea de-a șasea. Autorul poate fi perfect onest în prezentarea unor fapte sau cunoștințe și, de obicei, ne bazăm pe onestitatea lui, însă, dacă nu ne interesează în mod deosebit personalitatea sa, nu ar trebui să ne mulțumim doar cu opiniile pe care le formulează. *Propozițiile lui nu reprezintă altceva decât opinii personale, cât timp nu sunt susținute de temeiuri.* Dacă ne interesează mai degrabă cartea sau subiectul decât autorul, vom încerca să aflăm nu doar ce spune el, *ci și care ar fi motivele pentru care consideră că ar trebui să-l credem.*

Acesta e motivul pentru care cea de-a șaptea regulă are de-a face cu argumentele. Există multe feluri de a gândi și de a susține un punct de vedere. Uneori, e posibil să argumentăm că un lucru e adevărat; alteori, susținem că e doar probabil. Dar orice argumentare este compusă dintr-un număr de enunțuri relaționate într-un fel anume. Se spune *asta* pentru că *asta*. Sintagma „pentru că” exprimă aici un temei.

Existența unor argumente este indicată și de prezența altor sintagme care relaționează enunțuri, cum ar fi: *Dacă asta, atunci asta* sau *Din moment ce se întâmplă asta, se va întâmpla și asta* sau *Dacă așa se deduce din premise, atunci așa stau lucrurile.* În paginile anterioare ale cărții de față au apărut asemenea exprimări. Pentru aceia dintre noi care nu mai sunt elevi, am observat că, dacă vrem să continuăm să învățăm și să descoperim lucruri, este necesar să știm cum pot fi transformate cărțile în buni educatori. În această situație, dacă vrem să continuăm să învățăm, trebuie să învățăm de la cărți, care sunt profesorii noștri absenți. Un argument reprezintă întotdeauna un set de enunțuri, dintre care unele compun fundamentul pentru cele ce urmează a fi deduse. De aceea, pentru a formula un argument, este nevoie de un paragraf sau măcar de o colecție de enunțuri. Premisele sau propozițiile fundamentale din cadrul unei argumentări s-ar putea să nu fie întotdeauna formulate de la bun început, dar ele rămân sursa din care sunt extrase concluziile. Dacă argumentul este valid, atunci concluzia decurge din premise. Asta nu înseamnă neapărat că respectiva concluzie este falsă, chiar dacă una sau mai multe dintre premisele care o întemeiază sunt false. În ordinea acestor reguli ale interpretării există, deopotrivă, un aspect gramatical și unul logic. Înaintăm de la termeni la propoziții și argumente, trecând de la cuvinte (sau expresii) la enunțuri sau la colecții de enunțuri (paragrafe). Trecem de la unități mai simple la unități mai complexe, Cea mai mică unitate semnificantă dintr-o carte este, desigur, cuvântul. Ar fi adevărat, dar n-ar fi neapărat corect în profunzime, dacă am spune că o carte e făcută din cuvinte. Pentru că ea este compusă și din grupuri de cuvinte înțelese ca unități semnificante, și din grupuri de enunțuri.

Cititorul activ e atent nu doar la cuvinte, ci și la enunțuri și paragrafe. Nu există altă cale pentru a descoperi termenii, afirmațiile sau argumentele autorului.

Ceea ce se întâmplă în acest stadiu al lecturii analitice – *când scopul nostru este interpretarea* – pare a fi exact opusul a ceea ce se întâmplă în primul stadiu – *când scopul era descoperirea unei structuri*. Acolo am trecut de la carte ca întreg la părțile ei majore și la subdiviziunile ei. După cum probabil vă imaginați, cele două aspecte se întâlnesc undeva. Părțile majore ale unei cărți și principalele lor subdiviziuni conțin mai multe propoziții și, de obicei, mai multe argumente. Dar, dacă veți continua să împărțiți textul cărții, în cele din urmă va trebui să spuneți că „în această parte, s-au tras următoarele concluzii“. Și fiecare dintre aceste concluzii este probabil o propoziție, iar unele dintre concluzii, luate împreună, formează probabil un argument.

De aceea, cele două procese, schematizarea și interpretarea, se întâlnesc la nivelul enunțurilor și al argumentelor. Ajungeți până la nivelul propozițiilor și al argumentelor. Aici, veți sesiza că argumentele sunt compuse din propoziții și, în cele din urmă, din termeni. Abia după ce veți fi parcurs cele două procese, veți putea spune că într-adevăr cunoașteți conținutul unei cărți.

Enunțuri și propoziții⁴⁰

Am remarcat deja încă un fapt privitor la regulile pe care urmează să le discutăm. La fel ca în cazul regulii ce vizează cuvintele și termenii, avem și aici de-a face cu relația dintre vorbire și gândire. Enunțurile și paragrafele sunt unități gramaticale. Propozițiile și argumentele sunt unități logice, adică unități de cunoaștere și gândire. Ne confruntăm aici cu o problemă similară celei cu care ne-am confruntat în ultimul capitol. Pentru că limba nu este un mediu perfect pentru gândire, pentru că un cuvânt poate avea mai multe sensuri, iar două sau mai multe cuvinte pot avea același sens, am văzut cât de complicată este relația dintre *vocabularul* și *terminologia* unui autor. Un singur cuvânt poate exprima mai mulți termeni, iar un singur termen poate fi exprimat de mai multe cuvinte.

⁴⁰ Termenii „sentence“, pe care l-am tradus cu „enunț“, și „proposition“, pe care l-am tradus cu „propoziție“, au sensuri similare în limba română, dar diferă în limba egleză, unde „sentence“ desemnează propoziția în sens fizic (alcătuirea de cuvinte), iar „proposition“ – conținutul intelectual sau semnificația. (n.tr.)

Matematicienii descriu relația dintre nasturii și găurile nasturilor de pe o haină bine făcută drept o relație biunivocă. Există câte un nasture pentru fiecare gaură și câte o gaură pentru fiecare nasture. Însă nu fiecare enunț dintr-o carte exprimă o propoziție. Pe de altă parte, anumite enunțuri formulează întrebări. Ele pun mai degrabă probleme decât oferă răspunsuri. *Propozițiile sunt răspunsuri la asemenea întrebări*. Sunt declarații care conțin cunoaștere. De aceea numim enunțurile care le conțin declarative și le deosebim de cele ce pun întrebări, pe care le numim interogative. Alte enunțuri exprimă dorințe sau intenții. Ele ne pot da o idee cu privire la intențiile autorului, dar nu conțin cunoașterea pe care acesta încearcă să o transmită. Pe de altă parte, nu toate enunțurile declarative pot fi citite ca și cum ar conține câte o propoziție. Există cel puțin două motive pentru care se întâmplă asta. Primul motiv este acela că un cuvânt e ambiguu și poate fi folosit în enunțuri diferite. De aceea, același enunț poate exprima propoziții diferite, dacă există o schimbare de sens a termenilor. „A citi înseamnă a învăța“ este un enunț simplu; dar dacă, într-un anumit moment, prin „a învăța“ înțelegem obținerea de informații, iar în alt moment înțelegem creșterea nivelului de pricepere, atunci propoziția exprimată nu mai e aceeași, pentru că termenii sunt diferiți. Și, cu toate astea, enunțul este același.

Al doilea motiv constă în faptul că nu toate propozițiile sunt la fel de simple ca propoziția de mai înainte. Atunci când cuvintele care alcătuiesc un enunț sunt folosite în mod neambiguu, *de obicei* respectivul enunț constă dintr-o singură propoziție. Însă chiar și atunci când cuvintele sunt utilizate neambiguu, un enunț complex poate exprima două sau mai multe propoziții. Orice enunț compus este, la rândul lui, o colecție de enunțuri, conectate prin cuvinte de legătură precum „și“ sau „dacă... atunci“ sau „nu doar... cât și“. S-ar putea să argumentați că este greu de stabilit linia subțire care desparte un enunț compus de un paragraf. Un enunț complex poate exprima un anumit număr de propoziții care sunt relaționate sub forma unui argument.

Asemenea propoziții pot fi greu de interpretat. Să luăm un enunț interesant din *Principele*⁴¹ lui Machiavelli, pentru a vedea ce înseamnă asta:

Un prinț trebuie să inspire teamă într-un asemenea mod încât, dacă nu reușește să fie iubit, să evite să fie urât; pentru că va putea îndura fără nicio grijă faptul de a fi temut fără a fi urât, ceea ce se va întâmpla fără greș dacă se va abține de la a le lua oamenilor proprietățile și femeile.

Din punct de vedere gramatical, avem aici un singur enunț, deși unul extrem de complex. Semnul „;“ și sintagma „pentru că“ indică o cezură

⁴¹ Niccolo Machiavelli, *Principele*, Mondero, București, 2008

majoră. Prima propoziție spune că un principe trebuie să inspire frică într-un anumit fel. Dar, începând cu „pentru că”, avem în mod efectiv o altă propoziție. (Ar putea fi transformată într-o propoziție de sine stătătoare, spunându-se: „Motivul pentru care trebuie să facă asta este că va putea îndura... etc.”) Iar acest enunț exprimă și el cel puțin două propoziții: 1) motivul pentru care prințul trebuie să inspire teamă într-un anumit fel este acela că va putea îndura să fie temut fără a fi urât și 2) poate evita să fie urât atâta timp cât nu se atinge de proprietățile și femeile oamenilor.

Sunt greu de deosebit diferitele propoziții care formează un enunț lung și complex. Pentru a fi sau a nu fi de acord cu Machiavelli, trebuie ca mai întâi să înțelegi ce spune. Dar el spune trei lucruri într-o singură propoziție. S-ar putea să nu fiți de acord cu una dintre ele, dar să fiți de acord cu celelalte. S-ar putea să credeți că nu e bine ca Machiavelli să recomande terorismul, indiferent de baze; dar s-ar putea să apreciați ascuțimea lui de spirit atunci când spune că un principe n-ar trebui să stârnească ura laolaltă cu teama și s-ar putea să fiți de acord că a te abține de la a atenta la proprietatea și femeile altora reprezintă o condiție indispensabilă pentru a nu fi urât. Doar dacă veți reuși să distingeți propozițiile diferite dintr-un enunț lung veți putea face o judecată fundamentată asupra lucrurilor pe care le spune autorul. Avocații știu foarte bine acest fapt. Ei trebuie să analizeze foarte atent enunțurile, pentru a vedea ce anume susține reclamantul și ce are de spus acuzatul. Enunțul „John Doe a semnat contractul pe 24 martie” arată destul de simplu, dar spune totuși câteva lucruri diferite, dintre care unele s-ar putea să fie adevărate, iar altele false. Poate că John Doe nu a semnat contractul pe 24 martie, iar acest lucru e important. Pe scurt, chiar și un enunț simplu din punct de vedere gramatical poate exprima uneori două sau mai multe propoziții. Ele nu își corespund reciproc. Este adevărat nu numai că un enunț poate exprima mai multe propoziții, fie prin ambiguitate, fie prin complexitate, ci și că una și aceeași propoziție poate fi exprimată prin două sau mai multe enunțuri. După ce veți prinde sensul termenilor prin cuvinte sau expresii sinonime, veți ști că spuneți același lucru atunci când afirmați că „A preda și a învăța sunt funcții corelative” și „A iniția sau a fi receptor într-un proces de comunicare sunt procese relaționate”.

Ne vom opri deocamdată din explicarea acestor chestiuni logice sau gramaticale și ne vom întoarce la discutarea regulii. Dificultatea în acest moment, așa cum s-a întâmplat și la capitolul precedent, este să ne oprim din darea de explicații. În schimb, vom presupune că știți ceva gramatică. Nu spunem că trebuie să înțelegeți absolut totul în privința sintaxei, dar ar trebui să vă preocupe ordinea cuvintelor într-un enunț și relația pe care o au unul cu altul.

Cunoașterea unor noțiuni minimale de gramatică este indispensabilă pentru orice cititor. Nu puteți începe să vă ocupați de termeni, propoziții sau argumente – elementele gândirii –, dacă nu puteți trece dincolo de barierele limbii. Atâta timp cât cuvintele, enunțurile și paragrafele rămân opace sau neanalizate, ele reprezintă mai degrabă obstacole decât mediu comunicațional. Veți citi cuvinte, dar nu vă va fi transmis niciun fel de cunoaștere.

Iată regulile. Ultimele reguli discutate, așa cum vă amintiți din celălalt capitol, au fost:

REGULA 5: Găsiți cuvintele importante și căutați să înțelegeți termenii importanți pentru autor. Astfel, regula care urmează poate fi formulată astfel:

REGULA 6: Identificați cele mai importante enunțuri dintr-o carte și descoperiți propozițiile pe care le conțin. Cea de-a șaptea regulă este:

REGULA 7: Descoperiți sau construiți pe cont propriu cele mai importante argumente dintr-o carte prin analizarea legăturilor dintre enunțuri. Veți vedea mai târziu de ce nu am folosit termenul „paragraf” în formularea acestei reguli.

Regulile care privesc propozițiile și argumentele sunt diferite atunci când se aplică unei opere literare – un roman, o piesă de teatru sau o poezie. Vom discuta mai târziu despre felul în care trebuie modificate aceste reguli pentru a se putea aplica și unor lucrări de acest gen.

Descoperirea enunțurilor-cheie

Cum poate să descopere cineva care sunt cele mai importante enunțuri dintr-o carte? Și apoi, cum trebuie interpretate ele, pentru a descoperi propozițiile din interiorul lor?

Ne vom referi din nou la ceea ce e important. A spune că într-o carte există un număr relativ mic de enunțuri importante nu înseamnă că trebuie să le luați în considerare doar pe ele. Desigur, trebuie să înțelegeți fiecare enunț. Dar cele mai multe dintre ele, așa cum se întâmplă și în cazul cuvintelor, nu vă vor crea vreo dificultate. Așa cum am arătat atunci când am discutat despre felurile viteze de lectură, le veți citi relativ repede. Din punctul dumneavoastră de vedere, ca și cititor, enunțurile importante sunt cele care necesită un efort de interpretare, pentru că, la prima vedere, nu sunt perfect inteligibile. Le înțelegeți suficient de bine încât să vă dați seama că ar mai exista lucruri de înțeles. Acestea vor fi enunțurile pe care le veți citi mult mai încet și cu mai mare atenție decât pe restul. S-ar putea să nu fie enunțurile cele mai

importante din punctul de vedere al autorului, dar este cel mai probabil să fie, pentru că e cel mai probabil să aveți probleme cu lucrurile cele mai importante. Și nici nu mai trebuie menționat faptul că acelea sunt lucrurile pe care ar trebui să le citiți cu maximă atenție.

Din punctul de vedere al autorului, enunțurile importante exprimă judecăți pe baza cărora este argumentat restul textului. O carte conține de obicei mai mult decât un argument simplu sau un șir de argumente. Autorul ar putea să explice felul cum a ajuns la punctul de vedere pe care îl susține sau să spună de ce crede că poziția susținută de el are un impact major. Poate că va discuta despre cuvintele pe care va trebui să le folosească. Poate că va comenta lucrările altora. Poate că se va implica în tot felul de discuții conexe. Dar esența a ceea ce spune stă în afirmațiile și negațiile esențiale pe care le face și în temeiurile pe care le furnizează pentru ele. Ca să-l înțelegeți, va trebui să vedeți în enunțurile principale punctele proeminente ale lucrării lui.

Unii autori vă ajută să faceți asta. Scot ei înșiși în evidență enunțurile. Fie vă spun că un lucru este important atunci când spun ceva important, fie folosesc vreun dispozitiv tipografic pentru a vă indica enunțurile fundamentale. Desigur, nimic nu îi poate ajuta pe cei care nu rămân cu mintea trează în timpul lecturii. Am întâlnit mulți cititori sau studenți care nu erau atenți nici măcar la asemenea lucruri clare. Preferau să citească mai departe în loc să se oprească și să analizeze enunțurile importante. Există doar câteva cărți în care propozițiile importante sunt stabilite prin enunțuri ce ocupă un loc aparte în structura expunerii. Din nou, Euclid ne dă un exemplu foarte bun în această privință. Nu numai că-și prezintă de la bun început definițiile, postulatele și axiomele – principiile prime –, dar își și demonstrează fiecare propoziție. Poate că nu veți înțelege toate enunțurile. Poate că nu veți reuși să urmăriți toate argumentele. Dar nu aveți cum rata enunțurile principale sau grupurile de enunțuri care formează demonstrațiile.

Summa Theologica a lui Toma d'Aquino reprezintă un alt exemplu de carte al cărei stil de expunere scoate în evidență enunțurile principale. Ea face acest lucru prin formularea de probleme. În fiecare secțiune este discutată o problemă principală. Există multe indicații cu privire la răspunsurile pe care d'Aquino încearcă să le ofere. Este prezentată o întreagă serie de obiecții la afirmațiile autorului. Locul de unde d'Aquino își începe propria argumentare este marcat prin expresia „Răspund că“. Nu există nicio scuză pentru eșecul de a localiza enunțurile importante dintr-o astfel de carte – enunțuri care exprimă premisele, dar și concluziile –, însă chiar și aici persistă ceața pentru cititorii care continuă să citească de parcă tot ce citesc are importanță egală – și citesc

totul cu viteză egală, fie că ea e una mare sau una redusă. De obicei, asta înseamnă că, pentru acei cititori, toate lucrurile sunt la fel de importante.

Exceptând cărțile al căror stil sau format atrage atenția cititorului asupra lucrurilor ce trebuiesc interpretate, este treaba acestuia să localizeze propozițiile cu adevărat importante. Există câteva lucruri pe care le poate face. Am menționat deja unul dintre ele. Dacă va fi atent la diferențele dintre pasajele pe care le poate înțelege și cele pe care nu, probabil va reuși să identifice enunțurile ce poartă povara semnificațiilor importante. Probabil că începeți să înțelegeți cât de important este *să simțiți la un moment dat mirare și să conștientizați asta*. Mirarea este începutul înțelepciunii și al învățaturii – atât din cărți, cât și din natură. Dacă nu vă veți pune niciodată întrebări cu privire la semnificația unui pasaj, nu vă puteți aștepta ca respectiva carte să vă ofere ceva ce să nu fi posedat deja.

Un alt indiciu privitor la enunțurile importante îl putem găsi în cuvintele care le compun. Dacă ați marcat deja cuvintele importante, ar trebui ca ele să vă conducă spre enunțurile ce necesită o atenție mai mare. Este motivul pentru care, în lectura interpretativă, primul pas duce către al doilea. Dar și varianta inversă este posibilă. S-ar putea să notați anumite cuvinte abia după ce vă vor fi atras atenția anumite enunțuri. Faptul că am expus aceste reguli într-o anumită ordine nu înseamnă neapărat că ele trebuie urmate exact în această ordine. Termenii formează propoziții. Propozițiile conțin termeni la rândul lor. Dacă cunoașteți termenii pe care îi exprimă cuvintele, atunci prindeți și propoziția ascunsă în enunț. Iar dacă ați înțeles propoziția exprimată de un enunț, atunci ați aflat de asemenea și termenii.

Asta ne sugerează încă un indiciu cu privire la situarea propozițiilor principale. Ele trebuie să aparțină argumentației principale a cărții. Trebuie să fie ori premise, ori concluzii. De aceea, dacă reușiți să identificați acele enunțuri care formează o secvență cu un început și un sfârșit, probabil că ați găsit enunțurile importante.

Am spus „o secvență cu un început și un sfârșit“. Orice argument pe care îl putem prezenta în cuvinte ia un anumit timp ca să fie expus. Un enunț poate fi spus și dintr-o suflare, dar într-o argumentație trebuie să ne oprim din când în când. Trebuie spus mai întâi un anumit lucru, apoi altul și apoi altul. O argumentație începe undeva, merge într-o anumită direcție și ajunge altundeva. Poate să înceapă cu concluzia și abia apoi să livreze temeiurile pe baza cărora a fost formulată. Sau poate să înceapă cu prezentarea dovezilor ori a temeiurilor și abia apoi să prezinte concluzia care derivă din ele.

Desigur, aici, ca și în alte părți, indiciul nu ne va fi de folos dacă nu vom ști cum să-l utilizăm. Va trebui să puteți recunoaște o argumentație atunci

când o vedeți. În ciuda câtorva experiențe dezamăgitoare, continuăm totuși să credem că mintea umană este la fel de receptivă la argumente pe cât este ochiul la culori. (Există probabil unii oameni „orbi la argumente“.) Dar, așa cum ochiul nu vede nimic dacă nu e ținut deschis, mintea nu poate urmări un argument dacă nu rămâne trează. Mulți oameni cred că sunt în stare să citească, pentru că citesc la viteze diferite. Uneori însă se opresc și o iau mai încet *la enunțurile la care nu este cazul*. Se opresc mai degrabă la enunțurile care îi interesează decât la cele care îi uimesc. Da, aceasta este una dintre cele mai mari dificultăți atunci când citim o carte, iar ea nu este complet nouă. Orice carte veche conține fapte întrucâtva surprinzătoare prin aceea că sunt diferite de ceea ce cunoaștem. Dar, atunci când citim pentru a înțelege, nu acest gen de inedit trebuie căutat. Interesul față de autorul însuși, față de limba pe care o folosește, față de lumea în care trăiește este una; efortul de a-i înțelege ideile este altceva. Regulile pe care le-am discutat aici privesc acest efort și nu curiozitatea legată de anumite subiecte.

Găsirea propozițiilor

Să presupunem că ați găsit principalele enunțuri. Un alt pas este cerut acum de către regula nr. 6. Trebuie să descoperiți propoziția sau propozițiile care sunt exprimate prin aceste enunțuri. Acesta este doar un alt fel de a spune că trebuie să știți ce înseamnă enunțurile. Descoperiți termenii, găsindu-le semnificația într-un anumit context. Veți descoperi propozițiile tot așa, interpretând cuvintele care alcătuiesc enunțul și, în special, cuvintele principale. Încă o dată, nu puteți face asta foarte bine dacă nu știți ceva gramatică. Trebuie să cunoașteți rolul pe care îl joacă adjectivele și adverbele, felul cum funcționează verbele în relație cu substantivele, motivul pentru care modificarea anumitor cuvinte schimbă sensul a ceea ce modifică ș.a.m.d. În mod normal, ar trebui să puteți diseca un enunț în conformitate cu regulile sintaxei, deși nu neapărat într-o manieră formală. În ciuda accentului redus care se pune pe gramatică în școala de astăzi, trebuie să presupunem că măcar cu asta vă descurcați. Nu putem crede că nu reușiți, deși probabil că ați ruginit nițel practicând fundamentele artei de a citi. Există doar două diferențe între a găsi termenii pe care îi exprimă cuvintele și a identifica propozițiile pe care le exprimă enunțurile. Una dintre ele este că, în al doilea caz, contextul trebuie să fie mai cuprinzător. Aveți nevoie de toate enunțurile învecinate pentru a analiza enunțul în cauză, în același fel în care ați folosit cuvintele învecinate

pentru a analiza un cuvânt anume. În ambele cazuri, treceți de la ceea ce știți deja la elucidarea graduală a ceea ce este la început ininteligibil. Cealaltă diferență derivă din faptul că, de obicei, enunțurile complicate conțin mai mult decât o propoziție. Nu ați finalizat interpretarea unui enunț important până când nu ați izolat toate propozițiile diferite, deși poate relaționate într-un fel sau altul. Ușurința de a face asta vine prin exercițiu. Luați unul dintre enunțurile complicate din această carte și încercați să-l exprimați cu propriile cuvinte. Numărați-le și relaționați-le.

„Spuneți cu propriile cuvinte!“ Acesta este cel mai bun test ca să puteți decide dacă ați înțeles propoziția sau propozițiile dintr-un enunț. Dacă, atunci când vi se cere să precizați ce anume intenționează să spună un anumit autor folosindu-se de un enunț, tot ceea ce puteți face este să-i repetați cuvintele, cu mici modificări în privința ordinii, puteți bănuî că nu înțelegeți de fapt ce spune. În mod ideal, ar trebui să fiți capabil să spuneți exact același lucru în cuvinte complet diferite. Ideea poate fi desigur aproximată într-un oarecare grad. Dar, dacă nu vă puteți rupe în totalitate de cuvintele autorului, aveți la îndemână un semn limpede că *doar* cuvintele au trecut de la el către dumneavoastră și nu *gândul* sau *cunoașterea*. Îi veți cunoaște cuvintele, dar nu și gândurile. El a încercat să vă comunice cunoștințe, iar la dumneavoastră nu au ajuns decât cuvinte. Procesul traducerii dintr-o limbă străină în engleză este relevant pentru testul pe care l-am sugerat. Dacă nu puteți formula în limba engleză ceea ce spune un enunț în franceză, atunci puteți ști că nu înțelegeți ce spune enunțul în franceză. Și chiar dacă puteți, traducerea ar putea rămâne la un nivel strict verbal; pentru că și atunci când formați un enunț în engleză, s-ar putea ca încă să nu știți ce a vrut să transmită autorul enunțului în franceză.

Nici traducerea unei propoziții în engleză dintr-o altă propoziție în engleză nu este o chestiune strict verbală. Noul enunț pe care l-ați format nu e o replică exactă a originalului. Dacă veți obține o *traducere reușită*, atunci el va fi fidel gândului din enunț. De aceea, realizarea unor asemenea traduceri este testul cel mai bun pe care-l puteți aplica persoanei proprii, dacă vreți să fiți siguri că ați înțeles o propoziție și nu neapărat că i-ați auzit cuvintele. Dacă picați acest test, măcar ați descoperit o lacună în înțelegere. Dacă susțineți că știți ce vrea să spună un autor, dar nu reușiți decât să-i repetați cuvintele din enunț, atunci nu veți fi capabil să recunoașteți propoziția care îi corespunde, dacă o veți auzi formulată altfel.

Autorul însuși ar putea exprima aceeași propoziție prin cuvinte diferite pe parcursul aceleiași lucrări. Este foarte probabil ca un cititor care, dincolo de cuvintele enunțului, nu a reușit să înțeleagă propoziția să trateze enunțurile similare ca și cum ar exprima propoziții diferite. Imaginați-vă o persoană care

nu ar ști că „ $2+2=4$ ” și „ $4-2=2$ ” sunt notații diferite ale aceleiași relații matematice – relația care face din 4 dublul lui 2 și din 2 jumătatea lui 4.

Va trebui să trageți concluzia că persoana respectivă pur și simplu nu a înțeles ecuația. Aceeași concluzie se impune în privința dumneavoastră sau a oricărui alt cititor care nu sesizează momentul când se formulează enunțuri diferite ale aceleiași propoziții sau care nu poate oferi el însuși o formulare echivalentă atunci când pretinde că a înțeles propoziția conținută într-un enunț. Aceste remarci trimit întrucâtva la cititul sintopic – cititul mai multor cărți pe aceeași temă. Autori diferiți spun adeseori același lucru în cuvinte diferite. Cititorul care nu reușește să treacă de bariera limbii pentru a ajunge la termeni sau propoziții nu va fi niciodată capabil să compare asemenea opere înrudite. Din pricina diferențelor verbale, le va veni greu să sesizeze că anumiți autori se contrazic sau s-ar putea să ignore anumite diferențe reale din pricina unor similitudini de limbaj.

Mai există un test pe care îl puteți folosi pentru a vedea dacă ați înțeles propoziția cuprinsă într-un enunț sau ba. Ați putea indica o experiență personală pe care să o descrie o anumită propoziție sau pentru care această propoziție să fie relevantă? Puteți exemplifica un adevăr general care a fost expus, raportându-vă la o instanță particulară a lui? A vă imagina un caz particular poate fi la fel de bine ca a vă referi la un caz real. Dacă nu puteți face absolut nimic pentru a exemplifica o propoziție, referindu-vă fie la o experiență reală, fie la una imaginară, atunci trebuie să presupuneți că nu știți despre ce este vorba.

Nu toate propozițiile se pretează în mod egal la acest test. S-ar putea să fie nevoie de experiența specială pe care numai un laborator o poate oferi, pentru a fi sigur că ați înțeles corect anumite propoziții științifice. Dar este clar ce am avut de spus: propozițiile nu plutesc în neant. Ele fac referire la lumea în care trăim. Dacă nu reușiți să găsiți o corespondență cu faptele reale sau posibile la care se referă propozițiile sau pentru care acestea sunt relevante într-un fel sau altul, atunci nu faceți decât să vă jucați cu cuvintele, fără legătură cu gândirea sau cunoașterea.

Să luăm în discuție un exemplu. O propoziție de bază din metafizică sună după cum urmează: „Numai ce este actual poate avea efecte.” Am auzit adeseori unii studenți repetând asta cu un aer înțelept. Ei cred de obicei că se spală pe mâini de orice datorie față de noi și față de autor, repetând acest dicton întocmai. Dar dificultatea apare imediat ce îi rugăm să formuleze același lucru cu alte cuvinte. Deseori vor spune, de exemplu, că, dacă ceva nu există, atunci acel ceva nu poate face nimic. Cu toate acestea, o astfel de traducere este eronată – eronată cel puțin pentru cineva care a înțeles propoziția în sensul ei original.

Dacă nu vom reuși să obținem o traducere, vom cere o exemplificare a propoziției. Dacă unul dintre repondenți ne-ar spune că iarba n-ar putea fi făcută să crească de către niște ploi posibile sau că un cont nu ar putea crește prin finanțări posibile, atunci am ști că sensul propoziției a fost surprins cu adevărat.

Viciul „verbalismului“ poate fi definit ca prostul obicei de a folosi cuvinte fără a ne preocupa de gândurile pe care le exprimă și fără a ține cont de experiențele efective la care se referă. Înseamnă o simplă vorbărie în gol. După cum sugerează cele două teste pe care le-am amintit, „verbalismul“ este cel mai supărător păcat al celor care nu reușesc să citească analitic. Asemenea cititori nu trec niciodată de cuvinte. Ei arată ceea ce au citit sub forma simplei memorări a unor cuvinte pe care le repetă în gol. Una dintre acuzațiile pe care anumiți educatori moderni le aduc artelor liberale se referă la faptul că acestea s-ar face vinovate de verbalism, dar pare să se întâmple exact fenomenul opus.

Eșecul în a citi – omniprezentul verbalism – al celor care nu au primit o bună instruire în materie de logică și gramatică arată că lipsa acestei instruiți duce mai degrabă la sclavie față de cuvinte decât la stăpânirea lor.

Găsirea argumentelor

Am petrecut deja prea mult timp discutând despre propoziții. Să ne aplecăm acum asupra celei de-a șaptea reguli a lecturii analitice, care îi cere cititorului să aibă de-a face cu colecții de enunțuri. Am afirmat mai devreme că există un motiv pentru care nu formulăm această regulă de interpretare, spunând că cititorul ar trebui să găsească paragrafele cele mai importante. Motivul e acela că nu există o convenție clar stabilită între autori cu privire la modul de a construi paragrafe. Unii mari scriitori, precum Montaigne, Locke sau Proust, scriu paragrafe extrem de lungi; alții, precum Machiavelli, Hobbes sau Tolstoi, scriu paragrafe relativ scurte. În vremurile actuale, sub influența stilului jurnalistic, mulți scriitori tind să-și scurteze paragrafele, ca să le facă mai ușor de citit. Paragraful de față, de exemplu, este probabil prea lung. Dacă am fi vrut să ne menajăm cititorii, am fi scris unul care ar fi început cu „Unii mari scriitori“.

Nu e vorba însă doar de problema lungimii, ci și de legătura dintre limbă și gândire. Unitatea logică spre care ne îndreaptă cea de-a șaptea regulă este argumentul – o secvență formată din propoziții, dintre care unele servesc drept

temeiuri pentru celelalte. Această unitate logică nu e relaționată univoc cu nicio unitate identificabilă a limbii în felul în care termenii sunt legați de cuvinte și expresii, iar propozițiile de enunțuri.

Un argument poate fi exprimat într-un singur enunț foarte complicat. Sau poate fi formulat într-un număr de enunțuri care reprezintă doar o parte dintr-un paragraf. Uneori, un argument poate coincide cu un paragraf, dar e perfect posibil ca argumentul să se întindă de-a lungul mai multor paragrafe.

Mai apare o dificultate. *În orice carte, există numeroase paragrafe care nu exprimă vreun argument* – ba poate nici măcar vreun fragment din vreun argument. Poate că sunt alcătuite din colecții de enunțuri care prezintă dovezi sau ne spun în ce mod au fost strânse dovezile. Deoarece există enunțuri de importanță secundară, situație datorată faptului că sunt simple digresiuni sau remarci marginale, pot exista și paragrafe de acest fel. Nici nu mai trebuie spus că acestea ar trebui citite foarte rapid.

Din motivele enumerate, sugerăm o altă formulare pentru REGULA 7: **GĂSIȚI, DACĂ ESTE POSIBIL, PARAGRAFELE DINTR-O CARTE CARE FORMULEAZĂ ARGUMENTELE IMPORTANTE; DACĂ ARGUMENTELE NU SUNT FORMULATE ÎN AȘA FEL ÎNCÂT SĂ POATĂ FI GĂSITE, ASUMAȚI-VĂ SARCINA DE A LE CONSTRUI, LUÂND DIN PARAGRAF UN ENUNȚ ȘI CONTINUÂND PÂNĂ CÂND VEȚI FI ADUNAT SECVENȚA DE ENUNȚURI CARE EXPRIMĂ PROPOZIȚIILE CE FORMEAZĂ ARGUMENTUL.**

După ce ați descoperit enunțurile principale, construirea paragrafelor ar trebui să fie relativ ușoară. Există căi diferite de a face asta – de pildă, scriind pur și simplu pe hârtie propozițiile care formează un argument. Dar, de obicei, așa cum am sugerat deja, o modalitate mai bună este aceea de a scrie pe marginile paginii cifre și alte semne, pentru a indica locurile unde apar enunțurile care ar trebui legate într-o secvență unică.

Autorii le sunt mai mult sau mai puțin de ajutor cititorilor în cheștiunea argumentelor. Autorii de opere teoretice de calitate încearcă să-și expună, nu să-și ascundă gândurile, deși nu toți o fac în același fel. Unii, precum Euclid, Galileo sau Newton (care scriu într-o manieră geometrică sau matematică), se apropie de idealul de a face dintr-un singur paragraf o unitate argumentativă. Cei care scriu într-o manieră neștiințifică tind să prezinte două sau mai multe argumente într-un singur paragraf sau să construiască argumente care se întind de-a lungul mai multor paragrafe. Cu cât o carte are o structură mai relaxată, cu atât paragrafele tind să fie mai difuze. Uneori, trebuie să căutăm prin toate paragrafele unui capitol, pentru a găsi enunțurile pe care le putem construi în

cadru al unui singur argument. Unele cărți vă vor face să căutați în zadar, iar altele nici măcar nu vă vor încuraja să căutați.

O carte bună prezintă de obicei variante contrase ale argumentelor, pe măsură ce acestea se dezvoltă. Dacă autorul face pentru dumneavoastră un rezumat la finalul fiecărui capitol sau la finalul vreunei secțiuni mai elaborate, atunci puteți revedea aceste pagini de final și puteți revizita materialele la care se face referire. În *Originea speciilor*, Darwin rezumă întreaga sa argumentație în ultimul capitol, pe care îl numește „Recapitulare și concluzii”. Cititorul care s-a străduit cu această carte până la final merită acest ajutor, pe când cel care nu s-a străduit nu-l poate utiliza. Întâmplător, dacă ați inspectat cartea așa cum trebuie înainte să începeți s-o citiți analitic, veți ști dacă există pasaje recapitulative și, în caz că da, unde se află. Vă veți putea folosi optim de ele atunci când veți interpreta cartea. Un alt semn al unei cărți slabe sau prost structurate îl reprezintă inexistența pașilor într-o argumentare. Uneori, aceștia pot fi omiși fără a se produce daune sau inconveniente, pentru că propozițiile omise pot fi suplinite de cunoștințele generale ale cititorilor. Dar, alteori, absența lor induce în eroare, iar anumiți autori chiar intenționează să facă asta. Unul dintre trucurile cele mai frecvente ale unui orator sau propagandist este acela de a nu spune anumite lucruri, esențiale pentru argumentație în cel mai înalt grad și care ar putea fi puse la îndoială dacă ar fi formulate explicit. Cum nu ne așteptăm la asta în scrierile unui autor onest, care vrea să ne instruiască, vom avea nevoie de atenție maximă în timpul lecturii, pentru a urma fiecare pas pe care-l implică un argument explicit.

Cu orice fel de carte ați avea de-a face, obligația dumneavoastră de cititor rămâne aceeași. Dacă respectiva carte conține argumente, atunci trebuie să le cunoașteți și să le plasați într-o categorie. Orice argument bun poate fi așezat într-o categorie. Există, desigur, argumente construite pe alte argumente. Pe parcursul unei analize elaborate, un anumit lucru poate fi dovedit pentru a-l dovedi la rândul lui pe altul, iar acesta, la rândul lui, poate fi folosit mai departe în același fel. Totuși, unitățile gândirii sunt argumente singulare. Dacă le veți putea identifica în cartea pe care o citiți, atunci va fi puțin probabil să ratați secvențele mai mari.

Toate bune și frumoase, s-ar putea să spuneți, dar, exceptând cazul în care cineva cunoaște structura argumentelor ca un logician, cum ne-am putea aștepta să le găsească într-o carte sau să le construiască, dacă autorul nu le strânge într-un singur paragraf?

Răspunsul este că nu trebuie să vă descurcați cu argumentele „la fel de bine ca un logician”. Din fericire sau din nefericire, pe lume există doar câțiva logicieni. Cele mai multe dintre cărțile care ne pot instrui conțin argumente.

Ele au fost scrise pentru cititorul comun, nu pentru specialiștii în logică. Nu e nevoie de niciun fel de competență specială pentru a le citi. Ca să repetăm ce am spus înainte, mintea umană funcționează în așa fel încât, dacă este activă pe parcursul întregului proces de lectură, dacă ajunge să prindă termenii autorului și să-i înțeleagă propozițiile, atunci îi va înțelege deopotrivă și argumentele.

Există totuși câteva lucruri care mai trebuie spuse și care v-ar putea ajuta să respectați această regulă. *În primul rând*, amintiți-vă că fiecare argument conține un număr de enunțuri. Dintre ele, unele prezintă motivele pentru care ar trebui să acceptați ceea ce spune autorul. Dacă găsiți întâi concluzia, căutați premisele. Iar dacă găsiți întâi premisele, vedeți unde vă conduc ele.

În al doilea rând, faceți deosebirea între tipurile de argumente care indică spre anumite fapte ca temeiuri pentru generalizare și acelea care utilizează un anumit tip de propoziții generale ca temeiuri pentru încă o generalizare. Primul tip de raționamente este cunoscut drept *inductiv*, iar cel de-al doilea ca *deductiv*; dar denumirea nu este importantă; importantă e capacitatea de a face deosebire între cele două. În literatura științifică, deosebirea se observă ori de câte ori trebuie subliniată diferența dintre probarea unei teze pe calea raționamentului și dovedirea ei pe calea experimentului. Galilei, în *Două noi științe*, vorbește despre ilustrarea prin experiment a unor concluzii care au fost obținute în prealabil pe cale matematică. De asemenea, în ultimul capitol al cărții sale *În inima mișcării*, importantul medic William Harvey scrie: „S-a arătat și pe cale logică, și prin experiment că, prin mișcarea ventriculelor, sângele este pompat prin inimă și plămâni către restul corpului.” Uneori, este posibil să fundamentăm o propoziție atât prin deducerea ei din alte adevăruri generale, cât și prin dovezi experimentale. Alteori, nu este posibilă decât metoda argumentativă.

În al treilea rând, faceți distincția între lucrurile despre care autorul spune că au trebuit asumate, ceea ce înseamnă că au putut fi dovedite sau probate într-un anumit fel, și lucrurile care nu trebuie dovedite, pentru că sunt evidente prin ele însele.

S-ar putea ca autorul să vă mărturisească în mod cinstit care îi sunt asumptiile sau s-ar putea să vă lase să le descoperiți singuri. În mod evident, nu orice poate fi dovedit, așa cum nu totul poate fi demonstrat. Dacă orice propoziție ar putea fi demonstrată, atunci nu ar mai exista un început al demonstrației. Axiomele, asumptiile sau postulatele sunt necesare pentru demonstrarea celorlalte propoziții. Dacă aceste alte propoziții sunt demonstrate, ele vor putea, evident, să fie folosite în alte demonstrații. Cu alte cuvinte, orice linie argumentativă trebuie să înceapă de undeva. De fapt, există două

căi sau două locuri de unde poate începe o argumentație: fie cu *asumpții* stabilite între autor și cititor, fie prin *propoziții evidente prin ele însele*, pe care le acceptă atât autorul, cât și cititorul. În primul caz, *asumpțiile* pot fi de orice fel, atâta timp cât înțelegerea dintre cei doi există. Al doilea caz necesită câteva precizări. În vremurile moderne, a devenit un fapt obișnuit acela ca adevărurile evidente prin ele însele să fie numite tautologii; în spatele acestui termen pare că există un aer de neseriozitate, de truc. Avem senzația unui iepure scos din joben. Adevărul e captat doar prin definirea cuvintelor, iar apoi este scos la iveală de parcă nimeni nu s-ar fi așteptat să apară de undeva. Cu toate acestea, nu întotdeauna se întâmplă așa. De exemplu, există o mare diferență între o propoziție de tipul „Tatăl unui tată este bunic” și una precum „Întregul este mai mare decât părțile care îl compun”. Primul enunț este o tautologie. Adevărul lui stă chiar în sensul cuvintelor care îl compun. Se deosebește doar puțin de simpla remarcă „Să numim tatăl unui tată *tata mare*”. Situația e departe de cea descrisă în al doilea enunț. Să vedem de ce.

Enunțul „Întregul este mai mare decât părțile” exprimă o judecată și o relație între lucruri care ar rămâne aceleași indiferent de cuvintele sau de convențiile lingvistice pe care le-am utiliza. Un întreg fizic finit există și are părți bine definite; de exemplu, această pagină poate fi ruptă în două bucăți sau în patru. Prin urmare, dacă înțelegem ce este un întreg finit (oricare ar fi el) și ce este o parte a acestuia, înțelegem că întregul e mai mare decât partea, iar partea e mai mică decât întregul. Chestiunea este atât de departe de a fi una pur verbală, încât nici nu putem determina exact sensul cuvintelor „întreg” și „parte”; aceste noțiuni sunt primitive și indefinibile. Și, deoarece suntem incapabili de a le defini *separat*, nu le putem înțelege printr-un enunț care să arate în ce fel sunt ele *relaționate*.

Enunțul este axiomatic sau evident prin el însuși în sensul că opusul său e sesizat imediat ca fiind fals. Putem folosi termenul „parte” pentru a desemna această pagină și cuvântul „întreg” pentru o jumătate a acestei pagini după ce ea a fost ruptă în două, dar nu ne putem imagina nicicum că pagina întreagă ar fi fost mai mică decât jumătatea pe care o ținem în mână acum, după ce a fost ruptă. Oricum ne-am exprima, înțelegerea întregului și a părților care îl alcătuiesc este de așa natură încât ne vedem obligați să admitem că întotdeauna întregul este mai mare decât părțile. Știm totodată că aceasta e relația reală dintre întreg și părți și nu doar un simplu joc cu cuvintele.

Asemenea propoziții evidente prin ele însele au statutul unor aserțiuni nedemonstrabile, dar și imposibil de negat. Ele nu se bazează decât pe experiența comună și fac parte dintre cunoștințele de bun-simț ale fiecărui ins, deci nu dintr-un anumit sistem de cunoștințe; nu sunt nici filosofie, nici

matematică, nici fizică, nici istorie. De aceea, uneori, Euclid le numește „noțiuni comune“. Sunt, de asemenea, instructive, în ciuda faptului că Locke, de exemplu, nu credea că ar fi așa. Filosoful nu vedea nicio diferență între o propoziție care chiar nu instruiește, precum aceea cu „tata mare“, și una care instruiește – și prin care aflăm ceva ce altfel nu am fi știut –, precum aceea despre întreg și părți. Iar toți modernii care se referă la asemenea propoziții ca fiind tautologii fac aceeași greșeală: nu văd că unele dintre propozițiile pe care le numesc „tautologii“ sporesc cunoașterea, pe când altele, evident, n-o fac.

Găsirea soluțiilor

Aceste trei reguli ale cititului analitic – despre termeni, propoziții și argumente – pot fi sintetizate într-o a opta regulă, care guvernează ultimul pas în interpretarea conținutului unei cărți. Mai mult decât atât, ea unește primele două stadii ale lecturii analitice (găsirea structurii și interpretarea conținutului). Ultimul pas în aflarea răspunsului la întrebarea „Despre ce anume vorbește această carte?“ îl reprezintă identificarea problemelor majore pe care autorul încearcă să le rezolve în cartea sa (după cum vă amintiți, despre asta era vorba în regula nr. 4). După ce ați căzut de acord în privința termenilor și ați înțeles propozițiile și argumentele, ar trebui să verificați ce ați înțeles, adresându-vă în continuare câteva noi întrebări. Care dintre problemele pe care autorul și-a propus să le rezolve chiar au fost rezolvate? Rezolvându-le pe acestea, au apărut probleme noi? Dintre problemele vechi și noi pe care autorul nu a reușit să le rezolve, de care este conștient că nu le-a rezolvat? Un scriitor bun, la fel ca un bun cititor, ar trebui să știe când nu e rezolvată o problemă, deși probabil pentru cititor e nevoie de mai puțin efort.

Ultimul pas al lecturii interpretative este acoperit de **REGULA 8: AFLAȚI CARE SUNT SOLUȚIILE AUTORULUI.**

După ce ați aplicat această regulă și pe cele trei care o precedă în lectura interpretativă, puteți fi destul de siguri că ați reușit să înțelegeți cartea. Dacă ați început cu o carte care vă depășea – deci cu una care vă putea învăța ceva –, atunci ați realizat foarte multe. Mai mult, acum sunteți capabil să finalizați etapa lecturii analitice. Al treilea și ultimul pas va fi relativ ușor. Până acum v-ați ținut ochii deschiși, mintea atentă și gura închisă. Până acum, l-ați urmat pe autor. Din acest moment, veți avea ocazia să polemizați cu el și să vă exprimați.

Al doilea stadiu al lecturii analitice

Am descris al doilea stadiu al lecturii analitice. O altă cale de a spune asta este că avem acum tot ce ne trebuie pentru a răspunde celei de-a doua întrebări de bază pe care trebuie s-o punem cu privire la o carte sau la alt material de citit. Vă amintiți că a doua întrebare era „Ce anume a fost spus în detaliu și cum?” Aplicarea regulii 5 prin regula 8 cu siguranță vă va ajuta să răspundeți acestei întrebări. După ce ați înțeles termenii autorului, propozițiile-cheie și argumentele și ați identificat soluțiile la problemele pe care le-a pus acesta, știți ce anume a spus în cartea lui și sunteți gata să formulați și ultimele două întrebări fundamentale.

Întrucât am finalizat deja un alt stadiu în procesul de lectură analitică, să ne oprim puțin pentru a recapitula regulile acestui stadiu de lectură.

Al doilea stadiu al lecturii analitice sau Reguli pentru a descoperi ce spune o carte (interpretându-i conținutul):

1. Înțelegeți termenii autorului, interpretând cuvintele-cheie.
2. Înțelegeți cele mai importante propoziții ale autorului, ocupându-vă de cele mai importante enunțuri.
3. Aflați argumentele autorului, identificându-le în text sau reconstruindu-le enunț cu enunț.
4. Hotărâți ce probleme a reușit și ce probleme nu a reușit autorul să rezolve; în ceea ce le privește pe ultimele, aflați despre care dintre ele e conștient acesta.

A CRITICA ÎN MOD CORECT O CARTE

Am spus la finalul capitolului anterior că am parcurs deja o cale lungă. Am învățat cum să schematizăm o carte. Am învățat cele patru reguli de interpretare a conținutului unei cărți. Suntem gata acum pentru stadiul ultim al lecturii analitice. Acum vă veți primi răsplata pentru eforturile făcute anterior.

A citi o carte este ca și cum ai purta o conversație. S-ar putea să spuneți că nu e deloc o conversație, din moment ce autorul vorbește, iar dumneavoastră nu faceți altceva decât să ascultați. Dacă asta credeți, atunci probabil că nu înțelegeți foarte bine obligațiile de cititor pe care le aveți – și nici nu profitați de oportunitățile care vi se creează.

De fapt, cel care are ultimul cuvânt este cititorul. După ce autorul a spus ce a avut de spus, vine și rândul cititorului. Conversația dintre o carte și cititorul ei pare una obișnuită, cu fiecare interlocutor așteptându-și rândul, fără întreruperi ș.a.m.d. Dacă, totuși, cititorul este nepolitic și nedisciplinat, conversația va arăta în orice fel, numai ordonată nu. Bietul autor nu se poate apăra. Nu poate spune: „Înainte de a nu fi de acord, așteaptă să termin ce am de spus.” Nu poate protesta atunci când cititorul nu-l înțelege, ratând ce are de spus.

Conversația obișnuită între persoane care se confruntă este profitabilă doar atunci când e purtată în mod politicos. Nu ne gândim neapărat la regulile convenționale de politețe. Asemenea convenții nu sunt cu adevărat importante. Cu adevărat important este faptul că există o anumită *etichetă* intelectuală care poate fi observată. Fără ea, orice conversație rămâne mai degrabă

o băiguială decât o comunicare eficientă. Presupunem aici, de exemplu, că discuția se poartă asupra unor subiecte importante, cu care oamenii sunt sau nu de acord. Apoi, abordarea acestor subiecte trebuie făcută în mod adecvat, căci altfel nu există niciun câștig pentru nimeni. În orice conversație, câștigul constă în ceea ce se învață. Ceea ce e adevărat despre conversația obișnuită este încă și mai adevărat în situația specială în care o carte îi vorbește unui cititor, iar acesta îi răspunde. Pentru moment, vom considera că autorul este întotdeauna disciplinat. În cazul cărților bune, știm că autorul și-a îndeplinit bine rolul în conversație. Ce *poate* face cititorul pentru a da un răspuns la înălțime? Ce *trebuie* să facă pentru a-și duce sarcina la bun sfârșit?

Cititorul are obligația, dar și oportunitatea de a răspunde. Oportunitatea este clară. Nimic nu-l poate împiedica pe cititor să emită judecăți de valoare. Natura obligației însă se află mai adânc, în inima relației dintre carte și cititor. Dacă avem de-a face cu o carte care vizează cunoașterea, atunci sarcina autorului este să instruiască. A încercat să ne învețe ceva. A încercat să își convingă cititorul cu privire la ceva. Efortul lui este încununat de succes doar dacă, la final, cititorul spune: „Am învățat ceva. Am învățat că un anumit lucru este adevărat sau măcar probabil.“ Însă chiar și dacă autorul nu reușește să-și convingă cititorul, efortul lui trebuie respectat. Cititorul îi datorează considerație. Dacă nu va putea spune „Sunt de acord“, va avea măcar temeieri pentru a nu fi de acord sau pentru a se abține de la rezolvarea chestiunii.

Nu spunem de fapt nimic altceva decât am tot spus până acum. O carte merită o lectură activă. Actul lecturii nu se oprește în punctul în care ați înțeles despre ce se vorbește în carte. *El trebuie completat cu actul de a gândi critic și de a emite judecăți asupra a ceea ce se vorbește.* Cititorul nepretențios reușește să se achite de această sarcină și mai puțin decât reușește să analizeze și să interpreteze. Nu numai că nu face vreun efort de a înțelege, ci pur și simplu refuză cartea prin actul de a o pune deoparte. Și mai rău decât s-o admire fără rezerve, el o disprețuiește neacordându-i niciun fel de abordare critică.

Actul de a fi învățat, ca virtute

Ceea ce înțelegem prin răspunsul oferit cărții nu este ceva diferit de actul de a citi. E al treilea stadiu care apare în lectura analitică a unei cărți; există și aici reguli, la fel ca în cazul primelor două stadii. Unele dintre aceste reguli sunt pur și simplu principii generale ale etichetei intelectuale. Ne vom ocupa

cu ele în acest capitol. Altele sunt criterii mai specifice, care definesc puncte ale criticii. Vor fi discutate și ele în acest capitol.

Există tendința de a crede că o carte bună depășește posibilitățile critice ale cititorului obișnuit. Că autorul și cititorul nu se află pe poziții similare. Conform acestei teorii, autorul ar trebui să fie judecat numai de egalii lui. Amintiți-vă de recomandarea făcută cititorilor de către Bacon: „Nu citiți pentru a vă contrazice sau a polemiza; nici pentru a crede sau a lua totul drept bun; nici pentru a vorbi sau a căuta discuții; ci pentru a cugeta și a cântări.” Sir Walter Scott tună și fulgeră încă și mai abitir contra celor care „citesc pentru a se îndoi ori citesc pentru a batjocori”.

Desigur, există ceva adevărat aici, dar e și multă vorbărie goală în această aură de impecabilitate de care ar trebui să fie înconjurată cărțile și în falsa pietate care le este pretinsă. Cititorii pot fi aidoma copiilor, în sensul că marii scriitori îi pot educa așa, dar asta nu înseamnă că nu trebuie ascultați la rândul lor. Cervantes poate spune adevărul sau se poate înșela atunci când afirmă: „Nu există nicio carte atât de rea încât să nu găsești ceva bun în ea.” Mai sigur e însă că nu există nicio carte atât de bună încât să nu găsești ceva nepotrivit în ea.

Este adevărat că o carte își poate ilumina cititorii și în acest sens le este superioară, deci n-ar trebui criticată de aceștia până nu au înțeles-o. Când reușesc să o înțeleagă, reușesc să se ridice aproape de nivelul autorului. Abia acum sunt gata să-și exercite drepturile și privilegiile corespunzătoare noii lor poziții. Și abia acum, dacă nu-și vor exersa gândirea critică, îi vor face autorului o mare nedreptate. El a depus toate eforturile pentru a-l face pe cititor egalul său. Autorul merită ca, acum, cititorii săi să se manifeste ca egalii săi, să intre în discuție cu el, să-i răspundă.

Aducem aici în discuție virtutea de a-i învăța pe alții – virtute care a fost mai mereu prost înțeleasă. Ea este adeseori legată de caracteristica subordonării. Se consideră în mod eronat că o persoană poate fi învățată ceva doar dacă e supusă și maleabilă. Dimpotrivă însă, învățarea e o virtute extrem de activă. Nimeni nu poate fi realmente învățat ceva dacă nu își exercită judecata critică în mod liber. Respectiva persoană poate fi instruită într-un anumit sens, dar nu învățată. *Prin urmare, cititorul care poate fi învățat cel mai bine un anumit lucru este cititorul cel mai critic.* El e dispus să răspundă în cele din urmă la provocarea unei cărți prin efortul suprem de a gândi prin propriile puteri la chestiunile pe care autorul le-a adus în discuție. Am spus *în cele din urmă* pentru că această virtute presupune necesitatea ca un autor să fie pe deplin ascultat și, mai mult decât atât, înțeles înainte de a fi criticat. Ar mai trebui să adăugăm faptul că efortul depus nu poate reprezenta o măsură a viabilității criticii. Cititorul

trebuie să știe cum să critice o carte, așa cum trebuie să știe cum poate ajunge la înțelegerea ei. În atari condiții, acest al treilea grup de reguli este de fapt un mic îndrumar al celui de-al treilea stadiu în exercițiul ordonat al actului de învățare.

Rolul retoricii

Peste tot unde am căutat, am găsit o reciprocitate între arta de a învăța pe cineva și arta de a fi învățat, între abilitățile care îl fac pe autor să fie plin de grijă și abilitățile care îl fac pe cititor tot atât de grijuliu. Am văzut cum aceleași reguli gramaticale sau logice se referă atât la scrisul, cât și la cititul de calitate. Regulile pe care le-am discutat până acum privesc obținerea inteligibilității din partea autorului și a înțelegerii din partea cititorului. Acest ultim set de reguli trece dincolo de procesul de înțelegere, mergând către gândirea critică. Aici intră în scenă retorica.

Există, desigur, mai multe utilizări ale retoricii. Ne gândim de obicei la ea legând-o de orator sau de propagandist. Dar, în sens larg, retorica este implicată în orice situație în care e implicată comunicarea între două ființe umane. Atunci când transmitem ceva, ne dorim nu doar să fim înțeleși, ci și să obținem acordul celorlalți. Dacă dorim să comunicăm ceva în mod serios, atunci dorim să ne convingem și să ne lămurim interlocutorii – în ultimă instanță, să-i convingem de adevărul anumitor chestiuni teoretice și să-i lămurim în legătură cu probleme care implică acțiunea sau simțirea. Pentru a fi la fel de serios în privința comunicării, ascultătorul trebuie să fie nu doar *receptiv*, ci și *responsabil*. Sunteți receptiv atâta timp cât reușiți să urmăriți ce s-a spus și să descoperiți intenția ascunsă în cuvinte. Dar aveți și responsabilitatea de a lua poziție. Iar atunci când o faceți, poziția vă aparține dumneavoastră, nu autorului. A spune că altcineva și nu dumneavoastră este responsabil pentru poziția adoptată înseamnă a vă comporta ca un sclav și nu ca un om liber. De aici își trag numele artele liberale.

În ceea ce-l privește pe scriitor/autor, abilitățile retorice se referă la capacitatea lui de a convinge și de a lămuri. Întrucât acesta este scopul final, toate celelalte aspecte ale comunicării trebuie să-l servească. Abilitățile logice și gramaticale în scris sunt cu siguranță lucruri de apreciat în sine, dar ele urmăresc și un scop. Din partea celui care ascultă sau citește, talentul retoric se referă la știința de a reacționa atunci când cineva încearcă să-l convingă sau să-l lămurească. Și în acest caz, capacitatea retorică și gramaticală, care ne permite să înțelegem ce s-a spus, pregătește drumul către o reacție critică.

Importanța suspendării judecății

Vedeți acum cum cele trei arte, ale gramaticii, logicii și retoricii, își dau mâna pentru a face posibil elaboratul proces al scrisului și cititului. În primele două stadii de lectură, abilitatea complexă provine din stăpânirea gramaticii și a logicii. În cel de-al treilea stadiu, vorbim despre o altă abilitate. Regulile acestei faze se fundamentează pe retorică, privită în cel mai larg sens. Le vom considera niște reguli ale etichetei, care-i permit cititorului să fie nu numai politicos, ci și eficace în gestul de a-i răspunde autorului. (Deși nu se acceptă fără rezerve, eticheta servește întotdeauna ambelor scopuri, nu doar celui dintâi.) Probabil că începeți să intuiți care va fi a noua regulă. A fost aproximată de câteva ori. Nu răspundeți în niciun fel până când nu ascultați totul cu atenție și nu sunteți sigur că ați înțeles. N-ar trebui să vă exprimați părerea înainte de a vă simți pe deplin mulțumit de felul cum ați parcurs primele două stadii de lectură. Dar când vă simțiți așa, nu numai că ați căpătat dreptul de a vă exprima critic, ci aveți și obligația de a o face. Asta înseamnă că, întotdeauna, al treilea stadiu trebuie să le urmeze celorlalte două. Primele două stadii se întrepătrund. Chiar și cititorul începător le poate combina cumva, iar experții le combină cu dexteritate. Ei pot descoperi conținutul unei cărți rupând întregul în părți și în același timp îl pot reconstrui folosindu-se de informații și gânduri, de termeni, propoziții și argumente. Apoi, chiar și pentru începător, cea mai mare parte a muncii din aceste două stadii poate fi realizată în cursul unei bune lecturi inspecționale. Dar atât expertul, cât și începătorul trebuie să aștepte până înțeleg, ca să poată începe să critice.

Să reformulăm a noua regulă de lectură după cum urmează: **REGULA 9: TREBUIE SĂ FIȚI CAPABIL SĂ SPUNEȚI, CU UN GRAD REZONABIL DE CERTITUDINE, „AM ÎNȚELES“, ÎNAINTE SĂ SPUNEȚI „SUNT DE ACORD“, „NU SUNT DE ACORD“ SAU „MĂ ABȚIN“.**

Aceste trei expresii epuizează pozițiile critice care pot fi adoptate. Sperăm că nu ați făcut eroarea de a crede că a critica înseamnă întotdeauna a nu fi de acord. Asta este o convingere greșită. A fi de acord cu cineva necesită o judecată critică egală cu cea necesită de faptul de a nu fi de acord. Vă puteți înșela și fiind de acord, și nefiind de acord. A fi de acord fără să înțelegeți este o nebulie, a nu fi de acord fără a înțelege e o imprudență. Deși poate că nu pare la fel de evident la început, a suspenda judecata asupra unei chestiuni este de asemenea un act critic. El înseamnă a arăta că un anumit lucru nu a fost expus cum trebuia. De fapt, înseamnă că nu ați fost lămurit și că niciuna dintre poziții nu v-a convins. Această regulă pare de bun-simț

într-o atât de mare măsură, încât s-ar putea să vă întrebați de ce am pierdut atâta timp pentru a o formula explicit. Există două motive. În primul rând, mulți oameni fac eroarea, pe care am menționat-o mai devreme, de a confunda atitudinea de a nu fi de acord cu critica. (Chiar și critica numită „constructivă” ar însemna dezacordul.) În al doilea rând, deși această regulă sună suficient de rezonabil, am văzut-o foarte rar pusă în practică. La fel ca regula de aur, ea trezește mai degrabă confirmări verbale decât supunere inteligentă.

Fiecare autor a fost silit probabil să suporte experiența unor critici care i-au fost aduse fără parcurgerea primelor două etape. Criticul crede mult prea des că nu este obligat să fie și cititor în aceeași măsură în care e judecător. Orice lector s-a văzut pus în situația de a i se adresa întrebări care nu se bazează pe înțelegerea a ceea ce afirmase anterior. E posibil ca și dumneavoastră să fi trăit experiența de a vi se fi spus: „Nu prea înțeleg despre ce vorbiți, dar cred că vă înșelați.”

Nu are niciun rost să răspundeți unor critici de acest fel. Singurul lucru care merită făcut este acela de a-l ruga pe interlocutor să vă spună ce anume critică, adică poziția pe care se presupune că o contrazice. Dacă nu poate face asta în mod satisfăcător, dacă nu poate relua cu propriile lui cuvinte ce ați afirmat dumneavoastră, atunci puteți fi convins că nu înțelege și aveți deplina îndreptățire de a nu-i lua critica în considerare. Asemenea critici sunt irelevante, la fel ca toate criticile care nu se întemeiază pe înțelegere. Vă puteți bucura de acordul cu ceea ce spuneți sau vă puteți tulbura în fața dezacordului abia atunci când dați peste acea persoană rară care poate dovedi că a înțeles ceea ce spuneți la fel de bine ca dumneavoastră. În atâția ani de citit cărți împreună cu studenți de o înzestrare sau alta, am văzut că regula asta e respectată mai degrabă accidental. Studenții care pur și simplu nu știu ce spune autorul nu par a vedea o problemă în a se erija în critici ai cărții. Nu numai că nu sunt de acord cu ceva ce nu înțeleg, ci, și mai grav, se arată de acord cu lucruri pe care nu le pot formula inteligibil în propriul limbaj. Lucrurile pe care le spun, la fel ca și cele pe care le citesc sunt doar vorbe goale. Acolo unde nu există înțelegere, afirmațiile și negațiile sunt lipsite de sens și, în egală măsură, îninteligibile. Tot așa cum nici îndoiala sau detașarea nu reprezintă atitudini mai inteligente în cazul unui cititor care nu știe cu privire la ce anume își suspendă judecata.

Mai există câteva lucruri de semnalat în privința aplicării acestei reguli. Când citiți o carte bună, ar trebui să vă gândiți bine înainte să spuneți: „Înțeleg”. Presupunem că mai sunt multe de făcut înainte de a afirma asta în mod onest și sigur. Desigur, într-o asemenea chestiune, trebuie să fiți și propriii judecători, iar asta face lucrurile și mai dificile. A spune „Nu înțeleg”

implică de asemenea o judecată critică, *dar abia după ce ai încercat totul se va referi ea la carte și nu la dumneavoastră*. Dacă ai făcut tot ce se putea aștepta de la dumneavoastră și tot nu înțelegeți, poate că asta se întâmplă pentru că volumul chiar este ininteligibil. Totuși, trebuie să dăm mai întâi credit cărții, mai ales dacă este bună. Atunci când se citesc cărți bune, eșecul înțelegerii lor i se datorează de obicei cititorului. În acest caz, cititorul este obligat să se ocupe de sarcina pe care o impun primele două stadii ale lecturii analitice mult înainte de a trece la cel de-al treilea stadiu. Atunci când spuneți „Nu am înțeles“, fiți atent la felul cum o spuneți. Lăsați loc și pentru posibilitatea ca vina să nu fie a autorului.

Există două circumstanțe în care regula are nevoie de un tratament special. Dacă veți citi doar o parte a cărții, vă va veni mai greu să vă dați seama că o înțelegeți, așa că va trebui s-o criticați cu mai multă precauție. Apoi, uneori, o carte poate fi legată de alte cărți ale aceluiași autor și fără cunoașterea lor nu-i poate fi înțeleasă întreaga semnificație. Într-o asemenea situație ar trebui să fiți mult mai circumspect în a spune „Înțeleg“ și a ridica paloșul criticii. Un bun exemplu de miopie în această privință este furnizat de acei critici care au fost sau nu de acord cu tezele din *Poetica* lui Aristotel, fără a-și da seama că părțile principale ale analizei pe care filosoful o face poeziei depind în mare măsură de argumentele prezentate în alte opere, în tratatele de psihologie, logică sau metafizică. Au fost de acord sau s-au opus fără să știe exact despre ce era vorba.

Același lucru rămâne adevărat și în cazul altor autori, precum Platon, Kant, Adam Smith sau Marx, care nu au reușit să spună tot ce știau într-o singură lucrare. Cei care judecă *Critica rațiunii pure* a lui Kant fără să fi citit *Critica rațiunii practice*, cei ce se pronunță în legătură cu *Avuția națiunilor* a lui Adam Smith fără a fi citit *Teoria sentimentelor morale* ori persoanele care judecă *Manifestul Partidului Comunist* a lui Marx fără a fi citit *Capitalul* ar fi mai bine să se abțină de la criticarea a ceva ce nu înțeleg temeinic.

Importanța evitării disputelor

A doua regulă generală a cititului în manieră critică este la fel de evidentă ca prima, dar trebuie exprimată în chip explicit din același motiv. Este REGULA 10 și poate fi formulată după cum urmează: ATUNCI CÂND NU SUNTEȚI DE ACORD CU UN AUTOR, FACEȚI ACEST LUCRU ÎN MOD REZONABIL ȘI NU ÎN MOD AGRESIV SAU ARȚĂGOS. Câștigarea unei

dispute nu are niciun rost dacă știți sau bănuiți că vă înșelați. Desigur, în mod practic, ea vă poate aduce un mic avantaj pe termen scurt. Dar, în cursele lungi, onestitatea este politica corectă. Am învățat această maximă în primul rând de la Platon și Socrate. Într-un pasaj din *Banchetul*⁴² apare acest dialog:

— *Nu te pot contrazice, Socrate, a zis Agaton. Să presupunem că ceea ce spui e adevărat.*

— *Spune mai bine, Agaton, că nu poți contrazice adevărul. Pentru că Socrate nu e greu de contrazis.*

Acest pasaj are ecou într-o remarcă a lui Aristotel din *Etica*. *Se crede că este mai bine, spune el,*

ca datoria noastră să fie ca de dragul adevărului să distrugem și ceea ce ne este cel mai aproape, atâta timp cât suntem filosofi sau iubitori de înțelepciune; căci, deși ambele ne sunt dragi, pietatea ne obligă să onorăm mai degrabă adevărul decât pe prieteni.

Platon și Aristotel ne spun aici un lucru pe care majoritatea oamenilor îl ignoră. Cei mai mulți dintre ei cred că important este să câștige o dispută și nu să afle adevărul. Cel care tratează orice conversație ca pe o luptă nu va reuși altceva decât să fie combatant, dar nu se va impune cu adevărat indiferent dacă are dreptate sau nu. Cel ce citește o carte în acest fel o face numai pentru a găsi ceva cu care să nu fie de acord. Pentru cititorul agresiv și mereu pus pe harță se poate mereu găsi un motiv de gâlceavă. Nu prea contează dacă motivul este real sau închipuit. În conversația pe care un cititor o poartă în intimitate cu cărțile, nimic nu pare să-l poată împiedica pe acesta să câștige disputa. El poate stăpâni situația. Autorul nu se află acolo pentru a se apăra. Dacă nu-și dorește decât satisfacția facilă de a-l învinge pe autor, cititorul o poate obține fără mari probleme. Nici măcar nu este nevoie să citească foarte atent cartea. E destul să arunce o privire asupra primelor pagini. Dar, dacă înțelege că singurul câștig obținut din conversația cu un autor, fie el viu, fie dispărut, rezidă în ceea ce poate învăța de la acesta, dacă înțelege că nu poate câștiga decât aflând mai multe și nu învingându-și adversarul, atunci poate vedea sterilitatea luptei oarbe. Nu spunem că un cititor nu ar trebui ca, în cele din urmă, să-și exprime dezacordul față de un autor, dacă este cazul, sau să încerce să indice locurile unde se înșală acesta. Spunem doar că *ar trebui să fie egal dispus pentru acord și dezacord*. Alegerea lui ar trebui să țină cont de un singur lucru – faptele, adevărul cu privire la subiect. Aici e nevoie

⁴² Platon, *Banchetul*, Mondero, București, 2008

de mai mult decât de onestitate. Asta nu înseamnă că un cititor ar trebui să admită un punct de vedere atunci când îl observă. Dar nici n-ar trebui *să se simtă prost* atunci când se impune să fie de acord cu un autor în loc să nu fie. Dacă se simte prost, atunci este un ins structural agresiv. În lumina acestei a doua maxime, problema lui pare a fi mai degrabă una emoțională decât una intelectuală.

Despre rezolvarea dezacordurilor

Cea de-a treia maximă este strâns legată de a doua. Ea statuează o condiție anterioară abordării critice, recomandându-vă să priviți neînțelegerile ca pe niște chestiuni care pot fi rezolvate. În timp ce a doua maximă vă sfătuia să evitați dezacordul *agresiv*, cea de-a treia vă recomandă *să nu vă pierdeți speranța* atunci când nu sunteți de acord cu ceva. Nimeni nu are nimic de sperat în privința rezultatelor unei conversații dacă nu admite că, în ultimă instanță, toți oamenii raționali se pot înțelege. Remarcați faptul că am spus „se pot înțelege“. Nu am afirmat că toți oamenii raționali *se vor* înțelege. Însă chiar și atunci când nu se înțeleg, *ei ar putea s-o facă*. Încercăm să spunem prin asta că, dacă nu se desfășoară cu speranța că ar putea duce la rezolvarea unor probleme, o polemică nu este nimic mai mult decât o agitație inutilă.

Aceste două realități, că oamenii pot fi în dezacord și că se pot totuși înțelege, derivă din complexitatea naturii umane. Oamenii sunt animale raționale. Raționalitatea lor este cea care îi poate face să nu fie de acord. Animalitatea lor și tot ceea ce derivă din ea pentru rațiunea lor este cauza mai tuturor conflictelor care apar. Oamenii sunt ființe pasionale și pline de prejudecăți. Limba pe care o folosesc pentru a comunica e un mediu imperfect, înnegurat de emoții, colorat de interesul celui care vorbește și nu într-un totuș potrivit pentru a transmite gândurile. Însă, în măsura în care oamenii sunt raționali, aceste obstacole în calea înțelegerii lor pot fi depășite. O polemică doar aparentă, care provine numai din neînțelegere, poate fi cu siguranță rezolvată.

Există, desigur, și un alt tip de neînțelegere, generată de nivelul diferit de instruire a interlocutorilor. Cei relativ ignorați se află adeseori în dezacord cu cei mai învățați decât ei în chestiuni care le depășesc cunoștințele. Iar cei educați au în mai mare măsură dreptul de a fi critici în privința erorilor pe care le fac ignorații. Dezacordul de acest tip poate fi și el depășit. În cunoaștere, inegalitatea este vindecabilă prin instruire. Pot exista și alte feluri de dezacorduri, mai adânc îngropate în natura rațiunii înseși. Este greu să fiți

sigur de adevărul unor asemenea chestiuni aproape imposibil de descris în termeni raționali. Oricum, ceea ce am spus se aplică majorității disensiunilor care pot apărea. Ele pot fi rezolvate fie prin înlăturarea neînțelegerilor, fie prin reducerea ignoranței. Ambele remedii sunt de obicei posibile, însă deosebit de dificile. De aceea, persoana care, indiferent de stadiul conversației, se află în dezacord cu autorul trebuie să spere că va ajunge în cele din urmă la o înțelegere cu acesta. Trebuie să fie la fel de pregătit să-și schimbe părerile pe cât de pregătit este să le schimbe pe ale celorlalți. Trebuie să ia cât se poate de serios în considerare faptul că ar putea înțelege greșit anumite lucruri sau că este ignorant într-o anumită chestiune. Niciunul dintre cei care privesc dezacordul ca pe o ocazie de a-i învăța pe alții nu trebuie să piardă din vedere că acesta este și o ocazie de a învăța el însuși. Problema este că foarte mulți oameni privesc dezacordul ca pe o activitate care nu are nicio legătură cu faptul de a învăța sau de a fi învățat. Ei cred că totul este doar o chestiune de opinie. Eu o am pe a mea, tu o ai pe a ta; iar dreptul la propriile opinii este inviolabil, la fel ca dreptul la proprietate. Plecând de la asemenea premise, comunicarea nu mai poate fi profitabilă, dacă prin profit înțelegem sporirea cunoașterii. În acest caz, conversația nu e altceva decât un ping-pong cu opinii, un joc în care nimeni nu ține scorul, nimeni nu câștigă și toată lumea e satisfăcută, pentru că nimeni nu pierde – adică fiecare rămâne cu opiniile pe care le-a avut de la bun început. Nu am fi vrut și nici nu am fi putut scrie această carte, dacă am fi împărtășit această opinie. În schimb, noi susținem că, de fapt, cunoașterea poate fi transmisă și că orice discuție îi poate învăța ceva pe interlocutori. Dacă vorbim de cunoaștere reală și nu de simple opinii, atunci, de cele mai multe ori, fie vorbim despre dezacorduri aparente – care pot fi înlăturate prin asimilarea reciprocă a termenilor și mediere intelectuală –, fie despre dezacorduri reale, care pot fi rezolvate, pe termen lung, evident, prin apelul la fapte și rațiune. Sfatul rațional în ceea ce privește dezacordurile este acela de a fi răbdător pe termen lung. Pe scurt, susținem că dezacordurile sunt chestiuni asupra cărora se poate discuta. Un argument este gol dacă nu pornește de la presupuziția că înțelegerea e posibilă și că, odată obținută pe cale rațională și ținând cont de toate dovezile existente, ea va rezolva chestiunea inițială.

Cum se aplică această a treia regulă a conversației care are loc între scriitor și cititor? Cum poate fi ea formulată sub forma unei reguli de lectură? A treia regulă îi va cere întâi cititorului să se asigure că dezacordul nu survine din pricina vreunei neînțelegeri. Să presupunem că cititorul a tratat cu atenție regula care spune că o judecată critică nu trebuie emisă decât în legătură cu ceva ce a fost înțeles și să mai presupunem că este convins că nu există nicio neînțelegere. Ce se întâmplă atunci?

Într-o asemenea situație, principiul de lucru îi cere cititorului să facă deosebire între cunoașterea veritabilă și simpla opinie și să privească orice chestiune în care este implicată cunoașterea ca pe una rezolvabilă. Dacă va urmări mai departe problema, probabil că va fi instruit de autor în privința anumitor chestiuni care l-ar putea face să se răzgândească. În caz că nu se întâmplă asta, critica lui ar putea fi justificată și, cel puțin metaforic, ar putea să-l instruiască el pe autor. Sau cel puțin ar putea spera că, dacă autorul ar mai fi fost în viață, l-ar fi putut face să se răzgândească.

E posibil să vă amintiți de ceva ce a fost spus cu privire la acest subiect în capitolul anterior. Dacă un autor nu oferă temeiuri pentru propozițiile sale, acestea nu pot fi tratate decât ca simple opinii cu privire la anumite subiecte. Cititorul care nu face distincția între propozițiile care exprimă cunoștințe bine fundamentate și simplele opinii nu citește pentru a învăța ceva. Este interesat mai degrabă de personalitatea autorului și se folosește de carte ca de o istorie oarecare. Un asemenea cititor nu are nici cum să fie de acord, nici cum să nu fie. El nu judecă în niciun caz cartea, el judecă omul.

Dacă, totuși, cititorul este interesat în primul rând de carte, nu de om, atunci ar trebui să-și ia obligațiile critice în serios. Asta ar însemna să aplice distincția dintre cunoaștere și opinie atât în ceea ce-l privește pe el, cât și pe autor. Este motivul pentru care cititorul trebuie să facă mai mult decât să se arate de acord sau să nu fie de acord. El trebuie să furnizeze și motivele pentru care este de acord sau nu. În primul caz, desigur, e suficient să reia argumentele pe care autorul însuși le dă în sprijinul punctului său de vedere. Dar, atunci când nu este de acord, trebuie să livreze motivele dezacordului său. Altfel, nu face decât să trateze o chestiune de cunoaștere ca pe o opinie.

De aceea, REGULA 11 poate fi formulată în felul următor: **RESPECTAȚI DIFERENȚA DINTRE CUNOAȘTERE ȘI SIMPLA OPINIE, FURNIZÂND TEMEIURI PENTRU ORICE JUDECATĂ CRITICĂ PE CARE O FACEȚI.** În treacăt fie spus, nu am vrea să înțelegeți că la dispoziția omului există o cantitate nelimitată de cunoaștere „absolută”. Propozițiile evidente de la sine, în sensul în care le-am definit în capitolul anterior, ni se par a fi deopotrivă adevăruri de nedemonstrat, dar și de nerespins. Celor mai multe cunoștințe le lipsește însă caracterul absolut. Ceea ce știm poate fi supus corecțiilor. Știm lucrul pe care-l știm pentru că este susținut de toate sau de cea mai mare parte a dovezilor, dar nu știm și nici nu putem ști dacă în viitor nu vor apărea noi dovezi care să invalideze ceea ce știm.

Asta nu înlătură însă importanta distincție dintre cunoaștere și opinie, pe care am adus-o în discuție aici. Cunoașterea este, dacă doriți, formată *din acele opinii care pot fi susținute* și pentru care există dovezi de un fel sau

altul. Dacă știm realmente ceva despre un anumit lucru, trebuie să credem că îi putem convinge și pe alții de ceea ce știm. Opinia, în sensul în care am folosit noi termenul, este cunoaștere neîntemeiată. De aceea, am utilizat în legătură cu ea cuvintele „simplă” sau „personală”. Nu putem face altceva decât să ne exprimăm opinia că, atunci când nu avem dovezi sau justificări pentru ea, o părere e adevărată în temeiul sentimentelor sau prejudecăților noastre. Putem spune că un lucru e adevărat și că știm asta atunci când deținem dovezi solide, pe care și alte ființe raționale le-ar accepta fără probleme.

Să rezumăm cele trei reguli principale pe care le-am discutat în acest capitol. Tustrele descriu condițiile necesare pentru o lectură critică și maniera în care cititorul ar trebui să procedeze pentru „a-i răspunde” autorului.

Prima îi cere cititorului să-și îndeplinească datoria de a înțelege înainte de a se repezi să facă judecăți critice. A doua îl sfătuiește să nu fie agresiv sau certăreș. A treia îi cere să privească dezacordurile în materie de cunoaștere ca fiind chestiuni rezolvabile. Regula merge și mai departe: îi recomandă cititorului să găsească motive pentru care nu e de acord cu ceva, astfel încât lucrurile să fie nu doar afirmate, ci și demonstrate. În asta stă speranța rezolvării problemelor.

A FI SAU A NU FI DE ACORD CU UN AUTOR

Primul lucru pe care îl poate spune un cititor este că înțelege sau că nu înțelege ceva. De fapt, pentru a spune mai multe, el trebuie să declare că înțelege. Dacă nu înțelege, atunci ar trebui să se abțină pentru moment de la comentarii și să revină la lucrul cu cartea. Există o excepție de la duritatea celei de-a doua alternative. „Nu înțeleg“ poate fi o remarcă critică în sine. Pentru a o transforma în așa ceva, cititorul trebuie să se arate capabil s-o susțină. Dacă problemele sunt legate mai degrabă de carte decât de el însuși, atunci cititorul ar trebui să fie capabil să le localizeze. Ar trebui să fie în stare să arate că structura cărții e viciată, că părțile ei nu se potrivesc împreună, că o parte a textului e irelevant sau, poate, că autorul este echivoc în definirea unor cuvinte importante, cu toate consecințele nefaste care derivă de aici. Dacă un cititor poate susține ideea că o carte este ininteligibilă, el nu mai are alte obligații critice.

Să presupunem totuși că citești o carte bună. Asta înseamnă că ea trebuie să fie una relativ inteligibilă. Și să mai presupunem că, în cele din urmă, reușiți să spuneți „Înțeleg“. Dacă, în plus față de faptul că înțelegeți cartea, vă mai și declarați de acord cu autorul, atunci nu mai aveți de făcut altceva. Munca analitică este complet încheiată. Ați fost iluminat, convins, lămurit. Este clar că nu mai trebuie făcuți alți pași, decât în eventualitatea unui deza-cord sau a suspendării judecății. Primul caz este mult mai frecvent.

În măsura în care un autor polemizează cu cititorii săi – și se așteaptă ca ei să îi răspundă –, aceștia ar trebui să fie familiarizați cu principiile

argumentării. Ar trebui să fie capabili să desfășoare o polemică inteligentă și politicoasă. De aceea este nevoie de un paragraf precum cel de față într-o carte despre lectură. *Cititorul nu poate obține acordul sau dezacordul final cu autorul decât confruntându-se cu argumentele acestuia și nu doar mulțumindu-se să le urmărească.* Înțelesul acordului sau al dezacordului necesită o clarificare ceva mai amănunțită. Un cititor care ajunge să înțeleagă termenii autorului și să prindă sensul propozițiilor lui și al felului în care gândește se conectează de fapt cu mintea autorului. Întregul proces de interpretare este direcționat spre o întâlnire a minților prin intermediul limbii. Înțelegerea unei cărți poate fi echivalată cu o înțelegere între autor și cititor. Ambii sunt de acord că funcția limbii este aceea de a transmite idei. Datorită acestui acord, cititorul poate coborî prin limbajul autorului până la fondul de idei al acestuia. Dacă înțelegem o carte, cum să nu fim de acord cu ea? Lectura critică ne impune să ne hotărâm în această privință. Dar mintea cititorului și mintea autorului au devenit una singură în timpul procesului de înțelegere a cărții. Mai are cel dintâi cum să se hotărască?

Există oameni care săvârșesc eroarea din cauza căreia se naște și această dificultate aparentă; ei nu reușesc să discearnă între cele două sensuri ale cuvântului „înțelegere“. Prin urmare, presupun în mod eronat că, acolo unde doi oameni „se înțeleg“, nu este posibil un dezacord între ei. Acești cititori susțin că orice dezacord s-ar datora exclusiv unei înțelegeri greșite.

Eroarea din toate aceste abordări devine evidentă de îndată ce ne aducem aminte că autorul emite judecăți cu privire la lumea în care trăim. El pretinde că ne livrează cunoștințe teoretice privitoare la felul în care există și se petrec lucrurile sau cunoștințe practice referitoare la ce ar trebui făcut. În mod evident, el poate să aibă sau să nu aibă dreptate. Pretenția lui e justificată doar în măsura în care spune corect ce are de spus, în măsura în care ceea ce afirmă este probabil în lumina evidențelor. Altfel, pretenția respectivă nu poate fi susținută.

Dacă veți spune, de exemplu, că „toți oamenii sunt egali“, s-ar putea să înțelegem că toți oamenii sunt dotați de la naștere cu aceeași inteligență, cu aceeași putere sau cu alte abilități. În lumina faptelor, așa cum le cunoaștem, nu vom fi de acord cu dumneavoastră. Credem că vă înșelați. Dar să presupunem că v-am înțeles greșit. Poate că prin aceste cuvinte ați vrut să spuneți *că toți oamenii ar trebui să aibă drepturi civile egale.* Pentru că inițial înțeleseserăm greșit, dezacordul nostru a fost irelevant. Dar acum, să considerăm că am corectat această neînțelegere. Rămân două posibilități. Putem fi de acord sau nu, *dar, dacă nu suntem de acord, de data asta realmente există o dispută între noi.* Vă înțelegem poziția, dar susținem una diferită.

Aceste dispute privitoare la fapte sau politici – adică la felul în care stau lucrurile sau ar trebui să stea – sunt reale doar în măsura în care se bazează pe înțelegerea comună a ceea ce se spune. Acordul cu privire la sensul cuvintelor reprezintă o condiție indispensabilă pentru acordul sau dezacordul manifestat în privința chestiunilor aflate în discuție. De fapt, tocmai datorită și nu în ciuda întâlnirii dintre mințile autorului și cititorului prin intermediul unei bune interpretări a cărții, reușiți să intrați în concurență cu ideile autorului și să aveți o poziție diferită de a lui.

Prejudecată și judecată

Să luăm acum în discuție situația în care, deși ați înțeles ce se spune într-o carte, nu sunteți de acord cu ideile ei. Dacă ați ajuns în acest punct urmând recomandările din capitolul anterior, înseamnă că nu sunteți de acord deoarece presupuneți că puteți arăta că autorul se înșală într-o anumită privință. Nu vă bazați pe prejudecăți sau emoții. La modul ideal, există trei condiții care trebuie îndeplinite pentru ca o controversă să se desfășoare așa cum se cuvine.

Prima este aceasta: întrucât oamenii au atât o natură animală, cât și una rațională, este necesar să fiți conștient în privința emoțiilor generate într-o dispută. Altfel, s-ar putea să cedați mai degrabă în fața afectelor decât a argumentelor raționale. S-ar putea să credeți că folosiți argumente, când tot ceea ce faceți este să dați glas unor sentimente puternice.

În al doilea rând, va trebui să vă faceți explicite asumptiile. Va fi necesar să știți care vă sunt prejudecățile – adică judecățile date dinainte. Altfel, probabil nu veți admite niciun moment că persoana cu care vă aflați în dispută are un drept egal în a-și susține părerea. O dispută de calitate nu ar trebui să se refere la presupozii neîntemeiate. Dacă, de exemplu, un autor vă sugerează să luați ceva drept bun, faptul că susținerea opusă poate fi de asemenea luată de bună în același fel nu ar trebui să vă rețină de la a-l asculta. Dacă prejudecățile dumneavoastră vă situează pe poziții opuse celor ale autorului și nu realizați că ele sunt prejudecăți, atunci nu veți fi capabil să ascultați în mod obiectiv ce are de spus autorul.

În al treilea și ultimul rând, încercarea de a fi imparțial reprezintă un bun antidot împotriva orbirii care este implicată în orice vedere partizană a lucrurilor. Disputa e, desigur, imposibilă fără implicarea unui anumit partizanat. Dar, pentru a fi sigur că flama partizanatului dă mai multă lumină decât căldură, fiecare ins antrenat în dispută ar trebui să încerce ca măcar

să înțeleagă punctul de vedere al celuilalt. Dacă nu reușiți să citiți o carte într-o manieră empatică, probabil că dezacordul cu ea este unul agresiv, nu constructiv. Aceste trei condiții sunt probabil *sine qua non* pentru orice conversație inteligentă și profitabilă. Ele sunt în mod evident aplicabile lecturii, în măsura în care aceasta devine o conversație între autor și cititor. Fiecare dintre condiții conține sfaturi bune adresate cititorilor dispuși să respecte regulile unei dispute civilizate.

Dar și în acest caz, ca în toate celelalte, idealul poate fi doar aproximat. Nimic ideal nu ar trebui așteptat vreodată de la ființele umane. Și autorii acestei cărți sunt perfect conștienți de propriile defecte, deși nu le place deloc să le recunoască. Am violat chiar propriile noastre reguli privitoare la manierele intelectuale într-o controversă. Ne-am trezit atacând anumite cărți în loc să le discutăm, învingând oameni de paie⁴³, respingând fără temei acolo unde nu am putut suporta faptul de a fi contraziși, proclamându-ne prejudecățile de parcă ar fi fost mai bune decât ale autorului. Continuăm să credem că orice conversație sau lectură critică poate fi desfășurată corect. De aceea, vom încerca să dăm, în locul celor trei condiții ideale, câteva sfaturi practice, care probabil vor fi mai ușor de urmat. Ele indică patru căi prin care o carte poate fi criticată în mod corect. Speranța noastră este că, dacă un cititor se obligă să le respecte, atunci va reuși să-și țină în frâu prejudecățile și emoțiile. Cele patru reguli pot fi rezumate astfel, dacă suntem convinși că cititorul implicat în conversația cu autorul îi poate răspunde acestuia. Astfel, prin afirmația „Înțeleg, dar nu sunt de acord“, cititorul îi poate transmite autorului următoarele lucruri: 1) *Sunteți neinformați*; 2) *Sunteți prost informați*; 3) *Nu gândiți logic – raționamentele dumneavoastră nu sunt corecte*; 4) *Analiza făcută nu e completă*. Lista aceasta s-ar putea să nu fie exhaustivă, deși noi credem că este. În orice caz, acestea sunt principalele lucruri pe care le poate spune un cititor care nu e de acord cu autorul. Ele sunt într-o câțva independente. Dacă ați făcut una dintre aceste remarci, acest lucru nu vă împiedică să le faceți și pe celelalte. Remarcile pot fi făcute și toate simultan, pentru că defectele pe care le vizează nu se exclud unul pe celălalt. Dar ar trebui să adăugăm că cititorul nu o poate face pe niciuna, fără a fi clar și cât se poate de precis în a arăta de ce este autorul neinformați, prost informați sau ilogici. Mai mult, cititorul care face aceste remarci ar trebui nu numai să le determine, precizând aspectul la care se referă, ci și să aducă argumente. Trebuie să livreze temeieri pentru tot ce susține.

⁴³ Argumentul „omului de paie“ este un sofism (argument eronat), care constă în inventarea unei poziții a interlocutorului diferită de cea susținută în mod real de acesta, însă mai ușor de respins. (n.tr.)

Judecând viabilitatea autorului

Primele trei remarci sunt diferite de ultima, după cum vom vedea imediat. Să le discutăm pe scurt și apoi să ne ocupăm de a patra.

1. A spune că un autor nu este informat înseamnă să spui că îi lipsesc anumite informații care sunt relevante pentru subiectul aflat în discuție. A se observa în acest punct că remarcă are sens numai în măsura în care informațiile sunt relevante pentru subiect. Pentru a formula remarcă într-o manieră fundamentată, cititorul trebuie să poată preciza el însuși ce informații lipsesc și de ce sunt ele relevante pentru subiect, precum și în ce fel ar putea acestea produce schimbări în concluziile autorului.

Câteva exemple vor fi suficiente. Lui Darwin i-au lipsit informațiile legate de genetică pe care le-au produs mai târziu Mendel și alți cercetători. Ignoranța lui în privința mecanismului eredității reprezintă unul dintre defectele majore ale *Originii speciilor*. Gibbon ignora și el câteva fapte care, mai târziu, aveau să se dovedească relevante în ceea ce privește căderea Romei. De obicei, în știință și în istorie, lipsa informațiilor este relevantă de cercetări ulterioare. Tehnici mai performante de observație, observații mai prelungite și mai sistematice fac ca lucrurile să se petreacă așa. Dar, în filosofie, lucrurile se pot întâmpla altfel. De-a lungul timpului, se pot câștiga, dar se pot și pierde lucruri. Cei vechi făceau o distincție clară între ceea ce pot oamenii simți sau imagina și ceea ce pot înțelege. Cu toate acestea, în secolul al XVIII-lea, filosoful David Hume și-a arătat ignoranța în chestiunea diferenței dintre imagini și idei, deși problema fusese pusă foarte limpede prin munca filosofilor de dinaintea lui.

2. A spune că un autor este prost informat înseamnă a spune că el aser-tează ceea ce nu e cazul. Eroarea lui poate proveni din lipsă de cunoaștere, dar ea nu înseamnă doar atât. Oricare ar fi cauza, eroarea provine din asertarea a ceva ce contrazice fapte. Autorul spune că este adevărat sau măcar probabil ceea ce este de fapt fals sau puțin probabil. El pretinde că știe lucruri pe care nu le știe. Desigur, acest tip de defect trebuie scos în evidență numai dacă este relevant pentru concluziile autorului. Iar dumneavoastră, pentru a vă putea susține remarcă, trebuie să fiți capabil să susțineți poziția adevărată sau cea cu probabilitate maximă de a fi adevărată.

De exemplu, într-unul dintre tratatele sale politice, Spinoza afirmă că democrația este un sistem inferior monarhiei. Această observație vine în răspăr cu fapte bine documentate din istoria politică. În acest caz, eroarea lui Spinoza îi viciază argumentul. Aristotel a fost la rândul lui prost informat în privința rolului femeii în reproducere și, prin urmare, a ajuns la concluzii aberante în

ceea ce privește reproducerea. Toma d'Aquino a presupus în mod eronat că materia din care sunt făcute corpurile cerești este diferită de cea din care e compus Pământul, pentru că a presupus că astrele își schimbă doar poziția, dar sunt inalterabile în celelalte privințe. Astronomii moderni au corectat această eroare și au adus astfel modificări importante astronomiei antice și medievale. Dar asta este o eroare cu relevanță limitată. Săvârșirea ei nu afectează viziunea lui d'Aquino cu privire la natura lucrurilor sensibile, văzute ca o combinație între materie și formă.

Aceste prime două puncte critice ar putea fi relaționate. Lipsa informației, după cum am văzut, poate duce la formularea unor aserțiuni greșite. Mai mult, atunci când un om este *prost informat* într-o anumită privință, el e totodată *neinformat* în acea privință. Contează însă dacă defectul este strict negativ sau are și aspecte pozitive. Lipsa informațiilor relevante face imposibilă soluționarea unor probleme sau tragerea anumitor concluzii. Presupozițiile eronate duc însă la concluzii greșite și la soluții neviabile. Luate împreună, aceste două probleme duc la vicii în premise. Autorul are nevoie de mai multe cunoștințe decât posedă. Dovezile și temeiurile sale nu sunt suficient de bune nici cantitativ, nici calitativ.

3. A spune că un autor este illogic înseamnă a susține că a comis o eroare în modul de a raționa. În general, erorile sunt de două feluri. În primul rând, există erori de tip *non sequitur*, care presupun faptul că propozițiile prezentate drept concluzii nu derivă corect din premise. Și mai există eroarea inconsistenței, care presupune faptul că două lucruri spuse de un autor sunt incompatibile. Pentru a surprinde în mod critic eventualele erori, cititorul trebuie să poată indica modul în care argumentarea autorului este eronată. Cineva trebuie să fie interesat de acest defect numai în măsura în care sunt afectate concluziile majore ale argumentației. Cartea unui autor poate conține argumente nevalide în privința multor aspecte care nu sunt esențiale. Acest al treilea punct este mult mai greu de exemplificat, pentru că foarte puține cărți de calitate comit erori evidente în argumentație. Atunci când apar, aceste erori sunt de obicei extrem de subtile și e nevoie de un cititor foarte pătrunzător pentru a le descoperi. Vă putem arăta însă o eroare evidentă în *Principiele* lui Machiavelli:

Temelia statelor, vechi sau noi, sunt legile bune. Dar, întrucât nu pot exista legi bune acolo unde statele nu sunt bine înarmate, urmează de aici că toate statele bine înarmate au legi bune.

Pur și simplu din premisa că legile bune depind de existența unei forțe polițienești armate, se trage concluzia că, acolo unde există asemenea forțe,

legile sunt automat bune. Ignorăm caracterul profund problematic al primei premise. Nu ne interesează decât eroarea *non sequitur*. E mai sigur să afirmi că fericirea depinde de sănătate decât să spui că legile bune depind de existența poliției, dar nu rezultă de aici că toți cei care sunt sănătoși sunt și fericiți.

În cartea sa *Elementele legii*, Hobbes argumentează la un moment dat că toate corpurile sunt fragmente de materie care se mișcă. Această lume de corpuri nu are de fapt nicio calitate. Apoi, într-un alt loc, el argumentează că întreg corpul omenesc este doar un fragment de materie sau cel mult o colecție de fragmente atomice în mișcare. Cu toate acestea, admitând existența calităților obiectelor – culori, mirosuri, gusturi ș.a.m.d. –, el trebuie să admită că ele sunt doar mișcări ale atomilor în creier. Concluzia este inconsistentă cu poziția adoptată mai înainte, și anume aceea că o lume constituită doar din corpuri în mișcare e lipsită de calități. Ceea ce spune Hobbes despre corpurile în mișcare se aplică oricărui subgrup al acestora, inclusiv atomilor din creier.

Al treilea punct al criticii este legat de celelalte două. În mod evident, un autor poate să nu reușească să tragă concluziile la care ar conduce dovezile și principiile pe care le prezintă. Prin urmare, raționamentele lui sunt incomplete. Dar pe noi ne interesează aici în primul rând situația în care autorul *raționează incorect, plecând de la premise corecte*. Este interesant, dar mai puțin important să descoperim lipsa validității unor raționamente în care premisele sunt ele însele false sau dovezile aduse sunt ele însele inadecvate.

O persoană care trage o concluzie nevalidă din premise adevărate este, într-un oarecare sens, prost informată. Dar e important să facem deosebirea dintre enunțurile care sunt eronate din pricina unor raționamente greșite și cele discutate mai înainte, care apar din alte motive, în special din cunoașterea insuficientă a unor detalii relevante.

Judecând exhaustivitatea autorului

Primele trei abordări critice pe care le-am discutat au de-a face cu corectitudinea enunțurilor și cu modul în care raționează autorul. Să ne ocupăm acum puțin și de a patra întâmpinare critică pe care o poate face un cititor. Ea are de-a face cu gradul în care autorul a reușit să-și realizeze planul – acuratețea cu care s-a achitat de sarcina pe care și-a asumat-o.

Înainte de a ne ocupa de această ultimă abordare critică, ar trebui subliniat un lucru. Din moment ce spuneți că ați înțeles, faptul că nu ați reușit să-i aduceți autorului niciuna dintre criticile anterioare vă obligă să fiți de acord

cu el în totalitate. Nu există liber-arbitru în această privință. Nu e dreptul dumneavoastră sacru de a decide dacă sunteți sau nu de acord.

Dacă nu ați reușit să arătați că autorul este neinforma, prost informa sau illogic într-o anumită privință, atunci pur și simplu n-ați putea să nu fiți de acord cu el. Pur și simplu, trebuie să fiți de acord. Nu puteți spune, așa cum fac mulți oameni, studenți sau nu, că „nu am nicio problemă cu premisele tale și nici nu pot găsi vreo eroare în raționamentele tale, dar tot nu sunt de acord cu concluziile pe care le tragi“. Tot ce ați putea comunica la modul serios prin intermediul unei afirmații de acest fel ar fi doar că, eventual, nu vă plac concluziile. Asta nu înseamnă că vă aflați în dezacord. Înseamnă că vă exprimați emoțiile și prejudecățile. Dacă ați fost convins, atunci ar trebui să admiteți asta. (Dacă, în ciuda eșecului de a furniza măcar una dintre cele trei critici, tot nu simțiți că ați fost convins de autor, poate că nu ar fi trebuit să declarați de la bun început că ați înțeles.) Primele trei întâmpinări sunt legate de termenii, propozițiile și argumentele autorului. Acestea sunt elementele folosite de autor pentru a rezolva problemele care l-au făcut să scrie de la bun început. Cea de-a patra întâmpinare – aceea că volumul nu ar fi complet – se întemeiază pe analiza structurii întregului.

4. A spune că analiza unui autor este incompletă înseamnă a afirma fie că nu a rezolvat toate problemele cu care a început, fie că nu s-a folosit cum trebuia de materialele pe care le-a avut la îndemână, că nu le-a văzut toate implicațiile și ramificațiile sau că nu a reușit să facă distincții relevante pentru sarcina pe care și-a asumat-o. Nu e suficient să spuneți că o carte este incompletă. Acest lucru poate fi spus de oricine, despre orice carte. Oamenii sunt ființe finite și tot așa sunt și produsele lor, fiecare dintre ele. Așadar, nu are niciun rost să formulați această critică, dacă nu puteți preciza exact locul unde argumentația este inadecvată, fie prin efortul dumneavoastră de cunoscător, fie prin intermediul altor cărți.

Să ilustrăm acest lucru pe scurt. Analiza tipurilor de guvernământ din *Politica* lui Aristotel este incompletă. Din pricina limitărilor inerente datorate timpului în care a trăit și din cauza acceptării eronate a sclaviei, Aristotel nu reușește să se ocupe de sau chiar să conceapă adevărata constituție democratică, bazată pe votul universal; nu își poate imagina nici guvernarea reprezentativă sau statele moderne de tip federal. Analiza lui ar trebui extinsă, pentru a se aplica acestor realități politice.

Și *Elementele de geometrie* ale lui Euclid sunt incomplete, pentru că Euclid nu a formulat și alte postulate care să se refere la relația dintre paralele. Operele dedicate geometriei moderne, luând în discuție aceste postulate lipsă, completează opera originală. *Cum gândim* a lui Dewey este o analiză

incompletă a gândirii, pentru că nu reușește să se ocupe de tipul de reflecție asociat lecturii sau învățării în același timp cu cel folosit pentru investigare și cercetare. În cazul unui creștin care crede în nemurirea personală, scrierile unor Epictet sau Marcus Aurelius sunt o dare de seamă incompletă asupra fericirii umane.

Acest al patrulea punct nu reprezintă propriu zis un motiv de dezacord. El are un aspect critic doar în măsura în care relevă limitările autorului. Un cititor care este parțial de acord cu o carte – deoarece nu găsește motive pentru a face și alte remarci critice – își poate suspenda judecata cu privire la carte în lumina acestui al patrulea punct, care privește incompletitudinea cărții. Suspendarea judecății cititorului corespunde eșecului autorului de a rezolva în totalitate problemele pe care și le-a pus.

Cărțile înrudite pot fi comparate critic făcând apel la aceste patru criterii. O carte este mai bună decât alta în măsura în care e mai adevărată și în ea se săvârșesc mai puține erori. Dacă citim o carte pentru a cunoaște, atunci, în mod evident, cartea cea mai bună este aceea care tratează un anumit subiect în mod adecvat. Unui autor îi pot lipsi informații pe care altul le are; un alt autor poate face supoziții eronate pe care unii le-au evitat; altul poate raționa mai coerent decât confrații săi, plecând de la aceleași premise ca ei. Dar cea mai cuprinzătoare comparație se poate face doar punând în balanță gradele de completitudine a analizei pe care o prezintă fiecare carte. Măsura acestei completitudini este dată de numărul de distincții semnificative care se fac între elementele de comparat. Vedeți cât de util poate fi să înțelegem corect termenii autorului. Numărul termenilor distincți este corelat cu numărul distincțiilor operate.

Sesizați probabil măsura în care această a patra abordare critică sintetizează cele trei etape ale lecturii analitice în cazul oricărei cărți. Ultimul pas al interpretării presupune identificarea problemelor pe care le-a rezolvat autorul și a problemelor pe care nu le-a rezolvat. Ultimul pas în realizarea demersului critic privește completitudinea analizei. El vizează schematizarea analitică, ocupându-se de acuratețea cu care un autor și-a rezolvat problemele, și interpretarea, măsurând gradul în care le-a rezolvat.

Al treilea stadiu al lecturii analitice

Am parcurs, într-o formă generală, enumerarea și discutarea regulilor principale ale lecturii analitice. Putem trece acum în revistă toate regulile, în ordinea lor logică și cu amănuntele corespunzătoare.

I. Primul stadiu al lecturii analitice:

Reguli pentru a descoperi despre ce vorbește o carte:

1. Clasificați cartea în acord cu tipul și subiectul ei.
2. Spuneți cu maximă concizie ce subiect tratează ea.
3. Enumerați în ordine părțile majore și relațiile dezvoltate și faceți schemele părților, așa cum ați schematizat întregul.
4. Definiți problema sau problemele pe care autorul încearcă să le rezolve.

II. Al doilea stadiu al lecturii analitice:

5. Străduiți-vă să înțelegeți termenii autorului, interpretându-i cuvintele.
6. Înțelegeți propozițiile autorului, interpretându-i enunțurile.
7. Aflați argumentele autorului, găsindu-le sau construindu-le enunț cu enunț.
8. Determinați problemele care au fost rezolvate de autor și pe cele care n-au fost; iar dintre acestea din urmă, identificați-le pe cele despre care autorul știe că nu au fost rezolvate.

III. Al treilea stadiu al lecturii analitice:

Reguli pentru a critica o carte înțeleasă ca mijloc de comunicare:

A. *Maxime generale ale etichetei intelectuale*

9. Nu începeți să criticați până nu ați încheiat sistematizarea și interpretarea cărții. (Nu spuneți „Sunt de acord“, „Nu sunt de acord“ sau „Îmi suspend judecata“ până nu puteți spune „Înțeleg“.)
10. Nu criticați în mod agresiv sau orbește.
11. Arătați că înțelegeți diferența dintre cunoașterea veritabilă și simpla opinie personală, prezentând temeiuri solide pentru orice judecată critică faceți.

B. *Criterii speciale*

12. Arătați unde anume este neinformaț autorul.
13. Arătați unde anume este prost informaț autorul.
14. Arătați unde anume autorul este illogic.
15. Arătați unde anume analiza realizată de autor este incompletă.

Notă: Dintre aceste ultime patru criterii, primele trei vizează exprimarea dezacordului. Dacă, în baza lor, nu reușiți să aduceți vreo critică, atunci trebuie să vă declarați de acord, deși este posibil să vă suspendați judecata asupra întregii cărți în temeiul ultimului criteriu.

La finalul Capitolului 7, am spus că aplicarea primelor patru reguli ale lecturii analitice vă poate ajuta să răspundeți primei întrebări care trebuie pusă despre o carte: *Despre ce anume vorbește o carte în ansamblu?* În mod similar, la finalul Capitolului 9, am arătat că, aplicând cele patru reguli ale interpretării, veți putea să puneți a doua întrebare: *Care anume sunt lucrurile spuse în detaliu și cum?* Este probabil clar că ultimele șapte reguli de lectură – maximele etichetei intelectuale și criteriile abordărilor critice – vă vor ajuta să o puneți pe cea de-a treia și pe cea de-a patra. Vă veți aminti, sperăm, că aceste întrebări sunt: *Este adevărat?* și *Ce ar fi dacă?*

Întrebarea *Este adevărat?* poate fi pusă cu referire la orice am citi. E valabilă pentru orice fel de scriere, oricare ar fi sensul cuvântului „adevărat” – matematic, științific, filosofic sau poetic. Nu există sarcină mai înaltă care poate fi prescrisă minții umane decât să evalueze adevărul unei opere; tot așa, a critica o operă din acest punct de vedere înseamnă a o trata cu seriozitatea pe care o merită. În chip straniu însă, în ultimii ani, pentru prima oară în istoria occidentală, se manifestă o preocupare legată de acest criteriu de excelență. Cărțile câștigă aplauzele criticilor și atrag atenția populară într-o asemenea măsură, încât aproape că acoperă adevărul – și, cu cât o fac mai scandalos, cu atât mai bine. Mulți cititori (în mod deosebit aceia care citesc regulat diferite publicații) au alte standarde de judecată, ridicând în slăvi sau condamnând cărțile pe care le citesc – noutatea lor, senzaționalismul lor, puterea lor de seducție, capacitatea lor de a vrăji sau de a trezi mintea, dar nu adevărul lor, claritatea sau puterea de a-și ilumina cititorii. Probabil că acești cititori au fost aduși aici de faptul că foarte multe scrieri care se situează în afara sferei științelor exacte manifestă prea puțină preocupare pentru adevăr. Am putea chiar avansa ipoteza că, dacă adevărul, în oricare sens al termenului, ar redeveni preocuparea primară a cărților, ar fi publicate și citite mai puține dintre ele.

Dacă ceea ce citiți nu este adevărat în anumite sensuri, nu are vreun sens să continuați. Dar, dacă este, atunci trebuie să vă puneți o problemă. Nu putem citi pentru a afla informații într-o manieră inteligentă fără să ne întrebăm care este sau ar trebui să fie semnificația faptelor prezentate. Faptele se prezintă rareori fără o semnificație, explicită sau implicită. Acest lucru e adevărat mai cu seamă dacă citiți bucăți de informație selectate în prealabil conform unor semnificații prestabilite sau vreunui principiu de interpretare. Iar dacă citiți pentru a înțelege mai bine, nu există un capăt al cercetării care, indiferent de nivelul de lectură, să nu implice întrebarea *Ce profit am obținut din lectura acestei cărți?*

Aceste întrebări, după cum am arătat deja, sintetizează toate obligațiile cititorului. Mai mult decât atât, primele trei corespund unor obligații mai largi

legate de discursul uman în general. Dacă nu ar exista o asemenea complexitate în comunicarea umană, nu ar mai fi nevoie de sistematizare structurală. Dacă limba ar reprezenta un mediu perfect transparent în loc să fie unul relativ opac, nevoia de interpretare n-ar exista. Dacă eroarea și ignoranța nu ar concura adevărul și cunoașterea, n-ar mai trebui să ne manifestăm critic. Cea de-a patra întrebare trimite discuția către tărâmul informației și al înțelegerii. Când materialul pe care l-ați citit își propune în primul rând să informeze, atunci sunteți provocat să mergeți mai departe și să cunoașteți mai mult. Chiar și atunci când vă simțiți într-o oarecare măsură elevat de ceea ce ați citit, tot vi se cere să continuați căutarea semnificației a ceea ce ați citit.

Înainte de a trece la Partea a treia, poate că ar trebui să subliniem din nou că aceste reguli ale lecturii analitice descriu o performanță ideală. Foarte puțini oameni au citit vreodată în modul ideal și chiar și cei care o fac citesc probabil așa foarte puține cărți. Idealul rămâne totuși etalonul cu care ne măsurăm reușitele. Sunteți un cititor mai bun sau mai puțin bun în măsura în care va apropiați mai mult sau mai puțin de el. Atunci când spunem că cineva este „citit“, avem în minte acest ideal. Prea adesea însă, folosim această caracterizare referindu-ne la cantitatea citită și mai puțin la calitatea modului de lecturare. O persoană care a citit mult fără să fi citit bine merită mai degrabă compătimită decât lăudată. După cum a spus Thomas Hobbes: „Dacă aș fi citit tot atâtea cărți ca restul oamenilor, aș fi fost la fel de greoi în spirit ca ei.“

Toți marii scriitori au fost mari cititori, ceea ce nu înseamnă că au citit toate cărțile care, în vremea lor, erau considerate indispensabile. În multe cazuri, au parcurs mai puține cărți decât sunt obligatorii astăzi în majoritatea facultăților, dar ceea ce au citit au citit bine. Pentru că s-au descurcat atât de bine cu ele, au devenit egali autorilor lor. Erau acum îndreptățiți să devină autorități cu drepturi depline. În decursul evenimentelor, este normal ca studenții buni să devină profesori, iar profesorii buni să devină autori.

Intenția noastră nu este să vă arătăm în această carte drumul de la citit la scris, ci să vă reamintim că ne putem apropia de idealul de lectură dorit, aplicând mai degrabă regulile prezentate până aici unei singure cărți, decât cunoscând superficial un număr mare de titluri. Există, desigur, multe cărți care merită citite bine. Există un număr încă și mai mare care ar trebui doar răsfoite. Pentru a deveni o persoană citită, în toate sensurile corecte ale cuvântului, cititorul trebuie să folosească în mod diferențiat fiecare abilitate pe care o posedă, citind fiecare carte așa cum merită ea citită.

AJUTOARE PENTRU CITIT

Vom numi extrinsec orice ajutor pentru lectură care provine din afara cărții. Prin „lectură intrinsecă“ vom înțelege orice lectură în sine a unei cărți, separată de alte lecturi. Lectura „extrinsecă“ desemnează citirea unei cărți în lumina altor lecturi. Până acum, am evitat în mod intenționat să pomenim de vreun ajutor extrinsec în lectură. Regulile de lectură pe care le-am stabilit sunt reguli care vizează lectura intrinsecă, deoarece nu implică ieșirea din carte pentru a o înțelege. Există motive întemeiate pentru care, până acum, am insistat asupra sarcinii dumneavoastră primare în calitate de cititori – studierea pe cont propriu a cărții, lucrul asupra ei cu puterea propriei minți, fără alte ajutoare. Dar ar fi o greșeală să continuăm să insistăm pe asta. Ajutorul extrinsec contează. Și uneori este fundamental pentru o înțelegere deplină a cărții.

Unul dintre motivele pentru care, până acum, nu am spus nimic despre lectura extrinsecă este acela că, în procesul de înțelegere și analiză critică a unei cărți, lectura intrinsecă și cea extrinsecă tind să fuzioneze. Pur și simplu nu ne putem abține de la a aduce propria noastră experiență în procesul de interpretare, criticare și chiar schematizare a unei cărți. Nimeni nu citește analitic încă de la început. Nu vom reuși să aducem în lectură experiența altor cărți sau experiențele noastre de viață pe cât de sistematic ar trebui s-o facem, dar, cu siguranță, vom pune enunțurile și concluziile autorilor în raport cu ceea ce știm din surse foarte diferite. De aceea, este de bun-simț să afirmăm că nicio carte nu este citită doar prin ea însăși, pentru că nicio carte nu poate fi citită într-o izolare absolută.

Dar motivul principal pentru care am evitat până acum să vorbim despre lecturile extrinsece este acela că foarte mulți cititori depind de ele într-o mult

prea mare măsură, motiv pentru care am vrut să vă arătăm că lucrurile nu trebuie să stea neapărat așa. Citirea unei cărți cu un dicționar alături este o idee proastă, deși nu spunem că nu ar trebui să consultați un dicționar atunci când întâlniți cuvinte pe care nu le cunoașteți. Căutarea semnificației unei cărți care vă tulbură într-un comentariu făcut de alții este de asemenea o idee proastă. Per ansamblu, e recomandabil să faceți întâi tot ce depinde de dumneavoastră înainte de a căuta ajutor din afară. Dacă vă veți ține de acest principiu, veți constata că aveți nevoie de tot mai puțin ajutor exterior. Elementele ajutoare pot fi grupate în patru categorii. În ordinea în care le vom discuta în acest capitol, ele sunt: în primul rând, experiențele relevante; în al doilea rând, alte cărți; în al treilea rând, comentarii și recenzii; în al patrulea rând, cărți din bibliografia conexă.

Cum și când trebuie folosite aceste surse de ajutor sunt lucruri care nu pot fi stipulate pentru fiecare caz particular. Putem face totuși o sugestie generală. Este de bun-simț să afirmăm că ajutorul exterior ar trebui căutat ori de câte ori o carte rămâne, în ciuda eforturilor, înțelegibilă, parțial sau în totalitate, *după ce ați făcut tot ce puteați face pentru a o citi după regulile lecturii intrinsece.*

Rolul experienței relevante

Există două tipuri de experiențe relevante la care se poate face apel atunci când aveți nevoie de ajutor în înțelegerea unei cărți dificile. Le-am pomenit deja în Capitolul 6, atunci când am vorbit despre diferența dintre experiența comună și experiența specială. Experiența comună e accesibilă tuturor oamenilor pentru simplul fapt că sunt în viață. Experiențele speciale trebuie căutate în mod special și le devin accesibile celor care trec prin efortul de a le găsi. Exemplul cel mai relevant de experiență specială îl constituie experimentul de laborator, dar nu întotdeauna este nevoie pentru asta de un laborator. Bunăoară, un antropolog poate avea acces la experiențe deosebite, făcând o vizită în bazinul Amazonului pentru a-i studia pe localnicii aborigeni al căror mod de viață nu a fost încă studiat. Prin urmare, el câștigă o experiență care nu este disponibilă în mod obișnuit și nu le va fi disponibilă celor mai mulți dintre oameni; pentru că, dacă zona ar fi invadată de un mare număr de oameni de știință, atunci această experiență ar înceta să mai fie una rară. În mod similar, experiența astronautilor pe Lună este specială în cel mai înalt grad, deși Luna nu este un laborator în adevăratul sens al cuvântului. Cei mai mulți dintre

pământenii nu vor avea posibilitatea de a ști cum e să trăiești pe o planetă fără atmosferă și vor trece multe secole până când această experiență va deveni una comună, dacă va deveni vreodată. Probabil că și Jupiter, de exemplu, cu gravitația sa enormă, va rămâne foarte mult timp un asemenea laborator.

Ceea ce numim „experiență comună“ nu trebuie să fie a tuturor pentru a fi comună. „Comun“ nu înseamnă același lucru ca „universal“. Experiența de a fi un copil care își cunoaște părinții nu este împărtășită de toată lumea, întrucât unii copii sunt orfani din naștere. De pildă, viața de familie este o experiență comună, pentru că majoritatea bărbaților și a femeilor o experimentează în decursul vieții lor. Nici relațiile sexuale nu sunt o experiență universală, deși sunt o experiență comună în sensul pe care îl dăm termenului. Unele persoane nu vor avea niciodată relații sexuale, însă experiența este atât de răspândită printre oameni, încât nu poate fi numită decât comună. (Asta nu înseamnă că activitatea sexuală nu poate fi studiată în laborator, cum de fapt s-a și întâmplat.) Experiența învățării nu este universală, întrucât unii oameni nu merg niciodată la școală, dar este de asemenea o experiență comună.

Cele două tipuri de experiențe sunt relevante pentru tipuri diferite de cărți. Experiența comună capătă maximum de relevanță în cazul ficțiunii pe de o parte și în cel al filosofiei pe de alta. Judecățile care privesc gradul de veridicitate a unui roman se bazează aproape exclusiv pe experiențele comune; spunem că o carte este mai mult sau mai puțin adevărată în funcție de experiența de viață comună cât mai multor oameni, incluzându-ne și pe noi.

La fel ca poetul, filosoful apelează la experiența de viață comună omeniirii întregi. El nu face nici experimente de laborator, nici muncă de teren. De aceea, pentru a înțelege și a testa principiile fundamentale ale unui filosof, nu este necesar ajutorul extrinsec al experienței speciale. E nevoie doar de simțul comun și de observarea lumii în care trăim zi de zi.

Experiențele speciale sunt în general relevante pentru citirea lucrărilor științifice. Pentru a înțelege și a cântări argumentele inductive dintr-o carte științifică, trebuie să fii capabil să urmărești faptele pe care omul de știință le așază la temelia lor. Uneori, descrierea făcută experimentelor este atât de vie și de clară, încât cititorul nu întâmpină probleme în a o înțelege. Alteori, ilustrațiile și diagramele vă ajută să aprofundați fenomenele prezentate.

Atât experiențele comune, cât și cele speciale sunt necesare pentru citirea cărților de istorie. Asta se întâmplă pentru că istoria este parțial știință și parțial ficțiune. Pe de o parte, o istorie narativă e ficțională, având intrigă și personaje, episoade, ramificații ale acțiunii, un punct culminant și urmări. Experiența comună relevantă pentru cititul romanelor și al pieselor de teatru este relevantă și aici. Dar istoria se aseamănă și cu știința, în sensul că măcar

o parte dintre experiențele pe care trebuie să se bazeze istoricul sunt speciale. El a reușit să studieze un document sau mai multe, la care cititorul obișnuit n-ar fi ajuns decât extrem de greu. Poate că a făcut cercetări de amploare, fie printre rămășițele unor civilizații trecute, fie intervievând persoane încă în viață din locuri îndepărtate.

Cum știți dacă vă folosiți corect experiența pentru a înțelege o carte? Cel mai sigur test este cel pe care vi l-am recomandat deja drept test pentru înțelegere: întrebați-vă dacă sunteți capabil să găsiți un exemplu concret pentru ideea pe care credeți că o înțelegeți. Le-am cerut adeseori studenților mei să facă asta, doar pentru a descoperi că nu erau capabili de acest lucru. Deși păreau să fi înțeles ideea, erau complet pierduți atunci când li se cerea să dea un exemplu. În mod evident, nu înțeleseseră cartea. Testați-vă în acest fel atunci când nu sunteți foarte sigur că ați înțeles o carte. Să luăm discutarea de către Aristotel a virtuților din *Etica*, de exemplu. El spune în mod repetat că virtutea este cale de mijloc între abținere și exces. De asemenea, filosoful dă niște exemple concrete. Puteți găsi și altele? Dacă da, atunci ați înțeles ideea generală. Dacă nu, ar trebui să reveniți la text.

Alte cărți ca formă de ajutor extrinsec

Ceva mai încolo, vom avea mai multe de spus despre lectura sintopică, în care se citesc mai multe cărți despre un subiect unic. Pentru moment, am vrea să spunem câteva lucruri cu privire la dezirabilitatea citirii altor cărți ca formă de ajutor extrinsec.

Sfatul nostru se referă în special la citirea așa-numitelor „cărți mari”. Entuziasmul cu care oamenii se apucă de citit aceste cărți lasă adeseori loc unei stări de descurajare profundă. Unul dintre motive este desigur acela că majoritatea cititorilor nu știu să citească o carte cum trebuie. Dar asta nu este totul. Mai există un motiv: ei cred că ar trebui să fie în stare să citească orice carte le-ar pica în mână, fără a le fi citit pe celelalte cu care aceasta e strâns înrudită. Poate că au încercat să citească *Actele federaliste* (*The Federalist Paper*) fără să fi citit articolele Confederației și ale Constituției. Sau se străduiesc să le citească pe toate acestea fără să fi citit *Despre spiritul legilor*⁴⁴ de Montesquieu, *Contractul social*⁴⁵ de Rousseau sau *Al doilea tratat despre guvernarea civilă* de Locke.

⁴⁴ Charles Montesquieu, *Despre spiritul legilor*, Editura Științifică, București, 1968

⁴⁵ Jean Jacques Rousseau, *Contractul social*, Mondero, București, 2007

Nu numai că multe dintre cărțile mari sunt conectate între ele, dar au și fost scrise într-o anumită ordine care nu poate fi ignorată. Un scriitor mai recent a fost influențat de cei de dinaintea lui. Faptul că îl veți citi mai întâi pe cel care a scris primul vă va ajuta să îl înțelegeți pe cel mai recent. A citi cărți diferite în relație una cu alta și în ordinea care le face pe cele mai recente mai inteligibile este o maximă de mare bun-simț a lecturii extrinsece.

Utilitatea acestui tip de lectură extrinsecă este pur și simplu o extensie a valorii contextului în citirea unei cărți singulare. Am văzut cum anume trebuie folosit contextul pentru interpretarea cuvintelor și enunțurilor în scopul de a descoperi termeni și propoziții. La fel cum cartea în întregime reprezintă contextul pentru fiecare dintre părțile ei, tot așa cărțile înrudite formează un context încă și mai cuprinzător, care vă poate ajuta să interpretați cartea pe care o citiți.

S-a remarcat adeseori că marile cărți sunt doar părți ale unor conversații prelungite. Marii autori au fost și mari cititori, iar o cale de a-i înțelege este aceea de a citi cărțile pe care le-au citit și ei. În postura de cititori, au fost și ei implicați în conversații îndelungi cu autorii citiți, așa cum și autorii acestei cărți sunt angajați într-o conversație cu cărțile pe care le-au citit, deși e posibil să nu mai scrie alte cărți. Pentru a intra în această conversație, trebuie să citim marile cărți în legătură una cu alta și într-o ordine care într-o câțva respectă cronologia. Conversația cărților se desfășoară în timp. Timpul este esențial în acest caz și nu ar trebui desconsiderat. Cărțile pot fi citite dinspre prezent spre trecut sau dinspre trecut spre prezent. Deși ordinea dinspre trecut spre prezent are anumite avantaje, întrucât este mai naturală, desfășurarea cronologică poate fi observată în ambele direcții. În treacăt, ar trebui remarcat că necesitatea de a citi cărțile în relație una cu alta se aplică într-o măsură mai mare istoriei și filosofiei decât științei și ficțiunii. Ea este cu deosebire importantă în cazul filosofiei, pentru că filosofii sunt foarte buni la a se citi unii pe alții. Acest lucru e probabil mai puțin important în cazul romanelor sau al pieselor de teatru care, dacă sunt de calitate, pot fi citite pentru ele însele, deși probabil criticul literar nu va dori să se limiteze la asta.

Cum să folosim comentariile și rezumatele

O a treia categorie de ajutor extrinsec al lecturii se regăsește în comentarii și rezumate. Lucrul care trebuie subliniat în acest caz este că asemenea materiale ar trebui utilizate cu înțelepciune, ceea ce înseamnă cu moderație. Există două motive pentru a proceda așa.

Primul este acela că autorii care comentează nu au întotdeauna dreptate în comentariile pe care le fac. Desigur, uneori lucrările lor sunt extrem de utile, dar asta se întâmplă mult mai rar decât ne-am dori. Ghidurile și manualele disponibile în librăriile universităților sau în cele frecventate de liceeni sunt adeseori deosebit de slabe calitativ. Aceste materiale promit să-i spună studentului tot ce trebuie să știe despre o lucrare care i-a fost dată spre lectură, dar interpretările lor sunt adeseori îngrozitor de proaste și, mai mult decât atât, reușesc să-i irite și pe profesori.

În apărarea cărților de comentarii se poate spune că ele sunt adesea de neprețuit în trecerea examenelor. Mai mult, pentru a contrabalansa faptul că unii profesori sunt iritați de ele, alți dascăli le utilizează ei înșiși ca principal material de predare.

Al doilea motiv pentru care comentariile merită folosite cu măsură este acela că, și dacă sunt de calitate, nu sunt exhaustive. Asta înseamnă că ați putea găsi în carte semnificații importante pe care comentatorul să nu le fi descoperit. Un comentariu, în special unul care pare foarte temeinic, vă va limita întotdeauna înțelegerea unei cărți, chiar dacă până atunci v-ați descurcat foarte bine.

Prin urmare, am vrea să vă dăm un mic sfat cu privire la folosirea comentariilor. Acest sfat aproape că reprezintă un principiu de bază al lecturii extrinsece. În timp ce una dintre regulile lecturii intrinsece este aceea de a citi prefața/introducerea înainte de a parcurge cartea, în cazul lecturii extrinsece regula este de *a nu citi* niciodată comentariul unei cărți *înainte* de a citi cartea însăși. Această regulă se aplică în primul rând introducerilor critice și academice. Ele pot fi folosite în mod corect numai dacă ați parcurs cartea anterior. Atunci și numai atunci folosiți-le pentru a răspunde întrebărilor care încă nu vă dau pace. Dacă le veți citi înainte, cel mai probabil vă vor deforma înțelegerea cărții. Veți avea tendința de a vedea doar ideile subliniate sau detaliate de critic și nu veți reuși să sesizați alte lucruri care pot fi la fel de importante.

Există o plăcere substanțială asociată citirii unor astfel de texte critice atunci când lectura se petrece în felul indicat aici. Ați citit cartea și ați înțeles-o. Autorul studiului introductiv a citit-o de asemenea, poate de mai multe ori, și are propria înțelegere a cărții. De aceea, sunteți pe poziții similare cu el. Dacă însă parcurgeți studiul introductiv înainte de a citi cartea, atunci vă aflați în totalitate la mâna criticului. Această regulă, de a citi comentariile după ce ați citit cartea la care se referă ele, se aplică și ghidurilor. Asemenea lucrări nu vă pot face niciun rău dacă parcurgeți înainte cartea și vă puteți da seama unde au dreptate și unde greșesc, dacă este cazul. Dar dacă depindeți exclusiv de ghid, fără a fi citit lucrarea originală, s-ar putea să aveți probleme serioase.

Și ar mai fi ceva. Dacă vă veți însuși obiceiul de a depinde de comentarii sau de ghiduri, vă veți afla într-o mare încurcătură atunci când nu veți reuși să găsiți unul. Veți izbuti să înțelegeți cărțile cu ajutorul comentariilor, dar, în general, veți rămâne un cititor prost.

Regula lecturii extrinsece formulată aici se aplică și sintezelor sau altor lucrări de acest tip. Ele sunt utile în două privințe, dar numai în aceste două privințe. În primul rând, vă pot ajuta să vă reamintiți rapid niște lucruri, dacă ați citit deja cartea. În mod normal, ar trebui să faceți chiar dumneavoastră o astfel de sinteză, parcurgând cartea analitic, dar, în caz contrar, o sinteză sau un rezumat ar putea fi de mare ajutor. Apoi, sintezele sunt utile atunci când lecturăm în manieră sintopică și vrem să știm dacă o anumită operă are sau nu legătură cu ceea ce dorim. Un rezumat nu va înlocui niciodată lectura unei cărți, dar ne va îndemna sau nu să citim acea carte.

Cum să folosim cărțile de referință?

Există cărți de referință de numeroase feluri. În secțiunea care urmează, ne vom limita în principal la cele mai folosite dintre ele, dicționarele și enciclopediile. Cu toate acestea, multe dintre lucrurile pe care le vom spune se aplică și altor cărți de referință.

Nu toată lumea înțelege, deși adevărul este cât se poate de la el acasă, că trebuie să cunoașteți o sumedenie de lucruri înainte de a putea să folosiți în mod adecvat o carte de referință. Vă sunt necesare patru tipuri de cunoaștere, motiv pentru care o carte de referință reprezintă un antidot limitat împotriva ignoranței. Nu vă poate scuti întru totul de ignoranță. Nu poate înțelege în locul vostru.

Pentru a folosi o carte de referință așa cum se cuvine, trebuie *întâi* să vă faceți o idee, oricât de vagă, despre ceea ce vreți să știți. Ignoranța dumneavoastră trebuie să fie ca un cerc de întuneric înconjurat de lumină. Iar dumneavoastră vreți să aduceți lumina în acel cerc întunecat. Nu puteți face asta decât dacă lumina înconjoară întunericul. Un alt mod de a spune așa ceva este acela că trebuie să-i punem cărții o întrebare inteligibilă. Altfel, nu vă va ajuta dacă veți rătăci, orb, prin bezna ignoranței.

În al doilea rând, trebuie să fiți în stare să știți unde trebuie să căutați ceea ce vreți să știți. Trebuie să știți ce întrebare să puneți și ce cărți de referință vă pot răspunde la ea. Nu există carte de referință care să dea răspuns tuturor întrebărilor; aceste opere sunt specializate, ca să spunem așa. Practic,

asta înseamnă că trebuie să cunoașteți destul de bine toate tipurile majore de cărți de referință înainte de a-l putea folosi eficient pe *oricare* dintre ele.

Există și un al treilea tip de cunoaștere, corelativ, care trebuie obținut înainte ca o carte de referință să vă fie utilă. Trebuie să știți cum e organizată o operă anume. Nu vă va fi de niciun folos să știți ce anume vreți să aflați, ce tip de carte de referință trebuie să folosiți, dacă nu veți ști cum să folosiți o operă anume. De aceea, putem spune că există o artă de a citi cărți de referință, așa cum există o artă de a citi orice. Și, apropo, există o artă corelativă de a scrie cărți de referință. Autorul sau cel care a adunat din mai multe surse pentru a face o carte ar trebui să știe ce fel de informații va căuta cititorul și atunci își va proiecta cartea în așa fel încât să răspundă nevoilor acestuia. Poate că nu va fi capabil să anticipeze toate aceste lucruri, motiv pentru care regula parcurgerii prefeței sau studiului introductiv înainte de a citi cartea propriu-zisă se aplică cu precădere aici. Nu încercați să utilizați o carte de referință înainte de a citi sfatul editorului despre cum ar trebui s-o faceți.

Desigur, o carte de referință nu poate răspunde la orice întrebare. Nu veți afla în prea multe cărți de referință răspunsurile la cele trei întrebări pe care Dumnezeu i le pune îngerului în povestirea lui Tolstoi *Cu ce trăiesc oamenii*: „Ce se află în om?“, „Ce nu-i este dat omului?“ și „Cu ce trăiesc oamenii?“ Nu veți găsi răspunsul nici la întrebarea care dă titlul unei alte nuvele a lui Tolstoi, „De cât pământ are nevoie un om?“ Și există multe asemenea întrebări. Cărțile de referință sunt folositoare doar atunci când știți la ce tipuri de întrebări pot răspunde ele și la ce întrebări nu pot răspunde. Asta ne întoarce la a spune că trebuie cunoscute chestiunile asupra cărora oamenii se pot pune de acord. Doar acele lucruri în privința cărora oamenii sunt în mod convențional de acord pot fi găsite în cărțile de referință. Opiniile care nu pot fi susținute nu au ce căuta în aceste cărți, deși, din când în când, reușesc să se strecoare și aici.

Suntem de acord că e posibil să știm când anume s-a născut cineva, când a murit sau alte lucruri asemănătoare. Suntem de acord că e posibil să definim cuvinte și lucruri și să descriem aproape orice desfășurare de evenimente. Nu suntem de acord asupra chestiunilor morale sau a problemelor legate de viitor, astfel că asemenea lucruri nu pot fi găsite în cărțile de referință. Astăzi, noi presupunem că întreaga lume fizică e ordonabilă, motiv pentru care presupunem de asemenea că într-o carte de referință am putea găsi aproape orice. Dar lucrurile nu au stat întotdeauna așa și, prin urmare, istoria cărților de referință e interesantă în sine, pentru că ne dezvăluie istoria opiniilor oamenilor și istoria a ceea ce, de-a lungul timpului, ei au considerat că poate fi cunoscut.

După cum puteți vedea, tocmai am sugerat că există o *a patra* cerință pentru utilizarea inteligentă a cărților de referință. Trebuie să știți ce anume

vreți să știți; trebuie să știți *în ce carte de referință* trebuie să căutați; trebuie să știți *cum* să găsiți informația în lucrarea de referință; și mai trebuie să știți și dacă informația căutată este considerată de către autorii materialului *ca fiind cognoscibilă*.

Toate acestea arată că trebuie să știți destule lucruri înainte să vă apucați să consultați o lucrare de referință. Cărțile de referință sunt inutile pentru oamenii care nu știu nimic. Ele nu sunt ghiduri pentru cei săraci cu duhul.

Cum să folosim un dicționar?

Întrucât dicționarul este o carte de referință, lectura lui se supune tuturor sugestiilor date mai devreme. Dar dicționarul invită în plus la o lectură ludică. Ne îndeamnă să stăm câteva clipe și să îl răsfoim pe îndelete. Există căi mult mai rele de a pierde timpul.

Un dicționar e plin de informații ezoterice și de ciudățenii interesante. Dincolo de acestea, desigur, dicționarele abordează și chestiuni mai serioase. Pentru a profita cât mai mult de ele, un dicționar trebuie citit ca o carte specială, așa cum și este. Remarca lui Santayana cu privire la greci – că au fost singurul popor needucat din istoria Europei – are o dublă semnificație. Masele erau, evident, needucate, însă chiar și puținii educați – aparținând păturii aristocratice – nu erau instruiți în sensul supunerii oarbe față de maestrul străin. Educația începe în acest sens cu românii, care mergeau la școlile pedagogilor greci și se cultivau prin intermediul culturii grecești pe care o asimilaseră.

Nu este o surpriză deci că primele dicționare au fost glosarele cuvintelor homerice, menite să-i ajute pe romani să citească *Iliada* și *Odiseea*, precum și alte bucăți de literatură elină care foloseau vocabularul homeric.

Similar, cei mai mulți oameni de azi au nevoie de glosare pentru a-l citi pe Shakespeare sau, dacă nu pe Shakespeare, atunci pe Chaucer. Existau dicționare și în Evul Mediu, dar erau de obicei enciclopedii care conțineau principalii termeni folosiți în discuțiile intelectuale. În Renaștere, existau dicționare pentru limbi străine (atât grecești, cât și latine), care erau necesare, întrucât educația vremii se făcea în principal în aceste limbi vechi. Chiar și atunci când așa-zisele limbi vulgare (italiana, franceza, engleza) au înlocuit treptat latina ca limbă principală de educație, învățarea a rămas tot privilegiul câtorva oameni. În aceste condiții, dicționarele erau dedicate unui număr restrâns de persoane, ca ajutor pentru lectură și pentru scrierea de literatură de calitate.

Vedem deci cum, de la bun început, motivul educațional a însoțit crearea dicționarului, deși mai exista și motivația păstrării purității și integrității limbii. Contrazicând oarecum a doua motivație, *Dicționarul Oxford al Limbii Engleze (OED)*, început în 1857, a reprezentat un nou punct de pornire, prin faptul că nu s-a mulțumit să prezinte sensurile în care sunt utilizate cuvintele, ci și să realizeze o istorie exactă a fiecărui tip de utilizare – cel mai fericit și cel mai nefericit, luat din mediile populare sau din scrierea cultă. Acest conflict dintre lexicograf ca arbitru autoînstituit și lexicograf ca istoric poate fi socotit însă o chestiune secundară, întrucât un dicționar rămâne în cele din urmă un instrument educațional.

Acest fapt este relevant în privința regulilor de bună folosire a unui dicționar ca principală sursă ajutătoare. Prima regulă pentru a citi orice fel de carte este să știm cu ce fel de carte avem de-a face. Asta înseamnă să știm ce intenții a avut autorul și la ce ne putem aștepta să găsim în opera lui. Dacă veți privi un dicționar ca pe un manual de ortografie sau ca pe un ghid de pronunție, exact atâta veți și obține de la el, ceea ce înseamnă foarte puțin. Dacă veți înțelege că el conține istorie valoroasă, cristalizată în procesul de creștere și dezvoltare a limbii, atunci nu veți acorda atenție doar diferitelor sensuri prezentate sub cuvânt, ci și ordinii și relațiilor dintre ele.

Mai presus de toate, dacă sunteți interesat să vă sporiiți gradul de instrucție, atunci veți folosi un dicționar în acord cu scopul lui fundamental, adică drept ajutor pentru lecturarea unor cărți care altminteri ar fi prea dificile, cuprinzând termeni tehnici și arhaici, aluzii literare sau chiar cuvinte familiare utilizate în sensuri dispărute.

Desigur, există probleme mult mai importante în citirea unei cărți decât cele care derivă din vocabularul autorului. Și am avertizat – mai ales în cazul unei cărți dificile parcurse prima dată – asupra pericolului de a sta cu volumul într-o mână și cu dicționarul în cealaltă. Dacă trebuie de la început să căutăm prea multe cuvinte, cu siguranță nu vom putea construi perspectiva unitară a cărții. Serviciul fundamental pe care îl poate face un dicționar unui cititor este de a-l ajuta atunci când cititorul dă peste vreun termen tehnic sau peste vreun cuvânt în totalitate nou. Chiar și într-o asemenea situație însă, nu vă recomandăm să vă opriți pentru a căuta aceste cuvinte încă de la prima lectură, decât dacă par a avea o importanță deosebită în economia cărții.

Această chestiune sugerează alte câteva practici negative. Nu există însă mai enervant decât cel care încearcă să abordeze o chestiune precum comunismul, justiția sau libertatea citând din dicționar. Lexicografii merită aprecierea noastră ca specialiști ai cuvintelor, dar ei nu sunt neapărat niște piscuri de

înțelepciune. O altă regulă negativă: nu îngurgitați dicționare. Nu încercați să vă îmbogățiți vocabularul memorând cuvinte complicate, a căror semnificație nu este legată de nimic din ce ați experimentat. Altfel spus, nu uitați că un dicționar este o carte despre cuvinte și nu despre lucruri.

Dacă vom ține minte acest adevăr, vom putea extrage din el toate regulile privitoare la folosirea inteligentă a unui dicționar. Cuvintele pot fi privite în patru feluri:

1. CUVINTELE SUNT ENTITĂȚI FIZICE – cuvinte care pot fi scrise și sunete care pot fi auzite. De aceea, trebuie să existe reguli comune pentru a le scrie și a le pronunța, deși aspectul comun este adesea condiționat de variații și, oricum, nu e o caracteristică eternă, așa cum v-au spus probabil unii dintre profesorii voștri.

2. CUVINTELE SUNT PĂRȚI DE VORBIRE. Fiecare cuvânt are un rol gramatical în structura mai complicată a unui enunț sau a unui paragraf. Același cuvânt poate varia în contexte diferite, oscilând între părțile de vorbire, în special într-o limbă noninflexională cum este engleza.

3. CUVINTELE SUNT SEMNE. Ele au semnificații – și nu una, ci mai multe. Acestea sunt legate în multe feluri. Uneori, un cuvânt se transformă în altul; alteori, un singur cuvânt poate avea mai multe semnificații neînrudite. Cuvinte diferite sunt raportate unul la altul prin sensurile lor – precum sinonimele, care împărtășesc sensul, deși forma diferă, sau antonimele, care propun opoziția sensurilor. Apoi, se află în chiar natura cuvintelor posibilitatea ca noi să deosebim între nume comune și nume proprii (în funcție de faptul că numesc un singur lucru sau mai multe, corelate în anumite privințe); sau între substantive concrete și substantive abstracte (în funcție de faptul că numesc lucruri pe care le simțim sau lucruri pe care le înțelegem cu mintea, dar nu le percepem cu simțurile).

În cele din urmă, 4. CUVINTELE SUNT CONVENȚIONALE, sunt semne făcute de oameni. Acesta este motivul pentru care fiecare cuvânt are o carieră culturală în decursul căreia trece prin anumite transformări. Istoria cuvintelor este dată de derivările lor din formele de bază, cu prefixe și sufixe; ea include transformările lor fizice atât în ceea ce privește modul de scriere, cât și pronunția; ne vorbește despre schimbările de sens, ne arată care dintre sensuri este vechi sau depășit și care e curent și comun, ce sensuri sunt idiomatice, colocviale sau în argou.

Un dicționar bun va răspunde tuturor celor patru întrebări privitoare la cuvinte. Arta de a folosi un dicționar stă în a ști ce întrebări pot fi puse despre cuvinte și cum ar trebui aflate răspunsurile. Noi v-am dezvăluit întrebările. Cele care ar trebui să vă ajute să găsiți răspunsurile sunt dicționarele.

Luat ca atare, dicționarul este o carte perfectă de autoinstruire, pentru că vă spune la ce să fiți atent și cum să interpretați diferitele abrevieri și simboluri pe care le folosește atunci când vă livrează informații esențiale despre cuvinte. Cine nu consultă notele explicative și listele de abrevieri de la începutul unui dicționar este singurul vinovat în caz că nu reușește să se folosească de el așa cum trebuie.

Cum să utilizăm o enciclopedie?

Multe dintre lucrurile pe care le-am spus despre dicționare se aplică și enciclopediilor. La fel ca dicționarul, și enciclopediile invită la o lectură ludică. Și enciclopediile invită la divertisment, la bucurie textuală, iar pentru unii oameni la liniște. Dar este la fel de lipsit de sens să încercați să citiți o enciclopedie în felul în care citiți un dicționar. Omul care ar ști pe de rost o enciclopedie s-ar afla într-un mare pericol de a întrupa un idiot savant – „prostul învățat“.

Multe persoane folosesc dicționare pentru a afla cum să scrie și să pronunțe cuvinte. Analogă consultării unei enciclopedii este operația de a căuta doar acțiuni, locuri și alte fapte simple de acest fel. Asta nu înseamnă însă subestimarea sau folosirea greșită a unei enciclopedii. La fel ca dicționarele, aceste opere au un caracter educațional și o latură pur informativă. O scurtă incursiune în istoria lor va confirma asta.

Deși cuvântul „enciclopedie“ este grecesc, anticii greci nu au avut o enciclopedie în sensul deplin al termenului și, din același motiv, nu au avut nici dicționare. Acest cuvânt nu desemna o carte despre cunoaștere, un tom în care să fie reprezentată cunoașterea, ci desemna cunoașterea însăși – toată cunoașterea pe care un om educat ar trebui s-o dețină. Și în acest caz, cei care au găsit că enciclopediile sunt necesare au fost romanii, iar cel mai vechi exemplu în acest sens este cel al lui Plinius.

Ca o curiozitate, prima enciclopedie aranjată alfabetic a apărut abia în anul 1700. Cele mai multe dintre enciclopediile publicate de atunci încolo au fost ordonate alfabetic. Este cea mai simplă formă de aranjare și a făcut posibili pași mari în alcătuirea unor astfel de cărți.

Enciclopediile presupun o problemă diferită de cele pe care le ridică dicționarele. Se referă aceste enciclopedii concepute alfabetic la lume? În mod clar, nu. Atunci cum anume e aranjată și ordonată lumea? Asta ne reîntoarce la întrebarea cum anume este ordonată cunoașterea.

Ordonarea cunoașterii s-a schimbat de-a lungul secolelor. Întreaga cunoaștere a fost cândva ordonată în raport cu cele șapte arte liberale – gramatica, retorica și logica (triada); aritmetica, geometria, astronomia și muzica (cvadrata).

Enciclopediile medievale reflectă această împărțire. Cum universitățile erau organizate conform aceluiași principiu, iar studenții învățau de asemenea conform lui, acest aranjament s-a dovedit util.

Universitatea modernă e foarte diferită de cea medievală, iar această diferență este reflectată și de structura enciclopediilor. Cunoașterea pe care o furnizează ele e distribuită în categorii și specializări care corespund în cea mai mare parte departamentelor universității moderne. Dar acest aranjament, deși formează scheletul unei enciclopedii, este ascuns de aranjarea alfabetică a materialului. Un bun cititor și utilizator al unei asemenea enciclopedii va încerca să descopere această infrastructură – ca să preluăm un termen din sociologie. Este adevărat că, la început, va dori de la enciclopedia sa informații factual, dar n-ar trebui să se mulțumească doar cu fapte luate separat. Enciclopedia îi furnizează angrenaje de fapte – fapte în relație cu alte fapte. Înțelegerea (care contrastează cu simpla informație) pe care o poate oferi o enciclopedie depinde de sesizarea acestor relații dintre fapte.

Într-o enciclopedie aranjată alfabetic, relațiile acestea sunt în bună parte ascunse. Într-o enciclopedie organizată în funcție de subiecte, relațiile sunt mult mai bine evidențiate. Dar al doilea tip de enciclopedie are mai multe probleme, una dintre ele fiind aceea că majoritatea cititorilor nu sunt obișnuiți cu o astfel de carte. La modul ideal, cea mai bună enciclopedie este aceea ordonată atât pe subiecte, cât și alfabetic. Prezentarea materialelor sub forma unor articole separate ar fi alfabetică, dar ar conține și o anumită cheie de interpretare sau o schemă analitică – în mod normal, un cuprins. (Un cuprins reprezintă o dispunere pe subiecte a conținutului unei cărți; spre deosebire de acesta, un index reprezintă o aranjare alfabetică.) Din câte știm, în acest moment nu există pe piață o asemenea enciclopedie, dar efortul de a se face una ar fi benefic. Cum nu se pot bucura de cazul ideal, cititorii vor trebui să se bazeze pe ajutorul și sfaturile care le sunt livrate de editorii enciclopediei. Orice enciclopedie bună conține instrucțiuni cu privire la felul în care trebuie utilizată corect, iar acestea ar trebui citite și urmate. Adesea, ele îi cer cititorului să consulte indexul întregii enciclopedii înainte de a se ocupa de volumele aranjate alfabetic. Într-un asemenea caz, indexul îndeplinește funcția unei table de materii, deși nu foarte bine, întrucât adună la un loc referințe privitoare la discuțiile existente în enciclopedie, dar desfășurate în locuri foarte diferite. Asta arată că, deși un index e aranjat alfabetic,

ăşa-zisele lui componente analitice – adică elementele subordonate unei teme mai mari – sunt grupate în funcţie de subiect. Dar subiectele ar trebui aranjate ele însele alfabetic, o decizie care nu este în mod necesar cea mai bună. Şi indexul unei enciclopedii cu adevărat solide, ăşa cum este *Britannica*, realizează doar parţial obiectivul de a reflecta cunoştinţele în ordinea pe care o propune lucrarea. Din acest motiv, orice cititor care nu reuşeşte să consulte indexul ăşa cum trebuie se poate învinovăţi doar pe sine dacă volumul nu-i rezolvă nevoile. Există anumite probleme asociate utilizării enciclopediilor, la fel cum se întâmplă şi în cazul dicţionarilor. Enciclopediile, ca şi dicţionarele, sunt ajutoare valoroase pentru cititul cărţilor bune – cărţile proaste nu necesită de obicei asta, dar, ăsa cum v-am sfătuit şi mai înainte, nu trebuie să deveniţi robii unei enciclopedii. Nici dicţionarele şi nici enciclopediile nu trebuie folosite pentru soluţionarea unor polemici, atunci când acestea pleacă de la diferenţe de opinie. Dar ar trebui să fie implicate în rezolvarea anumitor dispute legate de fapte – cât de repede şi, dacă se poate, permanent. Faptele nu ar trebui să devină vreodată subiecte de dispută. O enciclopedie face ca acest efort lipsit de sens să devină inutil, întrucât este plină de fapte. La modul ideal, ea nici n-ar trebui să conţină altceva. În fine, dacă dicţionarele sunt în general de acord în privinţa sensului cuvintelor, enciclopediile nu sunt întotdeauna de acord în privinţa faptelor. De aceea, dacă vă interesează un subiect şi depindeţi de enciclopedii, încercaţi să nu vă limitaţi la una singură.

Am formulat despre cuvinte câteva enunţuri pe care cititorul ar trebui să le aibă în minte atunci când consultă un dicţionar. În cazul enciclopediilor este vorba de fapte, pentru că ele se ocupă de fapte ăşa cum dicţionarele se ocupă de cuvinte.

1. FAPTELE SE EXPRIMĂ PRIN PROPOZIȚII. Enunţurile care exprimă fapte sunt combinaţii de cuvinte precum „Abraham Lincoln s-a născut pe 12 februarie 1802” sau „Numărul atomic al aurului este 79”. Faptele nu sunt entităţi fizice ăşa cum sunt cuvintele, dar necesită totuşi explicaţii. Pentru o cunoaştere bună, pentru a înţelege, trebuie de asemenea să ştiţi care este semnificaţia anumitor fapte – cum afectează ele adevărul pe care îl căutaţi. Nu ştiţi foarte multe dacă ştiţi doar faptele.

2. FAPTELE SE EXPRIMĂ PRIN PROPOZIȚII „ADEVĂRATE”. Faptele nu sunt opinii. Atunci când cineva spune „De fapt, lucrurile stau ăşa”, vrea să spună că, în acel caz, toată lumea este de acord că lucrurile stau într-un anumit fel. Cine susţine asta nu vrea să spună sau n-ar trebui să vrea să spună că ăşa crede el – singur sau împreună cu o minoritate. Această caracteristică a faptelor dă tonul şi stilul unei enciclopedii. O enciclopedie care conţine părerile neavenite ale autorilor ei nu este o carte onestă; şi, cu toate că o

enciclopedie poate prezenta opinii (ca într-o formulare de tipul „Unii susțin că lucrurile stau așa, iar alții – că lucrurile stau altfel“), este necesar să le prezinte drept opinii. Cerința ca o enciclopedie să furnizeze fapte în privința unei chestiuni și nu opinii cu privire la ea (cu excepția cazurilor de tipul celui menționat mai înainte) limitează clar atribuțiile cărții. Enciclopedia nu poate aborda chestiuni în privința cărora nu există un consens – chestiuni morale, de exemplu. Dacă totuși abordează aceste probleme, trebuie să prezinte în mod limpede divergențele oamenilor în ceea ce le privește.

3. FAPTELE SUNT REFLECTĂRI ALE REALITĂȚII. Faptele sunt fie *a.* informații referitoare la obiecte particulare, fie *b.* generalizări relativ indubitabile, dar, în ambele cazuri, ele tind să reflecte realitatea. (Data nașterii lui Lincoln e o informație despre un fapt particular; numărul atomic al aurului implică o generalizare relativ indubitabilă cu privire la structura materiei.) Prin urmare, faptele nu sunt idei sau concepte și cu atât mai puțin teorii, căci așa ar deveni simple speculații privitoare la realitate. În mod similar, o explicație dată realității (sau unei părți a ei) nu este un fapt până când nu există un acord general asupra ei.

Există o excepție în cazul acestui ultim enunț. Când tratează un anumit subiect, o persoană sau o școală, o enciclopedie poate descrie în mod corect o teorie care între timp s-a dovedit a fi incorectă parțial sau în întregime, ori o teorie care nu a fost validată pe deplin.

De exemplu, viziunea lui Aristotel asupra naturii materiei celeste poate fi expusă într-un articol despre aristotelianism, chiar dacă nu mai credem că viziunea lui ar fi corectă.

În cele din urmă, 4. FAPTELE SUNT ÎNTR-O OARECARE MĂSURĂ CONVENȚIONALE. Spunem că lucrurile se schimbă. Asta înseamnă că unele propoziții, considerate a exprima fapte într-o anumită epocă, încetează să fie considerate astfel într-o alta. Dacă faptele sunt „adevărate“ și oglindesc realitatea, nu se pot schimba, pentru că adevărul, strict vorbind, nu se schimbă, așa cum nici realitatea nu se schimbă. Dar nu toate propozițiile pe care le credem adevărate sunt adevărate și trebuie să fim de acord că orice propoziție pe care o considerăm veridică poate fi modificată în urma unor investigații și observații de mai mare acuratețe. Acest lucru se aplică în special faptelor științifice. De asemenea, faptele sunt – iarăși, până la un punct – determinate cultural. Un fizician atomist, de exemplu, are în minte o structură complicată, ipotetică a realității care determină – pentru el – un model de realitate diferit de cel acceptat și conturat în mintea unui primitiv.

Asta nu înseamnă însă că omul de știință și primitivul nu ar putea cădea de acord asupra anumitor fapte; ei trebuie să fie de acord că doi și cu doi fac

patru sau că întregul este mai mare decât părțile sale. Dar omul primitiv s-ar putea să nu fie de acord cu savantul în privința particulelor nucleare, așa cum savantul nu ar fi de acord cu ritualurile magice ale primitivului. (A fost greu să scriem acest paragraf, pentru că și noi, fiind determinați cultural la rândul nostru, tindem să dăm dreptate savantului și am fost tentați să punem cuvântul „magic“ între ghilimele. Dar exact despre asta e vorba.)

O enciclopedie bună va răspunde întrebărilor pe care le puneți cu privire la fapte, dacă vă veți aminti de lucrurile pe care le-am spus mai înainte referitor la fapte. Artă de a folosi o enciclopedie pe post de ajutor pentru lectură este artă de a răspunde unor întrebări potrivite privitoare la fapte. La fel ca în cazul dicționarilor, n-am făcut decât să schișăm aceste întrebări. Enciclopediile vă vor oferi răspunsurile.

Ar trebui de asemenea să vă amintiți că o enciclopedie nu este cel mai bun material pentru a înțelege cum stau lucrurile. Din ea puteți obține o perspectivă asupra ordinii și a condițiilor cunoașterii. Dar această chestiune, deși e importantă, rămâne limitată. Multe dintre lucrurile necesare înțelegerii nu se găsesc într-o enciclopedie.

Există două omisiuni care sar în mod deosebit în ochi. Strict vorbind, o enciclopedie nu conține vreo argumentație, cu excepția acelor pasaje în care se prezintă evoluția unor argumentații acceptate astăzi drept corecte sau care prezintă măcar interes din punct de vedere istoric. Astfel, lipsește un element major al operelor de tip teoretic. De asemenea, o enciclopedie nu conține vreo poezie sau alt tip de literatură imaginativă, deși poate include date cu privire la poezie sau la anumiți poeți. Cum atât imaginația, cât și rațiunea sunt necesare pentru a înțelege, enciclopediile reprezintă unelte relativ nesatisfăcătoare din acest punct de vedere.

Partea a treia

Abordări ale
diferitelor tipuri de
lectură

CUM SĂ CITIM CĂRȚI PRACTICE

În orice artă sau domeniu practic, regulile au dezamăgitoare însușire de a fi prea generale. Cu cât sunt mai generale, cu atât sunt mai puține, ceea ce este desigur un avantaj. Cu cât sunt mai generale, cu atât sunt mai inteligibile. Este mai ușor ca regulile să fie înțelese în și prin ele însele. Dar e la fel de adevărat că o regulă, cu cât este mai generală, cu atât se află mai departe de complicațiile situațiilor reale în care încercați să o utilizați.

Am formulat regulile care privesc lectura analitică la modul general, astfel încât să se poată aplica oricărei opere teoretice – oricărei opere care livrează cunoaștere, în sensul în care am folosit termenul până acum. Dar nu puteți citi o carte în general. Citiți o anumită carte sau alta și fiecare carte în parte este de un anumit fel. Poate fi o carte de istorie sau una de matematică, un tratat politic sau o lucrare despre științele naturale, un tratat filosofic sau unul teologic. Cu toate acestea, va trebui să dați dovadă de flexibilitate și adaptabilitate în urmarea regulilor. Cu puțin noroc, veți începe să simțiți cum funcționează regulile în cazul fiecărei opere în parte, pe măsură ce vă veți ocupa de ele. Este important să remarcați aici că niciuna dintre cele cincisprezece reguli ale lecturii, în forma în care le-am prezentat la finalul Capitolului 11, nu se aplică poeziei și prozei. Crearea structurii analitice a unei opere ficționale este diferită de procesul similar aplicat unei lucrări teoretice. Romanele, piesele de teatru și poemele nu funcționează pe baza termenilor, propozițiilor și argumentelor – cu alte cuvinte, conținutul lor fundamental nu este logic, iar critica unor astfel de lucrări se supune altor rigori. Totuși, ar fi o greșală

să credem că literaturii ficționale nu i se aplică niciun fel de regulă. Există un set paralel de reguli pentru citirea unor astfel de cărți. Le vom detalia în capitoul următor. Ele sunt reguli utile în sine, dar examinarea lor prin comparație cu regulile aplicate operelor teoretice și relevarea diferențelor dintre ele sunt folositoare pentru descrierea corectă a celor din urmă.

Nu trebuie să vă temeți că va trebui să învățați un nou set de cincisprezece reguli sau chiar mai multe pentru a citi cărți de ficțiune ori de poezie. Legătura dintre regulile grupate în cele două seturi este ușor de sesizat și formulat. Ea rezidă în faptul, pe care l-am subliniat de nenumărate ori, că, atunci când citiți, trebuie să puneți întrebări, mai precis, trebuie să puneți patru întrebări cu privire la ceea ce citiți. Cele patru întrebări sunt relevante pentru orice carte, de ficțiune sau nu, fie că aceasta vizează poezia, istoria, știința sau filosofia. Am văzut cum regulile pentru citirea operelor teoretice se leagă și derivă din aceste patru întrebări. În mod similar, regulile care se aplică literaturii imaginative provin tot din aceste întrebări, deși diferențele dintre materialele de lectură produc anumite nepotriviri în timpul aplicării. Așa stând lucrurile, în această parte a cărții vom avea mai multe de spus despre aceste întrebări decât despre regulile de lectură. Ne vom referi uneori la reguli noi sau la variantele adaptate ori modificate ale unora vechi. Dar cel mai adesea, pe măsură ce vom sugera abordări pentru lecturarea cărților și materialelor de diferite tipuri, vom pune accentul asupra unor întrebări care trebuie puse cu precădere și asupra tipurilor de răspunsuri care trebuie așteptate. În domeniul lucrărilor informative, am remarcat că diviziunea principală se face între cărțile teoretice și cele practice – unele care vizează doar cunoașterea și altele care se preocupă de probleme practice. Domeniul teoretic poate fi împărțit mai departe, după cum am remarcat, în subdomeniile istorie, științe (inclusiv matematica) și filosofie. Domeniul practic se poate întinde peste tot și de aceea ne propunem să examinăm natura unor asemenea cărți, să oferim un plus de ajutor și îndrumare în această privință.

Cele două feluri de cărți practice

Cel mai important lucru pe care trebuie să vi-l amintiți despre orice carte practică este că ea nu poate rezolva singură problemele pe care le expune. Prin contrast, o carte teoretică poate soluționa problemele pe care le ridică. Însă o problemă practică nu poate fi rezolvată decât prin acțiune directă. Atunci când, de exemplu, o asemenea problemă este cum să-ți câștigi existența, o

carte despre felul cum vă puteți face prieteni și îi puteți influența nu poate rezolva respectiva problemă, deși poate sugera anumite lucruri de făcut. Ea, problema, nu poate fi soluționată fără să faceți ceva. O puteți rezolva doar câștigându-vă efectiv existența.

Această carte, de exemplu, este o carte practică. Dacă, atunci când o citiți, interesul dumneavoastră este practic (pentru că ar putea fi doar unul teoretic), atunci probabil că doriți să rezolvați problema de a învăța cum anume să citiți. Nu veți considera această problemă ca fiind rezolvată și nu o veți abandona până nu veți fi învățat efectiv cum să citiți. Cartea nu poate rezolva problema în locul dumneavoastră. Va trebui efectiv să citiți cărți, nu doar pe aceasta, ci și multe altele. Asta înseamnă să spui că doar acțiunea poate rezolva problemele practice, iar acțiunea apare în lume și nu în cărți.

Orice acțiune are loc într-o situație anume, într-un punct din spațiu, într-un anumit moment și în anumite circumstanțe. Nu puteți acționa în general. Tipul de judecată care trebuie să preceadă acțiunea trebuie particularizat în cel mai înalt grad. Judecata poate fi exprimată în cuvinte, dar arareori se întâmplă asta. Ea nu poate fi găsită aproape niciodată în cărți, pentru că autorii cărților practice nu pot prevedea situațiile particulare cu care s-ar putea confrunta cititorii lor. Cu toate că autorii vor încerca să vă fie de ajutor, rareori vor reuși să vă ofere sfaturi concrete. Doar cineva care a trecut printr-o situație similară ar putea face asta.

Mai mult sau mai puțin, cărțile practice pot însă formula reguli aplicabile mai multor situații concrete de același tip. Oricine va încerca să folosească astfel de cărți va trebui să aplice regulile la cazuri particulare și, prin urmare, să folosească judecata practică. Altfel spus, chiar cititorul este cel care trebuie să adauge ceva cărții, pentru a o face utilă. Mai exact, trebuie să-i adauge cunoștințele privitoare la situația particulară prin care a trecut și judecata lui cu privire la felul în care se aplică regulile în acel caz. Orice carte care conține reguli – prescripții, maxime sau orice alt fel de dispoziții generale – va fi ușor recunoscută ca fiind o carte practică. Dar o carte practică poate conține mai mult decât reguli. S-ar putea să expună principiile care sunt presupuse de reguli, pentru a le face pe acestea mai inteligibile. De exemplu, în această carte practică despre lectură, am încercat ici și colo să explicăm regulile prin expunerea pe scurt a principiilor gramaticale, retorice sau logice. De obicei, principiile pe care se bazează regulile sunt ele însele științifice, fapt care înseamnă că reprezintă ele însele cunoaștere de factură teoretică. Luate împreună, aceste principii formează teoria privitoare la lucrurile însele. Prin urmare, vorbim despre teoria construcției de poduri sau despre teoria contractelor. Vorbim despre *principiile teoretice care fac regulile unei proceduri bune să fie ceea ce sunt*.

Prin urmare, cărțile practice se împart în două mari categorii. Unele, precum aceasta, dar și precum o carte de bucate sau un manual pentru șofat, sunt în primul rând lucrări în care se prezintă reguli. Orice alte lucruri s-ar găsi în aceste cărți, ele se referă tot la reguli. Există doar câteva cărți memorabile din această categorie. Celălalt tip de cărți practice tratează despre principiile care generează regulile. Cele mai multe cărți de economie, de politică sau de morală sunt de acest fel.

Această distincție nu este categorică sau absolută. Putem găsi în aceeași carte și principii, și reguli. Criteriul acesta este unul relativ ferm. Nu veți avea nicio problemă la categorisirea oricăreia dintre aceste cărți. Cărțile cu reguli din orice domeniu de activitate vor fi imediat recunoscute ca fiind cărți practice. Cărțile care se ocupă de principiile practice pot părea la prima vedere teoretice. După cum am văzut, într-un sens, ele chiar și sunt, căci se ocupă cu teoretizarea unui anumit tip de practică. Puteți spune oricum despre ele că sunt cărți practice. Natura problemelor pe care le tratează le vor da de gol. În ele este întotdeauna vorba despre un câmp de activitate uman în care oamenii se pot descurca mai bine sau mai rău.

Când citiți o carte care este în primul rând una de reguli, propozițiile fundamentale pe care trebuie să le căutați sunt în mod evident regulile. O regulă este exprimată mai direct atunci când se folosește o propoziție imperativă în locul uneia declarative. Este o comandă, cum ar fi „Nu lăsa pe mâine ce poți face azi!“ Regula poate fi exprimată și declarativ, în forma „Este mai bine să faci astăzi tot ce poți în loc să amâni“. Ambele formulări sugerează – imperativul ceva mai apăsător, dar nu necesarmente mai memorabil – că este preferabil să fim prompti.

Fie că regula este formulată declarativ, fie sub forma unei comenzi, o puteți întotdeauna recunoaște după faptul că recomandă ceva ce trebuie făcut pentru a se ajunge la un anumit rezultat. De aceea, regula lecturii care stipulează obligația de a înțelege termenii autorului poate fi formulată și sub forma unei recomandări: lectura de calitate implică înțelegerea termenilor. Expresia „de calitate“ trădează sensul recomandării. Că o asemenea lectură merită făcută este un fapt implicit.

Argumentele dintr-o carte practică de acest tip vor fi încercări de a arăta că asemenea reguli sunt viabile. Este posibil ca scriitorul să apeleze la principii pentru a vă dovedi că sunt așa sau ar putea să le illustreze viabilitatea arătându-vă felul cum funcționează ele în cazuri concrete. Căutați ambele tipuri de argumente. Apelul la principii este de obicei mai puțin convingător, dar are un avantaj: poate explica rațiunea din spatele regulilor mai bine decât exemplele concrete.

În celălalt tip de cărți practice, care se ocupă în primul rând de principiile ce fundamentează reguli, propozițiile și argumentele majore vor arăta, desigur, exact ca acelea dintr-o carte teoretică. Propozițiile vor afirma că lucrurile stau într-un anumit fel, iar argumentele vor încerca să întărească acest lucru.

Dar există o diferență între a citi o astfel de carte și a citi o carte pur teoretică. Dat fiind faptul că problemele ultime care trebuie rezolvate sunt practice – probleme de acțiune în domenii de activitate în care oamenii se pot descurca mai bine sau mai rău –, un cititor inteligent al unor cărți despre asemenea „principii practice” va citi întotdeauna printre rânduri. El va încerca să sesizeze regulile, care s-ar putea să nu fie formulate întotdeauna în mod expres, dar care ar putea fi totuși derivate din principii. Apoi, cititorul va merge mai departe. Va încerca să vadă cum anume se aplică aceste reguli în practică.

Dacă nu este citită în acest fel, o carte practică nu e citită ca o carte practică. A eșua în lectura unei cărți practice *în calitatea ei de carte practică* înseamnă a o citi prost. N-o veți înțelege și nici n-o veți putea critica în mod corect. Dacă e adevărat că inteligibilitatea regulilor poate fi găsită în principii, tot așa de adevărat este și că semnificația principiilor practice trebuie căutată în regulile la care conduc, în acțiunile pe care le recomandă.

Asta ne arată ce anume trebuie să facem pentru a înțelege orice tip de carte practică. Ne arată de asemenea criteriile ultime necesare pentru judecata critică. În cazul cărților pur teoretice, criteriul care presupune acceptarea sau respingerea se referă în ultimă instanță la adevărul lucrurilor. Dar adevărul practic este deosebit de cel teoretic. O regulă de comportament este practic adevărată cu două condiții: prima e să funcționeze, a doua – să funcționeze în așa fel încât să vă conducă unde doriți, adică la scopul pe care vi l-ați propus în mod legitim.

Să presupunem că scopul pe care un autor crede că ar trebui să-l urmăriți nu este chiar cel pe care îl considerați potrivit pentru dumneavoastră. Chiar dacă recomandările lui ar fi perfect viabile, în sensul că v-ar conduce la capăt, nu ați fi de acord cu el până la final. Iar judecata pe care ați emite-o despre carte ca fiind adevărată sau falsă din punct de vedere practic ar fi construită în consecință. Dacă nu credeți că lectura inteligentă și atentă merită efortul, această carte are să vă spună prea puține lucruri, oricât de corecte vi s-ar părea regulile pe care le expune.

Vă rugăm să observați ce înseamnă asta. Atunci când judecă o carte teoretică, cititorul trebuie să sesizeze acordul sau discrepanța dintre asumțiile și principiile lui de bază și cele ale autorului. *În cazul cărților practice, totul se va referi la scopuri și la țeluri.* Dacă nu împărtășiți fervoarea lui Marx în

privința justiției sociale, atunci doctrina lui economică și reformele pe care le sugerează probabil că vi se vor părea false din punct de vedere practic sau doar irelevante.

S-ar putea să credeți, cum a făcut-o, de pildă, Edmund Burke, că păstrarea *status quo*-ului este cel mai dezirabil obiectiv; fiind luat în considerare totul, veți crede că acest lucru este mai important decât înlăturarea neajunsurilor capitalismului. În acest caz, veți fi înclinat să credeți că o carte precum *Manifestul Partidului Comunist* este falsă într-un mod flagrant. Judecata principală se va exprima întotdeauna în termeni de scopuri, nu de mijloace. Nu avem interesul de a ne folosi nici măcar de cele mai bune mijloace care duc spre scopuri cu care nu suntem de acord sau de care nu ne pasă.

Rolul persuasiunii

Această scurtă discuție vă va da un indiciu cu privire la cele două mari întrebări pe care trebuie să vi le puneți ori de câte ori citiți o carte practică. Prima întrebare: Care sunt obiectivele autorului? A doua întrebare: Ce modalități de a atinge un scop propune autorul? Este posibil să fie mult mai greu de răspuns la aceste întrebări în cazul unei cărți despre principii decât atunci când vine vorba de o carte despre reguli. Scopurile și mijloacele vor fi probabil și ele mai puțin evidente. Cu toate acestea, faptul de a găsi răspunsuri la ambele întrebări este absolut necesar pentru a înțelege și a critica o carte practică.

Vă amintim de un alt aspect al scrisului practic, semnalat mai devreme. În orice carte practică, există un amestec de oratorie și propagandă. N-am citit niciodată o carte de filosofie politică – oricât de teoretică putea să pară, oricât de „abstracte” ar fi fost principiile sale – care să nu fi încercat să-l convingă pe cititor în privința „cele mai bune forme de guvernământ”. În mod similar, tratatele morale încearcă să-și convingă cititorul cu privire la „viața bună” și să-i furnizeze căi pentru a ajunge la ea. Și noi am încercat continuu să vă convingem să citiți cărțile într-un anumit fel, de dragul înțelegerii sporite pe care ați putea-o obține.

Puteți înțelege astfel de ce autorul de cărți practice trebuie să fie o combinație între orator și propagandist. Cum judecata ultimă a cărților sale se va solda cu *acceptarea de către dumneavoastră a scopului pentru care el furnizează mijloace*, depinde de el să vă câștige de partea lui. Pentru a face asta, trebuie să apeleze la argumente adresate atât rațiunii, cât și inimii. Trebuie să se adreseze emoțiilor dumneavoastră și să vă poată influența voința.

Nu există nimic rău sau periculos în asta. Ține chiar de natura chestiunilor practice ca oamenii să poată fi făcuți să gândească și să se poarte într-un anumit fel. Nicio chestiune practică și nicio acțiune nu se bazează doar pe rațiune. Nu se poate face abstracție de emoții. Nimeni nu construiește judecăți critice serioase și nici nu trece la acțiune fără să fie atins afectiv. Poate că lumea ar deveni un loc mai bun dacă nu s-ar întâmpla așa, dar cu siguranță ar fi un loc diferit. Autorul de cărți practice care nu realizează asta este inefficient. Iar cititorului care nu e conștient de asta riscă să-i fie impuse lucruri la care nici măcar nu se gândește.

Cea mai bună apărare împotriva propagandei de orice fel este ca ea să fie recunoscută ca propagandă. Doar argumentele viciate ascunse și nedetectate sunt cu adevărat periculoase. Ceea ce ajunge la inimă fără a trece prin minte se poate întoarce asupra minții și o poate elimina din ecuație cu totul. Propaganda consumată astfel acționează ca un drog pe care nici nu știți că îl consumați. Efectul este misterios; mai târziu, nu veți ști de ce ați ajuns să gândiți într-un anumit fel.

Persoana care citește o carte practică în mod inteligent, care îi cunoaște termenii, propozițiile și argumentele, va reuși să descopere de fiecare dată elementele propagandistice. Va detecta imediat paragrafele care fac exces de „uzul emoțional al cuvintelor“. Conștientă că e supusă unui exercițiu de persuasiune, va putea cântări viabilitatea argumentelor. Va rezista încercărilor de convingere, deși nu va trebui s-o facă în totalitate. Această rezistență este bună atunci când ne împiedică să fim lipsiți de simț critic sau neatenți. Dar cititorul care ar rămâne imun la orice fel de apel emoțional s-ar putea lipsi fără nicio problemă de lectura unei cărți practice. Mai este ceva de spus aici. Din pricina naturii problemelor practice și a elementului oratoric din orice argumentație, „personalitatea“ autorului este mai importantă în cazul cărților practice decât în cazul celor teoretice. Nu e necesar să știți absolut nimic despre autorul unui tratat de matematică; raționamentele lui sunt fie corecte, fie greșite și nu au nimic de-a face cu ce fel de om este respectivul autor. Dar, pentru a judeca și a înțelege un tratat moral, o lucrare politică sau o discuție economică, ar trebui să știți câte ceva și despre caracterul scriitorului, despre viața și timpurile sale. Atunci când citim *Politica* lui Aristotel, este esențial să știm că societatea grecească a acelor vremuri admitea sclavia. În mod similar, o lumină revelatoare e aruncată asupra *Principelui*, dacă știm câte ceva despre societatea italiană din vremea lui Machiavelli și despre relația acestuia cu familia de Medici. Tot așa se întâmplă și cu *Leviathan*-ul lui Thomas Hobbes după ce aflăm că autorul a trăit în timpul războaielor civile britanice și că a fost speriat în chip aproape patologic de violența și dezordinea socială.

La ce se referă acordul în cazul cărților practice?

Vedeți, desigur, că toate cele patru întrebări care trebuie puse cu privire la orice carte sunt într-o câțva modificate în cazul cărților practice. Să încercăm să detaliez aceste modificări.

Prima întrebare, *Despre ce vorbește această carte?*, nu se schimbă foarte mult. Deoarece o carte practică expune ceva, este necesar ca, în timp ce răspundeți acestei prime întrebări, să realizați o schematizare analitică a cărții.

Da, trebuie întotdeauna să identificați problemele propuse de un autor (regula 4 se referă la asta), iar aici, în cazul cărților practice, acest imperativ devine dominant. Am mai spus că trebuie să faceți distincție între obiectivele autorului. Asta e o altă cale de a spune că trebuie să vedeți cum anume încearcă el să rezolve problemele. Trebuie să știți ce a intenționat să facă – pentru că, în cazul unei cărți practice, a ști ce vrea să facă autorul înseamnă a ști și ce vrea să facem noi. Iar acest lucru este de o importanță considerabilă.

Nici a doua întrebare nu se modifică prea mult. Pentru a răspunde chestiunii privitoare la semnificația sau conținutul cărții, va trebui să descoperiți termenii, propozițiile și argumentele autorului. Dar, încă o dată, acesta este ultimul aspect al sarcinii de îndeplinit (sarcină acoperită de regula 8) și pare a fi și cel mai important. Regula 8, după cum vă amintiți, cere să numiți problemele care nu au fost rezolvate de autor. Forma acestei reguli adaptată la cărțile practice a fost deja elaborată. Trebuie să descoperiți și să înțelegeți mijloacele pe care autorul le propune pentru a obține ceea ce vrea. Cu alte cuvinte, dacă regula 4 adaptată la cărți practice este **AFLAȚI CE ANUME DOREȘTE AUTORUL SĂ FACEȚI**, atunci regula 8 adaptată într-o manieră similară este **AFLAȚI CUM ANUME PROPUNE AUTORUL SĂ FACEȚI ASTA**.

A treia întrebare, *Este adevărată cartea?*, se modifică într-o măsură mai mare decât celelalte. În cazul unei cărți teoretice, cititorul răspunde la întrebare după ce a comparat descrierile și explicațiile autorului în privința a ceea ce se petrece în lume cu propria sa cunoaștere a subiectului. Dacă ele concordă cu experiența proprie, atunci cititorul trebuie să fie de acord că sunt veridice, măcar parțial. În cazul unei cărți practice, deși există o oarecare asemănare între carte și realitate, întrebarea principală se concentrează asupra problemei dacă obiectivele autorului – ceea ce înseamnă scopurile pe care le urmărește, laolaltă cu mijloacele pe care le propune pentru atingerea scopurilor – sunt în acord cu concepția cititorului despre ce trebuie căutat și despre mijloacele care sunt propice căutării.

A patra întrebare, *Ce profit obținem din citirea cărții?*, este cel mai profund schimbată. Dacă, după ce ați citit o carte teoretică, perspectiva dumneavoastră asupra subiectelor tratate s-a modificat, atunci veți fi nevoit să faceți niște ajustări în viziunea dumneavoastră generală despre lume. (În caz că asemenea ajustări nu sunt necesare, atunci probabil că nu ați învățat mare lucru, dacă ați învățat ceva, din acea carte.) Dar ajustările nu trebuie să fie neapărat dramatice și nici să implice vreo activitate din partea dumneavoastră.

Prin contrast, a fi de acord cu o carte practică implică necesitatea unei activități din partea dumneavoastră. Dacă sunteți lămurit de autor că scopurile pe care le urmărește el merită efortul și dacă sunteți convins că mijloacele pe care le recomandă sunt potrivite pentru a atinge aceste scopuri, atunci e greu să nu acționați în modul pe care îl recomandă el.

Recunoaștem, desigur, că acest lucru nu se întâmplă întotdeauna. Și când nu se întâmplă? În această situație, în ciuda acordului evident cu scopurile și mijloacele autorului, cititorul nu este de fapt de acord cu acestea. Dacă ar fi, nu ar avea cum să eșueze în acțiune.

Să exemplificăm. Dacă, după ce ați citit partea a doua a acestei cărți, 1) ați fost de acord că ea merită citită analitic și 2) ați găsit regulile de lectură utile pentru asta, atunci probabil că ați început să citiți în maniera pe care am descris-o. Dacă nu ați reușit, asta nu s-a întâmplat pentru că ați fi fost leneș sau obosit. S-a întâmplat pentru că de fapt nu ați reușit nici 1, nici 2.

Există și o excepție aparentă. Să presupunem, de exemplu, că parcurgeți un articol despre felul cum se face un sufleu de ciocolată. Vă place sufleul și sunteți de acord cu autorul că scopul urmărit este bun. De asemenea, acceptați mijloacele propuse de autor pentru a obține rezultatul final – rețeta sa. Dar se întâmplă să fiți bărbat și să nu gătiți, așa că nu veți face un sufleu. Este astfel invalidată experiența dumneavoastră?

Nu, nu este, dar în acest fel se indică o diferență importantă între tipurile de cărți practice care ar trebui pomenite. În privința scopurilor propuse de autorii unor astfel de opere, acestea sunt uneori generale sau universale – aplicabile tuturor ființelor umane –, iar alteori se aplică doar unui număr limitat de ființe umane. Dacă scopul este universal – așa cum se întâmplă, de exemplu, cu această carte, care susține că toate persoanele ar trebui să citească mai bine, nu doar unele –, atunci implicațiile discutate în secțiunea de față se aplică oricărui cititor; dacă scopul este selectiv și se aplică doar unei anumite clase de ființe umane, atunci cititorul trebuie să decidă dacă aparține sau nu acelei clase. În caz că aparține, tot ce s-a discutat aici îl privește și cititorul este mai mult sau mai puțin obligat să se poarte în felurile indicate de autor. Dacă n-o face, probabil că nu a fost obligat într-o măsură prea mare. Am spus

„probabil“, întrucât cititorul se poate amăgi pe sine sau își poate înțelege greșit motivele atunci când decide că nu aparține clasei pentru care scopurile ar fi relevante. În cazul celui care citește articolul despre sufleul de ciocolată, probabil, prin inactivitatea sa, exprimă părerea că, deși sufleul este delicios, nu el, ci altcineva – soția sa, de exemplu – ar trebui să-l prepare. Și, în multe cazuri, admitem faptul că un scop este dezirabil, iar mijloacele folosite sunt fezabile, dar, într-un fel sau altul, ne exprimăm reținerea de a acționa. S-o facă altcineva, vom spune mai mult sau mai puțin explicit.

Desigur, aceasta nu este atât o problemă de lectură, cât una psihologică. Dar aspectul psihologic influențează direct felul cum citim efectiv o carte practică. Iată motivul pentru care am discutat această chestiune aici. .

CUM SĂ CITIM LITERATURĂ IMAGINATIVĂ

Până acum, această carte s-a ocupat de aproximativ jumătate dintre lecturile pe care le fac oamenii. Chiar și așa, estimarea este prea largă. Probabil că, în cea mai mare parte a sa, timpul de lectură al oricărei persoane este folosit pentru a citi ziare, reviste și materiale legate de slujbă. Iar în ceea ce privește cărțile, cei mai mulți dintre noi citesc mai multă ficțiune decât nonficțiune. Apoi, dintre cărțile de nonficțiune, cele mai citite sunt acelea care, la fel ca ziarele și revistele, abordează în manieră jurnalistică subiecte de interes larg.

Nu v-am dus de nas în ceea ce privește regulile stabilite în capitolele anterioare. Înainte de a le discuta în detaliu, v-am explicat că va trebui să ne limităm la a citi cărți nonficționale. Dacă am fi expus *simultan* și regulile pentru citirea literaturii imaginative, am fi creat confuzie. Dar acum nu le mai putem ignora.

Înainte de a ne apuca de treabă, am vrea să atragem atenția asupra unui paradox straniu. Problema de a ști cum trebuie citită literatura imaginativă este de departe mai dificilă decât aceea de a ști cum trebuie citită literatura expozitivă. Totuși, această abilitate este mai răspândită decât arta de a citi știință sau filosofie, politică, economie sau istorie. Cum de se poate așa ceva?

S-ar putea întâmpla așa ceva pentru că oamenii se înșală în privința capacității lor de a citi cărți într-o manieră inteligentă. Din experiența pe care o avem ca profesori, vă putem spune cât de scumpi la vorbă devin oamenii

atunci când îi întrebi ce le-a plăcut la o carte. Faptul că le-a plăcut li se pare evident, dar nu sunt capabili să explice de unde provine această plăcere sau să spună ce anume din carte le-a provocat-o. Asta ar putea însemna că oamenii pot fi buni cititori de ficțiune, fără a fi buni critici. Bănuim că aceasta este, în cel mai bun caz, o jumătate de adevăr. O lectură critică de orice tip depinde de gradul de înțelegere a oricărei persoane. Persoanele care nu pot spune de ce le place o carte probabil că nu au reușit să treacă dincolo de cele mai evidente aspecte ale ei. Oricum, mai există și alte lucruri paradoxale. Literatura imaginativă produce mai degrabă plăcere decât instruiște. Este mult mai ușor să produci plăcere decât să instruiști, dar e foarte greu să afli de ce unii simt plăcere. Frumusețea este mai greu de analizat decât adevărul.

Pentru a detalia această afirmație, ar fi nevoie de o analiză estetică mai amănunțită. Nu ne putem apuca de asta acum. Vă putem totuși da niște sfaturi privitoare la felul cum trebuie citită literatura imaginativă. Vom proceda inițial negativ, arătând cum *nu* trebuie făcut acest lucru, înainte de a formula niște reguli constructive. Apoi, vom recurge la analogie, traducând pe scurt regulile pentru cititul de nonficțiune în echivalentul lor pentru lectura ficțională. În final, în capitolul următor, ne vom apuca să examinăm problemele legate de lectura diferitelor tipuri de literatură imaginativă – și anume romane, piese de teatru și poeme.

Cum să nu citim literatură imaginativă

Înainte de a trece la expunerea despre ce *nu* trebuie făcut, trebuie să determinăm micile diferențe care există între literatura ficțională și cea expozitivă. Aceste diferențe vor explica de ce nu putem citi un roman ca și cum ar fi o operă filosofică sau o poezie ca și cum ar fi o demonstrație matematică.

Cea mai evidentă diferență, menționată deja, se leagă de scopurile celor două tipuri de scriituri. Cărțile teoretice *expun cunoștințe* – cu privire la experiențe pe care cititorul le-a avut sau le-ar fi putut avea. Literatura imaginativă încearcă să *relateze experiența însăși* – una pe care cititorul o poate avea sau o poate împărtăși doar prin lectură –, iar dacă reușește acest lucru, atunci cititorul va avea ceva de care să se bucure. Din pricina scopurilor diferite pe care le au, cele două tipuri de scriitură apelează la intelect și la imaginație în mod diferit.

Experimentăm lucrurile prin intermediul simțurilor și imaginației. Dar, pentru a *ști* ceva, trebuie să ne folosim de puterile rațiunii și ale minții, care

sunt de natură intelectuală. Asta nu înseamnă că putem gândi fără a ne folosi imaginația sau că experiența senzorială este lipsită în totalitate de aportul rațional sau introspectiv. Diferența e una de accent. Ficțiunea se adresează în primul rând imaginației. Acesta este unul dintre motivele pentru care o numim imaginativă, în contrast cu textele științifice sau filosofice.

Această caracteristică a literaturii imaginative duce la, probabil, cel mai important sfat pe care îl putem da în privința a ceea ce nu trebuie făcut. *Nu încercați să rezistați efectului unei opere imaginative!*

Am discutat pe larg importanța lecturii active. Următorul lucru e adevărat în ceea ce privește orice carte, dar este adevărat în feluri diferite în cărțile expositive comparativ cu cele de poezie. Cititorul primei categorii ar trebui să fie ca o pasăre de noapte, mereu treaz, mereu pregătit să intervină. Genul de activitate care se pretează lecturării poeziei sau ficțiunii nu e același. Este mai degrabă un soi de acțiune pasivă, dacă ni se permite expresia, sau, mai bine zis, o pasiune activă. Atunci când citim o poveste, trebuie să ne purtăm în așa fel încât să o lăsăm să acționeze asupra noastră. Trebuie să-i permitem să ne miște, trebuie să-i permitem să facă orice ar avea de făcut cu noi. Trebuie să ne deschidem în fața operei.

Datorăm mult literaturii teoretice – filosofia, știința, matematica –, care a conturat lumea reală în care trăim. Dar n-am putea trăi în această lume dacă nu am reuși, din când în când, să ieșim din ea. Nu vrem să sugerăm că literatura imaginativă este întotdeauna sau în mod esențial evazionistă. În sensul cel mai comun, în termenul „a evada“ există ceva demn de milă. Dacă tot e să evadăm din realitate, evadarea ar trebui să se facă într-o dimensiune mai largă, mai profundă. Aceasta este realitatea noastră interioară, viziunea noastră despre lume. Descoperirea acestei realități ne face fericiți; o asemenea experiență este extrem de dătătoare de satisfacții pentru o parte din ființa noastră pe care nu o accesăm în mod obișnuit. În orice caz, regulile de lectură ale unei opere literare ar trebui să urmărească exact acest tip de experiență profundă. Aceste reguli ar trebui să elimine tot ceea ce ne împiedică să trăim sentimente profunde.

Diferența fundamentală dintre lucrările expositive și cele literare duce la o altă diferență. Din pricina scopurilor profund diferite, cele două tipuri de scriitură utilizează limba în mod diferit. Scriitorul imaginativ încearcă să maximizeze ambiguitatea naturală a cuvintelor pentru a extrage toată puterea și bogăția existente în stare latentă în multitudinea lor de sensuri. El folosește metaforele ca unități de bază ale construcției sale, tot așa cum scriitorul expositiv folosește cuvintele în mod univoc.

Ceea ce a spus Dante despre *Divina Comedie* – și anume că trebuie citită ca și cum ar avea mai multe interpretări diferite, deși înrudite – se aplică în

general poeziei și operelor de ficțiune. Logica scriiturii expositive tinde către idealul lipsei de ambiguitate și al caracterului explicit. Nimic nu ar trebui să poată fi citit printre rânduri. Tot ceea ce este relevant și poate fi formulat într-un enunț ar trebui să fie exprimat cât mai clar cu putință. Prin contrast, literatura imaginativă se bazează deopotrivă pe ceea ce este spus explicit și pe ceea ce e spus implicit. Multiplicarea metaforelor aproape că aduce mai mult conținut implicit decât acela prezent explicit în cuvinte. Poemul sau povestea spun întotdeauna lucruri care nu sunt și nici nu pot fi spuse prin cuvinte.

Plecând de aici, obținem o altă sugestie negativă.

Nu căutați termeni, argumente sau propoziții într-o operă imaginativă. Acestea sunt elemente logice și nu poetice. „În poezie și în teatru“, a observat cândva poetul Mark van Doren, „enunțurile formează unul dintre mediile cele mai obscure.“ Ceea ce „spune“ un anumit poem nu poate fi găsit în niciunul dintre rândurile care îl alcătuiesc. Iar întregul, care cuprinde toate cuvintele, ca și relațiile dintre ele, conține ceva ce nu poate fi regăsit în țesătura propozițiilor. (Totuși, literatura imaginativă înglobează elemente care sunt analoage termenilor, propozițiilor și argumentelor și le vom discuta în cele ce urmează).

Desigur, putem învăța din literatura imaginativă, din poeme și povestiri și, probabil, în special din piesele de teatru – dar nu în același fel în care învățăm din lecturile științifice sau filosofice. Învățăm din experiență – din experiența noastră cotidiană. Tot așa, putem învăța din substitutul de experiență pe care îl produce în imaginația noastră lectura ficțiunii. În acest sens, poemele și povestirile instruiesc în aceeași măsură în care produc plăcere. Dar sensul în care învățăm din cărțile de știință sau filosofie este diferit. Lucrările expositive nu ne pot furniza experiența pe care ne-o dau romanele. Cele dintâi comentează aceste experiențe ca și cum le-am fi parcurs sau le-am putea parcurge. De aceea, afirmația că menirea principală a lucrărilor expositive este aceea de a produce învățare în mod direct, pe când cărțile de ficțiune fac asta doar în mod secundar, creând experiențe din care putem învăța, este adevărată. Pentru a învăța din astfel de cărți, trebuie să gândim cu capul nostru în privința experiențelor avute; pentru a-i înțelege pe oamenii de știință sau pe filosofi, trebuie să înțelegem felul în care au gândit ei.

În cele din urmă, o ultimă regulă negativă. *Nu criticați opera de ficțiune plecând de la aceleași standarde de veridicitate și consistență ca ale comunicării sau cunoașterii.* Adevărul unei povești bune este verosimilitatea, probabilitatea sau plauzibilitatea ei. O poveste trebuie să fie credibilă, dar nu trebuie să descrie faptele de viață sau sociale într-o manieră verificabilă prin experiment sau cercetare. Cu secole în urmă, Aristotel remarca faptul că

„standardele de corectitudine nu sunt aceleași în poezie ca în politică“ sau, din același motiv, în fizică ori în psihologie. Micile detalii incorecte de anatomie sau erorile istorice ori geografice ar trebui criticate numai în măsura în care cartea în care apar este un tratat asupra acelor subiecte. Dar micile inexactități nu produc vreun neajuns poveștii, dacă autorul știe să le învâluie într-o aură de credibilitate. Atunci când citim despre adevăr, într-un anumit sens ceea ce căutăm este chiar adevărul și avem dreptul să ne plângem dacă nu îl obținem. Atunci când citim un roman, ne dorim adevărul doar în sensul că lucrurile prezentate acolo s-ar fi putut întâmpla în universul pe care autorul l-a creat și l-a recreat în interiorul nostru.

Ce facem cu o lucrare filosofică după ce am citit-o și am înțeles-o? O testăm – raportând-o la acea experiență comună care a generat-o de la bun început și care nu are altă rațiune de a fi. Ne întrebăm dacă afirmațiile de acolo sunt adevărate. Am simțit așa ceva? Am gândit cumva la fel fără să ne fi dat seama? Ni se par acum clare lucrurile, deși nu ni se păreau așa înainte? Oricât ar fi de complicată teoria sau explicația autorului, tot este mai simplă decât ideile haotice și disparate pe care le aveam înainte asupra subiectului? Dacă putem răspunde afirmativ la cele mai multe dintre aceste întrebări, înseamnă că există deja punți de înțelegere între autor și noi. Atunci când înțelegem o carte și nu ne aflăm în dezacord cu conținutul ei, trebuie să spunem: „Pentru noi, lucrurile citite sunt acum evidente. Am testat teoria propusă și am găsit-o corectă“.

Lucrurile nu stau la fel și cu poezia. Nu putem testa *Othello* și nu putem compara ce se întâmplă acolo cu experiența noastră decât dacă suntem noi înșine mauri și suntem căsătoriți cu o domniță venețiană, pe care o suspectăm de trădare. Însă, chiar și dacă ar fi așa, *Othello* nu este un maur oarecare și nici Desdemona o venețiană oarecare. Iar cele mai multe cupluri de acest fel ar fi avut probabil norocul să nu cunoască un Iago. De fapt, acest noroc nu l-ar fi putut avea decât un singur om. Atât figura lui *Othello*, cât și piesa *Othello* sunt unice.

Reguli generale pentru citirea literaturii imaginative

Pentru a face cât mai utile restricțiile discutate anterior, ele trebuie completate cu câteva sugestii pozitive. Aceste sugestii pot fi extrase prin analogie din regulile pentru lecturile expositive.

După cum am văzut, există trei grupuri de asemenea reguli. Primul grup se referă la descoperirea unității și a relației dintre părți și întreg; al doilea grup face referire la regulile de identificare și interpretare a termenilor, propozițiilor și argumentelor care apar în carte; iar cel de-al treilea grup conține reguli pentru criticarea teoriilor autorului, în așa fel încât acestea să ne permită să ajungem la un acord sau la un dezacord cu el. Numim aceste grupuri structural, interpretativ și critic. În mod analog, putem descoperi seturi de reguli care să ne ajute la citirea poemelor, romanelor sau pieselor de teatru.

Putem traduce primul set de reguli, cele structurale, în forme ficționale analoage, după cum urmează:

1) O operă literară trebuie clasificată și introdusă în categoria care îi este proprie. O poezie spune ce are de spus sub forma unei experiențe emoționale individuale, pe când romanele sau piesele de teatru au intrigi mult mai complicate, implicând personaje numeroase, plus interacțiunile lor și emoțiile pe care le încearcă ele în timpul desfășurării acțiunii. Mai mult, toată lumea știe că o piesă de teatru diferă de un roman prin aceea că narează desfășurarea evenimentelor doar prin mijloacele limbajului și ale acțiunii. (Există câteva excepții interesante, pe care le vom discuta mai încolo.) Dramaturgul nu poate vorbi niciodată în numele lui, dar romancierul poate și chiar o face pe parcursul acțiunii romanului. Toate aceste diferențe care intervin în maniera de a scrie au corespondent în diferențele ce privesc receptivitatea cititorului. De aceea, ar trebui să puteți recunoaște fără probleme tipul de literatură pe care o citiți.

2) Trebuie să sesizați unitatea operei. Faptul că ați reușit să faceți asta sau ba poate fi testat prin încercarea de a formula tema centrală a cărții într-o propoziție sau două. Unitatea unei opere expozitive este dată în cele din urmă de problema principală pe care încearcă să o rezolve. De aceea, formularea temei centrale se poate face identificând această problemă și propozițiile care încearcă să îi răspundă. Unitatea într-o operă ficțională este și ea legată de problema pe care și-a pus-o autorul, dar am văzut că problema este aceea de a da glas unei experiențe concrete, motiv pentru care unitatea unei opere de ficțiune *trebuie căutată mereu în intriga sa*. Nu puteți spune că ați surprins povestea până când nu puteți formula intriga într-un mic rezumat – nu într-o propoziție sau într-o argumentație. Acolo se află unitatea sa. Vă rog să remarcați că nu există o contradicție reală între ceea ce am spus despre unitatea intrigii și unicitatea limbajului ficțional. Chiar și poezia are o „intrigă“, în sensul în care folosim termenul aici. Dar intriga nu este experiența concretă recreată în cititor de către operă, fie ea poem, nuvelă sau piesă de teatru. Este doar cadrul sau poate doar ocazia de a fi desfășurată intriga. Ea reprezintă unitatea operei,

care se află în experiența însăși, așa cum suma logică a sensurilor reprezintă, în cazul unei opere expozitive, argumentația proprie întregului.

3) Se impune nu numai ca întregul să fie redus la cea mai simplă formă, ci și ca dumneavoastră să descoperiți cum este alcătuit întregul din părțile sale. Părțile unei lucrări expozitive sunt legate de părțile întregii probleme, soluțiile parțiale contribuind la soluția finală. Părțile ficțiunii sunt reprezentate mai degrabă de diferiți pași pe care autorul îi urmează în construirea intrigii: detaliile personajelor și acțiunea. Felul în care sunt ordonate părțile poate diferi în două feluri. În știință și în filosofie, părțile trebuie ordonate logic. Într-o povestire, ele trebuie integrate cumva într-o schemă temporală – o progresie care să meargă de la origine către final.

Ca să cunoașteți structura unei povești, trebuie să știți unde începe aceasta din urmă – și ea nu începe întotdeauna de pe prima pagină, în mod evident –, încotro se îndreaptă și unde anume se sfârșește. Trebuie să cunoașteți diferitele puncte de turnură a acțiunii, să sesizați apogeul și să vedeți ce se întâmplă după. (Prin „după“ nu înțelegem ce se întâmplă după ce se termină povestirea. Nimeni nu poate ști asta. Ne referim doar la ceea ce se întâmplă în interiorul narațiunii după punctul culminant.)

Din cele discutate, decurg câteva concluzii importante. Părțile sau subsecțiunile unei cărți expozitive vor fi probabil mult mai ușor de citit individual decât segmentele unei lucrări de ficțiune. Euclid și-a publicat *Elementele* în treisprezece părți – sau „cărți“, cum le-a numit el – și primele pot fi citite fiecare pentru ea însăși. Într-o măsură mai mare sau mai mică, așa se întâmplă cu orice carte expozitivă bine structurată. Secțiunile sau capitolele, luate separat sau în subgrupuri, pot fi înțelese. Dar capitolele unui roman, actele unei piese de teatru sau versurile unui poem devin relativ lipsite de sens atunci când sunt desprinse din întreg.

În al doilea rând, care sunt regulile interpretative necesare pentru a citi ficțiune? Considerațiile noastre anterioare cu privire la diferența dintre uzul logic și cel poetic al limbii ne pregătesc pentru a realiza o traducere a regulilor privitoare la găsirea termenilor, a propozițiilor și argumentelor. Știm că nu le putem folosi ca atare, dar va trebui să le utilizăm în mod analog.

1) Elementele unei ficțiuni sunt episoadele și întâmplările din ea, personajele și gândurile, cuvintele, sentimentele și consecințele lor. Fiecare dintre aceste componente reprezintă un element de sine stătător în lumea pe care o creează autorul. Manipulând elementele, autorul își spune povestea. Ele sunt ca termenii în discursul logic. Asemănător felului în care trebuie să asimilați termenii unui autor de opere expozitive, în cazul operelor de ficțiune trebuie să vă familiarizați cu momentele acțiunii și cu însușirile personajelor. Nu

puteți spune că știți o poveste până nu îi cunoașteți personajele, până nu i-ați urmărit firul narativ.

2) Termenii sunt uniți în propoziții. Elementele unei ficțiuni sunt conectate la tabloul de ansamblu sau la fundalul narativ pe care evoluează. După cum am văzut, scriitorul imaginativ creează o lume în care „personajele se mișcă, trăiesc și își au făptura“. Prin urmare, analogul ficțional al regulii care ne îndeamnă să identificăm propozițiile autorului poate fi formulat astfel: simțiți-vă ca acasă în această lume imaginară; priviți-o ca și cum ați fi un observator din interior; deveniți un personaj al ei, dispus să vă împrieteniți cu alte personaje și gata să luați parte la trăirile lor prin empatie, așa cum ați face în cazul unui prieten. Dacă veți proceda așa, elementele ficțiunii vor înceta să mai semene cu niște piese de șah mutate-n mod mecanic pe o tablă. Va trebui să găsiți legăturile care le dau viață.

3) Dacă într-o carte expozitivă există o anumită mișcare, atunci aceasta este mișcarea argumentației, translația logică de la dovezi și temeuri la concluziile pe care acestea le susțin. În cazul unor asemenea cărți, este necesar să urmărim argumentația. De aceea, după ce ați descoperit termenii și propozițiile, vi se cere să analizați modul de raționare. Există un ultim pas analog în lecturarea interpretativă a ficțiunii. V-ați obișnuit cu personajele. Le-ați însoțit în lumea imaginară în care trăiesc, v-ați supus legilor societății lor, ați respirat aerul lumii lor, le-ați mâncat mâncarea, ați călătorit pe șoselele lor. Acum, trebuie să însoțiți aceste personaje pe drumul aventurii lor. Scena sau fundalul, statutul social, este (ca și propoziția) un tip de conexiune *statică* între evenimente. Desfășurarea intrigii (la fel cum se întâmplă cu argumentația sau cu raționamentul) este o legătură *dinamică*. Aristotel spunea că intriga e sufletul unei povești. Este ceea ce îi dă viață. Pentru a citi o poveste cum trebuie, se impune să țineti degetul pe artera ei narativă, să-i simțiți pulsul.

Înainte de a părăsi aceste echivalențe pentru regulile de interpretare, trebuie să vă atenționăm să nu cercetați prea îndeaproape analogia făcută. O analogie de acest fel este ca o metaforă, care se va dezintegra dacă o veți presa prea puternic. Cei trei pași pe care i-am sugerat subliniază calea pe care cineva devine tot mai conștient de dezvoltarea artistică din mintea unui autor de ficțiune. Departe de a vă strica bucuria de a citi o piesă sau un roman, acești pași ar trebui să vă sporească plăcerea, ajutându-vă să cunoașteți sursele desfătării dumneavoastră. Veți ști nu doar ce vă place, ci și *de ce* vă place acel ceva.

Încă o precauție: regulile care urmează se aplică în principal romanelor și pieselor de teatru. În măsura în care poemele au o linie narativă, li se aplică și lor. De fapt, sunt valabile și pentru poemele nenarative. Un poem este reprezentarea unei experiențe concrete: la fel ca o poveste lungă, și poemul

încearcă să recreeze în cititor această experiență. Chiar și în cel mai scurt poem, există o introducere, un cuprins și o încheiere, așa cum în fiecare secvență temporală există o desfășurare, oricât de scurtă și de efemeră ar fi ea.

Și, cu toate că lista personajelor dintr-un poem poate fi foarte scurtă, întotdeauna va exista cel puțin un personaj: poemul.

În al treilea și ultimul rând, care sunt regulile critice pentru lectura operelor de ficțiune? Poate vă mai amintiți că, în cazul operelor expositive, am făcut deosebirea între regulile generale ale criticii și anumite remarci de natură punctuală. În ceea ce privește maximele generale, analogia poate fi creată printr-o tranziție simplă. În cazul operelor expositive, regula era să nu criticați o carte – adică să nu spuneți că sunteți de acord cu ea sau nu – până când nu ați înțeles-o. În acest caz, regula este: *Nu criticați o operă de ficțiune până când nu ați gustat pe deplin experiența pe care autorul a încercat s-o imagineze pentru dumneavoastră.*

Există un corolar important al acestei reguli. Cititorul bun nu pune la îndoială lumea pe care autorul încearcă să o creeze – să o recreeze – pentru el. „Trebuie să-i lăsăm autorului ideea, subiectul, acel *donne* al lui“, spunea Henry James în a sa *Artă a ficțiunii*; „Să ne limităm la a critica numai ceea ce face un autor cu ele.“ Asta înseamnă, de exemplu, să luăm notă de faptul că un anumit autor își plasează acțiunea în Paris și nu să obiectăm că nu a plasat-o în Minneapolis; dar avem dreptul să criticăm ceea ce face cu parizienii sau cu orașul însuși.

Cu alte cuvinte, nu putem fi în acord sau în dezacord cu o operă de ficțiune. Aceasta fie ne place, fie nu ne place. În cazul lucrărilor teoretice expositive, judecata critică vizează în primul rând *adevărul* pe care-l conțin, pe când în cazul artelor frumoase, așa cum le spune și numele, ne preocupăm în primul rând de *frumusețe*. Frumusețea unei opere de artă este legată de plăcerea pe care ne-o produce ea atunci când o cunoaștem bine.

Să reformulăm deci maximele în aceeași manieră. Înainte de a spune că vă place sau că vă displace un anumit lucru, trebuie să fiți sigur că ați făcut tot ce v-a stat în putință pentru a aprecia opera. Prin apreciere înțelegem să încercăm să dobândim experiența pe care autorul s-a străduit s-o producă lucrând asupra emoțiilor și imaginației dumneavoastră. Este motivul pentru care nu puteți *aprecia* un roman citindu-l pasiv (așa cum am remarcat, trebuie să-l citiți cu pasiune), în orice caz nu mai mult decât puteți *înțelege* o lucrare filosofică citind-o în mod similar. Pentru a gusta o operă literară, dar și pentru a o înțelege, trebuie să citiți în mod activ, iar asta înseamnă să faceți toți pașii pe care-i presupune lectura analitică, așa cum i-am descris pe scurt mai înainte. Abia după ce ați citit o carte până la capăt în felul acesta, sunteți

liber s-o judecați critic. Prima judecată pe care o veți face va fi desigur una de gust. Nu veți spune doar că vă place sau vă displace cartea, veți spune și *de ce*. Motivele pe care le veți livra vor avea desigur o oarecare relevanță în privința cărții, dar ele vor vorbi în primul rând despre dumneavoastră – despre preferințele și prejudecățile dumneavoastră – și abia apoi despre carte. De aceea, pentru a duce la bun sfârșit analiza critică, va trebui să vă obiectivați observațiile privitoare la carte, arătând ce elemente au generat aceste observații. Va trebui să treceți de la a spune ce vă place sau vă displace și de ce, la a spune ce este bine sau rău în ceea ce privește *cartea* și de ce.

Cu cât veți reuși să identificați mai clar cauzele care v-au provocat plăcere la citirea prozei sau a poeziei, cu atât vă veți afla mai aproape de înțelegerea virtuților literare ale operei în sine. Astfel, veți dezvolta gradual un anumit standard critic. Și veți descoperi cel mai probabil o comunitate largă care să vă împărtășească opiniile critice. Ați putea chiar descoperi, așa cum credem noi că se întâmplă, că bunul-gust în literatură poate fi deprins de oricine a învățat să citească.

SUGESTII PENTRU A CITI PROZĂ, PIESE DE TEATRU ȘI POEME

Regulile paralele pentru citirea literaturii care au fost discutate în capitolul anterior erau reguli generale, care se aplicau oricărui tip de literatură imaginativă – romane și nuvele; versuri (incluzând aici poemele epice); piese de teatru (fie că era vorba de comedii, tragedii sau de ceva la mijloc între ele); poeme lirice, indiferent de lungime sau complexitate.

Fiind generale, aceste reguli trebuie să poată fi aplicate cumva la toate tipurile de literatură. În acest capitol, am vrea să vă arătăm despre ce adaptări este vorba. Vom avea câte ceva de spus despre lectura povestirilor, a pieselor de teatru și poemelor lirice; de asemenea, vom include aici observații cu privire la problemele speciale pe care le ridică lectura poemelor epice sau a tragediilor grecești. Însă, înainte de a trece la aceste chestiuni, am vrea să facem câteva remarci privitoare la ultima dintre cele patru întrebări pe care un cititor activ și pretențios trebuie să le adreseze oricărei cărți de ficțiune. Vă amintiți că primele trei întrebări erau următoarele: 1. *Despre ce anume vorbește cartea ca întreg?* 2. *Ce anume se spune în detaliu și cum?* 3. *Este cartea adevărată în parte sau în totalitate?* Aplicarea acestor trei întrebări la operele ficționale a fost discutată deja. La prima întrebare puteți considera că ați răspuns atunci când deveniți capabil să descrieți unitatea intrigii unei povestiri, unei piese de teatru sau unui poem – „intriga“ trebuind înțeleasă suficient de larg încât să includă momentul de tensiune maximă și dintr-un

poem, și dintr-o poveste. La a doua întrebare răspundeți atunci când deveniți capabil să sesizați rolurile pe care le joacă diferitele personaje și să reformulați, cu propriile cuvinte, situațiile-cheie prin care au trecut aceste personaje. La a treia întrebare răspundeți, de asemenea, atunci când reușiți să emiteți o judecată critică privitoare la adevărul operei. Conține ea o poveste plauzibilă? Vă satisface inima și mintea? Gustați frumusețea ei? În fiecare dintre aceste cazuri, puteți spune de ce?

A patra întrebare este *Ce profit obținem în urma lecturii?* În cazul cărților teoretice expositive, răspunsul la această întrebare presupune o anumită acțiune din partea dumneavoastră. „Acțiune” în acest caz nu înseamnă a face ceva. Am sugerat deja că acest tip de acțiune reprezintă o obligație pentru cititor atunci când el e de acord cu o lucrare practică – ceea ce înseamnă că se pune de acord cu scopurile propuse – și acceptă drept viabile mijloacele prin care autorul spune că le poate atinge. În acest sens, acțiunea nu e obligatorie dacă lucrarea expozitivă este teoretică. Acolo, acțiunea mentală e suficientă. Dar, dacă sunteți convinși că o astfel de carte este adevărată, total sau parțial, atunci trebuie să fiți de acord cu concluziile ei, iar dacă ele implică o anumită reconsiderare a opiniilor privitoare la subiect, vă veți vedea nevoit, într-o măsură mai mare sau mai mică, să le reconsiderați.

Este important să realizăm că, în cazul unei opere de ficțiune, această a patra și ultimă întrebare trebuie pusă altfel. Într-o anumită privință, întrebarea este relevantă pentru lectura povestirilor și a poemelor. Vorbind foarte strict, cititorul nu trebuie să realizeze vreo acțiune atunci când citește un roman, o piesă de teatru sau o poezie așa cum trebuie – adică analitic. Ați renunțat la toate datoriile dumneavoastră de cititor atunci când ați aplicat regulile paralele ale lecturii analitice la astfel de opere și ați răspuns primelor trei întrebări.

Am spus „vorbind foarte strict” pentru că e clar că operele de ficțiune i-au făcut adeseori pe cititori să se poarte într-un anumit fel. Uneori, o povestire este o cale mai bună de a expune un anumit lucru – fie că vorbim de o chestiune politică, de una economică sau de una morală – decât o lucrare teoretică expozitivă. Cărțile lui George Orwell *Ferma animalelor*⁴⁶ și *1984*⁴⁷ sunt, ambele, critici ale totalitarismului. *Minunata lume nouă*⁴⁸ a lui Aldous Huxley e o diatribă elocventă la adresa tiraniei progresului tehnologic. *Primul cerc*⁴⁹ al lui Aleksandr Soljenișin ne spune mai multe despre cruzimea îngro-

⁴⁶ George Orwell, *Ferma animalelor*, Polirom, Iași, 2002

⁴⁷ George Orwell, *O mie nouă sute optzeci și patru*, Polirom, Iași, 2002

⁴⁸ Aldous Huxley, *Minunata lume nouă. Reîntoarcere în minunata lume nouă*, Polirom, Iași, 2003

⁴⁹ Aleksandr Soljenișin, *Primul cerc*, Univers, București, 2002

zitoare și inumanitatea birocrăției sovietice decât ar fi putut-o face o sută de studii și de rapoarte. Asemenea opere au fost interzise și cenzurate adeseori în istoria umanității, iar motivul pentru care s-a întâmplat asta e clar. După cum a remarcat cândva E.B. White, „un despot nu se teme de scriitorii elocvenți care predică libertatea, el se teme de un poet beat care ar putea face o glumă ce va prinde“.

Oricum, asemenea consecințe practice ale lecturii povestirilor și poemelor nu țin de substanța chestiunii. Scrierile ficționale pot duce la acțiune, dar *nu este obligatoriu* să o facă. Ele țin de domeniul artelor frumoase.

O operă de artă este „fină“ nu pentru că este rafinată sau finisată, ci pentru că ea însăși e un produs final (în latină, „fînis“ înseamnă „final“). Nu urmărește ceva dincolo de ea însăși. Ea este, precum a spus Emerson vorbind despre frumusețe, singurul motiv pentru care există.

Așadar, atunci când vine vorba de aplicarea acestei ultime întrebări la opera de ficțiune, ar trebui s-o faceți cu precauție. Dacă vă simțiți îndemnat să ieșiți și să faceți ceva legat de cartea pe care ați citit-o, întrebați-vă dacă acea carte cuprinde vreun adevăr implicit care v-a determinat să simțiți în felul în care simțiți. Poezia nu conține propriu-zis adevăruri, deși multe poeme și povestiri poartă în ele enunțuri adevărate, mai mult sau mai puțin ascunse. Și este chiar un lucru normal să fiți atins de ele, să reacționați la ele. Dar trebuie să știți că sunteți atins și că reacționați la altceva decât la povestire sau la poemul însuși. Acestea continuă să subziste prin ele însele. Pentru a fi un bun cititor, nu trebuie decât să le experimentați.

Cum să citim povești

Primul sfat pe care am vrea să vi-l dăm cu privire la citirea unei povești este acesta: citiți-o repede și cu o imersiune totală. În mod ideal, o poveste ar trebui citită dintr-odată, dar acest lucru este rareori posibil în cazul oamenilor ocupați care citesc romane lungi. Oricum, idealul rămâne acela de a comprima timpul de lectură cât se poate de mult. Altfel, veți uita ce s-a întâmplat, unitatea intrigii vă va scăpa și vă veți trezi pierdut în cazul acelei povești.

Atunci când le place un roman, unii cititori vor să-l guste, să se oprească din citit, să iasă din lectură cât de des se poate. Dar, în acest caz, cel mai probabil ei nu citesc cartea, ci își satisfac pornirile mai mult sau mai puțin conștiente legate de evenimente și personaje. Ne vom întoarce la acest subiect în câteva clipe.

Vă sugerăm deci să citiți repede și cu implicare totală. Am remarcat deja importanța faptului de a lăsa o operă literară să lucreze în noi. Asta înțelegem prin ultima propoziție: lăsați personajele să vă intre în minte și în suflet; nu vă îndoiiți, dacă vi se întâmplă asta cumva, de evenimentele narate. Nu criticați un personaj pentru ceea ce face înainte de a înțelege de ce face acel lucru – și faceți-o apoi, dacă mai este cazul. Încercați cât puteți de mult să trăiți în lumea lor și nu în a dumneavoastră. Acolo, lucrurile pe care un personaj le face pot deveni inteligibile. Și nu judecați „lumea“ ficțională ca întreg până nu vă asigurați că ați locuit-o cu toate puterile.

Respectarea acestei reguli ar trebui să vă permită să răspundeți primeia dintre cele patru întrebări care ar trebui puse despre fiecare carte – *Despre ce vorbește ea?* Dacă nu o veți citi rapid, probabil că veți rata unitatea poveștii. Dacă nu o veți citi cu intensitate, cel mai probabil nu veți reuși să sesizați detaliile.

După cum am observat, termenii unei povești sunt personajele și întâmplările din ea. Va trebui să le cunoașteți și să fiți capabil să le triați. O mică avertizare, însă. Dacă luăm *Război și pace* drept exemplu, putem spune că mulți cititori au început lectura acestui roman și s-au văzut copleșiți de numărul mare de personaje din el, mai ales că toate au nume ciudate. Au renunțat repede, convinși că nu vor putea ordona niciodată relațiile complicate de acolo, că nu vor ști niciodată cine este cine în roman. Acest lucru este adevărat despre orice roman, oricât ar fi de lung, iar dacă este un roman bun, ne dorim să fie cât mai lung posibil.

Cititorilor mai slabi de înger nu le trece prin cap că exact același lucru li se întâmplă și lor, atunci când se mută într-un alt oraș sau într-un alt cartier, când schimbă școala și slujba sau chiar când ajung la o petrecere. În niciuna dintre aceste situații, cititorul nu va renunța la a face operațiile respective; este conștient că, după un foarte mult timp, oamenii vor începe să fie vizibili în mulțime, că prietenii vor apărea din mulțimea anonimă a colegilor de serviciu, a colegilor de școală sau a musafirilor. S-ar putea să nu ne amintim de numele tuturor oamenilor pe care îi vedem la o petrecere, dar ne vom aminti de numele celui om cu care am vorbit timp de o oră, de al fetei cu care am stabilit o întâlnire pentru seara următoare sau de al mamei al cărei copil merge la aceeași școală ca propriul copil. Același lucru se întâmplă și într-un roman. Nu ne putem aștepta să ne amintim de fiecare personaj, unele dintre acestea fiind doar apariții de fundal, menite să marcheze parcursul celorlalte personaje. Oricum ar fi, până veți termina de citit *Război și pace* sau orice alt roman voluminos, veți ști ce personaje sunt importante și nu le veți mai uita. Pierre, Andrei, Natașa, prințesa Maria, Nicolae – probabil că toate aceste

nume vă vor apărea imediat în memorie chiar și după ani întregi de la lectura cărții lui Tolstoi.

De asemenea, în ciuda incidentelor de tot felul, veți învăța ce anume este important și ce nu. Autorii ne ajută de obicei foarte mult în această privință. Ei nu își doresc ca vreun cititor să rateze ceea ce e important în desfășurarea intrigii, așa că oferă destule indicii, în nenumărate feluri. Ceea ce vrem să subliniem este faptul că nu trebuie să vă neliniștiți dacă nu vă e totul clar de la început. De fapt, nici nu trebuie să fie clar de la început. O poveste este ca viața însăși: în viață, nu ne așteptăm să înțelegem lucrurile exact atunci când se petrec, dar, privindu-le apoi retrospectiv, știm că le vom înțelege. La fel, cititorul unei povești, privind-o retrospectiv, va înțelege relațiile dintre evenimente și cursul acțiunii.

Toate astea se rezumă la un singur lucru: trebuie să terminați de citit o poveste pentru a fi sigur că ați înțeles-o bine.

În mod paradoxal, însă, o poveste încetează să se mai asemene vieții odată cu ultima pagină. Viața continuă, dar povestea – nu. Personajele nu au niciun fel de viață în afara cărții, așa că, înainte de prima și după ultima pagină, fiecare cititor își poate imagina absolut ce dorește cu privire la viața personajelor. De fapt, orice speculație este lipsită de sens. La *Hamlet* au fost scrise preludii, dar ele sunt ridicole. N-ar trebui să ne întrebăm ce se întâmplă cu Pierre și Natașa după ce se încheie *Război și pace*. Creațiile lui Shakespeare și ale lui Tolstoi sunt atât de satisfăcătoare și pentru faptul că sunt limitate în timp. Nu ne trebuie mai mult.

Cea mai mare parte a cărților care se citesc în lume sunt povești de un soi sau altul. Oamenii care nu pot citi ascultă povești. Uneori, inventăm aceste povești pentru noi. Ficțiunea pare a reprezenta o necesitate pentru ființele umane. De ce se întâmplă asta?

Unul dintre motivele pentru care ficțiunea este o necesitate general umană este acela că satisface și nevoi inconștiente, și nevoi conștiente. Ficțiunea ar fi importantă și dacă s-ar adresa doar conștientului, așa cum fac lucrările teoretice expositive. Dar ficțiunea este atât de importantă și pentru că atinge partea noastră inconștientă. La cel mai simplu nivel – și o discuție pe acest subiect poate fi foarte complexă –, ne plac sau ne displac anumite tipuri de oameni fără să fim foarte siguri de ce se întâmplă asta. Dacă, într-un roman, astfel de oameni vor fi răsplătiți sau pedepsiți, vom avea sentimente puternice, fie pro, fie contra, față de carte, independent de meritele ei artistice.

De exemplu, adeseori suntem mulțumiți atunci când un personaj dintr-un roman moștenește bani sau e norocos într-o anumită privință. Totuși, acest lucru se dovedește adevărat numai dacă personajul este „simpatetic“, adică

dacă ne putem pune în locul lui. Nu recunoaștem față de noi înșine că ne-am dori să-i moștenim banii, abia dacă spunem că ne place cartea.

Probabil că ne-am dori cu toții să iubim mai cu patos decât o facem. Multe romane vorbesc despre dragoste și ne face plăcere să ne identificăm cu personajele îndrăgostite. Ele sunt libere, noi nu suntem. Dar s-ar putea să nu vrem să admitem asta; căci, dacă am face-o, mulți dintre noi am admite că nu iubim cum trebuie. Apoi, fiecare dintre noi are ascuns în el un anumit sadism sau masochism. Aceste sentimente sunt satisfăcute adesea prin lectura romanelor, atunci când cititorul se poate identifica fie cu călăul, fie cu victima sau chiar cu ambii. În toate cazurile, vom spune doar că „acel tip de carte ne place“, fără a putea să precizăm de ce.

În cele din urmă, bănuim și că viața, așa cum o știm, e nedreaptă. Cum de oamenii buni suferă, iar cei nedrepți prosperă? Nu știm, nu putem ști, dar această constatare neliniștește foarte mult pe oricine. Într-o poveste, o asemenea situație haotică și neplăcută e îndreptată, iar acest lucru este extrem de mulțumitor pentru noi.

Într-o poveste – roman, poem narativ sau piesă de teatru –, de obicei există dreptate. Oamenii capătă ceea ce merită; autorul, care este ca un Dumnezeu pentru personajele sale, are grijă ca ele să fie răsplătite sau pedepsite după faptele lor. Într-o poveste bună sau chiar într-una satisfăcătoare, lucrurile se întâmplă așa. Unul dintre aspectele cele mai iritante ale unei povești proaste este acela că personajele par a fi pedepsite sau recompensate fără vreun motiv anume. Povestitorul bun nu face greșeli. El este capabil să ne convingă că dreptatea – dreptatea literară, i-am spune noi – a fost făcută.

Acest lucru este adevărat până și în tragedie. Acolo, unor oameni buni li se întâmplă lucruri teribile, dar putem vedea cum eroul, chiar dacă nu-și merită soarta în totalitate, ajunge cel puțin s-o înțeleagă. Iar noi avem o dorință profundă de a împărtăși această înțelegere. Dacă *am ști*, atunci am putea suporta orice ne-a pregătit viața. *Vreau să știu de ce este* titlul unei povestiri de Sherwood Anderson. Ar putea fi titlul multor povești. Eroul tragic se întreabă întotdeauna *de ce*, deși o face de obicei abia după ce își ruinează viața. Noi putem împărtăși perspectiva lui fără a-i împărtăși suferința.

De aceea, atunci când criticăm cărțile de ficțiune, trebuie să fim foarte atenți, pentru a face distincție între cărțile care ne satisfac anumite nevoi inconștiente – cele care ne determină să spunem „Îmi place această carte, deși nu aș ști să spun exact de ce“ – și acelea care satisfac nevoile inconștiente profunde ale tuturor. Cele din urmă sunt cu siguranță marile cărți, care trăiesc și sunt citite de generații întregi, vreme de secole. Atâta timp cât omul rămâne om, aceste cărți vor continua să-i aducă satisfacție, să-i ofere ceea

ce-i lipsește – încrederea în dreptate, înțelegere și alinarea durerilor. Nu știm și nici nu putem fi siguri că lumea reală e bună. Dar lumea unei mari povești este întotdeauna bună. Ne dorim să ajungem în ea cât de des se poate și să rămânem acolo cât de mult putem.

O notă despre epoei

Probabil cele mai lăudate, dar și cele mai puțin citite opere din marea tradiție literară occidentală sunt epopeile, în special *Iliada*⁵⁰ și *Odissea*⁵¹ lui Homer, *Eneida*⁵² lui Virgiliu, *Divina Comedie*⁵³ a lui Dante și *Paradisul pierdut*⁵⁴ al lui Milton. Acest paradox merită lămurit.

Judecând după numărul foarte mic al poemelor epice scrise în ultimii 2.500 de ani, acestea par a fi operele cele mai greu de scris de către o ființă umană. Nu că nu s-ar fi vrut scrierea lor; au fost începute sute de astfel de epoei, iar unele dintre ele, precum *Preludiul*⁵⁵ lui Wordsworth sau *Don Juan*⁵⁶ al lui Byron au ajuns la dimensiuni considerabile, însă fără să fi fost terminate vreodată. Așadar, poetul care s-a apucat de așa ceva și a și dus sarcina la bun sfârșit merită toate laudele. O și mai mare glorie merită el dacă a produs o operă cu calitățile celor cinci pe care le-am pomenit. Dar, cu siguranță, epopeile nu sunt ușor nici de citit. Acest lucru se întâmplă nu numai pentru că sunt scrise în versuri, deoarece în toate cazurile, mai puțin în cel al *Paradisului pierdut*, există disponibile și versiuni în proză. Dificultatea pare să rezide mai degrabă în gradul de rafinament, în maniera de a aborda subiectul. Fiecare dintre aceste epoei exercită o presiune enormă asupra cititorului – îi cere atenție, implicare și imaginație. Efortul necesar pentru citirea lor este cu adevărat considerabil. Cei mai mulți dintre noi nu realizează ce pierd nefăcând acest efort. Pentru că recompensele care vin în urma unei lecturi făcute așa cum trebuie – adică o lectură analitică – sunt cel puțin la fel de mari ca acelea pe care le obținem citind alte cărți, cel puțin alte cărți de ficțiune. Din păcate, cititorul care nu reușește să citească bine o epopee nu poate obține astfel de recompense.

⁵⁰ Homer, *Iliada*, Gramar, București, 2011

⁵¹ Homer, *Odissea*, Gramar, București, 2011

⁵² Virgiliu, *Eneida*, Gramar, București, 2010

⁵³ Dante Alighieri, *Divina Comedie*, Minerva, București, 1982

⁵⁴ John Milton, *Paradisul pierdut*, Minerva, București, 1972

⁵⁵ William Wordsworth, *Preludiul*, Rao, București, 2007

⁵⁶ Byron, *Don Juan*, Univers, București, 1987

Sperăm că vă veți face curaj să începeți lecturarea acestor cinci epoei și că veți reuși să le parcurgeți până la capăt. Vă asigurăm că, dacă o veți face, nu veți fi dezamăgiți. Și vă veți mai bucura de un lucru. Homer, Virgiliu, Dante și Milton sunt autori pe care i-a citit orice poet, ca să nu mai vorbim și de alți autori. Împreună cu *Biblia*, cele cinci epoei constituie fundamentul oricărui plan serios de lectură.

Cum să citim piese de teatru

O piesă de teatru este o operă de ficțiune, o poveste și, fiind așa, ar trebui citită ca o poveste. Probabil că un cititor va trebui să fie mai activ în recrearea fundalului, a lumii în care personajele trăiesc și se mișcă, pentru că în piesele de teatru nu există descrierile care abundă în proză. Dar problemele sunt practic aceleași.

Totuși, există o diferență importantă. Atunci când citiți o piesă, nu citiți o operă *completă*. Piesa întreagă (așa cum a intenționat autorul ca ea să ajungă la cititor) nu există decât pe scenă. Aidoma muzicii, care trebuie auzită, unei piese îi lipsește o dimensiune fizică atunci când doar o citim. Cititorul trebuie să adauge el acea dimensiune.

Singurul mod în care puteți face asta este să vă imaginați desfășurarea lucrurilor. Așadar, din momentul în care ați descoperit despre ce anume este vorba în piesă, în ansamblu și în detaliu, și de îndată ce ați răspuns întrebărilor care trebuie puse despre orice poveste, încercați să *regizați* piesa. Imaginați-vă că aveți înaintea dumneavoastră o jumătate de duzină de actori buni care așteaptă să vă transforme dorințele în realitate. Explicați-le cum să rostească o anumită replică și cum să joace o anumită scenă. Explicați-le importanța unor cuvinte și arătați-le cum anume ajunge acțiunea la punctul culminant. Vă veți distra de minune și veți afla multe lucruri noi despre piesă.

Un exemplu vă va lămurii cum trebuie procedat. În *Hamlet*, actul II, scena 2, Polonius le spune regelui și reginei că Hamlet și-a ieșit din minți din pricină că Ofelia, pe care o iubea, l-a refuzat. Regele și regina sunt neîncrezători, așa că Polonius le propune să se ascundă în spatele unei draperii, pentru a asculta conversația dintre Hamlet și Ofelia. Această propunere apare în actul II, scena 2; imediat după aceea, intră Hamlet, citind. Ceea ce îi spune lui Polonius este enigmatic, iar Polonius comentează: „Cu toată nebunia, metoda nu-i lipsește“ (W. Shakespeare, *Opere II. Hamlet*, traducere de Violeta Popa și George Volceanov, Editura Paralela 45, Pitești, 2010). Mai târziu, chiar la

începutul actului III, Hamlet intră și își ține celebrul solilocviu, care începe cu „A fi sa a nu fi” și care este întrerupt de vederea Ofeliei. La început, îi vorbește acesteia destul de rezonabil, apoi răcnește dintr-odată: „Ha, ha, ha! Ești cinstită?” Întrebarea este: oare l-a auzit Hamlet pe Polonius atunci când acesta punea la cale spionarea lui? Sau poate că l-a auzit spunând: „Fiicei mele îi dau drumul înainte-i”? Dacă este așa, atunci conversația cu Polonius și Ofelia va însemna un lucru; dacă Hamlet nu l-a auzit pe Polonius, atunci va însemna un alt lucru. Shakespeare n-a lăsat nicio indicație scenică în acest sens; cititorul (sau regizorul) trebuie să decidă singur. Decizia pe care o veți lua va fi crucială pentru înțelegerea piesei.

Multe dintre piesele lui Shakespeare necesită acest tip de activitate din partea cititorului. Vrem să spunem că o astfel de activitate ar fi mereu de dorit, indiferent de cât de explicit a fost autorul în indicațiile pe care le-a lăsat. (Nu putem pune la îndoială replicile din piesă, întrucât textul scris stă în fața noastră.) Probabil că nu veți fi citit foarte bine o piesă până nu o veți fi pus în scenă în felul acesta. În cel mai bun caz, veți fi citit-o parțial.

Mai devreme, am sugerat că există excepții interesante de la regula care spune că un dramaturg nu se poate adresa direct cititorului, așa cum face frecvent romancierul. (În *Tom Jones* al lui Fielding găsim un bun exemplu de adresare directă către cititor.) Două dintre aceste excepții sunt despărțite de aproape două milenii și jumătate. Aristofan, celebrul comedian antic grec, a scris singurele exemple care s-au păstrat din ceea ce numim comedie antică. Din când în când, într-o piesă a lui Aristofan, actorul care joacă rolul principal se oprește din întruchiparea personajului, iese în fața scenei și ține un discurs politic care nu are nicio legătură cu desfășurarea acțiunii. Se simte că aceste discursuri sunt expresia sentimentelor personale ale autorului. Acest lucru se face uneori și în zilele noastre – niciun mijloc artistic valoros nu este abandonat vreodată în totalitate –, însă probabil nu la fel de eficient ca în piesele lui Aristofan.

Un alt exemplu este acela al lui George Bernard Shaw, care a sperat ca piesele sale să fie nu doar jucate, ci și citite. Le-a publicat pe toate și le-a însoțit cu prefețe substanțiale, în care explica semnificația pieselor sale și le arăta cititorilor cum ar trebui înțelese. (De asemenea, a inclus indicații de scenă consistente în versiunile publicate ale operelor sale.) A citi o piesă a lui Shaw fără a-i citi prefața înseamnă a întoarce intenționat spatele ajutorului dat de autor în scopul înțelegerii piesei. Și alți dramaturgi l-au urmat pe Shaw procedând astfel, dar n-au făcut-o niciodată atât de eficient ca el.

Un alt sfat s-ar putea dovedi util în special în cazul operelor lui Shakespeare. Am vorbit deja despre cât de important este să citim piesele cât

mai aproape de felul în care le-ar citi un regizor, pentru a dobândi sentimentul întregului. Dar, cum multe dintre piesele de teatru ale lui Shakespeare sunt scrise în versuri, iar versurile sunt mai mult sau mai puțin opace din pricina schimbărilor suferite de limbă de la anul 1600 încoace, e preferabil să citim pasajele mai neclare cu voce tare. Citiți rar, de parcă v-ar asculta publicul, și „expresiv” – adică faceți cuvintele să fie pline de sens pentru voi. Acest truc simplu vă va feri de multe dificultăți. Abia dacă nu ați reușit în felul acesta, ar trebui să vă folosiți de note și glosare.

O notă despre tragedie

Cele mai multe piese nu merită citite. Asta se întâmplă, credem, pentru că sunt incomplete. N-au fost scrise pentru a fi citite, ci pentru a fi jucate. Există multe lucrări expozitive de calibru, multe romane, povestiri sau poeme, însă foarte puține piese de mare valoare. Aceste câteva piese de teatru – tragediile lui Eschil, Sofocle și Euripide, piesele lui Shakespeare, comediile lui Molière, operele a foarte puțini moderni – sunt într-adevăr mari pentru că încorporează unele dintre cele mai profunde și mai bogate perspective asupra omului din câte au fost puse vreodată în cuvinte.

Printre acestea, tragediile grecești sunt probabil cea mai tare nucă pentru cititorii începători. În primul rând, în Antichitate, erau prezentate simultan trei tragedii, care aveau adesea o temă comună, dar, cu o singură excepție (*Orestia* lui Eschil), au supraviețuit doar piesele (sau actele) individuale. Pe de altă parte, este aproape imposibil să punem mental în scenă piesele din moment ce nu știm mai nimic despre felul cum procedau regizorii greci. În plus, de foarte multe ori, piesele se bazau pe povești care erau binecunoscute publicului, dar pe care noi nu le cunoaștem decât din aceste piese. Una este să știm povestea lui Oedip la fel de bine ca, să zicem, povestea lui George Washington sau a lui Cherry Tree și să vedem capodopera lui Sofocle ca pe un comentariu la o poveste cunoscută și cu totul altceva este să vedem în *Oedip rege* povestea primară și să încercăm să găsim în spatele ei povestea originală. Oricum ar fi, piesele sunt atât de puternice, încât triumfă asupra acestor obstacole, ca și asupra altora. Este important să le citim cum trebuie nu numai pentru că ne pot spune câte ceva despre viață cât timp încă trăim, ci și pentru că formează un fundal valoros pentru multe alte piese scrise mai târziu – de exemplu, cele ale lui Racine sau ale lui O'Neill.

Primul lucru pe care trebuie să vi-l amintiți este acela că esența oricărei tragedii este timpul sau mai degrabă lipsa lui. Nu există în tragediile grecești

nicio problemă care să nu fi putut fi rezolvată dacă ar fi existat mai mult timp, dar acesta nu e niciodată suficient. Hotărârile au fost luate și alegerile au fost făcute într-o clipă, n-a existat timp pentru a cugeta și a evalua consecințele. Și, cu toate că și eroii tragici greci pot da greș – mai ales ei, am putea spune –, greșite sunt de fapt deciziile. Pentru noi, este ușor să vedem ce anume ar fi trebuit făcut, dar am fi văzut la fel de limpede dacă eram în locul lor? Aceasta este întrebarea pe care ar trebui să v-o puneți întotdeauna când citiți o tragedie greacă.

Al doilea sfat este acesta. Unul dintre puținele lucruri pe care le știm despre jocul grecilor este acela că actorii purtau în picioare niște botine care îi înălțau cu câțiva centimetri. (De asemenea, purtau măști.) Astfel, comparația dintre înălțimea actorilor principali și aceea a corului era de asemenea foarte importantă. De aceea, va trebui să vă imaginați, ori de câte ori citiți versurile cântate de cor, că acesta era format din oameni de înălțimea dumneavoastră, în timp ce cuvintele spuse de protagoniști veneau de la niște giganți, de la niște personaje care nu numai că păreau, ci chiar erau enorme, precum problemele vieții.

Cum să citim poezie lirică

Cea mai simplă definiție a poeziei (în sensul oarecum limitat pe care-l folosim aici) ar fi că ea este ceea ce scriu poeții. Acest lucru pare destul de clar, însă, cu toate acestea, unii nu ar fi de acord cu definiția dată. Poezia, ar spune ei, este produsul unei exaltări a personalității care poate fi exprimată în cuvinte scrise, dar care se poate manifesta și ca acțiune fizică, mai mult sau mai puțin ca sunet muzical sau chiar ca sentiment. Există ceva adevăr în asta și poeții au recunoscut mereu acest adevăr. Există ideea foarte veche că poetul trebuie să ajungă până în profunzimile sufletului propriu pentru a-și produce poemele, că locul de origine al acestora este așa-numitul leagăn al creației, care se află în minte și în suflet. În acest sens, poezia poate fi făcută de oricine, în orice moment de sensibilitate solitară. Dar, deși admitem că există o fărâmbă de adevăr în această definiție, înțelesul în care vom folosi noi termenul este mult mai îngust. Oricare ar fi originea impulsului poetic, poezia, pentru noi, este formată din cuvinte și, mai important, din cuvinte aranjate într-o manieră mai mult sau mai puțin strictă.

Altă definiție care poate de asemenea conține o fărâmbă de adevăr este aceea care spune că poezia (în primul rând cea lirică) nu este cu adevărat

poezie decât dacă glorifică sau duce la acțiune (de obicei revoluționară), dacă este scrisă în rime ori dacă implică un soi de limbaj numit „dicție poetică“. În fraza anterioară, am amestecat cu bună știință noțiuni foarte moderne și noțiuni foarte vechi. Ceea ce vrem să spunem este că toate aceste definiții și încă multe altele pe care le-am putea menționa sunt prea înguste, așa cum cea prezentată înainte era prea largă (pentru noi).

Între aceste definiții prea largi sau prea înguste stă un nucleu dur, despre care cunoscătorii, dacă vor privi chestiunea în mod rezonabil, vor fi de acord că este poezie. Dacă vom încerca să spunem cu precizie din ce anume este constituit acest nucleu dur, probabil că vom avea probleme, așa că mai bine nu încercăm s-o facem. Cu toate acestea, suntem siguri că ați înțeles ce vrem să spunem. Suntem siguri că, de nouă ori din zece sau de nouăzeci de ori dintr-o sută, veți fi de acord cu noi că X este o poezie sau că Y nu este. Iar acest acord e suficient pentru scopurile pe care ni le-am propus în paginile următoare.

Mulți oameni cred că nu pot citi poezie lirică – în special poezie modernă. Cred că, prea adesea, aceasta e dificilă, obscură, complexă și că solicită atât de multă atenție, încât nu merită atâtă efort din partea lor. Am vrea să le spunem două lucruri. În primul rând, că poezia lirică, inclusiv cea modernă, nu necesită atât de mult efort pe cât ați crede dacă o citiți într-o manieră corectă. În al doilea rând, de cele mai multe ori, efortul merită făcut, oricât de mare ar fi.

Nu vrem să spunem că în cazul unui poem nu trebuie făcute eforturi. Asupra unui poem bun se poate lucra, el poate fi recitat și se poate medita asupra lui de mai multe ori în timpul unei vieți. Nu veți înceta să găsiți în el lucruri noi, plăceri și desfătări noi, iar în final idei noi despre dumneavoastră și despre lume. Spunem că sarcina inițială de a aduce un poem suficient de aproape de noi încât să putem lucra cu el nu este atât de grea precum pare.

Prima regulă pe care o presupune citirea unei poezii este aceea de a o parcurge fără să vă opriți, fie că ați înțeles despre ce este vorba, fie că nu. E aceeași regulă pe care am sugerat-o pentru multe tipuri de cărți, dar este mai importantă pentru o poezie decât pentru un tratat filosofic sau științific, ba chiar pentru un roman sau o piesă de teatru. De fapt, cele mai multe probleme pe care par să le aibă oamenii cu cititul poeziei, în special al celei moderne, vine din ignorarea acestei reguli. Atunci când se află față în față cu un poem de T.S. Eliot, Dylan Thomas sau alt modern „obscur“, se apucă de citit cu cel mai mare avânt, dar se descurajează după primul vers. Nu înțeleg imediat și nici în întregime, dar cred că ar trebui s-o facă. Rămân descumpăniți în fața cuvintelor, încearcă să pătrundă întunecatul hățiș al sintaxei și apoi renunță, convinși, așa cum au fost de fapt de la bun început, că poezia modernă e prea dificilă pentru ei.

Nu doar poezia modernă este dificilă. Multe poeme sunt extrem de dificile, închise în limbajul și gândirea lor. De asemenea, numeroase poeme care par simple ascund, dincolo de suprafață, o complexitate nebănuită.

Dar orice poem liric are o unitate. Dacă nu îl citim în întregime și dintr-odată, nu putem surprinde această unitate. Nu putem descoperi, decât poate accidental, sentimentul de bază sau experiența fundamentală din care a apărut.

În particular, esența unui poem nu va fi descoperită niciodată în primul vers și nici măcar în prima strofă. Esența unui poem poate fi găsită doar în întreg, nu în părțile lui.

A doua regulă pentru cititul poeziei este asta: recitiți poemul. Dar recitiți-l cu voce tare. Am mai sugerat asta în cazul dramelor poetice shakespeariene. Acolo era util, aici este esențial. Veți descoperi că actul de a citi cu voce tare va forța cuvintele poeziei să vă dezvăluie mai bine înțelesul lor. Nu puteți trece peste un rând sau un vers înțeles greșit atunci când îl roștiți cu voce tare. Urechea vă va fi ofensată de un accent pus prost, pe care privirea l-a ratat. Ritmul poeziei, rimele ei, dacă există, vă vor face să înțelegeți și să puneți accentul în mod corect. În cele din urmă, veți fi capabili să vă apropiați de poem și să-l lăsați să lucreze asupra dumneavoastră.

În cazul lecturii poeziilor, aceste două sugestii sunt mai importante decât orice altceva. Suntem convinși că, dacă acei cititori care cred că nu pot citi poezie s-ar supune întâi acestor reguli, n-ar mai întâmpina dificultăți ulterioare. Pentru că, odată ce ați surprins unitatea poemului, chiar dacă într-o manieră neclară, veți începe să vă puneți întrebări. Și, la fel ca în cazul operelor expositive, acesta este secretul înțelegerii.

Întrebările pe care vi le puneți cu privire la o operă expositivă sunt în primul rând de natură gramaticală sau logică. Întrebările pe care vi le puneți cu privire la un poem sunt de cele mai multe ori retorice, deși ar putea, de asemenea, să fie sintactice. Nu puteți asimila termenii unui poem, dar îi puteți descoperi acestuia cuvintele-cheie. Sensul unui poem nu se descoperă printr-o formă de discernământ gramatical, ci prin discernământ retoric. De ce par anumite cuvinte că sar din poem drept în ochi? Este o chestiune de ritm? Sau de rimă? Ori de repetarea cuvintelor? Uneori, mai multe strofe vorbesc despre același lucru. Formează ele o unitate tematică? Orice răspuns la aceste întrebări vă va ajuta să înțelegeți mai bine.

În majoritatea poemelor bune, există un anumit tip de conflict. Uneori, apar două elemente antagonice – doi oameni, două imagini sau două idei – și este descris conflictul dintre ele. Dacă se întâmplă așa, conflictul e greu de descoperit. Uneori, însă, conflictul este implicit, nu explicit. De exemplu,

un mare număr de poeme lirice – poate chiar majoritatea – vorbesc despre conflictul dintre dragoste și timp, dintre viață și moarte, dintre frumusețe și lucrurile trecătoare și despre triumful eternității. Dar aceste cuvinte pot să nu apară explicit în poemul respectiv.

S-a spus că cele mai multe dintre poemele lui Shakespeare ar vorbi despre ravagiile pe care le face „timpul cel hapsân”. Este clar că unele dintre ele chiar o fac, întrucât o spune chiar el, explicit, de mai multe ori.

„Văd mâna timpului cum crudă sfarmă
Bogatul preț al vârstelor tocite...”⁵⁷

scrie poetul în sonetul 64 și enumeră alte victorii ale timpului asupra a tot ceea ce oamenii ar vrea să îi opună. Apoi spune:

„Ruina m-a-nvățat a ei poveste:
Timpul cu el ne ia iubirea toată.”

Nu există nicio îndoială cu privire la subiectul sonetului. La fel se întâmplă și cu sonetul 116, care conține următoarele versuri:

„Nu-i măscăriciul vremii chiar de-și lasă
Sub raza coasei dulcea ei făptură.”

Și cam tot așa, faimosul sonet 138, care începe astfel:

„Ea jură că-i din adevăr icoană
Și eu o cred deși minciuna-i simt.”

vorbește tot despre conflictul dintre dragoste și timp, deși cuvântul „timp” nu apare nicăieri în poem.

Veți sesiza asta fără nicio dificultate. Așa cum nu vă va fi foarte greu să sesizați că faimoasa poezie a lui Marvell *Sfioasei lui iubite* (*To His Coy Mistress*) vorbește despre același subiect, pentru că o spune clar încă de la început:

„Totul, de-am fi avut și timp,
Sfiala ți-ar fi fost un nimb.”⁵⁸

⁵⁷ William Shakespeare, *Sonete*, Litera, București, 2003 (în traducerea lui Gh. Tomozei).

⁵⁸ Traducerea îmi aparține (n.tr.). Observație: nu am găsit o traducere românească.

Faptul că nu avem tot timpul de pe lume îl exprimă Marvell în modul următor:

„...în spate-aud mereu trecând
grăbit, înaripatul timp
cum lasă-n fața noastr-acum
pustiul sfintei veșnicii“,

așa că își imploră iubita:

„Să ne-adunăm puterile și harul
într-un același ghem
și să legăm plăcerile cu ceartă
de-a vieții fermă, metalică poartă
căci soarele în loc a-l ține nu putem
dar îl putem face să dispară dacă vrem.“

Probabil va fi un pic mai dificil de observat faptul că subiectul poeziei *Tu, Andrew Marvell* de Archibald MacLeish este același. Poezia începe astfel:

„Aici, sub soarele tăcut
Sau pe al lumii capăt, pe-al miazănoptii pisc
Să simți cum crește pururi
Din nopți pustii venind.“⁵⁹

Deci MacLeish ne cere să ne imaginăm pe cineva (poetul? cel care recită? cititorul?) zăcând la amiază, în mijlocul dogorii și al strălucirii, conștient de „pacea lumească a răsăritului“.

Poetul își imaginează linia de umbră a soarelui care apune – de fapt, a tuturor soriilor care au apus de-a lungul istoriei, mișcându-se deasupra lumii, deasupra Persiei și Bagdadului. El vede cum „Libanul dispare și Creta...“ „Și Spania care dispare/ Sub țărnul aurit al Africii“, iar „lumina lungă de pe mare“ dispare de asemenea. Apoi conchide:

„Aici, sub soarele tăcut
Să simți cât de rapid, de-n taină
Se lasă-a nopții umbră grea.“

⁵⁹ Traducerea îmi aparține. (n.tr.)

Cuvântul „timp“ nu este folosit în poem și nici nu există vreo menționare a vreunui iubit. Oricum, însă, titlul ne amintește de versul lui Marvell cu tema „Totul de-am fi avut, și timp“, așa că poemul în combinație cu titlul invocă același conflict, între dragoste (sau viață) și timp, acesta fiind și subiectul celorlalte poeme discutate aici.

Încă un sfat cu privire la lectura poeziilor. În general, cititorii de poezie cred că ar trebui să știe despre poet și despre vremurile lui mai mult decât trebuie cu adevărat. Ne încredem foarte mult în cărțile de comentarii, în critică, în biografii – dar asta probabil că se întâmplă pentru că ne îndoim de propria abilitate de lectură. Oricine poate citi aproape orice poem, dacă este dispus să lucreze cu el. Orice descoperiți în legătură cu opera și vremurile unui autor poate fi de folos. Dar cunoașterea exhaustivă a contextului scrierii unui poem nu e o garanție că poemul în sine va fi înțeles. Pentru a înțelege ceva, acel ceva trebuie citit iarăși și iarăși. A citi orice mare poem liric este o treabă de o viață – evident, nu în sensul că ar trebui să îl parcurgeți toată viața, ci că, la fel ca orice mare poem, merită revizitări periodice. Iar în momentele în care nu citiți acel poem, s-ar putea să învățați mai multe despre el decât vă puteți imagina.

CUM SĂ CITIM ISTORIE

„Istorie“, la fel ca „poezie“, este un cuvânt cu multe sensuri. Pentru ca acest capitol să vă fie util, trebuie să convenim asupra termenilor pe care îi vom utiliza, ceea ce, în acest caz, înseamnă să vă explicăm cum îi vom folosi. În primul rând, există o diferență între istoria înțeleasă ca succesiune a faptelor și istoria înțeleasă ca înregistrare scrisă a evenimentelor. Aici, evident, folosim termenul în cel de-al doilea sens, întrucât, în modul în care utilizăm noi termenul „a citi“, nu putem „citi“ fapte. Există însă multe scrieri care se numesc istorice. O colecție de documente care se referă la un anumit eveniment sau la o anumită perioadă poate fi catalogată drept o istorie a acelui eveniment sau acelei perioade. Transcrierea unui interviu cu un participant la un eveniment poate fi numită o istorie a evenimentului la care a participat acesta. O operă scrisă cu o intenție total diferită, precum un jurnal personal sau o colecție de scrisori, poate fi concepută ca fiind o istorie a unei anumite perioade. Cuvântul poate fi aplicat – și chiar a fost – aproape fiecărui tip de scris care se referă la o perioadă de timp, în contextul unui eveniment de care cititorul este interesat.

Sensul în care vom folosi noi cuvântul „istorie“ este, în același timp, mai larg și mai îngust decât sensurile pe care le-am enumerat până acum. Este mai îngust pentru că vrem să ne limităm la sensul narativ al istoriei, prezentat într-o manieră mai mult sau mai puțin formală, ca referindu-se la anumite perioade sau evenimente din trecut. Aceasta este maniera tradițională de a prezenta lucrurile și nu avem de gând să ne cerem scuze pentru abordarea lucrurilor în felul acesta. La fel ca în cazul definiției poeziei lirice, credem că

veți fi de acord cu noi că acesta este sensul uzual al termenului și în cazul de față dorim să ne limităm la ceea ce este uzual.

Însă termenul nostru are și un sens mai larg decât cele implicate de majoritatea definițiilor care se dau astăzi. Credem, deși nu toții istoricii ar fi de acord cu noi, că esența istoriei este narațiunea și că dublul sens al termenului „istorie“ („poveste“) ne sugerează semnificația profundă a cuvântului. Chiar și o colecție de documente, *întrucât este colecție*, spune o poveste. Acea poveste s-ar putea să nu fie explicită – ceea ce înseamnă că istoricul nu se va strădui să aranjeze documentele într-o ordine „cu sens“. Dar povestea e implicită în aceste documente, fie că sunt ordonate sau ba. Altfel, nu cred că respectiva colecție ar putea fi numită o istorie a perioadei consemnate. Oricum, nu este foarte important ca toți istoricii să fie de acord cu sensul pe care-l dăm noi noțiunii. Există multă istorie în sensul în care folosim noi termenul și veți vrea să citiți măcar o parte din ea. Vom încerca să vă ajutăm în această privință.

Caracterul eluziv al faptelor istorice

Probabil vi s-a întâmplat cândva să faceți parte dintr-o comisie de jurați⁶⁰ și să fiți nevoit să ascultați o mărturie asupra unui fapt oarecare, cum ar fi un accident de automobil. Sau a trebuit să decideți dacă o persoană a săvârșit sau nu o infracțiune. Dacă v-ați aflat în aceste situații, atunci știți cât de greu este să reconstruiești trecutul – chiar și un singur eveniment din trecut – plecând de la amintirile persoanelor care au asistat la el.

O curte cu juri se ocupă de evenimente care s-au întâmplat recent și au fost văzute de martori încă în viață. Mai mult, există reguli stricte ale mărturiei. Un martor nu poate presupune nimic, nu poate ghici, avansa ipoteze sau estima desfășurarea unei situații (decât în condiții controlate cu mare atenție). Și, evident, îi este interzis să mintă. Însă chiar și urmând aceste reguli stricte ale mărturiei și coroborării declarațiilor, ați fost vreodată sigur, în calitate de membru al juriului, că știți realmente ce *s-a întâmplat*?

Legea presupune că nu puteți fi absolut sigur. Presupune că există o urmă de îndoială în mintea unui jurat. Ca o regulă practică, pentru a se asigura că se vor lua totuși decizii juridice, ea stipulează că dubiile „trebuie să fie rezonabile“. Îndoiala trebuie să fie suficient de puternică pentru a vă afecta conștiința.

⁶⁰ Sistemul juridic american presupune cooptarea periodică, prin tragere la sorți, a cetățenilor simpli în comisii de jurați pentru cauze publice. (n.tr.)

Un istoric este preocupat de evenimentele care au avut loc, în majoritatea lor, cu mult timp în urmă. De obicei, toți martorii la eveniment au murit. Mărturia lor nu poate fi adusă într-o sală de judecată – ceea ce înseamnă că nu e guvernată de reguli ferme și minuțioase. Cel mai adesea, asemenea martori ghicesc, fac ipoteze, estimează, asumă și presupun. Nu le putem vedea fețele pentru a ne da seama dacă mint. Nu există confruntări. Și nu există niciun fel de garanție că vom ști despre ce este vorba.

Dacă lucrurile stau așa, dacă e greu de știut că o anumită persoană chiar știe ceva despre un subiect simplu precum acelea disputate într-o sală de tribunal, cu cât mai greu este să știm ce anume s-a întâmplat în istorie? Un *fapt* istoric, chiar dacă ni se pare un termen solid și demn de încredere, este unul dintre cele mai vapoaze lucruri din lume.

Firește, putem fi destul de siguri în privința anumitor fapte istorice. În America a avut loc un război civil care a început cu lupta de la Fort Sumter, din 12 aprilie 1861, și s-a încheiat atunci când generalul Lee s-a predat generalului Grant, la Appomatox Court House, pe 9 aprilie 1865. Toată lumea este de acord în privința acestor date. Este improbabil (deși nu e cu totul imposibil) ca toate calendarele americane să fi fost incorecte în acel moment. Dar cât de multe cunoaștem dacă știm exact când a început și când s-a sfârșit Războiul Civil? Da, aceste date au fost subiect de dispută – dar nu plecând de la premisa unor calendare greșite, ci de la ideea că acest război a început de fapt cu alegerea lui Lincoln, în toamna lui 1860, și s-a terminat cu asasinarea lui, la cinci zile după ce s-a predat Lee. Alții au pretins că războiul a început chiar mai devreme – cu cinci, zece sau douăzeci de ani înainte de 1861 și că, în anumite părți ale SUA în care nu ajunsese încă vestea despre victoria nordiștilor, s-au mai dus lupte până în mai, iunie sau iulie 1865.

Și mai există, desigur, și opinia că Războiul Civil nu s-a terminat încă și nu se va termina niciodată, atâta timp cât americanii de culoare nu vor fi liberi și egali în mod absolut cu ceilalți sau până când Sudul nu va ieși din Uniune ori până când dreptul guvernului federal de a controla toate statele va fi statuat și acceptat în cele din urmă de americanii de pretutindeni.

Cel puțin, ar putea argumenta cineva, indiferent că schimbul de focuri de la Fort Sumter a reprezentat cu adevărat începutul Războiului Civil, știm sigur că acel eveniment a avut loc la 12 aprilie 1861. Acest lucru e adevărat – în limitele probabile discutate mai înainte. Dar de ce s-a tras la Sumter? Este o întrebare care urmează în mod evident. Mai putea fi războiul evitat după acel atac? Dacă nu s-ar fi ajuns la război, am mai fi repetat cu atâta obstinție că în ziua cutare din primăvara acelui an a avut loc un asalt? Dacă nu ne-ar păsa de asta – și nu ne pasă de multe asemenea atacuri asupra unor forturi, care cu

siguranță au avut loc, dar despre care nu știm nimic – ar mai avea atacul de la Fort Sumter vreo semnificație ca fapt istoric?

Teorii ale istoriei

Noi așezăm istoria, *istoria trecutului*, mult mai adesea sub specia ficțiunii decât sub cea a științei, dacă este necesar să o plasăm undeva. Dacă nu e necesar, dacă istoria, așa cum o concepem, poate fi plasată undeva între cele două tipuri majore, atunci este în general admis că istoria e mai degrabă ficțiune decât știință.

Asta nu înseamnă că un istoric inventează faptele, așa cum face un poet sau un povestitor. Ba chiar am putea da de belea dacă am insista asupra faptului că un povestitor inventează *faptele*. El creează o lume, după cum am spus deja. Dar această nouă lume nu este cu totul diferită de a noastră – chiar ar fi bine să nu fie –, iar un poet este un om obișnuit, cu simțuri ca ale noastre, prin intermediul cărora a cunoscut și el lumea. Nu poate vedea lucruri pe care noi nu le putem vedea (s-ar putea ca el să vadă mai bine sau într-o manieră ușor diferită). Personajele lui folosesc cuvinte pe care le folosim și noi (altfel nu ar fi credibile). Numai în vise creează oamenii lumi cu adevărat bizare – dar până și în cele mai fantastice vise, evenimentele și creaturile plătuite de imaginație sunt făurite tot din elemente ale experienței comune, numai că sunt asamblate în moduri noi și stranii.

Desigur, un bun istoric nu inventează trecutul. El se consideră restricționat de anumite criterii pe baza cărora decide asupra acurateții faptelor. E important să ne amintim însă și că istoricii inventează totuși anumite lucruri. Trebuie să găsească un anumit model ascuns în faptele științifice sau să impună chiar ei faptelor un anumit model; sau trebuie să presupună că știu de ce protagoniștii întâmplărilor pe care le studiază s-au comportat într-un anumit fel. S-ar putea să aibă o teorie sau o filosofie generală, cum ar fi aceea că providența conduce destinele oamenilor, și atunci fac cumva ca faptele istorice să se potrivească acestei teorii. Sau ar putea renunța să caute asemenea tipare impuse din afară și ar putea pretinde că nu fac decât să relateze faptele așa cum s-au petrecut. Dar, în acest caz, s-ar putea să fie forțați să identifice cauze pentru evenimente și să descopere motivații pentru acțiunile oamenilor. Este esențial să descoperiți în ce fel procedează istoricul pe care îl citiți. Singura cale de a evita să adoptați una dintre aceste poziții este aceea de a accepta că oamenii nu fac lucrurile cu un anumit scop sau,

dacă acel scop există, atunci nu poate fi descoperit – cu alte cuvinte, că nu există vreun tipar istoric.

Tolstoi avea o asemenea viziune asupra istoriei. Nu a fost istoric, firește. A fost romancier. Dar mulți istorici împărtășesc viziunea lui, în special în vremurile moderne. Cauzele oricărei acțiuni umane, credea Tolstoi, sunt atât de adânc întrețesute, atât de complexe, atât de profund îngropate în subconștient, încât e imposibil de aflat de ce anume s-a întâmplat un lucru. Pentru că teoriile asupra istoriei diferă, iar viziunea unui istoric influențează mereu maniera în care prezintă faptele, este nevoie să citești mai multe versiuni asupra aceluiași eveniment sau asupra aceleiași perioade, dacă vrei să le înțelegeți. Aceasta este prima regulă a citirii istoriei. Și e și cea mai importantă dacă evenimentul de care ne interesăm are relevanță practică pentru noi. Probabil că e important și semnificativ pentru toți americanii să știe câte ceva despre Războiul Civil. Trăim încă influențați de umbra acelui conflict uriaș și regretabil: trăim în lumea la a cărei formare a contribuit el. Dar nu putem spera să îl înțelegem dacă îl privim doar prin ochii unui singur om sau dinspre o singură parte implicată ori dinspre o singură școală modernă de istorie. Deunăzi, am deschis o nouă carte de istorie despre Războiul Civil și am observat că autorul spunea despre propria lucrare că „oferă o istorie imparțială și obiectivă a războiului din perspectiva sudiștilor“. Autorul părea serios. Și poate chiar era; poate că așa ceva chiar este posibil. Oricum, admitem fără nicio reținere că orice istorie trebuie scrisă dintr-un anumit punct de vedere. Dar, dacă ținim adevărul, atunci nu putem să ne limităm la un singur punct de vedere.

Universalul în istorie

Nu avem mereu posibilitatea de a citi mai mult de o istorie a unui eveniment. Atunci când acest lucru nu e posibil, ar trebui să admitem că nu avem cum afla adevărul în privința acelei chestiuni – aflând ce *s-a întâmplat realmente*. Oricum, acesta nu e singurul motiv pentru care merită să citim istorie. Se poate zice că doar istoricul profesionist, omul care scrie el însuși o istorie, este obligat să verifice sursele în paralel, să le opună analitic pe una alteia. Nu trebuie să lase nimic deoparte, dacă vrea să știe totul despre subiectul său. Noi, cei care citim istorie din plăcere, ne aflăm undeva între istoricul profesionist și amatorul fără responsabilități; pe de altă parte, cine citește istorie doar ca să se amuze? Să luăm exemplul lui Tucidide. S-ar putea să fiți la curent cu faptul că a scris singura istorie a Războiului Peloponeziac,

la sfârșitul secolului al V-lea î.Hr. Într-un anumit sens, nu există nimic cu care să putem compara opera lui. Ce ne putem aștepta atunci să învățăm din ea?

Grecia este astăzi o țară mică. Un război care a avut loc în urmă cu două mii cinci sute de ani nu ne mai poate afecta viețile. Toți cei care au luptat în acel război sunt morți, iar lucrurile pentru care au luptat sunt și ele moarte. Victoriile nu mai înseamnă nimic, iar înfrângerile nu mai sunt dureroase. Cetățile cucerite sau pierdute în luptă sunt acum praf și pulbere. De fapt, dacă stăm să ne gândim mai bine, istoria Războiului Peloponeziac a lui Tucidide este tot ce-a mai rămas din acel eveniment.

Poate chiar de aceea, mărturia lui este importantă. Pentru că povestea lui Tucidide – putem folosi acest termen – a influențat istoria ulterioară a omului. Conducători din epocile următoare l-au citit pe Tucidide. Atunci când s-au aflat în situații care semănau fie și vag cu tragica situație a cetăților grecești despărțite, au comparat poziția lor cu aceea a Atenei sau Spartei. L-au folosit pe Tucidide ca pe o scuză, ca pe o justificare și chiar ca pe un model de urmat în conducere. Rezultatul a fost acela că, într-o mică măsură, perceptibil totuși, istoria lumii s-a modificat ca urmare a viziunii despre o parte a ei, susținută de Tucidide în secolul V î.Hr. Astfel, îl citim pe Tucidide nu pentru că a descris perfect ceea ce s-a întâmplat înainte ca el să scrie acea lucrare, ci pentru că, până la un anumit punct, ceea ce a scris a determinat ce s-a întâmplat după. Și, oricât de straniu ar părea, îl citim și pentru a înțelege ceea ce se întâmplă acum.

„Poezia este mai filosofică decât istoria“, a scris Aristotel. Prin asta, a vrut să spună că poezia este mai generală, mai universală. Un poem nu este bun doar în epoca lui și în locul în care a fost scris, ci oricând și peste tot. Are sens și forță pentru oricine. Istoria nu e într-atât de universală. Este legată de evenimente într-un fel în care poezia nu e. Dar orice istorie bună este de asemenea universală.

Tucidide însuși a spus că a scris acea istorie pentru ca oamenii să nu repete în viitor greșelile pe care le-a văzut el, pe care le-a resimțit personal și care au însemnat agonia țării lui. A descris erorile care puteau avea sens și pentru alți oameni decât grecii. Și, cu toate acestea, unele dintre greșelile făcute de atenieni și spartani în urmă cu 2.500 de ani sau altele foarte similare se comit și acum și s-au tot comis de atunci.

Dacă viziunea dumneavoastră asupra istoriei este limitată, dacă încercați să descoperiți doar ce anume s-a întâmplat, veți rata exact lucrul cel mai important pe care Tucidide sau oricare alt istoric îl are de spus. Dacă îl citiți cum trebuie pe Tucidide, s-ar putea chiar să renunțați să descoperiți ce s-a întâmplat în trecut. Istoria este povestea lucrurilor care ne-au adus în punctul

în care ne aflăm azi. Este prezentul care ne interesează – prezentul și viitorul. Viitorul va fi într-o oarecare măsură determinat de prezent. De aceea, putem învăța lucruri despre viitor și de la un istoric – chiar și de la unul care, ca Tucidide, a trăit în urmă cu două milenii și jumătate.

Să rezumăm cele două sugestii pentru citirea istoriei pe care le-am făcut până acum.

Prima e aceasta: dacă puteți, citiți mai mult decât o singură istorie a perioadei care vă interesează. Al doilea sfat este: citiți o istorie nu numai pentru a afla ce s-a întâmplat într-un anumit loc și într-un anumit moment, ci și pentru a descoperi felul cum se petrec lucrurile în orice moment sau loc, în special acum.

Întrebări de pus unei cărți istorice

În ciuda faptului că sunt mai aproape de ficțiune decât de știință, cele mai multe istorii pot fi citite drept lucrări expositive – și așa ar și trebui citite. De aceea, trebuie să adresăm unei cărți de istorie aceleași întrebări pe care le adresăm oricărei cărți expositive. Datorită naturii speciale a istoriei, trebuie să punem aceste întrebări puțin diferit și, de asemenea, să ne așteptăm la răspunsuri ușor diferite.

În ceea ce privește prima întrebare, fiecare istorie are un subiect particular și limitat. Este suprinzător cum, de cele mai multe ori, cititorii nu depun niciun efort ca să-l afle. În particular, nu urmăresc cu atenție nici limitările pe care și le impune autorul. O istorie a Războiului Civil nu este o istorie a lumii în secolul al XIX-lea. Probabil că nu e nici măcar o istorie a Vestului american în deceniul șase din secolul al XIX-lea. Probabil că ea va ignora, deși nu ar trebui, stadiul educației americane în acel deceniu, evoluția frontierelor americane sau progresul făcut în extinderea libertăților. Prin urmare, dacă este să citim istorie așa cum trebuie, atunci trebuie să știm exact despre ce e și despre ce nu e vorba într-un discurs istoric. Iar dacă vine vorba să construim un discurs critic, ar trebui să știm bine măcar al doilea lucru. Un autor nu poate fi învinuit că nu a făcut ceea ce nu și-a propus să facă.

Privitor la cea de-a doua întrebare, un istoric spune o poveste, iar acea poveste se derulează, desigur, în timp. Prin urmare, liniile ei generale sunt predeterminate și nu trebuie să le căutăm noi. Dar există mai multe feluri de a spune o poveste, iar noi trebuie să știm în ce fel a ales un istoric s-o spună pe a lui. Își va împărți capitolele în unități care corespund

anilor, deceniilor sau generațiilor? Sau le va împărți în alte feluri, doar de el știute? Va discuta el într-un capitol despre economia acelei perioade, iar în celelalte se va ocupa de războaie, mișcări religioase și producții literare? Care dintre aceste chestiuni e mai importantă pentru el? Dacă vom descoperi asta, dacă vom afla ce aspect al istoriei pe care o spune i se pare fundamental, atunci îl vom înțelege mai ușor. S-ar putea să nu considerăm fundamentale aceleași lucruri pe care le consideră el, dar putem învăța totuși anumite lucruri de la el.

Critica istoriei ia două forme. Putem aprecia – iarăși, ca de fiecare dată, doar după ce am înțeles – că povestea unui istoric nu este verosimilă. Pur și simplu, oamenii nu se poartă așa. Chiar dacă istoricul își susține opiniile oferindu-ne acces la sursele sale și chiar dacă aceste surse sunt relevante în ceea ce ne privește, tot putem avea impresia că le-a înțeles greșit, că le-a judecat într-o manieră eronată, poate din pricina dificultății de a înțelege natura umană. De exemplu, avem această impresie atunci când venim în contact cu lucrările unor istorici care nu includ în studiile lor referiri la chestiunile economice din perioada respectivă. Oamenii, vom avea tendința să gândim într-un asemenea caz, acționează din interes; prea multă noblete atribuită protagonistului ne-ar face suspicioși.

Pe de altă parte, s-ar putea să gândim, în special dacă deținem o anumită cunoaștere a subiectului, că istoricul nu și-a folosit sursele așa cum trebuia. S-ar putea să descoperim cu indignare că nu a citit o carte pe care am citit-o noi. Sau că l-a informat greșit pe cititor în privința anumitor fapte. În acest caz, istoria pe care a scris-o nu are cum fi una de calitate. Ne așteptăm ca un istoric să fie bine informat.

Prima critică este totuși mai importantă. Un bun istoric trebuie să combine talentul de povestitor cu cel de om de știință. El trebuie să știe și ce anume era *probabil* să se întâmple, și ce spun anumiți martori sau alți istorici că *s-a întâmplat*.

Privitor la ultima întrebare, *Ce profit obținem din asta?*, e posibil ca niciun alt tip de literatură să nu aibă o influență mai mare asupra acțiunilor oamenilor ca istoria. Satirele și utopiile filosofice au un efect redus; cu toții am vrea să fim mai buni, dar suntem arareori influențați de recomandările autorilor care nu fac decât să descrie, uneori cu amărăciune, diferențele dintre realitate și ideal.

Istoria, care ne vorbește despre isprăvile oamenilor din trecut, ne determină deseori să facem anumite schimbări pentru a deveni mai buni. În general, în istorie, oamenii politici au fost mai instruiți decât contemporanii lor. Istoria sugerează ceea ce este posibil, pentru că descrie lucruri care s-au

întâmpat deja. Dacă acestea s-au întâmplat, poate că se vor întâmpla din nou – sau poate că e posibil să fie evitate.

Principalul răspuns la *Ce profit obținem din asta?* trimite în direcția acțiunii practice și politice. Din acest motiv, e de mare importanță ca istoria să fie citită bine. Din nefericire, liderii au acționat întotdeauna cu o anumită cunoaștere a istoriei, dar nu cu una suficientă. Și, cum lumea în care trăim a devenit una mică și periculoasă, nu ar fi o idee rea să ne apucăm cu toții să citim istoria așa cum trebuie.

Cum să citim biografii și autobiografii

O biografie este o poveste despre o persoană reală. Această caracteristică o face să aibă o natură compozită. Unii biografi nu ar fi de acord cu descrierea noastră. Dar, cel puțin în sensul obișnuit, o biografie este o dare de seamă narativă asupra unei vieți, povestea unui bărbat, a unei femei sau a unui grup de oameni. De aceea, o biografie pune multe probleme specifice istoriei. Cititorul trebuie să pună același tip de întrebări: Care este scopul autorului? Care sunt pentru el criteriile de adevăr? Întrebări pe care ar trebui să le punem cu privire la orice carte.

Există mai multe feluri de biografii. Biografia definitivă este concepută ca un text final, exhaustiv, o lucrare academică despre viața unei persoane suficient de importante pentru a merita o astfel de biografie. Biografiile definitive nu sunt scrise despre oameni încă vii. Ele apar rareori înaintea unor biografii nedefinitive, fiecare dintre acestea din urmă suferind de lipsuri într-o măsură mai mare sau mai mică. În cele dintâi, au fost parcurse toate sursele și toată istoria perioadei. Și cum abilitatea de a aduna materiale este diferită de aceea de a le prinde pe toate într-o carte bună, biografiile definitive nu sunt întotdeauna ușor de citit. E păcat că se întâmplă așa. O carte academică nu trebuie să fie neapărat plictisitoare. Una dintre cele mai interesante biografii scrise vreodată este *Viața lui Johnson* de Boswell, care nu încetează să fascineze. E cu siguranță definitivă (deși au mai apărut de atunci și alte biografii ale dr. Johnson), dar este și interesantă într-o manieră unică.

O biografie definitivă reprezintă o bucată de istorie – istoria unui om și a timpurilor lui, așa cum le-a văzut acesta cu proprii ochi. Ar trebui citită ca o carte de istorie. O biografie *autorizată* nu înseamnă însă același lucru. Asemenea opere sunt scrise de obicei cu acordul moștenitorilor sau al prietenilor unei persoane importante și sunt elaborate cu mare atenție, în așa fel

încât erorile sau reușitele persoanei respective să fie văzute în cea mai favorabilă lumină cu putință. Asemenea biografii pot fi foarte bune uneori, pentru că autorul are avantajul – pe care de obicei alți scriitori nu-l au – de a fi avut acces la toate materialele pertinente, acces care i-a fost acordat de cei ce dețineau materialele cu pricina. Dar, firește, o biografie oficială nu e demnă de încredere în aceeași măsură ca una definitivă. În loc s-o parcurgă la fel ca pe o carte de istorie, cititorul ar trebui să înțeleagă că scrierea respectivă ar putea fi una viciată – că acela este modul în care i se cere să înțeleagă subiectul cărții, modul în care prietenii și asociații protagonistului vor ca acesta să fie cunoscut de lume.

Biografia oficială este un fel de istorie, însă cu o diferență. Am putea fi curioși să aflăm ce anume doresc persoanele interesate ca publicul să afle despre viața cuiva, dar nu ne putem aștepta să aflăm cum a fost efectiv viața privată a personalității vizate. Citirea unei biografii autorizate ne va spune așadar foarte multe despre vremea în care a fost scrisă, despre obiceiurile și manierele timpului respectiv, despre acțiunile sau atitudinile considerate potrivite – și, implicit, printr-o ușoară extrapolare, și despre cele care nu erau considerate astfel. Nu ne putem însă aștepta să descoperim viața reală a unei ființe umane – sau nu mai mult decât putem spera să aflăm povestea reală a unui război citind comunicatele unei singure părți implicate în conflict. Pentru a ajunge la adevăr, trebuie să cunoaștem punctele de vedere ale tuturor părților, să întrebăm oamenii care au participat la evenimente și să ne folosim mintea pentru a ordona toate aceste fragmente. O biografie definitivă face toate aceste lucruri; în cazul unei biografii autorizate (și cele mai multe sunt de felul acesta), mai sunt încă multe de făcut.

Rămân apoi biografiile care nu sunt nici definitive, nici autorizate. Poate le-am putea numi biografii obișnuite. În asemenea scrieri, ne așteptăm ca autorul să fie exact, să cunoască bine faptele. Mai presus de orice, vrem să ni se dea sentimentul că urmărim viața unei persoane reale, dintr-un alt loc și din alte vremuri. Oamenii sunt ființe curioase, în special în privința altor oameni.

Asemenea cărți, deși nu sunt la fel de demne de încredere ca biografiile definitive, reprezintă adeseori lecturi foarte bune. De exemplu, oamenii ar fi mai săraci fără *Viețile prietenilor* de Izaak Walton, despre poeții John Donne și George Herbert, sau fără mărturia lui John Tyndall cu privire la prietenul său Michael Faraday, în cartea *Faraday descoperitorul*.

Unele biografii au un rol didactic și un scop moral. Astăzi nu se mai scriu prea multe astfel de cărți, dar cândva erau un fapt comun (se mai scriu încă pentru copii, desigur). Volumul lui Plutarh *Viețile vechilor nobili greci și romani* este o astfel de operă. Plutarh a scris poveștile unor greci și romani

măreți din trecut pentru a-și ajuta contemporanii să devină la rândul lor măreți și pentru a-i ajuta să evite erorile pe care foarte adesea le fac cei măreți – sau cel puțin așa a crezut.

Viețile... este o carte minunată. Dar, deși găsim acolo multe mărturii unice privitoare la viețile respective, nu citim cartea atât pentru amănunțele biografice, cât pentru viziunea generală asupra lumii. Subiectul ei sunt oamenii interesați, buni sau răi, dar niciodată obișnuiți. Plutarh a realizat asta de unul sigur. Intenția lui inițială fusese aceea de a-i învăța pe alții, dar, pe măsură ce scria, a descoperit că el însuși reușește să câștige de pe urma cercetărilor sale, de pe urma faptului că „i-a invitat pe acești oameni, unul după altul, în casa lui“.

Întâmplător, cartea lui Plutarh este una dintre lucrările care au exercitat influență asupra istoriei ulterioare. De exemplu, exact așa cum Plutarh îl înfățișează pe Alexandru cel Mare modelându-și viața după cea a lui Ahile (despre care a aflat de la Homer), tot așa mulți cuceritori își vor modela mai târziu faptele după cele ale lui Alexandru descris de Plutarh.

Autobiografiile prezintă câteva probleme diferite și interesante. În primul rând, ne putem întreba dacă, vreodată, a scris cineva o autobiografie perfect onestă. E greu să cunoaștem viața cuiva, dar este și mai greu să ne cunoaștem propria viață. Și mai apare, desigur, și faptul că orice autobiografie vorbește despre o viață care încă nu s-a încheiat.

Tentația de a spune mai mult sau mai puțin decât adevărul (al doilea caz pare să fie mai frecvent) atunci când nu există persoane care să te contrazică este aproape irezistibilă. Fiecare om are anumite secrete pe care n-ar suporta să le vadă dezvăluite; de asemenea, fiecare are despre propria persoană iluzii pe care i-ar fi imposibil să le privească drept iluzii. Însă, dacă nu e posibil să scriem o biografie cu totul sinceră, este imposibil și să scriem una care să nu conțină nimic adevărat. Cum nimeni nu poate fi un mincinos perfect, orice autobiografie ne spune câte ceva despre autorul ei, chiar dacă acesta încearcă să ascundă lucrurile pe care ni le spune.

Este ceva obișnuit să spunem că, bunăoară, *Confesiunile*⁶¹ lui Rousseau sau altă carte scrisă cam în aceeași perioadă (pe la mijlocul secolului al XVIII-lea) este prima autobiografie veritabilă. Dar asta înseamnă să ignorăm *Confesiunile*⁶² lui Augustin sau *Eseurile*⁶³ lui Montaigne. Însă eroarea este chiar mai serioasă de atât. De fapt, destul de mult din ce scrie cineva despre orice subiect este material autobiografic. Există mult din viața lui Platon în

⁶¹ Jean Jacques Rousseau, *Confesiuni*, Minerva, București, 1969

⁶² Augustin, *Confesiuni*, Humanitas, București, 2007

⁶³ Michel de Montaigne, *Eseuri*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1966-1971

*Republica*⁶⁴, din cea a lui Milton în *Paradisul pierdut*, din viața lui Goethe în *Faust*⁶⁵ – deși e posibil să nu putem spune exact ce. Dacă ne interesează umanitatea, vom avea tendința de a citi, măcar parțial, orice operă cu intenția de a descoperi câte ceva din caracterul autorului.

Această grijă nu ar trebui să fie prima, iar când se exagerează cu căutarea elementelor biografice, se ajunge la erori jalnice. Dar ar trebui să ne amintim că vorbele nu se scriu singure – cele pe care tocmai le citim au fost gândite și așternute pe hârtie de un om în carne și oase. Platon și Aristotel au spus anumite lucruri similare și altele nesimilare; însă, chiar și dacă ar fi fost cu totul de acord unul cu celălalt, tot n-ar fi putut scrie exact aceleași cărți, întrucât erau persoane diferite. Am putea descoperi informații despre Toma d'Aquino chiar și într-o operă atât de ermetică precum *Summa Theologica*⁶⁶.

De aceea, faptul că autobiografiile *formale* sunt un gen literar relativ nou contează foarte puțin. Nimeni nu a reușit să se țină pe sine complet în afara cărții despre propria viață. Montaigne spunea: „Eu nu am scris propria mea carte mai mult decât m-a scris ea pe mine; o carte consubstanțială cu autorul ei, o carte care mă privește, o parte integrantă din viața mea“. Apoi adăuga: „Oricine mă recunoaște în cartea mea recunoaște și cartea în mine“. Faptul este adevărat nu numai cu privire la Montaigne. „Aceasta nu este o carte“, zicea Whitman despre *Fire de iarbă*⁶⁷, „cine o atinge atinge un om.“

Mai există oarecari recomandări de a citi biografii și autobiografii? Iată una care este importantă. În ciuda faptului că asemenea cărți și, în special, autobiografiile vorbesc mult despre autorii lor, n-ar trebui să petrecem prea mult timp încercând să aflăm secretele autorilor în loc să înțelegem ce spun aceștia în mod clar. Dincolo de asta, dat fiind faptul că asemenea cărți sunt mai degrabă poetice decât teoretice sau filosofice și că până la urmă sunt cărți de istorie, probabil că n-ar mai fi multe de adăugat. Ar trebui să vă amintiți totuși că, dacă vreți să știți adevărul cu privire la viața unei persoane, trebuie să citiți cât mai multe biografii ale acelei persoane, inclusiv pe cea scrisă chiar de ea, dacă există așa ceva. Citiți biografia ca pe o istorie și ca pe o cauză a istoriei; iar la întrebarea „Ce profit vom obține din asta?“ vom răspunde numai atât: biografia, ca și istoria, poate fi o cauză pentru acțiunea practică și morală. O biografie poate fi o adevărată sursă de inspirație. Este povestea unei vieți de mai mult sau mai puțin succes – iar noi avem propriile vieți.

⁶⁴ Platon, *Opere*, vol. V, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986

⁶⁵ J.W. von Goethe, *Faust*, Paralela 45, Pitești, 2008

⁶⁶ Toma d'Aquino, *Summa Theologica*, Polirom, Iași, 2009

⁶⁷ Walt Whitman, *Fire de iarbă*, Pandora, Târgoviște, 2000

Cum să citim despre evenimentele curente

Tot ceea ce am afirmat cu privire la arta cititului analitic se aplică tuturor materialelor de citit, nu doar cărților. Am vrea acum să detaliem puțin acest enunț. Lectura analitică nu este necesară întotdeauna. Există multe lucruri citite care nu necesită nivelul de efort și de îndemânare specific acestui al treilea nivel al lecturii. Însă, deși regulile de lectură nu trebuie aplicate întotdeauna, cele patru întrebări trebuie puse în privința a tot ce citiți. Asta înseamnă, desigur, că trebuie puse și cu referire la acele mijloace de informare cărora cei mai mulți dintre noi le dedică majoritatea timpului lor: ziare reviste, cărți mondene și altele de același fel.

Până la urmă, istoria nu s-a oprit acum o mie de ani și nici acum o sută. Lumea merge mai departe, iar oamenii continuă să scrie despre ceea ce se întâmplă și despre felul cum se schimbă lucrurile. Probabil că nicio istorie modernă nu este la fel de măreață precum cea a lui Tucidide; posteritatea va judeca asta. Dar, în calitate de ființe umane și de cetățeni, avem obligația de a încerca să înțelegem lumea în care trăim.

Problema se reduce la a ști ce anume se întâmplă în mod actual. Am ales intenționat în ultima propoziție cuvântul „actual”. Echivalentul franțuzesc pentru „știri” este „actualités” și întregul concept al literaturii care urmărește cotidianul este legat cumva de ceea ce numim „știri”. Cum aflăm știrile și cum știm care dintre ele sunt veritabile?

Puteți observa dintr-odată că ne confruntăm cu același tip de probleme pe care îl ridică și literatura istorică. Nu putem ști sigur că avem acces la fapte – nu putem fi siguri că știm ce se întâmplă în acest moment, în orice caz nu mai mult decât putem fi siguri că știm ce s-a întâmplat în trecut. Și totuși trebuie să încercăm să aflăm, atâta cât ne stă în putință.

Dacă ne-am putea afla peste tot în fiecare moment, dacă am putea auzi fiecare conversație de pe glob, dacă am putea privi în inima fiecărei persoane, atunci poate că am reuși să zărim fața adevărului. Cum suntem însă doar niște făpturi limitate, trebuie să ne bazăm pe reporteri. Reporterii sunt persoane despre care se presupune că trebuie să știe ce anume se întâmplă într-o arie restrânsă. Ei prezintă ceea ce știu în ziare, în reviste sau în cărți. Ceea ce știm noi depinde de ei.

În mod ideal, un reporter, nu contează de ce fel, ar trebui să fie asemenea unei oglinzi limpezi care reflectă realitatea. Dar mintea umană nu e o oglindă. Nu e nici măcar un reflector bun, care să arunce lumină asupra realității, și cu atât mai puțin un filtru foarte bun. Ea doar separă ceea ce consideră a fi real

de real, ceea ce este fals de ceea ce e adevărat. Acest lucru e util, desigur. Un reporter ar trebui să deosebească ceea ce crede că este adevărat de ceea ce crede că e fals. Dar ar putea să se înșele.

De aceea, atunci când citești un raport jurnalistic, cel mai important lucru este să *aflați cine anume l-a scris*. Ne referim aici nu la a-l cunoaște personal pe reporter, ci la a-i cunoaște modul de a gândi. Diferitele genuri de reporteri se împart în categorii. Pentru a înțelege ce fel de filtru se află mintea reporteurului pe care îl citești, trebuie să vă puneți o serie de întrebări privitoare la ea. Aceste întrebări trebuie puse cu privire la orice material care face referire la evenimentele curente. Întrebările sunt următoarele:

1. Ce vrea să dovedescă autorul?
2. Pe cine vrea el să convingă?
3. La ce cunoștințe speciale face referire?
4. Ce fel de limbă folosește?
5. Știe într-adevăr despre ce vorbește?

În general, este mai bine să presupuneți că toate cărțile de actualități vor să dovedească un anumit lucru. De obicei, e destul de ușor să descoperim ce. Cel mai adesea, prezentările publicitare ne spun suficient de multe cu privire la conținutul sau tezele unei astfel de cărți. Iar dacă nu apar acolo, le veți găsi în prefața autorului.

După ce v-ați întrebat ce anume încearcă să demonstreze autorul, urmează să vă întrebați pe cine anume încearcă el să convingă. Este cartea dedicată „cunoscătorilor”? Și, dacă da, vă aflați în acea categorie? Este cartea destinată celui grup restrâns de persoane care poate face ceva rapid în privința situației pe care o descrie autorul? Sau e destinată oricărei categorii de public? Dacă nu aparțineți categoriei de public pe care o vizează cartea, poate că nici nu ar trebui s-o citiți.

Trebuie apoi să descoperiți ce cunoștințe speciale se presupune că ar trebui să aveți. Cuvântul „cunoștințe” este folosit aici într-un sens larg. „Opinii” sau „prejudecăți” ar fi fost mai corect. Mulți autori scriu doar pentru cititorii care sunt de acord cu ei. Dacă nu sunteți deloc de acord cu un reporter, atunci probabil că nu veți dori să-i citiți cartea.

Asumsițiile pe care le face un autor și pe care se presupune că le face și cititorul sunt uneori greu de descoperit. În *The Seventeenth Century Background*, Basil Wiley are de spus următoarele lucruri:

...este o dificultate aproape de netrecut aceea de a deveni conștient de asumsițiile pe care le face cineva în mod curent; „doctrinile resimțite drept

fapte“ pot fi văzute ca fiind doctrine și nu fapte numai după eforturi importante de gândire și de obicei cu ajutorul unui metafizician de primă mână.

Mai departe, autorul sugerează că este mai ușor să descoperim „doctrinele resimțite drept fapte“ ale altor epoci și asta și încearcă să facă în cartea lui. Atunci când citim însă cărți despre propria noastră epocă, nu avem avantajul distanței. De aceea, nu trebuie să vedem lucrurile numai prin mintea-filtru a autorului-reporter, ci să le trecem și prin propria noastră minte.

Apoi, trebuie să vă întrebați dacă există vreun jargon pe care îl folosește autorul. Acest lucru este important în special atunci când citim reviste sau ziare, dar se aplică și tuturor cărților de istorie recentă. Anumite cuvinte provoacă anumite reacții pe care probabil nu le-ar mai provoca peste un secol. Un astfel de exemplu este „comunism“ sau „comunist“. Ar trebui să putem controla astfel de termeni sau măcar să știm când anume apar.

În cele din urmă, va trebui să luați în considerare ultima dintre cele cinci întrebări, la care este, probabil, și cel mai greu de răspuns. Cunoaște faptele reporterul al cărui material îl citiți? Este el părtaș la gândurile și deciziile probabil secrete despre care scrie? Știe el tot ce ar trebui să știe pentru a oferi o dare de seamă corectă și echilibrată asupra situației?

Cu alte cuvinte, sugerăm că ar putea fi o eroare să luăm în considerare doar reporterul-autor. În ultima vreme, am auzit multe despre „managementul știrilor“; este important să înțelegem că asta nu ni se aplică doar nouă, ca exponenți ai publicului, ci și reporterilor, despre care se presupune că ar fi „persoane cunoscătoare“. S-ar putea să nu fie. Cu toată bunăvoința din lume, având doar buna intenție de a ne prezenta adevărul într-o anumită chestiune, un reporter ar putea fi totuși „neinformat“ în privința anumitor activități sau tratate secrete ș.a.m.d. Ar putea fi conștient de asta sau nu. În cel de-al doilea caz, situația este periculoasă cu precădere pentru cititor.

Veți observa desigur că aceste cinci întrebări nu sunt decât variații ale uneia singure, despre care am spus că trebuie pusă cu privire la orice lucrare expozitivă. A cunoaște jargonul unui autor, de exemplu, nu înseamnă altceva decât a-i asimila termenii. Dar, pentru că lucrările despre situații curente și alte materiale de actualitate ridică probleme pentru cititori într-o manieră diferită, trebuie să abordăm și noi situația într-o manieră diferită.

Poate că, mai degrabă decât într-un set de reguli pentru citirea unor cărți de acest fel, e mai bine să sintetizăm această diferență într-un avertisment.

O notă privitoare la rezumate

Mai există o consecință legată de distincția noastră de bază – distincția dintre a citi pentru a te informa și a citi pentru a înțelege –, care este presupusă de tot ceea ce am spus cu privire la citit. Uneori, trebuie să citim pentru a ne informa în privința înțelegerii – adică pentru a afla cum au interpretat alții faptele. Să încercăm să explicăm ce înseamnă asta.

Cel mai adesea, citim ziare, reviste și chiar materiale publicitare pentru informațiile pe care le conțin. Cantitatea materialelor de acest fel este mare, atât de mare că nimeni nu ar putea citi astăzi decât o mică parte din ea. Necesitatea a fost mama unui număr apreciabil de invenții importante în acest domeniu. Revistele de știri, ca de exemplu *Time* sau *Newsweek*, fac o muncă inestimabilă pentru noi prin aceea că citesc știrile și realizează rezumate reducându-le la informațiile strict esențiale. Oamenii care scriu aceste reviste sunt în primul rând cititori. Au deprins arta de a citi informații la un nivel total inaccesibil cititorului obișnuit.

Acest lucru este adevărat și când vorbim despre o publicație ca *Reader's Digest*, care se străduiește să ne aducă sub ochi mare parte dintre lucrurile din reviste care merită atenția noastră, într-un volum unic și compact, de mici dimensiuni. Desigur, cele mai bune articole, ca și cele mai bune cărți, nu pot fi sintetizate fără pierderi. Dacă, de exemplu, eseurile lui Montaigne ar apărea într-o astfel de publicație, probabil că nu ne-am mulțumi citind doar o sinteză a lor. În acest caz, o sinteză funcționează așa cum trebuie doar dacă devine un impuls pentru citirea originalului. În cazul unui articol obișnuit însă, o condensare este bună, ba uneori e chiar mai bună decât originalul, pentru că articolele obișnuite conțin în primul rând informații. Abilitatea care produce *Reader's Digest* și alte publicații similare este în primul rând aceea de a citi și abia apoi abilitatea de a scrie clar și simplu. Aceste publicații fac ceea ce puțini dintre noi pot face singuri, chiar dacă au timp: extrag informațiile interesante din mii de pagini plictisitoare.

Dar, oricum ar fi, trebuie să citim astfel de periodice care oferă sinteze de știri și informații. Dacă vrem să fim informați, nu putem evita sarcina de a citi, indiferent de calitatea acestor sinteze. Iar sarcina de a le citi este, în ultimă instanță, similară cu aceea pe care o îndeplinesc editorii revistelor menționate anterior atunci când citesc materialele originale, pe care le fac accesibile într-o formă mai compactă. Dacă ne referim la sarcina de a citi, ne-au scutit de efort, dar nu ne-au scutit și nu ne vor putea scuti de sarcina de a citi. Într-un anumit sens, aceste sinteze nu-și pot îndeplini funcția și nu ne pot aduce beneficii

decât în măsura în care sunt citite la fel de bine cum au fost informațiile care au dus la crearea lor.

Iar asta implică a citi atât pentru informare, cât și pentru înțelegere. Desigur, cu cât o sinteză este mai condensată, cu atât cuprinde mai multă informație. Nu trebuie să ne facem prea multe griji că un text de 1.000 de pagini este redus la unul de 900, să spunem; dar dacă 1.000 de pagini au fost reduse la 10, problema a ce anume a fost lăsat pe dinafară devine critică. De aceea, cu cât s-a produs o condensare mai semnificativă, cu atât devine mai important să știm câte ceva despre persoana care a făcut-o; același avertisment pe care l-am menționat anterior se aplică aici cu forță sporită. În cele din urmă, totul se reduce la a citi printre rândurile unei sinteze realizate în mod expert. Nu ne putem raporta la original pentru a afla ce anume a fost lăsat afară; trebuie să aflăm cumva asta chiar din sinteza însăși. A citi sinteze este, prin urmare, unul dintre cele mai solicitante și mai dificile tipuri de lectură care se pot face.

CUM SĂ CITIM ȘTIINȚE ȘI MATEMATICĂ?

Titlul acestui capitol poate suna înșelător. Nu ne propunem să vă sfătuim cum să citiți orice fel de cărți de științe sau de matematică. Ne vom limita la a discuta numai două tipuri: marile cărți clasice de matematică și de științe ale tradiției noastre, pe de o parte, și cărțile științifice de popularizare, pe de alta. Ceea ce vom spune se va aplica adesea lecturii monografiilor specializate care tratează subiecte abstracte și limitate, dar pe acestea nu vă putem ajuta să le citiți, din două motive. Unul dintre ele este pur și simplu acela că nu suntem suficient de pregătiți s-o facem.

Celălalt motiv e acela că, până spre sfârșitul secolului al XIX-lea, cărțile științifice erau scrise pentru un număr restrâns de persoane. Autorii lor, oameni precum Galileo, Newton sau Darwin, nu au avut șansa de a fi citiți de specialiști din domeniul lor, deși și-ar fi dorit astfel de cititori. Dar nu exista încă o specializare instituțională în acel moment, pe care Einstein îl numea „copilăria fericită a științei”. De la persoanele inteligente și instruite se aștepta să citească știință, filosofie sau istorie; nu existau încă distincții dure și tranșante, nu existau granițe de încălcat. Nu exista nici desconsiderarea generală a publicului mediu, așa cum se manifestă în știința de azi. Celor mai mulți oameni de știință contemporani nu le pasă azi de ceea ce ar putea crede cititorii medii și nici nu li se adresează.

În ziua de astăzi, știința tinde să fie scrisă de specialiști pentru specialiști. O comunicare științifică serioasă presupune atâtea cunoștințe specializate, încât nu poate fi urmărită de cititorul care nu este specializat în domeniul

respectiv. Există anumite avantaje legate de această abordare, în special acela că ea ajută știința să avanseze mai repede. Experții care discută între ei despre anumite probleme pot ajunge foarte rapid la frontierele disciplinei – pot vedea problemele fără efort și pot încerca să le rezolve. Dar costurile sunt la fel de evidente. Dumneavoastră – cititorul inteligent căruia i se adresează această carte – nu sunteți luat în seamă.

De fapt, situația descrisă, deși e mai evidentă în știință decât în alte domenii, poate fi întâlnită și altundeva. În ziua de azi, filosofii mai scriu rareori pentru altcineva decât pentru filosofi; economiștii scriu pentru economiști; până și istoricii au descoperit că genul de comunicare concisă și monografică folosită în științe vreme îndelungată este o cale mult mai accesibilă de a transmite informații decât tradiționalele lucrări narrative destinate tuturor.

Ce face cititorul generic în astfel de circumstanțe? Nu poate deveni expert în toate domeniile. În acest caz, trebuie să se bazeze pe operele de popularizare științifică. Unele dintre ele sunt bune, altele au o calitate mai scăzută. Dar nu este important doar să le poată deosebi; e important de asemenea să le înțeleagă pe cele bune.

Înțelegerea demersului științific

Una dintre disciplinele științifice cu o dezvoltare spectaculoasă în ultimul timp este istoria științei. Am văzut schimbări importante în acest domeniu în ultimii ani. Nu cu mult timp în urmă, savanții obișnuiau încă „să-i privească de sus“ pe istoricii științei. Aceștia erau văzuți ca niște oameni care studiau istoria unui anumit subiect pentru că nu erau capabili să-și extindă granițele. Atitudinea savanților față de istoricii științei poate fi rezumată prin faimoasa remarcă a lui George Bernard Shaw: „Cei care pot face; cei care nu pot predau“.

Asemenea atitudini se întâlnesc tot mai rar în ziua de azi. Departamentele de istoria științei au devenit respectabile; oameni de știință excelenți studiază și scriu despre istoria subiectului lor. Avem un exemplu în ceea ce s-a numit „industria Newton“. În momentul de față, în diferite țări se desfășoară ample cercetări privitoare la opera și strania personalitate a lui Isaac Newton. Recent, au fost publicate sau anunțate o mulțime de cărți pe această temă. Motivul este acela că oamenii de știință sunt mai preocupați ca oricând de natura demersului științific în sine. De aceea, nu avem nicio rețineră în a vă recomanda să citiți măcar câteva dintre titlurile clasice ale tradiției noastre.

De fapt, nu există nicio scuză pentru a nu încerca să le citiți. Niciuna dintre ele nu e excesiv de dificilă, nici măcar *Principiile matematice ale filosofiei naturale*⁶⁸ a lui Newton, dacă sunteți dispuși să faceți efortul. Cel mai util sfat pe care vi-l putem da este acesta: una dintre regulile de citire a lucrărilor expozitive vă cere să formulați cu maximă claritate problema pe care autorul încearcă să o rezolve. Această regulă a lecturii analitice e relevantă pentru orice operă expozitivă, însă *este cu precădere relevantă în domeniul științelor și al matematicii*.

Mai există un mod de a spune asta. Dacă sunteți un cititor mediu, nu parcurgeți aceste cărți pentru a învăța subiectul lor. Le parcurgeți pentru a înțelege istoria și filosofia științei. Această sarcină privitoare la știință îi revine nespecialistului. Modul major în care vă puteți achita de ea este acela de a deveni conștient de problemele pe care încercau să le rezolve savanții, adică de a deveni conștient și de abordări, și de fundalul lor teoretic.

A urmări etapele dezvoltării științifice, a identifica modalitățile prin care faptele, asumptiile, principiile și dovezile sunt interrelaționate, înseamnă a pătrunde în inima rațiunii umane unde, probabil, legătura dintre ele a funcționat cu cel mai mare succes. E posibil ca acest lucru să fie suficient în sine pentru a justifica studiul istoric al științei. Iar un asemenea studiu servește la clarificarea situațiilor în care demersul științific poate părea ininteligibil. Și mai important însă, el este o activitate a minții esențială pentru educație, iar principalul ei scop a fost mereu, de la Socrate până în zilele noastre, eliberarea minții prin puterea de a ne mira.

Câteva sugestii pentru citirea cărților clasice de știință

Prin „carte științifică” înțelegem un raport cu privire la descoperirile sau concluziile care s-au tras într-un anumit domeniu de investigație, fie prin experimente de laborator, fie prin observarea liberă a naturii. Problema științifică prin excelență este întotdeauna aceea de a descrie fenomenele cu maximă acuratețe și de a descoperi legăturile dintre diversele tipuri de fenomene.

În marile opere științifice, nu există nici oratorie, nici propagandă, deși pot apărea erori, în special în privința presupunerilor de bază. Puteți descoperi

⁶⁸ Isaac Newton, *Principiile matematice ale filosofiei naturale*, Editura Academiei R.P.R., București, 1956

aceste erori și puteți deveni conștient de ele făcând distincția dintre ceea ce *presupune* și ceea ce *susține* autorul prin argumente. Cu cât un autor de literatură științifică este mai „obiectiv“, cu atât vă cere să acceptați mai multe afirmații fără dovezi. Însă obiectivitatea științifică nu înseamnă *lipsa oricăror presupoziii inițiale*. Înseamnă *asumarea lor onestă*.

Într-o lucrare științifică, termenii cei mai importanți sunt exprimați de obicei prin cuvinte neuzuale sau tehnice. Ei sunt relativ ușor de descoperit, iar prin intermediul lor puteți identifica rapid propozițiile. Propozițiile principale sunt de obicei generale. Prin urmare, știința nu este cronotopică, ba chiar funcționează pe dos: spre deosebire de istoric, omul de știință încearcă să scape de condiționările spațiului și ale timpului. Încearcă să ne arate cum stau lucrurile la modul general, cum se comportă ele mereu.

Este foarte probabil să existe două piedici principale în citirea unei cărți științifice. Una privește argumentația. Știința este în mod fundamental inductivă, ceea ce înseamnă că argumentația ei primară stabilește adevăruri generale prin raportare la dovezi observabile – fie un caz creat prin experiment, fie o întreagă colecție de cazuri adunate prin observație minuțioasă. Există și alte feluri de argumente, așa-numitele argumente deductive. În acestea, o propoziție e dedusă din alte propoziții al căror adevăr a fost stabilit deja. În ceea ce privește dovezile, știința nu se deosebește deloc de filosofie. Dar argumentul inductiv este specific științei.

Prima dificultate apare deoarece, pentru a înțelege argumentele inductive dintr-o carte, trebuie să putem cerceta dovezile care formează baza acceptării lor. Din păcate, acest lucru nu este posibil întotdeauna fără altceva în mână decât cartea. Dacă volumul în sine nu reușește să lumineze adevărul, autorul mai are doar o singură soluție, aceea de a testa dovezile pe cont propriu. S-ar putea să fie nevoit să ia parte la o demonstrație de laborator. S-ar putea să fie nevoit să observe și să mănuiască piesele unui aparat similar celui despre care se vorbește în carte. S-ar putea să fie nevoit să meargă la muzee și să studieze exponate sau machete.

Oricine dorește să înțeleagă istoria științei trebuie nu doar să citească textele clasice, ci și să fie obișnuit, în mod direct, cu experimentele cruciale ale acestei istorii. Clasicii științei pot fi mai bine înțeleși de către cei care au văzut cu ochii lor și au făcut cu propriile mâini experimentele concepute pentru susținerea teoriilor.

Asta nu înseamnă că nu puteți începe fără a trece prin toți pașii descriși. Luați o carte ca *Elementele de chimie* a lui Lavoisier, de exemplu. Publicată în 1789, cartea nu mai e considerată utilă în chimie, așa că n-ar fi o idee bună să o consultați nici măcar pentru a trece un test de liceu. Cu toate acestea,

metoda ei a fost revoluționară la vremea aceea, iar concepția privitoare la elementul chimic o utilizăm în mare și acum. Ideea e că nu trebuie să citim cartea în întregime și în detaliu pentru a primi aceste impresii de la ea. Prefața, de exemplu, cu accentul pe care îl pune pe importanța metodei în știință, este revelatoare: „Fiecare ramură a științei fizice“, scrie Lavoisier, „trebuie realizată din trei elemente: faptele care sunt obiectul științei, ideile care reprezintă aceste fapte și cuvintele prin care sunt exprimate aceste idei... Și, cum ideile sunt conservate și comunicate cu ajutorul cuvintelor, nu putem îmbunătăți limbajul vreunei științe fără a îmbunătăți știința însăși; pe de altă parte, nu putem face mai bună o știință fără a-i îmbogăți vocabularul sau terminologia“.

Exact asta a făcut și Lavoisier. A îmbogățit chimia îmbogățindu-i vocabularul, la fel cum Newton, cu un secol înainte, perfecționase fizica sistematizând-o și ordonându-i limbajul – în timpul acestui proces, după cum s-ar putea să vă amintiți, inventând calculul diferențial și integral.

Această referire la calcul ne trimite către a doua dificultate importantă în citirea cărților științifice. Iar acesta este problema matematicii.

Înfruntând problema matematicii

Mulți oameni se tem de matematică și cred că n-o pot citi deloc. Nimeni nu știe exact de ce este așa. Unii psihologi cred că există ceva numit „orbire în fața simbolurilor“ – incapacitatea de a te desprinde de concret și de a urmări înlănțuirea acestor simboluri. S-ar putea să fie ceva adevărat în asta dacă nu luăm în considerare faptul că și cuvintele se înlănțuie, iar înlănțuirea lor, mai puțin controlată, ar trebui să fie mai greu de urmărit. Alții cred că problema stă în predarea matematicilor. Dacă e așa, trebuie să fim mulțumiți că în ultima vreme s-au făcut eforturi serioase pentru a lămurii problema felului în care matematica ar putea fi predată mai bine.

Parțial, situația este următoarea. Nu ni se spune sau nu ni se spune suficient de clar pentru a putea înțelege că matematica este o limbă și că o putem învăța ca pe oricare alta, inclusiv ca pe propria noastră limbă. Trebuie să ne învățăm limba de două ori: prima dată când învățăm să vorbim, a doua oară când învățăm să scriem. Din fericire, matematica trebuie învățată o singură dată, întrucât este, în cea mai mare măsură, o limbă scrisă.

După cum am observat, faptul de a învăța o nouă limbă scrisă ne face să ne confruntăm cu problemele cititului elementar. După ce, în școală, ne căpătăm instrucția inițială pentru lectură, problema principală cu care suntem confrunțați

e aceea de a reuși să recunoaștem anumite simboluri arbitrare de pe o pagină și de a surprinde anumite relații între aceste simboluri. Chiar și cei mai buni cititori continuă să citească, fie și ocazional, la nivel elementar. Abia când sunt rezolvate aceste probleme, putem începe să citim la niveluri superioare.

Întrucât matematica este o limbă, cu propriul vocabular, propria gramatică, propria sintaxă, ea trebuie realmente învățată de cititorul începător. Anumite simboluri și relații între simboluri trebuie memorate. Problema e diferită de altele pentru că limba e diferită, dar învățarea acesteia nu reprezintă o operație mai dificilă teoretic decât însușirea limbilor engleză, franceză sau germană. De fapt, la nivel elementar, ar putea fi chiar mai ușoară.

Orice limbă este un mediu de comunicare despre subiecte pe care cei implicați în comunicare le pot înțelege deopotrivă. Subiectele discursului obișnuit sunt legate în principal de aspecte emoționale și de relații. Ele nu sunt pe deplin comprehensibile pentru două persoane diferite, însă aceste persoane pot înțelege lucruri care nu le privesc direct și în care nu au niciun fel de implicare emoțională, cum ar fi un circuit electric, un triunghi isoscel sau un silogism. Doar atunci când investim noțiuni precum acestea cu încărcătură sentimentală începem să avem dificultăți în a le înțelege. Matematica ne permite să evităm asta. În termenii matematicii, în propoziții sau în ecuații, nu există încărcătură emoțională atunci când sunt folosiți corect.

În plus, nu ni se spune – sau cel puțin nu suficient de devreme – cât de frumoasă și de satisfăcătoare din punct de vedere intelectual poate fi matematica. Probabil că oricine sesizează asta atunci când trece printr-un mic necaz. Ați putea începe cu Euclid, ale cărui *Elemente de geometrie* reprezintă una dintre cele mai lucide și mai frumoase opere de acest fel din istorie. Să ne uităm de pildă la primele cinci propoziții ale *Cărții I* (dacă aveți un exemplar la îndemână, vă rugăm să-l consultați). Propozițiile geometriei elementare sunt de două feluri: 1) cele care exprimă problemele legate de construcția figurilor și 2) teoreme cu privire la relațiile dintre figuri sau dintre părțile lor. Chestiunile care țin de construcție cer să fie făcute anumite lucruri, iar teoremele impun ca anumite lucruri să fie demonstrate. La finalul unei demonstrații care privește construcția veți întâlni inițialele QEF, care provin de la *Quod erat faciendum*, în traducere „Ceea ce era de făcut“. La finalul demonstrației unei teoreme, vom întâlni QED, care, în traducere, înseamnă „Ceea ce era de demonstrat“.

Primele trei propoziții ale cărții ridică, toate, probleme de construcție. De ce se întâmplă așa? Un răspuns este acela că asemenea construcții geometrice sunt necesare pentru realizarea demonstrațiilor teoremelor. Acest lucru nu apare ca evident în primele patru propoziții, dar devine clar în cea de-a cincea, care este o teoremă. Aceasta spune că, într-un triunghi isoscel (adică

un triunghi cu două laturi egale), unghiurile de la bază sunt și ele egale. Acest fapt implică propoziția 3, întrucât un segment trebuie divizat. Cum propoziția 3 depinde de regula de construcție formulată în propoziția 2, iar propoziția 2 are nevoie de propoziția 1, concluzionăm că aceste trei reguli de construcție sunt de fapt necesare pentru a susține propoziția 5.

Regulile matematice de construcție pot fi înțelese și ca servind altor scopuri. Ele sunt foarte asemănătoare postulatelor; atât regulile, cât și postulatele spun că anumite operații geometrice sunt posibile. În cazul postulatelor, *se presupune* că se poate; în cazul propozițiilor, lucrul *este dovedit* ca posibil. Dovada presupune desigur utilizarea postulatelor; altfel, ne-am putea întreba dacă există realmente ceva numit triunghi echilateral, așa cum a fost definit acesta în propoziția 20. Fără a ne pune aici problema dificilă a existenței obiectelor matematice, putem sesiza cel puțin că propoziția 1, pornind de la *asumpția* că există linii drepte și cercuri, trage *concluzia* că există ceva numit triunghi echilateral.

Să ne întoarcem la propoziția 5, teorema privitoare la egalitatea unghiurilor de la baza unui triunghi isoscel. Atunci când ajungem la concluzie, printr-o serie de pași care includ referința la alte propoziții sau la o serie de postulate, putem spune că propoziția a fost demonstrată. S-a arătat că, *dacă un lucru este adevărat* (și anume asumpția că există un triunghi isoscel) și dacă mai există câteva adevăruri valide (definițiile, postulatele sau propozițiile anterioare), atunci *devine adevărat și altceva* – anume concluzia. Propozițiile susțin această relație de tip *dacă-atunci*. Nu asertează adevărul ipotezei și nu asertează nici adevărul concluziei decât atunci când ipoteza e adevărată. Nici legătura dintre ipoteză și concluzie nu este socotită adevărată până când propoziția nu a fost dovedită. Este dovedit exact adevărul acestei legături și nimic altceva.

Ar fi o exagerare să spunem că găsim aici frumusețe? Ne-am întâlnit cu expunerea logică a unei probleme extrem de limitate. Există însă ceva atrăgător atât în natura expunerii, cât și în caracterul limitat al subiectului. Discursul obișnuit (dacă nu chiar și discursul filosofic de cea mai bună calitate) găsește dificilă limitarea problemelor în acest fel. Iar utilizarea logicii pe teritoriul problemelor filosofice este arareori atât de clară ca aici.

Gândiți-vă la diferența dintre argumentul exprimat de propoziția 5 și cel mai simplu dintre silogisme, precum acesta:

Toate animalele sunt muritoare.

Toți oamenii sunt animale.

De aceea, toți oamenii sunt muritori.

Există ceva satisfăcător și în privința asta. Am putea trata silogismul anterior ca pe un raționament de tip matematic. Presupunând că există ceva numit animal și ceva numit om și că toate animalele sunt muritoare, concluzia urmează cu aceeași necesitate precum aceea care privește unghiurile unui triunghi. Dar treaba este că există realmente animale și oameni; presupunem ceva cu privire la lucruri reale, iar acest ceva poate fi adevărat sau fals. Trebuie să ne examinăm asumptiile într-un alt mod decât ne vedem nevoiți s-o facem în matematică. Propoziția lui Euclid nu suferă de acest tip de problemă. Pentru matematician, nu contează foarte mult dacă există ceva numit triunghi isoscel. Ceea ce contează este că, dacă acesta există și dacă e definit într-o asemenea manieră, atunci, în mod absolut necesar, unghiurile de la bază trebuie să fie egale. Nu poate exista niciun dubiu în această privință – acum ori vreodată.

Cum să ne descurcăm cu matematica din cărțile științifice

Această digresiune despre Euclid ne-a îndepărtat puțin de subiectul inițial. Am observat că prezența matematicii în cărțile științifice este unul dintre principalele obstacole în calea citirii lor. Trebuie spuse câteva lucruri despre asta.

Pentru început, să presupunem că, la nivel elementar, citești matematică mai bine decât credeți. Am sugerat deja că ar trebui să începeți cu *Elementele* lui Euclid și suntem convinși că, dacă v-ați petrece câteva seri în compania acestei cărți, v-ați depăși temerile privitoare la acest subiect. După ce ați terminat cu Euclid, ați putea trece la scrierile altor geometri greci – Arhimede, Apoloniu, Nicomah. Nu sunt foarte dificile și, în plus, puteți renunța la lectură oricând.

Asta ne duce la al doilea lucru pe care vrem să-l subliniem. Dacă intenția dumneavoastră este să citeți o carte de matematică *în* și *pentru ea însăși*, atunci, desigur, trebuie s-o citeți de la început la sfârșit cu un creion în mână – și poate că un carnet de notițe ar fi mai necesar ca oriunde în altă parte. S-ar putea însă ca intenția dumneavoastră să nu fie asta, ci aceea de a citi *o carte științifică având înglobată în ea ceva matematică*. Într-un asemenea caz, operația de a evita părțile matematice poate fi cea mai bună soluție.

Să luăm drept exemplu *Principia* lui Newton. Cartea conține numeroase propoziții – atât indicații de construcție a figurilor geometrice, cât și

teoreme –, dar nu este necesar să le citiți pe fiecare în detaliu, cel puțin nu de prima dată. Parcurgeți textul propoziției, iar apoi aruncați o privire asupra demonstrației, pentru a vă face o idee asupra modului în care s-a procedat; citiți așa-numitele leme și corolare; citiți și așa-numitele scoli, care discută relațiile dintre propoziții și despre legătura acestora cu opera în ansamblu. Dacă procedați așa, începeți să percepeți și dumneavoastră acest întreg și să înțelegeți cum e construit sistemul lui Newton – care sunt noțiunile primare și cele derivate și cum anume se îmbină părțile. Parcurgeți întreaga carte în acest fel, evitați diagramele dacă vă deranjează (așa cum se întâmplă în cazul multor cititori), aruncați doar câte o privire fugară asupra pasajelor intermediare, dar aveți grijă să le citiți pe cele în care Newton își formulează ideile fundamentale. Unul dintre aceste pasaje fundamentale apare spre finalul lucrării, la sfârșitul cărții a treia, intitulată *Sistemul lumii*. Această *scólie generală*, cum a numit-o Newton, nu numai că sintetizează ce s-a întâmplat până la el în acea chestiune, ci formulează și marea problemă a întregii fizici.

Optica lui Newton este o altă carte științifică clasică pe care s-ar putea să vreți s-o citiți. Există foarte puțină matematică în această carte, deși la prima vedere lucrurile nu par să stea așa, întrucât paginile sunt pline de diagrame. Dar aceste diagrame sunt de fapt ilustrații care descriu experimentele lui Newton cu orificii prin care soarele să intre într-o cameră întunecată, cu prisme prin care să fie interceptate razele sau cu bucăți de hârtie pe care să fie proiectate diferitele culori ce alcătuiesc lumina albă a soarelui. Cu siguranță că ați putea reface și dumneavoastră unele dintre aceste experimente și ar fi chiar distractiv, întrucât culorile sunt minunate, iar descrierile – extrem de clare. Veți dori să parcurgeți, pe lângă descrierile experimentelor, propozițiile, teoremele și discuțiile care apar la finalul fiecăreia dintre cele trei cărți și în care Newton sintetizează descoperirile făcute de el și anticipează consecințele descoperirilor sale. Finalul *Cărții a III-a* este celebru, întrucât conține câteva formulări care privesc demersul științific în sine.

Matematica e folosită adeseori de scriitorii științifici, în primul rând datorită clarității, preciziei și caracterului ei limitat, pe care le-am subliniat deja. De obicei, se pot înțelege multe și fără a intra prea adânc în aparatul matematic al lucrării, așa cum se întâmplă în cazul scrierilor lui Newton.

Dar, dacă matematica vi se pare ciudată, absența ei din anumite lucrări v-ar putea crea și mai mari probleme. Un astfel de caz este cel al cărții lui Galileo *Două științe noi*, faimosul său tratat privitor la tăria materialelor și la mișcare. Această operă este dificilă pentru cititori tocmai pentru că *nu* prezintă în primul rând o lucrare matematică, fiind derulată sub forma unui dialog. Dialogul, deși atât de util pe scenă și atât de valoros în filosofie atunci

când e folosit de un maestru precum Platon, nu este deloc potrivit în știință. De aceea, nu vă va fi ușor să înțelegeți ce anume spune Galileo, însă, atunci când, în cele din urmă, o veți face, veți vedea că spune lucruri absolut revoluționare.

Nu toate cărțile științifice clasice implică matematica sau au nevoie de ea. Lucrările lui Hipocrat, fondatorul medicinei grecești, nu conțin matematică. Le puteți citi pentru a descoperi arta antică a medicinei, adică arta de a ține oamenii sănătoși mai degrabă decât de a-i vindeca. Din păcate, această idee a devenit neobișnuită în lumea de azi. Nici discursul lui William Harvey cu privire la circulația sângelui nu este matematic, tot așa cum nu este nici cartea lui William Gilbert despre magneți. Puteți citi fără prea mare dificultate cărți precum acestea dacă vă amintiți mereu că *sarcina dumneavoastră principală nu este aceea de a deveni specialist într-un anumit domeniu, ci de a înțelege problemele ridicate.*

O notă despre știința populară

Într-un anumit sens, ar mai fi ceva de spus și despre cărțile de popularizare științifică. Prin definiție, acestea sunt lucrări – cărți sau articole – scrise pentru un public larg și nu pentru specialiști. De aceea, dacă ați reușit să citiți câteva dintre cărțile clasice ale tradiției noastre, nu ar trebui să aveți mari probleme cu ele. Și asta se întâmplă pentru că, deși sunt lucrări de știință, ele reușesc să evite două probleme care apar de obicei în cărțile științifice. În primul rând, ele *descriu un număr foarte redus de experimente* (și prezintă mai degrabă rezultatele lor). În al doilea rând, *conțin destul de puțină matematică* (dacă nu cumva sunt chiar cărți de popularizare a matematicii).

Articolele de popularizare sunt în general mai ușor de citit, deși nu întotdeauna. Uneori, ele sunt foarte bune, precum cele pe care le găsim în revista lunară *Scientific American* sau în *Science*, o publicație ceva mai tehnică. Desigur, aceste reviste, indiferent de cât de bune ar fi și de atenția cu care sunt editate, pun problema discutată la finalul ultimului capitol. Citindu-le, depindem de reporterii care au filtrat pentru noi informația. Dacă sunt reporteri buni, atunci avem noroc. Dacă nu, aproape că nu mai e de făcut nimic.

Scrierile de popularizare a științei nu sunt niciodată ușor de citit, așa cum e o poveste. Chiar și un articol de trei pagini despre ADN, care nu conține relatarea unor experimente, diagrame sau formule matematice, presupune un efort considerabil din partea cititorului. Nu puteți citi așa ceva pentru a vă spori înțelegerea fără a vă ține mintea trează. De aceea, cerința de a citi în

mod activ este mult mai importantă aici decât oriunde în altă parte. Identificați subiectul. Descoperiți relația dintre întreg și părți. Asimilați termenii și identificați propozițiile și argumentele. Încercați să înțelegeți înainte de a critica sau de a atribui sensuri. Toate aceste reguli ne sunt deja familiare. Dar aici se pun în aplicare cu o forță deosebită.

Articolele scurte sunt în cea mai mare parte informative și de aceea presupun mai puțin efort din partea cititorului. Va trebui să faceți totuși efortul de a înțelege, de a urmări dovezile furnizate de autor, dar, în mod normal, nu veți fi obligat să mergeți mai departe de atât. În cazul unor cărți de popularizare excelente, cum este *Introducerea în matematică* a lui Whitehead, *Universul și dr. Einstein* a lui Lincoln Barnett sau *Cercul care se închide* a lui Barry Commoner, este însă nevoie de mai mult. Faptul e cu deosebire adevărat în privința cărții lui Commoner, care abordează un subiect – criza privitoare la mediu – de o importanță deosebită și de interes maxim. Scrierea este compactă și necesită atenție constantă. Dar cartea are implicații care nu îi vor scăpa cititorului atent. Deși lucrarea nu este practică, în sensul descris în Capitolul 13, concluziile ei teoretice au consecințe dintre cele mai importante. Simpla menționare a subiectului ei – criza mediului – sugerează deja asta. Mediul despre care e vorba este mediul în care trăim; dacă el trece printr-o criză, din asta decurge, chiar dacă autorul n-o spune explicit – deși, în acest caz, o face –, că suntem și noi afectați de criză. Lucrul pe care trebuie să-l facem într-o criză este acela de a ne purta sau de a înceta să ne purtăm într-un anumit fel. De aceea, cartea lui Commoner, deși e una teoretică, are o semnificație care ne trimite dincolo de domeniul teoretic, în cel practic.

Nu vrem să spunem prin asta că lucrarea lui Commoner este importantă, pe când cărțile lui Whitehead și Barnett nu. Atunci când a apărut *Universul și dr. Einstein*, o carte ca o dare de seamă, concepută pentru publicul larg, asupra istoriei cercetărilor din domeniul atomic, oamenii erau deja conștienți în mare măsură de pericolele inerente fizicii atomice, reprezentate în primul rând, dar nu exclusiv, de bomba atomică, pe atunci proaspăt inventată. Astfel, această lucrare teoretică avea consecințe practice. Dar și dacă astăzi oamenii nu mai trăiesc cu senzația unui pericol nuclear iminent, există încă necesitatea de a citi o astfel de carte teoretică sau alta similară. Motivul este acela că fizica atomică și nucleară este una dintre marile realizări intelectuale ale timpurilor noastre. Ea înseamnă lucruri mărețe pentru omenire, la fel cum poate implica pericole substanțiale. Un cititor informat și interesat ar trebui să afle tot ceea ce poate despre acest subiect.

O problemă de un tip diferit este ridicată de *Introducerea în matematică* a lui Whitehead. Matematica este unul dintre misterele moderne fundamentale.

Poate că e chiar misterul prin excelență, jucând un rol similar misterelor religioase din vechime. Dacă vrem să înțelegem specificul epocii noastre, ar trebui să înțelegem ce anume este matematica și cum gândește și operează un matematician. Cartea lui Whitehead, deși nu pătrunde foarte adânc în chestiuni abstracte, este extrem de elocventă atunci când vine vorba despre principiile raționării matematice. Chiar și dacă nu ar face altceva, ea îi arată măcar cititorului interesat că matematicianul e un om obișnuit, nu un magician. Iar această revelație devine importantă pentru fiecare cititor care dorește să-și extindă orizonturile dincolo de interesele imediate ale vieții și gândirii lui.

CUM SĂ CITIM FILOSOFIE?

Copiii pun întrebări magnifice. „De ce există oamenii?“, „Care e numele de familie al lumii?“, „De ce toarce pisica?“, „A avut Dumnezeu vreun motiv pentru a crea lumea?“ Din gurile celor mici, chiar dacă nu iese înțelepciune, iese măcar dorința de a ajunge la ea. Pentru Aristotel, filosofia provine din mirare. Iar mirarea apare în copilărie, chiar dacă, pentru unii dintre noi, tot acolo se și oprește.

Copilul are o curiozitate naturală. El se deosebește de adult nu prin numărul de întrebări pe care le pune, ci prin natura acestor întrebări. Adulții nu-și pierd curiozitatea, care pare să fie o trăsătură umană fundamentală, însă curiozitatea lor pierde din calitate. Adulții doresc să știe dacă un lucru este așa și nu de ce este astfel. Întrebările copiilor însă nu sunt de felul celor cărora poți să le răspunzi doar răsfoind o enciclopedie. Ce se întâmplă oare între maternitate și facultate de se oprește acest flux al întrebărilor sau, mai bine spus, de ce se transformă el în acea succesiune de întrebări mult mai terne care privesc doar faptele? O minte care nu se află în stare de efervescentă grație întrebărilor bune nu poate aprecia nici răspunsurile bune. E destul de ușor să învățăm răspunsuri. Dar să dezvoltăm minți scormonitoare însuflețite de întrebări adevărate este o altă poveste.

De ce ar trebui să construim asemenea minți, dacă cei mici se nasc cu ele? Undeva de-a lungul procesului de instruire, adulții eșuează în acțiunea de a susține curiozitatea copiilor la nivelul inițial. Poate că școala însăși slăbește mintea – prin memorare excesivă, mult peste cât ar fi necesar. Eșecul decurge probabil, într-o măsură și mai mare, din vina părinților. Aceștia le spun prea des copiilor că nu există răspunsuri la întrebările lor, chiar și atunci când ele

există, sau le cer să nu mai pună întrebări. Ne ascundem cu greu iritarea atunci când suntem confrunțați cu întrebări aparent fără răspuns. Toate acestea îl descurajează pe copil. Va căpăta impresia că este nepolitic să pună atât de multe întrebări. Curiozitatea umană nu poate fi înăbușită, dar e rapid deviată către tipul de întrebări standardizate pe care le pun elevii de liceu. La fel ca adulții, aceștia vor pune întrebări doar pentru a obține informații.

Nu avem o soluție la această problemă; nu suntem nici pe departe atât de impertinenți încât să sugerăm că am putea să vă spunem cum să răspundeți întrebărilor minunate și scormonitoare pe care le pun copiii. Capacitatea de a păstra conștiința infantilă a lumii, împreună cu abilitatea matură de a înțelege ceea ce trebuie păstrat, este extrem de rară și o persoană care reușește așa ceva contribuie semnificativ la dezvoltarea gândirii umane.

Nu vi se cere să gândiți ca niște copii pentru a înțelege existența. Copiii nu pot și nici nu înțeleg existența – iar noi nu știm dacă poate face asta cineva. În schimb, trebuie să ne arătăm capabili să vedem ceea ce văd copiii, să ne mirăm așa cum o fac ei, să punem întrebările pe care le pun ei. Complexitatea vieții adulte se interpune în calea adevărului. Filosofii au fost mereu capabili să dea bariera deoparte și să vadă adevărurile simple – simple de îndată ce au fost formulate, foarte complicate înainte de acest moment. Dacă vrem să le răspundem, trebuie să ne formulăm răspunsurile copilărește și să fim foarte maturi în răspunsuri.

Întrebările pe care le pun filosofii

Ce sunt aceste întrebări copilărești de simple pe care le pun filosofii? Atunci când le așternem pe hârtie, nu ni se pare că ar fi simple, pentru că răspunsul la ele pare teribil de greu de dat. Cu toate acestea, putem spune că sunt simple în sensul că sunt fundamentale.

Să luăm de pildă următoarea întrebare cu privire la *ceea ce este* sau la *existență*: Care este diferența dintre a exista și a nu exista? Ce anume au în comun toate lucrurile care există și ce proprietăți au ele? Există moduri diferite în care pot exista lucrurile? Există unele lucruri numai în minte sau pentru minte și există altele în afara conștiinței, indiferent că sunt cunoscute sau chiar cognoscibile de către noi? Tot ceea ce este există fizic sau pot exista și forme de existență necorporală? Se transformă totul sau există și lucruri imuabile? Tot ceea ce există există în mod necesar sau unele lucruri ar fi putut să nu existe niciodată? Tărâmul posibilităților este mai extins decât cel al realului?

Acestea sunt întrebările tipice pe care un filosof le pune atunci când vrea să determine natura realului și nivelurile acestuia. Nu sunt întrebări dificil de formulat sau de înțeles, însă răspunsul la ele este cumplit de dificil – atât de dificil, încât există filosofi, în special ai timpurilor moderne, care susțin că acestor întrebări nu li se poate răspunde într-o manieră satisfăcătoare.

O altă categorie de întrebări filosofice privește transformarea și schimbarea mai degrabă decât existența. Acceptăm că toate lucrurile accesibile experienței noastre cărora le atribuim existență fără a ezita pot fi subiecte ale schimbării. Au apărut pe lume și apoi dispar; atâta timp cât există, cele mai multe dintre ele se deplasează dintr-un loc în altul; unele își schimbă cantitatea sau calitatea; devin mai mari sau mai mici, mai grele sau mai ușoare; sau, precum mărul curățat ori friptura care se învechește, își schimbă culoarea.

Ce anume implică schimbarea? Există, în orice proces de acest fel, ceva ce rămâne neschimbat, în timp ce altceva se modifică? Atunci când învățați ceva ce n-ați știut înainte, cu siguranță vă schimbați grație cunoașterii acumulate; în același timp însă, rămâneți același individ care erați înainte, căci altfel nu s-ar putea spune despre dumneavoastră că ați fost supus unei schimbări. Este schimbarea reală? Putem oare spune că este reală referindu-ne atât la schimbările fundamentale – nașterea și moartea, de exemplu –, cât și la schimbările mai mărunte, cum sunt mișcarea, creșterea sau alterarea calității lucrurilor? Câte tipuri de schimbare există? Suferă toate elementele sau stările fundamentale același tip de schimbări? Putem spune că schimbarea este produsă de aceeași cauză? Ce înțelegem prin „cauzele schimbării”? Există tipuri diferite de cauze ale schimbării? Sunt cauzele schimbării și devenirii similare cu cauzele existenței, ale ființării?

Astfel de întrebări sunt puse de filosofi care încercă să-și mute privirea de la ființă la devenire și se străduiesc să le relaționeze. Încă o dată, remarcăm că nu sunt întrebări dificil de formulat sau greu de înțeles, dar sunt întrebări la care e foarte greu de răspuns în mod clar și adecvat. Puteți însă remarca faptul că ele derivă dintr-o atitudine copilărească și simplă față de lume.

Din păcate, nu avem suficient de mult spațiu pentru a intra mai adânc în problematica acestor întrebări. Putem doar trece în revistă alte întrebări cărora filosofii încearcă să le răspundă. Nu există numai întrebări despre ființă și devenire, ci și despre necesitate și contingență, despre material și imaterial, despre lumea fizică și cea nefizică, despre libertate și nedeterminare, despre puterea minții umane, despre limitele cunoașterii, despre libertatea voinței.

Toate aceste întrebări sunt speculative sau teoretice, în sensul pe care l-am dat termenului atunci când am făcut distincția dintre tărâmul teoretic și

cel practic. Dar filosofia, după cum știți, nu este restrânsă exclusiv la domeniul teoretic.

Să luăm de pildă noțiunile de *bine* și *rău*. Copiii par mult mai interesați de diferența dintre ceea ce este permis și ceea ce e interzis. Pentru că probabil o vor păți dacă vor confunda cele două noțiuni.

Dar nu încetăm să ne punem întrebări asupra acestei diferențe nici atunci când creștem. Există între bine și rău vreo distincție validă în mod universal? Există lucruri mereu bune și altele mereu rele indiferent de circumstanțe? Avea dreptate Hamlet când, precum Montaigne, afirma: „Nu există nimic bun sau rău, gândirea noastră face lucrurile astfel“?

Binele și răul nu înseamnă desigur același lucru cu a fi permis și a fi interzis. Cele două perechi de termeni par să se refere la două clase diferite de lucruri. În treacăt fie spus, chiar dacă simțim că un lucru care e permis este mereu bun, nu putem spune mereu că tot ceea ce e interzis este mereu rău. Dar cum putem face ca aceste distincții să fie mai precise?

„Binele“ e un termen filosofic important, dar este un cuvânt important și în vocabularul cotidian. A încerca să spunem ce anume înseamnă el reprezintă un exercițiu dificil; ne cufundă în domeniul filosofic mult mai adânc decât am putea crede. Există multe lucruri care sunt bune sau, cum ne place să spunem, care sunt bunuri. Sunt unele mai importante ca altele? Există situații în care lucrurile bune pot să intre într-un conflict de așa natură încât să trebuiască să alegem un singur lucru bun și să renunțăm sau să amânăm un altul?

Încă o dată, nu avem suficient spațiu pentru a aprofunda aceste chestiuni. Putem doar trece în revistă alte câteva întrebări din domeniul practic. Sunt întrebări nu numai despre ceea ce e bun sau rău, permis sau interzis, nu numai despre ordinea bunurilor, ci și despre îndatoriri și obligații, despre virtuți și vicii, despre fericire și despre scopul vieții, despre dreptate și drepturi ale oamenilor în sfera relațiilor interumane, despre stat și despre relația lui cu individul, despre societatea bună și despre politica și economia ei, despre război și pace.

Cele două tipuri de întrebări pe care le-am discutat determină existența a două mari domenii ale filosofiei. Primul tip de întrebări, cele despre ființă și devenire, au de-a face cu ceea ce *este* sau cu ceea ce *se întâmplă* în lume. Aceste întrebări aparțin domeniului teoretic sau speculativ al filosofiei. Întrebările din al doilea grup, cele care privesc binele și răul, ceea ce este permis și ceea ce e interzis, se referă la ceea ce ar trebui să facem sau să căutăm și aparțin unui domeniu al filosofiei care e numit cel mai adesea practic, dar care, și mai corect, s-ar putea numi normativ. Cărțile care vă învață să faceți ceva, așa cum este o carte de bucate sau o carte despre șofat,

nu încearcă să argumenteze că ar trebui să deveniți un bun bucătar sau că ar trebui să învățați să conduceți mașina corect; ele presupun că vă doriți aceste lucruri și vă sfătuiesc cum s-o faceți. Prin contrast, cărțile de filosofie se preocupă de scopurile pe care ar trebui să le urmărească toți oamenii – precum a trăi o viață bună sau a conlucra la binele societății – și, spre deosebire de manualele menționate mai înainte, nu fac decât să prezinte în termenii cei mai generali mijloacele care ar trebui utilizate pentru atingerea acestor scopuri.

Întrebările pe care le pun filosofii servesc întotdeauna la realizarea distincției dintre diversele subramuri ale celor două domenii principale ale filosofiei. O lucrare de filosofie teoretică sau speculativă este metafizică dacă se preocupă în principal de chestiuni privitoare la ființă sau existență. Este o lucrare de filosofie naturii dacă se ocupă de problema devenirii – cu natura schimbării, cu condițiile și cauzele ei. Dacă principala preocupare este cunoașterea – întrebări care privesc elementul implicat în orice cunoaștere umană, cauzele, sfera de cuprindere și limitele cunoașterii –, atunci avem de-a face cu o lucrare de epistemologie, care este doar un alt nume pentru teoria cunoașterii umane. Trecând apoi de la filosofia teoretică la cea normativă, principala distincție survine între întrebările care privesc condițiile unei vieți bune și întrebările care privesc ceea ce este bine și ceea ce e rău în viața unui individ, toate acestea intrând în sfera eticii, după cum întrebările privitoare la o societate bună și la felul cum ar trebui să se comporte un individ în relație cu comunitatea cad în sfera filosofiei politice.

Filosofia modernă și marea tradiție

Pentru o mai mare concizie în cele ce urmează, vom numi întrebările privitoare la ceea ce este sau se întâmplă, ca și întrebările referitoare la ceea ce ar trebui să facă sau să caute oamenii, „întrebări de prim rang“. Va trebui să recunoaștem așadar că există și întrebări „de rang secund“, care privesc întrebările de prim rang, referindu-se la ceea ce gândim atunci când încercăm să răspundem întrebărilor de prim rang și la felul în care exprimăm asemenea gânduri cu ajutorul limbajului.

Distincția dintre întrebările de prim rang și cele de rang secund este utilă, pentru că ne ajută să înțelegem ce anume s-a petrecut cu filosofia în ultimii ani. Majoritatea filosofilor profesioniști ai zilelor noastre nu mai cred că întrebărilor de prim rang li se poate răspunde. Majoritatea filosofilor profesioniști

de azi se ocupă exclusiv cu probleme de rangul doi, de cele mai multe ori probleme care privesc limbajul prin care sunt exprimate gândurile.

Toate aceste lucruri sunt bune pentru că nu alterează niciodată o atitudine critică. Problema este însă că se renunță tocmai la întrebările de prim rang, care i-ar interesa cel mai mult pe cititorii medii. Însă, în ziua de azi, filosofia, la fel ca matematica sau celelalte științe, nu mai este scrisă pentru cititorul mediu. Întrebările de rangul doi privesc prin definiție arii restrânse de interes; iar filosofii profesioniști, la fel ca oamenii de știință, nu mai sunt interesați decât de părerile unor experți.

Asta face filosofia modernă foarte greu de citit – la fel ca știința pentru cei ce nu sunt oameni de știință. În cartea de față nu vă putem da sfaturi legate de felul cum ar trebui citită filosofia modernă, atâta timp cât ea este preocupată doar de chestiuni de rangul doi. Cu toate acestea, există cărți de filosofie pe care le puteți citi și pe care credem că ar trebui să le citiți. Aceste cărți pun întrebări de felul celor pe care le-am numit de prim rang. Și nu este o întâmplare faptul că au fost scrise pentru o audiență medie și nu exclusiv pentru filosofi.

Până prin anii '30 și poate chiar puțin după aceea, cărțile filosofice erau scrise pentru cititorul obișnuit. Filosofii voiau să fie citiți atât de confrății lor, cât și de oamenii obișnuiți, indivizi inteligenți. Cum întrebările pe care le puneau erau de interes general, s-au gândit că fiecare om ar trebui să știe ce gândesc ei.

De la Platon încolo, toate marile opere clasice de filosofie au fost scrise din această perspectivă. Sunt cărți accesibile cititorului obișnuit; le puteți citi dacă doriți. Tot ce avem de spus aici este menit să vă ajute să realizați acest lucru.

Despre metoda filosofică

Este important să înțelegem în ce anume constă metoda filosofică – măcar în măsura în care filosofia își propune să abordeze și să rezolve *chestiunile de prim rang*. Să presupunem că sunteți un filosof preocupat de una dintre acele întrebări copilărești pe care le-am menționat mai devreme – de exemplu, de întrebarea privitoare la proprietățile a tot ce există sau de întrebarea cu privire la natura și cauzele schimbării. Cum anume veți proceda?

Dacă întrebările pe care le puneți ar fi fost științifice, ați ști de la bun început că le puteți răspunde doar realizând un anumit tip de cercetare – fie

punând la cale experimente pentru a vă testa răspunsurile, fie observând o gamă largă de fenomene. Dacă întrebarea pe care v-o puneți ar fi istorică, ați ști de asemenea că trebuie să faceți un anumit tip de cercetare, deși de un alt fel decât cel precedent. Dar nu există niciun experiment care să vă spună ce au în comun toate lucrurile, mai exact ce este acel ceva care le conferă existență. Nu există niciun tip de fenomene pe care să le puteți observa, nu există documente pe care să le căutați și să le citiți pentru a afla ce este schimbarea și de ce anume se schimbă lucrurile. Nu puteți face altceva decât să reflectați asupra acestor chestiuni. Pe scurt, nu puteți face altceva decât să gândiți.

Nu începeți să gândiți absolut de la zero, desigur. Filosofia, atunci când este de calitate, nu e o pură „speculație” – gândire fără nicio legătură cu experiența. Ideile nu pot fi asamblate oricum. Există teste extrem de convingătoare care privesc validitatea răspunsurilor filosofice. Dar asemenea teste sunt bazate exclusiv pe experiența comună – experiență dobândită ca ființe umane, nu ca filosofi. Suntem la fel de obișnuiți cu schimbarea ca oricine altcineva, în temeiul experienței comune. Tot ce există în lume este supus schimbării. În ceea ce privește experiența schimbării, vă aflați într-o poziție la fel de bună ca a oricărui mare filosof atunci când încercați să răspundeți acestei probleme. Diferența e dată de faptul că filosofii au meditat mai adânc asupra acestei chestiuni. Au formulat cele mai pătrunzătoare întrebări care putea fi puse și au elaborat răspunsurile cu atenție. Cum au făcut asta? Nu prin cercetare științifică. Nu încercând sau având mai multă experiență decât ceilalți. Ci, mai degrabă, meditând mai profund asupra unei experiențe pe care o avem cu toții.

Nu este suficient să înțelegeți asta. Trebuie să înțelegeți și faptul că nu toate întrebările pe care le-au pus și pe care au încercat să le rezolve filosofii sunt de natură filosofică. Uneori, nici filosofii nu au fost conștienți de un asemenea lucru, iar faptul că au ignorat acest aspect îi poate crea cititorului neatent probleme serioase. Pentru a evita astfel de piedici, este necesar să învățați să faceți distincția între întrebările cu adevărat filosofice și întrebările pe care un filosof ar putea să și le pună, deși ar fi fost mai indicat să n-o facă și să le lase spre rezolvare științei.

Filosoful a fost indus în eroare nerealizând că acele probleme puteau fi rezolvate printr-o cercetare științifică ulterioară, deși e posibil și să nu fi avut cum să realizeze asta la momentul la care a scris despre ele.

Un astfel de exemplu este dat de întrebarea pe care și-o puneau anticii cu privire la diferența dintre materia corpurilor celeste și cea a corpurilor pământești. Neavând instrumente de observare corectă a corpurilor cerești, li

se părea că acestea nu suferă schimbări decât în privința poziției; astrele nu păreau să se nască ori să dispară, ca plantele sau animalele; de asemenea, nu păreau să-și schimbe mărimea sau calitatea.

Și, cum corpurile cerești nu sunt supuse decât unui singur tip de mișcare – cea locală –, în timp ce corpurile terestre se schimbă în toate privințele, cei vechi au tras concluzia că primele trebuie să fie alcătuite dintr-o altă materie. Nu au prevăzut și poate că nici nu aveau cum să prevadă că, prin inventarea telescopului, noi vom căpăta informații despre transformările acestor corpuri dincolo de experiența comună. Prin urmare, ei au luat o întrebare care ar fi trebuit rezervată cercetării științifice ulterioare drept o întrebare filosofică validă. Perioada investigației filosofice a început cu Galileo, cu utilizarea de către el a telescopului și cu descoperirea lunilor lui Jupiter; acest fapt a dus la legendara aserțiune a lui Kepler că toate corpurile cerești sunt făcute din exact aceeași materie ca Pământul; iar această observație, la rândul ei, a oferit temelia formulării de mai târziu a mecanicii newtoniene a corpurilor cerești, conform căreia tuturor corpurilor fizice, oriunde s-ar afla ele, li se aplică aceleași legi ale mișcării.

Dincolo de aceste aspecte, dincolo de concluziile care se pot trage cu privire la lipsa de informație științifică sau la informațiile științifice greșite din opera filosofilor, chestiunea în sine este irelevantă. Motivul e acela că, atunci când citim o operă filosofică, ne interesează în primul rând chestiunile filosofice, nu cele științifice. Și, chiar cu riscul de a ne repeta, vom sublinia din nou că, pentru a răspunde la astfel de întrebări, nu există alt mijloc decât gândirea proprie. Dacă am putea inventa un telescop sau un microscop cu care să studiem proprietățile existenței, am face-o, desigur. Dar o asemenea operație nu este posibilă.

Nu vrem să sugerăm că doar filosofii fac greșeli de tipul celor menționate aici. Să ne imaginăm că un filosof ar deveni preocupat de felul cum trebuie trăite viețile fiecăruia dintre noi. În filosofie, aceasta e o întrebare de tip normativ și singura cale de a-i răspunde este de a medita asupra ei. Dar omul de știință s-ar putea să nu își dea seama că lucrurile stau în felul acesta și să presupună că răspunsul i-ar putea fi oferit de un anumit experiment sau cercetare personală. S-ar putea să-și propună să întrebe o mie de persoane ce viață ar vrea să trăiască ele și să-și bazeze propriul răspuns pe informațiile obținute de la acestea. Dar, într-un asemenea caz, ar trebui să devină limpede faptul că răspunsurile lui vor fi la fel de irelevante precum acelea ale lui Aristotel cu privire la materia celestă.

Despre stilurile filosofice

Deși există o singură metodă filosofică, se pot enumera cel puțin cinci stiluri diferite de expunere care au fost utilizate în tradiția occidentală. Un student la filosofie sau un cititor de filosofie ar trebui să le cunoască și să știe care sunt avantajele și dezavantajele fiecăruia.

1. DIALOGUL FILOSOFIC. Primul stil filosofic, cel puțin din punct de vedere cronologic, dacă nu și din punctul de vedere al eficienței, este cel adoptat de Platon în *Dialogurile* sale.

Stilul este unul al conversației – chiar colocviale.

Mai mulți bărbați discută un anumit subiect cu Socrate (sau, în dialogurile mai târzii, cu cineva numit Străinul din Atena). De cele mai multe ori, după numeroase tatonări, Socrate se lansează într-o serie de întrebări sau de comentarii care îl ajută să rezolve problema. Atunci când e folosit de un maestru ca Platon, stilul este euristic, adică îi permite cititorului (și chiar îl dirijează în această direcție) să descopere singur răspunsul. Atunci când în umbră există mereu marea tragedie – unii ar spune „marea comedie” – a morții lui Socrate, opera platoniciană devine extrem de puternică. Am spus „un maestru ca Platon”, dar adevărul este că nu există vreun alt filosof ca Platon. Au mai încercat dialogul și alți filosofi – precum Cicero sau Berkeley –, dar rezultatele au fost îndoielnice. Dialogurile celor doi sunt plate, încălcite, aproape de necitit. Este o măsură a măreției lui Platon faptul că acesta a reușit să compună dialoguri filosofice care, în privința profunzimii, a farmecului și a forței de pătrundere, sunt comparabile cu orice carte mare, scrisă pe orice subiect. Poate fi însă un semn al ineficienței acestui stil filosofic faptul că numai Platon a reușit să-l folosească așa cum trebuie. Că Platon a făcut-o cum trebuie este indiscutabil. Întreaga filosofie europeană, remarcă Whitehead, este doar „o notă de subsol la Platon”; chiar și grecii de după el spuneau: „Oriunde ar merge mintea mea, îl întâlnește pe Platon”. Totuși, asemenea declarații nu trebuie înțelese greșit. Nici despre Platon nu se poate spune că are un sistem filosofic, o doctrină – dacă nu cumva doctrina lui era aceea că nu trebuie să existe de fapt nicio doctrină și că trebuie doar să vorbim. Și să punem întrebări. Pentru că Platon, la fel ca Socrate înaintea lui, a pus câteva dintre cele mai substanțiale întrebări la care filosofii de după aceea au încercat să răspundă.

2. TRATATUL FILOSOFIC SAU ESEUL. Aristotel a fost cel mai bun discipol al lui Platon, studiind cu acesta vreme de douăzeci de ani. Se spune că ar fi scris chiar și dialoguri, dar niciunul dintre acestea nu a supraviețuit.

Au supraviețuit însă mai multe tratate dificile, cu subiecte diferite. Aristotel a fost fără îndoială un ins cu o gândire limpede, însă dificultatea scrierilor care i s-au păstrat i-a făcut pe savanți să creadă că acestea erau mai degrabă note pentru cursuri sau pentru cărți ce trebuiau scrise – note realizate fie de Aristotel însuși, fie de discipoli care îl auziseră pe maestru vorbind.

Nu vom ști probabil niciodată adevărul în această privință, dar este cert că tratatul aristotelic reprezintă un nou stil în filosofie.

Subiectele acoperite de Aristotel în tratatele sale, precum și varietatea stilurilor abordate au servit și la clasificarea ramurilor și la stabilirea principalelor domenii ale filosofiei în secolele următoare. Există, mai întâi, așa-numitele opere populare – în majoritate, dialoguri din care ne-au parvenit doar anumite părți. Există apoi colecțiile documentare. Cea mai mare colecție de acest tip despre care avem știre este formată din 158 de constituții diferite ale statelor grecești. Doar una dintre acestea a supraviețuit, Constituția Atenei, care a fost recuperată de pe un papirus în anul 1890. Apoi, există tratatele majore, dintre care unele, *Fizica*⁶⁹, *Metafizica*⁷⁰ sau *Etica*, *Politica* și *Poetica*, sunt lucrări filosofice pure, fie teoretice, fie normative; altele, precum *Despre suflet*⁷¹, reprezintă o combinație de discurs filosofic și cercetare științifică timpurie; în fine, lucrările de biologie sunt în special lucrări științifice orientate înspre câmpul istoriei naturale.

Deși a fost probabil mai influențat de Platon din punct de vedere filosofic, Immanuel Kant a adoptat maniera de a scrie a lui Aristotel. Însă lucrările filosofului german sunt niște veritabile opere de artă, mult mai finisate decât cele ale filosofului grec. Kant formulează întâi problema, apoi tratează chestiunea într-o manieră foarte precisă și profesionistă și aduce în discuție anumite probleme speciale pe parcurs sau la final. Claritatea celor doi filosofi, Aristotel și Kant, este, putem spune, generată de ordinea internă a tratării subiectelor. Vedem o introducere, un cuprins și o încheiere. De asemenea, în special în cazul lui Aristotel, ne sunt prezentate părerile și obiecțiile altor persoane, atât filosofi, cât și oameni obișnuiți. De aceea, într-un anumit sens, stilul acestei lucrări este similar celui al dialogului. Dar elementul dramatic lipsește din lucrările lui Kant și Aristotel; viziunea filosofică este dezvoltată mai degrabă printr-o expoziție sobră decât printr-un război al opiniilor și vederilor filosofice, ca la Platon.

3. LUPTA ARGUMENTELOR. Stilul filosofic dezvoltat în Evul Mediu și folosit de Toma d'Aquino în a sa *Summa Theologica* se aseamănă cu ambele

⁶⁹ Aristotel, *Fizica*, Editura Științifică, București, 1966

⁷⁰ Aristotel, *Metafizica*, Paideia, București, 1998

⁷¹ Aristotel, *Despre suflet*, Humanitas, București, 2005

stiluri deja discutate. După cum am arătat deja, Platon ridică unele dintre cele mai persistente probleme filosofice; iar Socrate, după cum ați observat, pune în cursul dialogurilor sale acele întrebări simple pe care le pun copiii. Aristotel, după cum am arătat de asemenea, identifică posibilele obiecții și le răspunde.

Stilul lui D'Aquino este o combinație de întrebări prin care se pun probleme, se dau răspunsuri și se fac obiecții. *Summa* este divizată în părți, tratate, întrebări și articole. Forma tuturor articolelor este aceeași. Se pune o întrebare. Se dă un răspuns eronat. Sunt aduse argumente în sprijinul răspunsului greșit. Acestor argumente li se răspunde întâi cu un argument de autoritate (de obicei, un citat din *Scriptură*). La final, D'Aquino își introduce propriul răspuns, prin formula „La asta răspund“. După ce și-a expus propria versiune, dă replică fiecăruia dintre argumentele aduse în sprijinul viziunii greșite.

Precizia și rigoarea acestui stil sunt atrăgătoare pentru oamenii cu minți ordonate, dar ele nu reprezintă principala trăsătură a stilului de filosofare aquinian. Trăsături mai specifice sunt disponibilitatea autorului de a recunoaște deschis conflictele, de a prezenta diferitele viziuni și de a răspunde pe cât posibil tuturor întâmpinărilor cu propriile soluții. Ideea că adevărul apare cumva din confruntarea ideilor și argumentelor era una obișnuită în Evul Mediu. Filosofii din vremea lui D'Aquino acceptau faptul că trebuia să fie pregătiți pentru a-și apăra punctul de vedere în public, în confruntări deschise tuturor, la care participau adesea studenți sau alte persoane interesate, ca pe ceva de la sine înțeles. Civilizația medievală a fost, în mare măsură, una orală, în parte și pentru că era greu de găsit cărți, acestea fiind foarte puține. O propoziție nu era acceptată ca adevărată decât dacă putea trece testul unei discuții libere; filosoful nu era un gânditor solitar, ci mai degrabă o persoană care trebuia să-și înfrunte adversarii în piața publică (așa cum ar fi spus Socrate). De aceea, *Summa Theologica* este impregnată de spiritul polemic.

4. SISTEMATIZAREA FILOSOFIEI. În secolul al XVII-lea, un al patrulea stil filosofic a fost dezvoltat de doi gânditori, Descartes și Spinoza. Fascinați de succesul matematicii în organizarea cunoașterii umane a naturii, au încercat să organizeze la rândul lor discursul filosofic într-o manieră similară celei matematice.

Descartes a fost un mare matematician și, cu toate că se înșela în anumite privințe, a fost și un mare filosof. În principal, ceea ce a încercat el să facă a fost să îmbrace filosofia în hainele gândirii matematice – să îi dea certitudinea și rigoarea formală pe care Euclid, cu două mii de ani înainte, le dăduse geometriei. Descartes a reușit într-o oarecare măsură, iar pretențiile lui la claritate și caracter distinct din partea filosofiei erau oarecum justificate în climatul

intelectual haotic al vremii lui. A scris de asemenea tratate filosofice într-o formă mai mult sau mai puțin tradițională, incluzând și o serie de răspunsuri la obiecțiile aduse teoriilor sale.

Spinoza a dus această concepție încă și mai departe. *Etica*⁷² lui este scrisă într-o formă strict matematică – și anume cu propoziții, dovezi, corolare, leme, scôlii și altele asemenea. Totuși, subiectele de metafizică sau de morală nu sunt foarte bine tratate în această manieră, care e mai potrivită geometriei și altor abordări matematice, decât cercetării filosofice. Un semn că lucrurile se petrec așa este acela că la Spinoza putem sări fragmente întregi, la fel cum putem face și la Newton. Nu putem sări însă nimic la Kant sau la Aristotel, pentru că raționamentele sunt continue; și nu putem sări nimic la Platon, așa cum nu putem face asta nici într-o piesă de teatru sau într-un poem.

Probabil că nu există reguli absolute ale retoricii. Oricum, însă, e util să ne întrebăm dacă o operă filosofică ar putea fi scrisă într-o formă geometrică satisfăcătoare, așa cum a încercat să facă Galileo. Adevărul e că Descartes și Spinoza au eșuat în a transmite tot ceea ce voiau să transmită și se pare că forma în care au ales să facă asta a fost unul dintre motivele majore ale eșecului.

5. STILUL AFORISTIC. Mai există un stil de filosofare care merită amintit, deși probabil că nu e la fel de important precum celelalte patru. Acesta este stilul aforistic folosit de Nietzsche în *Așa grăit-a Zarathustra*⁷³ și de alți câțiva autori francezi moderni. Celebritatea acestui stil în secolul al XIX-lea se datorează probabil preferinței manifestate de cititorii vestici pentru cărțile scrise în est, majoritatea cu o abordare aforistică. Desigur, acest stil s-ar putea să datoreze ceva și *Cugetărilor*⁷⁴ lui Pascal. Dar, cu siguranță, Pascal nu a intenționat să-și scrie opera capitală sub forma unor enunțuri scurte și enigmatice; el însă a murit înainte de a-și aduce scrierile la forma eseistică completă.

Marele avantaj al acestei forme filosofice constă în faptul că e una euristică; cititorul are impresia că se spun mai multe decât se poate citi explicit, asta și pentru că depune un efort apreciabil pentru a înțelege de unul singur – a realiza conexiuni între enunțuri și a construi argumente. Totodată, există și mari dezavantaje pentru acest stil care nu este deloc expozitiv. Autorul unei astfel de scrieri este ca un șofer care fuge de la locul accidentului – atinge un subiect, sugerează un anumit adevăr sau o anumită perspectivă și aleargă către un alt subiect fără a apăra cum se cuvine ceea ce a spus. Iată motivul

⁷² Spinoza, *Etica*, Humanitas, București, 2006

⁷³ Friedrich Nietzsche, *Așa grăit-a Zarathustra*, Humanitas, București, 1996

⁷⁴ Blaise Pascal, *Cugetări*, Aion, București, 1998

pentru care, deși stilul aforistic le place oamenilor cu înclinații poetice, el este iritant pentru filosofii profesioniști, care ar vrea să urmărească și să critice argumentația.

Din câte știu, nu mai există niciun alt stil filosofic important care să fi fost utilizat în tradiția noastră occidentală. (O lucrare precum poemul lui Lucrețiu *Despre natura lucrurilor*⁷⁵ nu face excepție. A fost scris în versuri, dar, în ceea ce privește abordarea, nu se deosebește foarte mult de alte eseuri filosofice; oricum, astăzi îl citim în traducere în proză.) Asta înseamnă că toți marii filosofi au folosit unul sau mai multe dintre cele cinci stiluri prezentate aici; uneori, desigur, un filosof încearcă mai mult de un stil. Tratatul sau eseul este probabil forma cea mai obișnuită, atât în trecut, cât și în prezent. El acoperă opere dintre cele mai diverse, de la cele ale lui Kant, la eseurile sau scrisorile filosofice. Dialogurile sunt foarte greu de scris, iar operele redactate în stilul geometric sunt greu și de scris, și de citit. Stilul aforistic e extrem de nesatisfăcător din punct de vedere filosofic. Stilul tomist nu a fost folosit prea mult în ultimul timp. Probabil că acest fapt nu-i pare acceptabil cititorului modern și este păcat că se întâmplă așa, dacă ne gândim la avantajele pe care le prezintă.

Câteva ponturi pentru a citi filosofie

Poate că, din discuția purtată până acum, rezultă clar că lucrul cel mai important pe care trebuie să-l faceți atunci când încercați să citiți filosofie este să descoperiți problema sau problemele puse. Întrebările pot fi formulate explicit sau pot fi implicite. În ambele cazuri, trebuie să încercați să le descoperiți.

Felul în care va răspunde acestor întrebări autorul va fi puternic influențat de principiile sale fundamentale. Și acestea pot fi formulate, dar nu este cazul întotdeauna. L-am citat deja pe Basil Willey cu privire la dificultatea – și importanța – de a descoperi asumțiile ascunse și neformulate ale unui autor, ca să nu mai vorbim de sugestiile făcute de noi în direcția respectivă. Acest lucru este valabil pentru orice carte. Se aplică însă cu precădere cărților de filosofie.

Marilor filosofi nu li se poate reproșa că ar fi încercat, în mod necinstit, să-și ascundă asumțiile sau că ar fi fost neclari în ceea ce privește definițiile sau postulatele pe care le-au folosit. Mai mult, este marca marilor filosofi

⁷⁵ Lucrețiu, *Despre natura lucrurilor*, Minerva, București, 1978

să reușească să fie mai clari decât alții în privința acestor lucruri. Principiile fundamentale sunt ușor de sesizat dacă sunt formulate în cartea pe care o citești, dar e posibil ca filosoful să nu procedeze așa și să lase formularea lor pentru o altă carte. Sau e posibil să nu le formuleze explicit nicăieri, deși ele îi impregnează fiecare pagină a operei.

Este dificil să dăm exemple ale unor astfel de principii fundamentale. Orice principii am alege pentru exemplificare, ele ar fi probabil contestate de anumiți gânditori și nu avem aici posibilitatea de a ne apăra opțiunile. Putem totuși aminti ideea lui Platon că dialogul pe tema chestiunilor filosofice este cea mai importantă dintre activitățile umane. Această idee este arareori formulată explicit în opera lui, deși probabil asta vrea să spună Socrate în *Apărarea lui Socrate*⁷⁶ atunci când afirmă că o viață care nu e petrecută în cercetare nu merită trăită (Platon menționează și el aceeași idee în *Scrisoarea a VII-a*⁷⁷). Platon mai spune același lucru și în alte părți, deși nu în atât de multe cuvinte: de exemplu, în dialogul *Protagoras*⁷⁸, acolo unde ascultătorii își exprimă dezaprobarea față de decizia lui Protagoras de a continua să discute cu Socrate. Un alt moment este acela când Cefalus, în cartea I a *Republicii*, se întâmplă să aibă alte lucruri de rezolvat și pleacă. Platon pare să spună și aici, deși nu o face explicit, că, indiferent de motiv, refuzul de a te alătura căutării adevărului e o ofensă adusă naturii celei mai profunde a omului. Dar, după cum am văzut, acest principiu nu este citat ca fiind una dintre „ideile lui Platon” pentru că apare rareori formulat explicit în opera acestuia.

Putem găsi un alt exemplu în Aristotel. Întâi de toate, este important să recunoaștem că, în cazul oricărei opere aristotelice, lucrurile spuse în alte lucrări sunt relevante. De exemplu, principiile logice expuse în *Organon* sunt asumate deja în *Fizica*. În al doilea rând, din pricina faptului ca aceste tratate nu au formă definitivă, principiile lor de bază sunt rareori enunțate într-o formă satisfăcătoare. *Etica*, de exemplu, vorbește despre multe lucruri: despre fericire, obiceiuri, virtuți, plăcere ș.a.m.d. – lista ar putea fi foarte lungă. Însă principiul director al operei ar putea fi identificat doar de cititorii atenți. Acesta spune că fericirea este *întregul* binelui și nu doar un lucru bun, pentru că în acest caz ar fi doar un lucru bun printre altele. Dacă admitem asta, vedem că fericirea nu înseamnă autoperfecționare sau dezvoltare personală continuă, deși acestea sunt cele mai înalte dintre bunurile parțiale. Fericirea, spune Aristotel, înseamnă calitatea întregii vieți, iar prin acest cuvânt nu înțelege doar aspectul temporal, ci toate celelalte aspecte prin care poate fi privită

⁷⁶ Platon, *Opere I*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1975

⁷⁷ Platon, *Scrisori*, Humanitas, București, 1997

⁷⁸ Platon, *Opere I*, ed. cit.

viața. Un om fericit este acela care poate strânge împreună toate aspectele vieții lui – și le poate ține așa până la sfârșit. Acest principiu este fundamental în sensul că influențează toate celelalte teze prezente în carte, deși nu e formulat atât de clar pe cât ar trebui.

Încă un exemplu. Gândirea de maturitate a lui Kant este cunoscută sub numele de criticism. Kant însuși a opus criticismul dogmatismului, pe care li l-a reproșat multora dintre înaintași. Prin „dogmatism“, el înțelegea prezumția că mintea umană poate ajunge la adevăr prin gândire pură, fără conștientizarea limitărilor inerente ale acesteia. Este nevoie întâi, susține Kant, de o cercetare critică și de o evaluare a resurselor și puterilor reale ale gândirii. De aceea, limitările intelectului uman reprezintă unul dintre principiile directoare ale lui Kant, într-un fel în care nu s-a mai petrecut la vreun gânditor de dinaintea lui. Dar, în vreme ce acest principiu e clar întrucât este formulat explicit în *Critica rațiunii pure*⁷⁹, nu se poate spune același lucru și despre *Critica facultății de judecare*⁸⁰, lucrarea majoră de estetică a lui Kant, unde principiul este asumat doar tacit. Cu toate acestea, este un principiu director și în acea operă.

Asta e tot ce vă putem spune despre principiile fundamentale din operele filosofice, întrucât nu credem că vă putem învăța cum să le descoperiți. Uneori, pentru a face asta, este nevoie de ani și de lecturi repetate și atente. Oricum ar fi, acesta rămâne obiectivul ideal al unei lecturi atente și de calitate și ar trebui să vă amintiți că asta aveți de făcut dacă încercați să înțelegeți un autor. Oricât de greu ar fi să-i descoperiți principiile, nu vă sugerăm să o apucați pe calea ușoară a cititului de cărți despre filosofi, despre viețile și opiniile lor. Descoperirile pe care le veți face singuri se vor dovedi mult mai valoroase decât ideile altora.

De îndată ce ați descoperit principiile unui autor, trebuie să încercați să aflați dacă acesta le rămâne fidel pe parcursul întregii opere. Din păcate, adesea, filosofii, chiar și cei mai buni dintre ei, nu procedează așa. Consistența, spunea Emerson, este „păsărica minților mici“. Aceasta e o idee lipsită de orice considerație și, cu toate că probabil vă va ajuta să o rememorați din când în când, nu trebuie să uitați că lipsa de consistență se poate dovedi o problemă majoră și la un filosof. Dacă un filosof este lipsit de consistență, va trebui să vă întrebați ce set de idei susține cu adevărat: principiile pe care le-a formulat la început sau concluziile care nu derivă în mod corect din aceste principii? Sau s-ar putea să hotărâți să nu le susțineți de fapt pe niciunele.

Lecturarea unei opere filosofice implică și anumite aspecte care privesc diferența dintre discursul filosofic și cel științific. Nu luăm aici în considerare

⁷⁹ Immanuel Kant, *Critica rațiunii pure*, IRI, București, 1998

⁸⁰ Immanuel Kant, *Critica facultății de judecare*, All, București, 2008

decât lucrările speculative de filosofie, cum sunt tratatele sau lucrările de filosofia naturii.

Problema filosofică este aceea de a explica și nu de a descrie, așa cum face știința. Filosofia se întreabă asupra a mai mult decât legăturile dintre fenomene. Ea încearcă să pătrundă până la ultimele cauze ale lucrurilor. Asemenea probleme sunt abordate în mod corespunzător atunci când răspunsurile la ele sunt susținute de o gândire clară și de argumente.

Prin urmare, efortul major pe care îl face cititorul trebuie să privească termenii autorului și propozițiile lui inițiale. Deși filosoful, la fel ca omul de știință, folosește o terminologie tehnică, termenii prin care își exprimă gândirea sunt luați de obicei din vorbirea comună, însă sunt folosiți cu sensuri aparte.

Acest lucru presupune din partea cititorului o atenție specială. Dacă nu depășește dificultatea de a trece cu interpretarea termenilor dincolo de uzul comun al limbii, atunci probabil că nu va înțelege mare lucru și cartea întreagă pe care o are în față i se va părea un nonsens.

Termenii de bază dintr-o discuție filosofică sunt, desigur, abstracți. Dar așa sunt și cei științifici. Cunoașterea generală nu poate fi exprimată decât în termeni științifici. Abstracțiunile despre care vorbim nu sunt în mod deosebit dificile. Le folosim zilnic, în tot felul de conversații banale. Cu toate acestea, noțiunile de „abstract” și „concret” par să le creeze dificultăți multor persoane.

Ori de câte ori vorbiți la modul general despre ceva, utilizați abstracțiuni. Ceea ce percepeți prin simțuri este întotdeauna concret și particular. Ceea ce gândiți însă este întotdeauna abstract și general. A înțelege un cuvânt „abstract” înseamnă a stăpâni ideea pe care o exprimă el. „A stăpâni ideea” este doar o formulare pentru a spune că aveți o reprezentare generală cu privire la lucrurile pe care le experimentați concret. Nu puteți atinge și nici măcar nu vă puteți imagina aspectul general la care v-ați referit. Dacă ați putea, n-ar mai exista diferențe între simțuri și minte. Oamenii care încearcă să-și imagineze obiectul unei abstracțiuni nu fac decât să devină mai confuzi și în cele din urmă mai sceptici cu privire la orice abstracțiune.

Așa cum, în cazul unei cărți științifice, cititorul ar trebui să se concentreze în principal asupra argumentelor inductive, tot așa, în cazul lecturării unei cărți filosofice, ar trebui să se concentreze asupra principiilor. Acestea sunt lucruri pe care filosoful fie vă roagă să i le concedeți, fie le asumă ca fiind evidente de la sine. Nu există nicio problemă în privința asumpțiilor. Plecați de la asumpțiile filosofilor pentru a vedea ce rezultă din ele, chiar dacă dumneavoastră aveți păreri contrarii. Este un exercițiu intelectual benefic să pretindeți că aveți o părere pe care de fapt n-o susțineți. Cu cât vă vor fi mai

limpezi propriile prejudecăți, cu atât va fi mai puțin probabil să cădeți pradă prejudecăților celorlalți.

Celălalt tip de principii vă poate crea necazuri. Doar câteva cărți filosofice nu reușesc să formuleze adevărurile pe care autorul le consideră evidente prin ele însele. Aceste adevăruri-propoziții sunt mai degrabă extrase prin experiență decât deduse din alte propoziții.

Lucrul pe care trebuie să vi-l amintiți e acela că, așa cum am atras atenția și înainte, experiența din care sunt extrase adevărurile filosofice nu este experiența specială a omului de știință, ci experiența comună a omului obișnuit. Filosoful nu lucrează în laborator și nici nu face cercetare de teren. De aceea, pentru a înțelege și a testa principiile unui filosof, nu e nevoie să vă bazați pe vreo experiență specială, obținută prin investigație metodică. Este nevoie doar de bun-simț și de observarea atentă a lumii în care trăiți.

Cu alte cuvine, metoda după care trebuie citită o carte de filosofie este foarte asemănătoare cu metoda după care a fost scrisă. Atunci când este confruntat cu o problemă, un filosof nu poate face altceva decât să se gândească la ea. Un cititor, atunci când are în față o carte de filosofie, nu poate face altceva decât s-o citească, iar asta înseamnă, după cum știm, să se gândească la ea. Nu există alt ajutor în afară de mintea însăși.

Dar această situație, în care există doar cititorul și cartea în relația lor esențială, este exact cea pe care am descris-o la începutul discuției noastre despre regulile lecturii analitice. Prin urmare, puteți vedea de ce regulile lecturii, așa cum le-am formulat și le-am explicat, se aplică într-o mai mare măsură cărților de filosofie decât altor cărți.

Despre cum vă puteți hotărî

O carte teoretică de calitate este, în filosofie, lipsită de retorică excesivă și de discurs propagandistic, la fel ca orice tratat științific de calitate. Nu trebuie să vă intereseze „personalitatea” autorului sau situația lui economică ori socială. Este util totuși să citiți opera oricărui alt filosof care s-a preocupat de aceleași probleme ca autorul de care v-ați apucat. De-a lungul istoriei gândirii, filosofii au purtat o lungă conversație. Nu ar strica s-o ascultați înainte de a vă face o idee cu privire la ce spune fiecare dintre ei. Faptul că filosofii nu sunt de acord între ei nu ar trebui să vă tulbure – și asta din cel puțin două motive. În primul rând, lipsa acordului poate sugera o problemă nerezolvată sau poate nerezolvabilă. Este bine de știut unde anume se află

misterele autentice. În al doilea rând, dezacordul altora nu ar trebui să vă intereseze. Singura dumneavoastră responsabilitate este aceea de a vă hotărî. Trebuie să hotărâți ce lucruri sunt adevărate și ce lucruri sunt false din lunga conversație pe care au purtat-o filosofii prin intermediul cărților lor. Abia când ați citit așa cum trebuie o operă filosofică – iar asta implică și citirea celorlalți filosofi care au exprimat păreri privitoare la aceeași chestiune – aveți căderea de a judeca.

Este într-adevăr o marcă a chestiunilor filosofice aceea că fiecare ar trebui să gândească pe cont propriu în privința lor. A lua drept bune opiniile altora nu înseamnă a rezolva aceste probleme, ci a le eluda. Răspunsurile pe care le dați trebuie să fie întemeiate solid, pe argumente. Dincolo de toate, asta înseamnă că, în privința cercetării filosofice, nu vă puteți baza pe părerea experților, așa cum se întâmplă în cazul științei. Motivul este acela că întrebările puse de filosofi sunt mai importante decât întrebările puse de oricine altcineva. Cu excepția copiilor.

O notă despre teologie

Există două feluri de teologie: teologia naturală și teologia dogmatică. Teologia naturală e o ramură a filosofiei, mai exact este ultimul capitol al metafizicii. Dacă vă întrebați, de exemplu, dacă procesul causal e nesfârșit, dacă totul este cauzat, vă veți găsi, în cazul în care veți răspunde afirmativ, în situația logică a unui regres la infinit. De aceea, va trebui să postulați o cauză primară care nu este ea însăși cauză. Aristotel a numit această cauză mișcătorul nemișcat. Îi puteți spune cum vreți – inclusiv că este un alt nume pentru Dumnezeu –, dar ideea e că ați ajuns la această concluzie neajutat, prin efortul natural al minții dumneavoastră.

Teologia dogmatică diferă de filosofie prin aceea că principiile și articolele sale de credință sunt comunicate întotdeauna de reprezentanții unui cult. O lucrare de teologie dogmatică depinde întotdeauna de dogme și de autoritatea unei biserici care proclamă aceste dogme.

Dacă nu aparțineți unui cult, dacă nu îi împărtășiți credința, nu veți putea citi niciodată o asemenea carte așa cum trebuie, tratându-i dogmele ca pe asumptiile unui matematician. Nu trebuie să uitați însă niciun moment că un adevăr dogmatic nu este ceva ce asumă pur și simplu credinciosul. Credința, pentru cei care o au, este cea mai certă formă de cunoaștere și nu o opinie care așteaptă dovezi. A înțelege acest lucru pare a fi extrem de dificil pentru mulți

cititori din ziua de azi. În mod tipic, aceștia fac cel puțin una dintre următoarele două erori, dacă nu pe amândouă, în abodarea teologiei dogmatice. Prima eroare este aceea de a accepta, măcar pentru o vreme, principiile care fac obiectul credinței. Prin urmare, cititorul se luptă cu aceste principii fără a fi atent vreo clipă la carte. A doua eroare este aceea de a asuma că, din moment ce principiile sunt dogmatice, argumentele bazate pe ele, raționamentele folosite și concluziile pe care le generează sunt dogmatice în aceeași măsură. Este adevărat de bună seamă că, dacă anumite principii sunt acceptate, iar argumentația bazată pe ele e coerentă, atunci și concluziile trebuie acceptate ca atare – cel puțin în aceeași măsură ca principiile. Dacă însă raționamentul este viciat, și cele mai acceptabile principii vor conduce la concluzii false.

După cum puteți vedea, ne ocupăm aici de dificultățile pe care le-ar întâmpina un necredincios aflat în situația de a citi o lucrare de teologie dogmatică. Sarcina lui este aceea de a accepta drept adevărate primele principii, iar apoi de a citi cartea cu atenția pe care ar acorda-o oricărei lucrări expositive. Cititorul credincios care citește una dintre cărțile de căpătâi ale credinței sale se confruntă cu altfel de probleme. Aceste probleme nu sunt însă limitate la lectura cărților de teologie.

Cum să citim cărțile „canonice”

Există încă un tip foarte interesant de carte și un tip foarte interesant de lectură pe care nu le-am discutat încă. Vom folosi termenul „canonic” pentru a denumi cărțile de acest fel; în tradiția mai veche, le-am fi numit „sacre” sau „sfinte”, dar aceste cuvinte nu se mai aplică tuturor acestor cărți, deși unora încă li se aplică.

Un prim exemplu este *Sfânta Scriptură*, atunci când nu este citită ca simplă literatură, ci drept cuvânt revelat al lui Dumnezeu. Pentru un marxist ortodox, de exemplu, scrierile lui Marx se vor citi în același fel în care se citește *Sfânta Scriptură* de către un evreu sau un creștin. La fel cum *Mica Cărtică Roșie* a lui Mao Tze Dun are un caracter „canonic” pentru comuniștii chinezi.

Noțiunea de carte canonică poate fi extinsă dincolo de aceste exemple evidente. Gândiți-vă la orice instituție – o biserică, un partid politic sau un grup științific – care, printre altele 1) este o instituție educativă, 2) are de predat o doctrină și 3) are ascultători fideli și docili. Membrii unei astfel de asociații citesc în mod *reverențios*. Ei nu vor – și de fapt nu pot – să reflecteze

critic la lectura cărților care pentru ei sunt canonice. Cel credincios este scutit de găsirea unor erori în textul „sacru“, de aflarea acolo a unor nonsensuri.

Eveii ortodocși citesc așa *Vechiul Testament*; musulmanii citesc așa *Coranul*; marxiștii ortodocși, operele lui Marx sau ale lui Lenin și, în funcție de climatul politic, și pe cele ale lui Stalin; psihanaliștii ortodocși freudieni – operele lui Freud, ofițerii americani – *Manualul infanteristului*. Și vă mai puteți gândi singuri la multe alte exemple.

De fapt, fiecare dintre noi, chiar dacă nu a ajuns încă acolo, se va vedea confruntat cu situația de a trebui să citească în manieră canonică. Un avocat aspirant, care intenționează să treacă examenele de magistratură, va trebui să citească anumite texte într-un anumit fel pentru a obține notele care îi trebuie. Așa se întâmplă și cu medicii ori cu cei din alte profesii și așa se întâmplă cu fiecare dintre noi atunci când, studenți fiind, suntem siliți, sub amenințarea „dezastrului“, să înțelegem câte un text în maniera preferată de profesorul nostru. (Desigur, nu toți profesorii își pică studenții atunci când aceștia nu sunt de acord cu ei.)

Caracteristicile acestui tip de lectură converg toate în cuvântul „ortodox“, care li se potrivește aproape de fiecare dată. Cuvântul provine din alte două cuvinte grecești și înseamnă „credință dreaptă“. Există cărți pentru care *e acceptată o singură lectură corectă*; orice altă lectură sau interpretare este sortită neantului și pedepsei, de la pierderea unei note de zece, până la pierderea sufletului. Această caracteristică atrage o obligație. Cititorul credincios este obligat să găsească un sens în ceea ce citește și să accepte adevărul – într-un sens sau altul – al acestui cuvânt. Dacă nu o poate face singur, atunci *este obligat să găsească pe cineva care o poate face*. Acesta ar putea fi un preot sau un rabin, superiorul pe linie de partid sau un profesor.

Oricum ar fi, cititorul e obligat să accepte rezolvarea problemei care îi este prezentată. El trebuie să citească fără a se bucura de libertate; obține, în schimb, o anumită satisfacție care nu poate fi obținută de regulă lecturând alte tipuri de cărți.

Aici, de fapt, trebuie să ne oprim. Lectura *Cărții Sfinte* – dacă credeți că ea e cuvântul lui Dumnezeu – este cea mai grea lectură posibilă. S-au scris mai multe cărți despre felul cum trebuie să citim *Sfânta Scriptură* decât s-au scris despre orice alt tip de lectură. Cuvântul lui Dumnezeu este în mod evident cea mai dificilă scriere care poate ajunge în fața unui om. Iar dacă și credeți că e într-adevăr cuvântul lui Dumnezeu, chiar este cea mai importantă. Efortul omului credincios este direct proporțional cu dificultatea sarcinii. Ar fi adevărat să spunem că, în tradiția europeană cel puțin, *Biblia* este *cartea* în mai multe sensuri. Este cartea cea mai citită și e abordată cu cea mai mare atenție.

CUM SĂ CITIM ȘTIINȚE SOCIALE?

Conceptele și terminologia științelor sociale au pătruns în aproape orice citim azi. Jurnalismul modern, de exemplu, nu se limitează la a raporta fapte, decât în bucăți concentrate („cine – ce – de ce – când – unde“) așezate pe prima pagină. Mult mai des, jurnaliștii comentează azi faptele sau comentează și analizează noutățile.

Asemenea interpretări și comentarii conturează conceptele și terminologia științelor sociale. Aceste concepte și întreaga terminologie sunt reflectate în numărul mare de cărți și articole care pot fi grupate astăzi sub numele de criticism social. Suntem confrunțați cu o adevărată hemoragie de scrieri pe teme precum rasismul, criminalitatea, legalitatea, sărăcia, educația, calitatea vieții, războiul și pacea, guvernarea bună sau cea proastă. Mare parte din această literatură își împrumută ideologia și limbajul din științele sociale.

Literatura socială nu se limitează la nonficțiune. Există astăzi multe texte de literatură socială care ar putea sta în rândul textelor ficționale. Scopul este acela de a produce modele artificiale ale societății care să ne permită să studiem, de exemplu, consecințele sociale ale inovației tehnologice. Organizarea puterii sociale, tipurile de drepturi și proprietăți, distribuția bunurilor sunt toate descrise, deplânse sau lăudate în romane, piese de teatru, povești, filme, producții de televiziune. Atâta timp cât ele fac toate aceste lucruri, putem spune că au o semnificație socială sau că transmit „mesaje relevante“ în această privință.

Mai mult de atât, aproape că nu există problemă care să nu fi fost abordată de specialiștii în aceste domenii, fie din proprie inițiativă, fie la invitația celor care se confruntă cu asemenea probleme.

Nu pe ultimul loc se află importanța crescândă a științelor sociale la nivelul programelor de liceu, dar și la nivelul școlii gimnaziale sau al facultăților. De fapt, studenții se înscriu mult mai des la cursurile de științe sociale decât la tradiționalele cursuri de literatură sau limbi străine. De asemenea, înscrierea la aceste cursuri o depășește numeric și pe cea pentru cursurile de științe exacte.

Ce este o știință socială?

Am vorbit despre științele sociale ca și cum ar reprezenta ceva unitar. Lucrurile nu stau deloc așa.

Ce sunt, de fapt, științele sociale? Pentru a răspunde acestei întrebări, una dintre căi ar fi să vedem ce departamente și discipline universitare se adăpostesc sub acest nume. Diviziile de științe sociale cuprind adesea departamente de antropologie, economie, politică și sociologie. De ce nu includ ele în mod normal dreptul, științele educației, tehnica afacerilor, serviciile sociale sau administrația publică, toate bazându-se în dezvoltarea lor pe conceptele științelor sociale? Explicația care se dă de obicei faptului că departamentele din a doua categorie sunt în general despărțite de cele de științe sociale e aceea că scopul principal al acestor școli este de a pregăti forță de muncă pentru piața liberă, în timp ce departamentele din prima categorie sunt orientate mult mai limpede spre dezvoltarea cunoașterii umane, o activitate care în mod normal se desfășoară în universități.

Actualmente, în universități, există un curent favorabil deschiderii de centre și institute interdisciplinare. Aceste centre abordează preocupările departamentelor și școlilor profesionale tradiționale în mod transversal și implică științele sociale în studierea teoriilor și metodelor statistice, în demografie, psefologie (știința alegerilor și a sondajelor), politică și știința luării deciziilor, recrutarea și tratamentul personalului, administrația publică, ecologia umană și multe altele. Studiile din aceste centre includ date și rapoarte care încorporează informații provenite de la multe asemenea discipline. Este nevoie de abilități sofisticate chiar și pentru a discerne între diferitele feluri ale acestor întreprinderi intelectuale, ca să nu mai vorbim de faptul de a judeca validitatea acestor demersuri.

Ce putem spune despre psihologie? Acei savanți care tind să-și trateze cu strictețe propriile discipline înclină să excludă dintre ele psihologia, pe considerentul că aceasta se preocupă exclusiv de caracteristicile individuale și personale, pe când științele sociale se concentrează asupra factorilor culturali, instituționali și de mediu. Cei mai puțin stricți sunt de acord că psihologia fiziologică ar trebui subsumată științelor biologice și, de asemenea, că și psihologia normală, și cea patologică ar trebui acceptate în rândul științelor sociale în temeiul faptului că nu pot fi separate de contextul social.

Uneori, psihologia este un bun exemplu de domeniu științific care se bucură de popularitate printre studenți. Probabil că numărul de înscrieri la cursurile de psihologie din țară e mai mare decât în cazul oricărei alte discipline. De asemenea, literatura psihologică, de la cea populară la cea tehnică, este enormă.

Ce se poate spune despre științele comportamentului? Unde anume își găsesc ele locul în ansamblul științelor sociale? În sens original, științele comportamentului includeau antropologia, sociologia și aspectele comportamentale ale biologiei, economiei, geografiei, dreptului, psihologiei, psihiatriei și științelor politice. Accentul pus pe comportament a servit la sublinierea trăsăturilor observabile și măsurabile, investigabile în mod sistematic și capabile să producă informații verificabile. În ultima vreme, termenul „științe comportamentale“ a ajuns aproape sinonim cu cel de științe sociale, dar mulți puriști se opun acestei utilizări.

La final, ce putem spune despre istorie? Este notoriu faptul că științele sociale apelează la istorie pentru date și pentru exemplificări ale principiilor lor generale. Oricum, istoria, înțeleasă ca o dare de seamă asupra evenimentelor și persoanelor, poate fi socotită o disciplină științifică măcar în sensul minimal că reprezintă o cunoaștere sistematică, dar nu poate fi considerată o știință în sensul mai strict, deoarece aceasta presupune metode științifice sau existența unor legi comportamentale și de dezvoltare.

Este posibil atunci să specificăm clar ce anume înțelegem prin științe sociale? Credem că da, măcar pentru atingerea scopurilor acestui capitol. Domenii de tipul antropologiei, economiei, politicii sau sociologiei constituie nucleul a ceea ce numim științe sociale și aproape orice om de știință le-ar include într-o definiție. În plus, credem că majoritatea savanților din domeniul științelor sociale ar fi de acord că o parte însemnată, dacă nu toată literatura din domeniul juridic, economic sau al administrației publice și o parte din literatura care privește afacerile și serviciile sociale, laolaltă cu o parte consistentă din literatura psihologică, intră în cadrele unei definiții rezonabile. Vom

presupune că o astfel de definiție, deși încă destul de imprecisă, va deveni clară în cele ce urmează.

Aparenta ușurință a citirii științelor sociale

O mare parte a textelor pe teme de științe sociale par a fi cel mai simplu lucru de citit de pe lume. Se face adesea referire la experiențe familiare cititorilor – în această privință, științele sociale asemănându-se cu filosofia și poezia –, iar stilul este narativ și de cele mai multe ori familiar cititorului, cum se întâmplă și cu scrierile ficționale sau istorice. Mai mult, am devenit cu toții familiarizați cu jargonul științelor sociale și îl folosim des. Termeni precum „cultură” (cultură încrucișată, contra- sau subcultură), „grup”, „alienare”, „statut”, „input/output”, „infrastructură”, „etnic”, „comportamental”, „consens” și altele de același fel tind să apară în aproape orice conversație și în aproape orice citim. Gândiți-vă chiar și la cuvântul „societate”: ce cuvânt cameleonic este, ce pleiadă de adjective pot fi puse înaintea lui, în timp ce el continuă să desemneze în sens larg mai mulți oameni care trăiesc în același loc. Vorbim despre societatea aberantă, nepăsătoare, rapace, bogată și putem s-o ținem tot așa până ajungem la societatea zimotică, una care se află într-o stare de continuă formare, spre deosebire de a noastră.

Adjectivul „social” este și el un termen cu multe sensuri familiare. Există forță socială, presiune socială, promisiuni sociale – și există bineînțeles peste tot probleme sociale. În particular, ultima propoziție este un bun exemplu al ușurinței cu care se poate citi și scrie despre acest subiect. Am putea jura că în ultimele luni sau poate chiar săptămâni ați citit sau poate chiar ați scris expresiile „politică economică” sau „probleme sociale”. Când ați citit sau ați scris aceste expresii, probabil că vi s-au părut clare. Dar ce anume ați vrut să spuneți prin ele?

Jargoanele și metaforele celei mai largi părți a literaturii sociale, laolaltă cu trăirile comune pe care le generează ele, o fac dezamăgitor de ușor de citit. Referințele care apar sunt în mare parte familiare cititorului, deoarece acesta aude sau citește despre ele aproape zilnic. Mai mult de atât, poziția afectivă față de chestiunile în cauză este, de obicei, clar precizată și fermă.

Și filosofia se ocupă de lucrurile comune, însă, în mod normal, nu avem o legătură permanentă cu interogațiile filosofice. Prin contrast, în chestiuni precum acelea de care se ocupă științele sociale, este foarte probabil să avem opinii foarte puternice.

Dificultăți în citirea științelor sociale

În mod paradoxal, factorii pe care i-am discutat, factorii care fac ca științele sociale să pară atât de ușor de citit, sunt și cei care o fac dificil de citit în aceeași măsură. Luați în considerare ultimul factor menționat, de exemplu situarea afectivă pe care dumneavoastră, cititorul, o aveți în raport cu unele dintre chestiunile discutate de autor. Mulți cititori simt că ar fi un act de trădare față de crezul lor să încerce să citească neutru un conținut și să-l judece impersonal. Totuși, acest lucru este necesar ori de câte ori citim analitic. O astfel de atitudine este cerută de regulile lecturii, cel puțin de cele ale schematizării structurale și interpretării. Dacă vreți să răspundeți primelor două întrebări care trebuie puse cu privire la orice citiți, trebuie să vă analizați opiniile pe care le aveți deja. Nu veți putea înțelege o carte dacă veți refuza să auziți ceea ce spune ea.

Familiaritatea accentuată a termenilor și propozițiilor din științele sociale este și ea un obstacol în calea înțelegerii. Mulți autori de științe sociale recunosc ei înșiși asta și obiectează viguros la ideea utilizării unor termeni mai mult sau mai puțin tehnici în jurnalismul popular sau în alte scrieri de acest gen. Un astfel de exemplu este așa-numitul Produs Național Brut (PIB). În scrierile economice serioase, termenul e folosit într-un sens relativ restrâns.

Dar mulți reporteri și editorialiști, spun unii specialiști în științe socio-umane, cer prea multe de la acest concept. Îl folosesc într-un sens prea larg, fără să știe efectiv ce înseamnă. În mod evident, dacă autorul unui text pe care îl citiți este confuz în privința utilizării unui termen-cheie, dumneavoastră, cititorul, veți fi la fel. Permiteți-ne să clarificăm acest lucru făcând o distincție între științele sociale, pe de o parte, și așa-numitele „științe tari” – chimia, fizica –, pe de alta. Am observat că autorii de cărți științifice („științifice” în acest al doilea sens) spun foarte clar care le sunt asumțiile și ce anume vor să dovedească și se asigură tototdată că termenii și propozițiile lor sunt ușor de identificat. Cum asimilarea termenilor și înțelegerea propozițiilor sunt fundamentale în citirea oricărei opere expozitive, înseamnă că, pentru dumneavoastră, operația cea mai grea este deja realizată. S-ar putea să întâmpinați încă dificultăți cu forma matematică a prezentării; iar dacă nu aveți o foarte bună înțelegere a argumentelor sau a bazei lor observaționale și experimentale, vă va fi greu să criticați cartea, adică să răspundeți la întrebările „Este adevărată?” și „Ce profit obținem din citirea ei?” Oricum, într-un anumit sens, parcurgerea unei astfel de cărți este mai ușoară decât parcurgerea majorității cărților expozitive.

Un alt fel de a descrie ce anume face în sensul tare un savant este acela de a spune că „stipulează folosirea termenilor“ – adică vă informează ce termeni sunt esențiali pentru viabilitatea argumentelor lui și cum anume intenționează să-i folosească. Asemenea stipulări apar de obicei la începutul cărții, sub forma definițiilor, postulatelor, axiomelor ș.a.m.d. Și, cum stipulările acestea terminologice sunt esențiale pentru diferitele domenii ale cunoașterii, s-a spus că ele seamănă cu niște jocuri, că au o „o structură ludică“. Stipularea folosirii termenilor este asemănătoare stabilirii regulilor unui joc. Dacă vreți să jucați poker, nu veți contesta regula conform căreia trei cărți de același fel sunt mai bune decât două perechi; dacă vreți să jucați bridge, nu veți contesta regula conform căreia un rege este mai puternic decât un valet (la aceeași mână) sau cu regula conform căreia cartea cu valoarea cea mai mare ia orice altă carte. În mod similar, nu vom contesta stipulările pe care le face un om de știință în lucrarea sa. Le acceptăm așa cum sunt și citim mai departe.

Cel puțin până de curând, stipulările de termeni în cazul științelor sociale nu erau atât de frecvente ca în cazul științelor tari. Unul dintre motive îl reprezenta faptul că, în mod tradițional, aceste științe nu erau matematizate. Un al doilea motiv era acela că, în științele sociale și comportamentale, stipularea este mai greu de făcut. Una e să definești un cerc sau un triunghi isoscel și cu totul altceva e să definești o criză economică sau sănătatea mintală. Chiar dacă savanții din domeniul științelor sociale ar încerca să definească acești termeni, cititorii ar fi tentați să le pună sensurile la îndoială. În consecință, aceste științe se vor afla într-o polemică permanentă cu propriii termeni, pe tot parcursul unei opere – iar acest fapt îi va crea probleme cititorului.

Cea mai importantă sursă de dificultăți în parcurgerea cărților de științe sociale derivă din faptul că acest câmp literar este mixt – și nu doar o operă pur teoretică, expozitivă. Am văzut că istoria poate fi înțeleasă ca un amestec de ficțiune și știință și v-am spus cum trebuie s-o citim având în minte acest lucru. Ne este familiar acest tip de amestec; l-am întâlnit destul de frecvent. Situația în științele sociale este diferită. Cea mai multă literatură din acest domeniu e un amestec de știință, filosofie, istorie, uneori chiar și ficțiune. Dacă științele sociale ar fi reprezentat mereu acest gen de amestec, atunci am fi putut deveni familiari cu discursul lor, așa cum s-a întâmplat și cu cel istoric. Dar lucrurile nu stau nici pe departe așa. Amestecul își schimbă compoziția de la o carte la alta, așa încât cititorul trebuie să identifice diferitele ingrediente care contribuie la formarea lui. Iar ingredientele se pot combina, în proporții variate, de mai multe ori în decursul aceleiași cărți, așa încât a le separa nu este nici pe departe un lucru ușor.

Vă veți aminti că primul pas pe care trebuie să-l facă cititorul analitic e acela de a răspunde primei întrebări, „Ce fel de carte este aceasta?” Dacă este una de ficțiune, atunci răspunsul este relativ ușor. În cazul istoriei sau al filosofiei, este de asemenea ușor de răspuns. Și chiar dacă istoria reprezintă un amestec, cititorul știe limpede că ceea ce citește este istorie. Însă diferitele componente care alcătuiesc științele sociale și se combină în felurite tipare fac ca răspunsul la întrebare să fie foarte greu de dat. De fapt, *problema este la fel de dificilă ca și aceea de a defini științele sociale în ansamblu*. Oricum ar fi, cititorul analitic trebuie să reușească în vreun fel să răspundă întrebării. Nu e doar prima lui sarcină, este și cea mai importantă. Dacă reușește să identifice elementele care compun cartea pe care o citește, atunci înseamnă că a parcurs deja o bună parte din drumul spre înțelegerea ei. A realiza schema structurală a unei cărți din câmpul științelor sociale nu ridică foarte mari probleme, dar a vă înțelege cu autorul în privința termenilor utilizați poate fi un lucru extrem de dificil, din pricina relativei incapacități a autorului de a stipula utilizarea termenilor. Oricum ar fi, o anumită înțelegere a termenilor-cheie este întotdeauna posibilă. De la termeni, avansăm spre propoziții și argumente, iar în continuare nu ar trebui să mai existe dificultăți, dacă avem de-a face cu o carte de calitate. Dar ultima întrebare, „Ce profit obținem?”, confruntă cititorul cu probleme serioase. Aici poate apărea situația descrisă mai devreme – cea în care cititorul poate spune „Nu găsesc erori în concluziile autorului, dar, oricum ar fi, nu pot fi de acord cu ele”. Desigur, acest lucru se întâmplă din pricina prejudecăților legate de maniera de a gândi și proceda a autorului.

A citi științe sociale

Pe parcursul acestui capitol, am folosit de mai multe ori sintagma „literatură din domeniul științelor sociale” în loc de „cărți de științe sociale”. Unul dintre motive este acela că în domeniul științelor sociale e un fapt obișnuit să citim mai multe cărți pe același subiect decât una singură. Asta nu se întâmplă numai pentru că domeniul științelor sociale este unul relativ nou, cu relativ puține texte clasice. Se întâmplă și pentru că, atunci când citim cărți de științe sociale, atenția noastră este fixată de la bun început *asupra unui subiect anume* și nu *asupra unui autor sau a unei cărți*. De exemplu, ne interesează dreptul penal și am citit o jumătate de duzină de cărți despre acest subiect. Sau ne-ar putea interesa numeroase alte subiecte: relațiile interrasiiale, educația, fiscalitatea sau problemele de guvernare locală. În mod normal, nu există o

singură operă de o autoritate de netăgăduit în aceste domenii, motiv pentru care trebuie să citim mai multe lucrări. Acest adevăr reiese și din faptul că, pentru a rămâne de actualitate, autorii din domeniul științelor sociale trebuie să producă periodic ediții revăzute ale lucrărilor lor; iar edițiile vechi pot deveni foarte repede depășite.

Până la un punct, așa cum am observat, întâlnim această situație și în filosofie. Pentru a înțelege un filosof, trebuie să-i citești și pe filosofii pe care i-a citit acesta. Până la un punct, așa se întâmplă și în cazul istoriei, unde am sugerat că, dacă vrem să înțelegem ce s-a întâmplat, trebuie să citim mai mult de o singură carte cu referire la un anumit eveniment. Dar, în acest caz, șansele de a găsi câte o lucrare de o autoritate indubitabilă sunt mai mari. În cazul științelor sociale, acest lucru se întâmplă cu mult mai rar, motiv pentru care necesitatea de a consulta mai multe lucrări privitoare la un subiect devine și mai stringentă.

Regulile lecturii analitice nu sunt aplicabile prin ele însele citirii mai multor cărți care tratează același subiect. Se aplică, desigur, fiecărei opere în parte și trebuie urmate dacă doriți o lectură de calitate. Dar, în trecerea de la al treilea nivel de lectură (lectura analitică) la cel de-al patrulea (lectura sintopică), sunt necesare noi reguli de lectură. Ne apropiem în sfârșit de acest al patrulea nivel și am văzut că el este necesar în cazul de față, fiind impus de caracteristicile discutate ale științelor sociale.

Devine acum clar de ce am lăsat discutarea științelor sociale pentru ultimul capitol al Părții a treia. Ar trebui să devină clar în acest moment de ce am organizat discuția în felul în care am făcut-o. Am început cu discutarea cărților practice, care sunt diferite de toate celelalte pentru că ne obligă să acționăm într-un anumit fel, dacă suntem de acord cu cele spuse în ele. Ne-am ocupat apoi de ficțiune și de poezie, care pun probleme diferite de cele legate de cărțile expositive. Apoi, ne-am confruntat cu trei tipuri de lucrări teoretice expositive – știință și matematici, filosofie, științe sociale. Științele sociale au fost tratate ultimele din necesitatea de a fi citite într-o manieră sintopică. Prin urmare, acest capitol servește atât ca final al Părții a treia, cât și ca început al Părții a patra.

Partea a patra

Scopurile ultime ale lecturii

AL PATRULEA NIVEL AL LECTURII: LECTURA SINTOPICĂ

Până acum, nu am spus nimic despre felul cum ar trebui citite două sau mai multe cărți focalizate asupra unui singur subiect. Am încercat să sugerăm faptul că, atunci când anumite subiecte sunt discutate în mai multe cărți, acestea din urmă trebuie obligatoriu citite și, după cum am spus din vreme în vreme, trebuie citați autori înrudiți și cărți înrudite din același domeniu. A ști că, în ceea ce privește un anumit subiect, e necesară mai mult de o carte este prima cerință a oricărui proiect de lectură sintopică. A doua cerință este ceva mai greu de îndeplinit decât prima.

Dificultatea devine limpede din momentul în care analizăm sintagma „două sau mai multe cărți focalizate asupra unui singur subiect“. Ce înțelegem prin „același subiect“? Poate că acest lucru este suficient de clar atunci când subiectul vizează o singură perioadă sau un singur eveniment, dar cu greu am putea găsi la fel de multă claritate în alte cazuri. Romanele *Pe aripile vântului* și *Război și pace* vorbesc ambele despre câte un mare război – dar asemănările dintre ele se opresc aici. Deși *Mănăstirea din Parma*⁸¹ a lui Stendhal tratează același subiect – războaiele napoleoniene – ca *Război și pace*⁸² de Lev Tolstoi, niciunul dintre romane nu vorbește pur și simplu despre război.

⁸¹ Stendhal, *Mănăstirea din Parma*, Minerva, București, 1970

⁸² Lev Tolstoi, *Război și pace*, Univers, București, 1985

Războiul furnizează contextul sau background-ul ambelor povești – așa cum face de obicei pentru mulți oameni –, dar autorii s-au concentrat de fapt asupra poveștii. S-ar putea chiar să învățăm ceva despre război – Tolstoi a spus la un moment dat că a învățat tot ce știa din relatarea lui Stendhal despre Bătălia de la Waterloo –, dar nu vom face apel la aceste romane sau la altele asemenea dacă intenția noastră va fi aceea de a studia războiul ca atare. În cazul ficțiunii, era previzibil că se va ajunge la o astfel de situație. Ea decurge din faptul că romancierii nu își comunică mesaje în același fel în care o fac autorii de texte expositive. Dar se poate ajunge la această situație și în cazul operelor expositive.

Să presupunem, de exemplu, că sunteți interesat să citiți despre ideea de „iubire“. Cum literatura pe această temă este vastă, nu veți avea prea mari probleme în a alcătui o bibliografie cu privire la acest subiect. Să presupunem că ați făcut asta, că ați cerut sfaturi, ați căutat în catalogul unei biblioteci bune sau ați examinat bibliografia unei lucrări de calitate referitoare la iubire. (Vă vom explica mai târziu de ce este recomandat să faceți asta.) Începeți să examinați cărțile din bibliografie chiar acum? Ce anume descoperiți?

Chiar și o răsfoire rapidă dă la iveală un număr uriaș de referințe. Aproape că nu există vreo acțiune umană care să nu fi fost numită, într-un fel sau altul, un act de iubire. Iar lucrurile nu se limitează la specia umană. Dacă veți continua să citiți, veți constata că dragostea a fost atribuită aproape fiecărui lucru din Univers; fiecare lucru care există a fost invocat de cineva care iubea sau era iubit.

Se spune că pietrele iubesc centrul Pământului. Mișcarea în sus a flăcării este una de dragoste. Atragerea piliturii de fier de către un magnet este asemuită cu dragostea. Au fost scrise tratate despre viața amoroasă a amoebelor, parameciilor, melcilor sau furnicilor, fără a mai vorbi de așa-numitele animale superioare, despre care se spune că își iubesc stăpânii și că se iubesc între ele. Când ajungem la ființele umane, descoperim că se scrie despre dragostea pentru bărbați, femei, pentru un bărbat, pentru o femeie, pentru copii, dragostea de sine, de bani, de artă, de viața de familie, de principii, de o cauză anume, de o ocupație sau profesie, dragostea de aventură, dragostea pentru anumite idei, dragostea pentru viața la țară, dragostea pentru o friptură de vită sau pentru vin. În anumite tratate, se spune că mișcarea corpurilor cerești este dictată de dragoste, în altele diferența dintre îngeri și demoni e dată de felul în care ei iubesc. Și, desigur, Dumnezeu este dragoste.

Confrunțați cu o asemenea inflație de referințe, cum anume am putea identifica subiectul de care ne ocupăm? Am putea susține măcar că există un singur subiect? Atunci când cineva spune „iubesc brânza“, când altul spune

„Iubesc fotbalul“, iar cel de-al treilea, „Iubesc oamenii“, se poate afirma că tustrei folosesc cuvântul în același sens? La urma urmei, unul mănâncă brânză dar nu mănâncă oameni, altul joacă fotbal dar nu joacă brânză sau oameni și, în sfârșit, orice ar însemna faptul că cineva iubește oamenii, acest fapt nu se referă în mod sigur la brânză sau la fotbal. Și, cu toate acestea, tustrei folosesc același cuvânt. Există vreun motiv profund pentru care fac asta, un motiv care nu sare în ochi de la început? Oricât de dificilă ar fi întrebarea, putem spune că am identificat un „subiect comun“ până ce nu i-am răspuns?

Confrunțați cu asemenea întrebări, s-ar putea să decideți restrângerea abordării dumneavoastră la dragostea umană – la dragostea între ființe umane de același sex sau de sexe diferite, de aceeași vârstă sau de vârste diferite ș.a.m.d. Asta ar limpezi cele trei enunțuri pe care le-am discutat. Dar încă vă veți vedea confruntat, chiar și dacă veți citi doar o mică parte din literatura dedicată subiectului, cu evidența că există încă debusolant de multe referințe. Veți descoperi, de exemplu, că, după unii autori, dragostea nu este altceva decât dorință acaparatoare; că dragostea e doar un nume pentru atracția pe care toate animalele o simt pentru sexul opus. Dar veți descoperi că există și autori care susțin că dragostea, în sensul propriu, nu are nimic de-a face cu posesia și nu este altceva decât pură bunăvoință. Au ceva în comun bunăvoința și dorința de a poseda, ținând cont că ultima presupune a dori lucruri bune pentru sine, iar prima presupune a dori lucruri bune pentru alții?

Cel puțin, dorința de a avea și bunăvoința împărtășesc un anumit sens comun: dorința, fie și în sensul abstract al termenului. Dar, dacă vă veți continua investigațiile, veți descoperi în curând autori care susțin că dragostea este mai degrabă intelectuală decât emoțională. Acești scriitori pretind că iubirea este mai degrabă un act intelectual decât unul afectiv. Cu alte cuvinte, *a ști* că un om este admirabil reprezintă un act ce precede întotdeauna *dorința* de a-l avea aproape, în oricare dintre cele două sensuri ale dorinței. Asemenea autori nu neagă că există dorință sexuală, însă spun că nu o putem numi dragoste. Să presupunem însă – de fapt, credem că poate fi făcut lucrul ăsta – că puteți găsi o semnificație comună în toate aceste utilizări. Nici măcar atunci, însă, nu putem spune că sunt rezolvate toate problemele. Întrebați-vă asupra felului în care se manifestă dragostea printre ființele umane. Poate fi vorba de aceeași dragoste între un bărbat și o femeie în perioada când se curtează, comparativ cu cea de pe durata căsniciei? Este ea la fel când au douăzeci de ani ca atunci când au șaptezeci? Dragostea unei femei pentru soțul ei poate fi comparată cu dragostea pentru copiii ei? Se schimbă dragostea pentru copii pe măsură ce aceștia cresc? Poate fi comparată dragostea unui bărbat pentru o femeie, fie că e soția lui sau ba, cu prietenia pe care o poate simți pentru un

alt bărbat și are vreo importanță genul de relație pe care o are cu acel bărbat – de exemplu, dacă merge cu el la meciuri, dacă sunt colegi de serviciu sau dacă se bucură pur și simplu de prezența lui? Înseamnă că, dacă „dragoste“ și „prietenie“ sunt cuvinte diferite, emoțiile pe care le desemnează (dacă asta fac într-adevăr) sunt și ele diferite? Pot fi prieteni doi oameni de vârste diferite? Pot fi ei prieteni dacă diferă prin anumite lucruri, cum ar fi averea, poziția personală sau gradul de inteligență? Pot fi femeile prietene între ele? Pot fi frații prieteni unii cu alții? Putem rămâne prieteni cu un om dacă i-am împrumutat bani sau dacă am luat de la el bani cu împrumut? Iar dacă nu, de ce? Își poate iubi un elev profesorul? Are vreo importanță dacă profesorul este bărbat sau femeie? Dacă vor exista roboți humanoizi, vor putea oamenii să-i iubească? Dacă vom descoperi ființe inteligente pe Marte sau altundeva în spațiu, le vom putea iubi? Putem iubi pe cineva pe care nu l-am întâlnit niciodată, cum ar fi un actor sau însuși președintele? Dacă urâm pe cineva, putem înțelege ura ca pe o manifestare a dragostei?

Acestea sunt câteva dintre întrebările-standard pe care vi le veți pune dacă veți citi fie și măcar o parte din literatura clasică despre dragoste. Există multe alte întrebări de ridicat. Oricum, cred că am expus destul de clar lucrurile despre care este vorba. Orice lectură sintopică implică un paradox. Deși acest nivel este definit ca nivelul la care se citesc două sau mai multe cărți despre același subiect, ceea ce înseamnă că subiectul ar trebui identificat înainte de a vă începe lectura, totuși este cumva adevărat și că respectiva identificare trebuie să urmeze lecturii și nu să o preceadă.

În cazul dragostei, va trebui să citiți zeci sau sute de cărți înainte de a vă da seama ce este ea. Și, după ce veți face asta, s-ar putea să decideți că jumătate dintre cărțile pe care le-ați citit nici nu aveau de fapt legătură cu subiectul respectiv.

Rolul inspecției în lectura sintopică

Am spus de mai multe ori că nivelurile lecturii sunt cumulative, că un anumit nivel le include pe cele de sub el sau anterioare lui. A sosit momentul să explicăm ce presupune acest lucru în cazul lecturii sintopice.

Vă veți reaminti că, atunci când am explicat relația dintre lectura inspecțională și cea analitică, am arătat că pașii de urmat în lectura inspecțională – la început răsfoirea, apoi lectura superficială – anticipau primii doi pași ai lecturii analitice. Răsfoirea vă pregătește pentru primul pas al lecturii analitice,

în cursul căruia veți identifica subiectul a ceea ce citiți, veți spune cu ce fel de carte aveți de-a face și îi veți identifica structura. Lectura superficială, deși este utilă și în acest prim pas al lecturii analitice, reprezintă mai mult o pregătire pentru al doilea pas, pe parcursul căruia vi se cere să interpretați conținutul unei cărți prin înțelegerea termenilor autorului, găsirea propozițiilor lui și identificarea argumentelor. În mod analog, atât lectura inspecțională, cât și cea analitică pot fi considerate niște pregătiri sau anticipări ale lecturii sintopice. De fapt, abia la acest nivel, lectura inspecțională își dezvăluie adevărata natură de unealtă pentru cititor.

Să presupunem încă o dată că aveți o bibliografie de o sută sau mai multe titluri, fiecare dintre ele părănd să aibă ca temă dragostea. Dacă veți citi analitic fiecare dintre aceste cărți, nu numai că vă veți face o idee cu privire la subiectul pe care îl investigați – același ca în proiectul sintopic de lectură –, ci veți și afla care dintre cărțile pe care le-ați citit nu vorbește despre subiectul cercetat și prin urmare este irelevantă. Dar a citi analitic o sută de cărți s-ar putea să vă ia și un deceniu. Chiar și dacă v-ați dedica în totalitate acestui proiect, tot s-ar putea să vă ia câteva luni bune. Trebuie găsită o soluție mai simplă, deoarece suntem confrunțați cu paradoxul despre care am vorbit mai devreme.

O asemenea soluție derivă din abilitatea dumnevoastră de a citi inspecțional. Primul lucru pe care îl aveți de făcut în momentul în care v-ați creat o bibliografie este acela de a inspecta fiecare carte din listă. N-ar trebui citită analitic niciuna înainte de a fi inspectate toate cărțile. Poate că lectura inspecțională nu vă va ajuta la deslușirea tuturor complicațiilor subiectului, a întregii viziuni a autorilor, dar va îndeplini două funcții principale. Întâi de toate, va reuși să vă dea o idee suficient de clară despre subiectul cercetat încât lectura analitică pe care o veți face unora dintre cărțile din bibliografie să fie productivă. În al doilea rând, vă va permite să vă reduceți bibliografia la niște dimensiuni mai acceptabile.

Cu greu ne putem gândi la ceva mai profitabil pentru studenți, în special pentru cei care își fac lucrările finale sau lucrează în cercetare. Din experiența noastră, putem spune că unii studenți ajunși la aceste niveluri superioare au capacitatea de a citi analitic și activ. Poate că nu sunt suficient de mulți și poate că nu sunt cititori perfecți, dar măcar știu cum să ajungă la substanța unei cărți, să emită judecăți pertinente în legătură cu ea și să deslușească intriga sau planul ei general. Dar eforturile lor nu sunt nici pe departe atât de utile pe cât ar trebui să fie, *pentru că studenții nu știu cum să citească anumite cărți mai repede decât pe altele*. Au nevoie de la fel de mult timp sau efort pentru fiecare carte și articol pe care le citesc. Din această cauză, nu reușesc să

citească suficient de bine cărți care ar merita o lectură bună, în timp ce cărților care nu ar merita nicio atenție le acordă prea multă.

Un cititor inspecțional experimentat face mai mult decât să clasifice o carte în catalogul lui mental și să dobândească o cunoaștere superficială a ei. El descoperă, în puținul timp pe care îl are la dispoziție, și *dacă respectiva carte spune ceva important despre subiect sau ba*. S-ar putea ca încă să nu știe ce anume este acel ceva, așa că, pentru a ști, va trebui să aștepte o altă lectură, dar acum are habar de un lucru din două: fie acea carte este una la care va trebui să revină, fie e una care, oricât de amuzantă ar fi sau oricât de multe ne-ar spune, nu ne poate spori înțelegerea asupra unui subiect și prin urmare nu merită citită.

Există un motiv pentru care acest sfat este rareori urmat. În cazul lecturii analitice, am spus deja că un cititor priceput reușește simultan lucruri pe care începătorul trebuie să le ia pe rând. Prin analogie, ar putea să pară că pregătirea pentru lectura sintopică – inspectarea tuturor cărților de pe listă înainte de citirea lor analitică – poate fi făcută simultan cu lectura analitică. Nu credem că acest lucru poate fi realizat de către orice cititor, oricât ar fi de priceput. Și asta e greșeala pe care o fac mulți cititori tineri. Faptul că ei cred că pot uni acești doi pași într-unul singur îi determină să citească totul în același mod, adică fie prea rapid, fie prea lent pentru o anumită carte; însă, oricum ar fi, este greșit pentru majoritatea cărților pe care le au de citit. Odată ce ați identificat prin inspecție cărțile relevante pentru subiectul dumneavoastră, puteți începe să citiți sintopic. Vă rugăm să remarcați că nu am spus „puteți începe să citiți analitic”, așa cum v-ați fi putut aștepta. Într-un anumit sens, desigur, trebuie să citiți fiecare dintre lucrările care alcătuiesc împreună bibliografia asociată subiectului avut în vedere, folosindu-vă de capacitățile dobândite prin intermediul lecturii analitice. Dar nu trebuie uitat nicio clipă că *arta lecturii analitice se aplică unei singure cărți*, atunci când scopul rezidă în înțelegerea ei. După cum vom vedea, scopul lecturii sintopice este destul de diferit.

Cei cinci pași ai lecturii sintopice

În sfârșit, suntem pregătiți să explicăm felul cum se citește sintopic. Vom presupune că, inspectând un anumit număr de cărți, v-ați dumirit despre ce anume vorbesc măcar unele dintre ele și, în plus, că acesta este subiectul pe care doriți să-l investigați. Ce veți face apoi?

În lectura sintopică, există cinci pași. Nu le spunem reguli, deși am putea proceda și așa, întrucât, dacă nu facem fie și doar unul dintre acești pași, lectura sintopică devine mult mai anevoioasă, poate chiar imposibilă. Îi vom discuta în ordinea în care apar, cu toate că, într-un anumit sens, toți trebuie parcurși simultan pentru ca oricare dintre ei să funcționeze.

PASUL ÎNTÂI ÎN LECTURA SINTOPICĂ: IDENTIFICAREA PASAJELOR IMPORTANTE. Din moment ce putem presupune că fiecare dintre dumneavoastră poate citi analitic, vom presupune și că ați putut citi cu mare atenție fiecare carte din bibliografie. Dar asta ar fi însemnat ca, în ordinea priorităților dumneavoastră, să plasați cărțile individuale pe locul întâi, iar problema pe care o urmăriți – pe locul al doilea. De fapt, ordinea este inversă. *În cadrul lecturii sintopice, sunt prioritare nevoile și preocupările dumneavoastră, nu cărțile care trebuie citite.* Deci întregul efort în cadrul acestui prim pas se orientează spre inspectarea cărților pe care le-ați identificat ca fiind relevante. Scopul este să găsiți acele paragrafe care răspund cel mai bine nevoilor dumneavoastră. Este puțin probabil ca respectivele cărți să fie orientate în totalitate către subiectul care vă interesează. Și chiar dacă lucrurile stau așa, ceea ce se întâmplă extrem de rar, ar trebui să citiți cartea foarte rapid. Nu veți dori să pierdeți din vedere motivul pentru care o citiți, adică faptele relevante pe care le-ar putea aduce în privința subiectului ce vă interesează. Acest pas ar putea să pară că se află la concurență cu cel anterior, al inspectării cărților, care urmărea încă de la bun început să stabilească dacă o carte răspunde cumva nevoilor dumneavoastră. În multe cazuri, chiar așa se și întâmplă, dar nu e o idee bună să credeți că lucrurile stau întotdeauna așa. Aduceți-vă aminte: unul dintre scopurile primei inspectări a cărții era acela de a o raporta la subiectul care vă interesa. Am mai spus și că o înțelegere adecvată a problemei nu este posibilă înainte de a fi consultat multe dintre cărțile de pe lista bibliografică. De aceea, a încerca să *identificați pasajele relevante* simultan cu încercarea de a *stabili cărțile relevante* poate fi o operație periculoasă. Dacă nu sunteți foarte priceput sau dacă subiectul pe care-l cercetați nu vă e profund familiar, atunci e mai bine să tratați cei doi pași separat.

Important aici este să sesizați diferența dintre primele cărți pe care le-ați citit în decursul lecturii sintopice și cele pe care le-ați citit după ce ați aflat mult mai multe despre acest tip de lectură. În cazul celor din urmă, probabil că v-ați făcut deja o bună idee cu privire la subiect, situație în care cele două etape pot fi unite. La început însă, ele trebuie separate riguros. Altfel, sunteți pândit de pericolul de a face greșeli grave în identificarea pasajelor importante, greșeli ce trebuie corectate ulterior, cu mari pierderi de timp și cu un efort considerabil. Înainte de toate, amintiți-vă că sarcina dumneavoastră nu

este atât să dobândiți o înțelegere foarte profundă a cărții pe care o aveți în față, ci să identificați felul cum vă poate fi ea de folos *într-o privință care s-ar putea să fie foarte îndepărtată de intențiile originare ale autorului*. Așa ceva nu contează în acest stadiu al procesului. Autorul vă poate ajuta să vă rezolvați problema fără să fi intenționat s-o facă. În cazul lecturii sintopice, așa cum am observat, cărțile pe care le citiți se leagă de interesele dumneavoastră și nu invers. Din acest punct de vedere, lectura sintopică este cea mai activă formă de lectură pe care o puteți realiza. Lectura analitică este și ea activă, dar, atunci când citiți o carte în chip analitic, vă plasați față de autorul ei într-o relație ca de la discipol la maestru. Atunci când citiți sintopic, cel care controlează situația sunteți dumneavoastră.

Pentru că lucrurile stau așa, trebuie să asimilați cumva termenii autorului într-un alt fel decât ați făcut-o până acum.

PASUL AL DOILEA ÎN LECTURA SINTOPICĂ: ASIMILAREA TERMENILOR AUTORILOR. În lectura interpretativă (a doua etapă a lecturii analitice), prima regulă vă cere să asimilați termenii autorului, ceea ce înseamnă să-i identificați cuvintele-cheie și să vedeți cum anume le folosește. Dar acum vă vedeți confruntat cu mai mulți autori și e foarte puțin probabil ca toți să folosească aceleași cuvinte-cheie sau măcar aceiași termeni. *Prin urmare, veți fi chiar dumneavoastră cel care va stabili termenii și îi va repera în operele autorilor, nu invers*. Acesta este poate cel mai dificil pas în lectura sintopică. Totul se reduce mai degrabă la a forța un autor să-și pună termenii de acord cu ai dumneavoastră decât invers. Toate obiceiurile noastre sunt opuse acestui fel de lectură. Așa după cum am spus de mai multe ori, presupunem că autorul cărții pe care vrem s-o citim analitic ne este superior, iar acest lucru e cu atât mai adevărat cu cât cartea este mai valoroasă. Avem tendința de a accepta termenii autorului și felul în care acesta și-a organizat lucrarea indiferent de cât de activi considerăm că suntem în postura de cititori. Dacă vom accepta autoritatea oricărui autor, vom fi pierduți pe dată. Îi vom înțelege probabil cartea, dar vom eșua în a le înțelege pe ale altora și vom afla că există prea puține lucruri lămuritoare cu privire la subiectul care ne interesează.

Nu numai că trebuie să refuzăm categoric să acceptăm terminologia vreunui autor anume, ci, mai mult, trebuie să fim pregătiți să acceptăm că *este posibil ca terminologia niciunui autor să nu fie potrivită pentru noi*. Cu alte cuvinte, trebuie să acceptăm că potrivirea dintre terminologia noastră și cea a unui autor este mai degrabă accidentală. În majoritatea cazurilor, această coincidență va fi neconvenabilă; pentru că, dacă vom folosi un termen sau mai mulți ai unui autor, vom fi tentați să citim și alți autori

plecând de la acești termeni, iar acest lucru ar putea mai degrabă să ne stea în cale decât să ne ajute. Pe scurt, cititul sintopic este un exercițiu prea larg pentru a apela la traducere. Nu trebuie să traducem ca dintr-o limbă străină într-alta, ca și cum am traduce din franceză în engleză. Dar putem impune o terminologie comună unui număr de autori care, indiferent dacă au în comun vreo limbă naturală sau nu, s-ar putea să nu fi fost foarte interesați de problema care ne preocupă pe noi și s-ar putea să nu fi creat o terminologie special pentru noi.

Asta înseamnă că, atunci când începem să lecturăm sintopic, trebuie să creăm o terminologie care să ne ajute în primul rând să-i citim pe toți autorii, nu doar pe o parte dintre ei, iar în al doilea rând să ne dea o mână de ajutor la rezolvarea problemei. Asta ne conduce la cel de-al treilea pas.

PASUL AL TREILEA ÎN LECTURA SINTOPICĂ: CLARIFICAREA ÎNTREBĂRILOR. A doua regulă a lecturii interpretative ne cere să identificăm propozițiile-cheie ale autorului și, plecând de la ele, să construim înțelegerea noilor propoziții. Propozițiile sunt făcute din termeni; prin urmare, trebuie să facem aceeași treabă și în cazul operelor pe care le citim sintopic. Dar, din moment ce persoanele care stabilesc terminologia suntem, în acest caz, noi, *ne vedem confrunțați cu sarcina de a stabili și un set de propoziții neutre*. Operațiunea cea mai potrivită ar fi să identificăm un set de propoziții care privesc direct problema ce ne interesează și la care au răspuns diverși autori.

Și asta e un lucru dificil. Întrebările trebuie puse într-un asemenea fel și într-o asemenea ordine, încât să rezolvăm problemele cu care am început. De asemenea, ordinea trebuie să fie suficient de bine gândită pentru ca autorii, în majoritatea lor, să poată găsi răspunsuri la chestiunea pusă. Dificultatea e aceea că problemele pe care noi le-am fi dorit rezolvate nu au fost privite ca probleme de către autor. Este posibil ca viziunea pe care a avut-o acesta asupra subiectului să fie mult diferită de a noastră.

Uneori, va trebui să admitem că un autor nu dă niciun răspuns uneia sau mai multor întrebări care ne interesează. În acest caz, ne va obliga să-l privim ca pe un autor tăcut sau nehotărât în privința subiectului. Însă, chiar dacă nu va răspunde problemei în mod explicit, vom putea găsi uneori răspunsuri implicite în abordarea lui. În acest caz, ne putem gândi că, *dacă* autorul ar fi abordat acea problemă, *atunci* i-ar fi răspuns așa și așa. Aici, este esențială moderația: nu putem pune gânduri în mintea autorilor, nici vorbe în gurile lor. Dar nici nu putem depinde în totalitate de sistemul lor explicit de enunțuri. Dacă am dezvolta o astfel de dependență, probabil că n-am ajunge vreodată să ne punem probleme.

Am mai spus că întrebările trebuie formulate astfel încât să ne ajute în cercetarea noastră. Desigur, ordinea depinde de subiect, dar anumite principii pot fi sugerate. Primele întrebări au de-a face cu *existența, caracterul sau natura ideii pe care vrem s-o investigăm*. Dacă un autor afirmă că un anumit fenomen există sau că o anumită idee are o anumită caracteristică, atunci putem pune întrebări suplimentare cu privire la carte. Acestea ar putea fi legate de felul în care e cunoscut fenomenul sau de modul cum se manifestă o idee. Un set final de întrebări se referă la *eventualele consecințe pe care le au răspunsurile la celelalte întrebări*. Nu trebuie să ne așteptăm ca toți autorii pe care i-am consultat să răspundă întrebărilor în același fel. Dacă ar face-o, iarăși nu ar exista vreo problemă de rezolvat; toate problemele ar fi rezolvate prin consens. Cum autorii sunt diferiți și din punctul ăsta de vedere, va trebui să trecem la următorul pas al lecturii sintopice.

PASUL AL PATRULEA ÎN LECTURA SINTOPICĂ: DEFINIREA PROBLEMELOR. Dacă o întrebare e limpede și dacă putem fi siguri că autorii îi pot răspunde în diverse feluri – eventual pro sau contra –, atunci problema este bine definită. Ea se interpune între scriitorii care îi răspund într-un fel și cei care îi răspund în alt fel, inclusiv cei care dau un răspuns contrar. Atunci când autorii implicați în discuție furnizează numai două răspunsuri, chestiunea e relativ simplă. De cele mai multe ori, este livrată mai mult de o alternativă. În acest caz, răspunsurile care se contrazic trebuie puse unele în relație cu altele, iar autorii care le formulează trebuie sortați în funcție de răspunsurile pe care le dau. Problema se conturează cu adevărat în momentul în care doi autori care o înțeleg în același fel îi dau răspunsuri contradictorii. Dar asta nu se întâmplă atât de des pe cât v-ați aștepta. Diferențele dintre răspunsuri se datorează uneori *modurilor diferite de a concepe întrebările, iar alteori modurilor diferite de a înțelege chestiunea implicată*. Sarcina cititorului sintopic este aceea de a defini problemele în așa fel încât ele să se unească în cea mai bună manieră posibilă. Uneori, asta îl va duce la fragmentarea problemelor într-o manieră care nu a fost intenționată în niciun fel de autori.

S-ar putea să existe multe chestiuni implicate în discutarea problemei cu care avem de-a face, dar este foarte probabil ca ele să poată fi plasate în anumite categorii. Întrebările privitoare la caracteristicile ideii luate în considerare pot genera un număr important de chestiuni interconectate. Un anumit număr de aspecte care gravitează în jurul unui anumit număr de întrebări poate fi socotit o *controversă* cu privire la o problemă. O asemenea controversă poate fi extrem de complicată și este sarcina cititorului sintopic să o ordoneze și să-i dea o formă riguroasă, chiar dacă niciunul dintre autorii implicați nu

a reușit asta. Aranjarea și ordonarea controverselor, laolaltă cu a chestiunilor teoretice care le compun, ne aduc la pasul final al lecturii sintopice.

PASUL AL CINCILEA ÎN LECTURA SINTOPICĂ: ANALIZA DISCUȚIILOR. Până acum am găsit pasajele relevante din lucrările examinate, am creat o terminologie neutră care se aplică tuturor sau majorității autorilor examinați, am fragmentat și examinat un set de întrebări dintre care cele mai multe pot fi interpretate ca rezolvabile și am definit și aranjat noile probleme produse de răspunsurile diferite date întrebărilor. Ce mai rămâne de făcut? Primii patru pași care trebuie făcuți corespund primelor două categorii de reguli ale lecturii analitice. Atunci când sunt urmate și aplicate oricărei cărți, aceste reguli ne permit să răspundem întrebărilor „Ce anume se spune?” și „Cum anume se spune?” În proiectul nostru de lectură sintopică, suntem acum capabili să răspundem aceluiași întrebări în discuția privitoare la problema noastră. În cazul lecturii analitice a unei singure opere, a mai rămas de răspuns la două întrebări: „Este adevărat ce spune autorul?” și „Ce profit putem obține din asta?” În cazul lecturii sintopice, suntem acum pregătiți să ne adresăm nouă înșine întrebări similare cu privire la discuția dintre autori.

Să presupunem că problema cu care am început nu era una simplă, ci era mai degrabă una dintre acele probleme venerabile cu care s-au luptat cei mai mari gânditori ai lumii vreme de secole și în privința cărora oamenii nu s-au înțeles întotdeauna și continuă să nu se înțeleagă. Plecând de aici, veți realiza că sarcina noastră, în calitate de cititori sintopici, este mai puțin aceea de a răspunde singuri la întrebări – pe care le-am structurat foarte atent și le-am ordonat pentru a elucida atât discuția, cât și subiectul înșuși. Adevărul cu privire la o problemă de acest fel nu e ușor de găsit. De fapt, ar fi exagerat să presupunem că adevărul ar putea fi găsit într-un singur set de răspunsuri la întrebări. Mai degrabă, ar putea să rezulte din *confruntarea dintre răspunsurile opuse*, multe dintre ele, dacă nu toate, având în sprijinul lor dovezi solide sau argumente convingătoare.

Prin urmare, răspunsul, în măsura în care poate fi găsit – soluția la problemă, în măsura în care ne este la îndemână –, stă chiar în discuția desfășurată într-o manieră ordonată, mai degrabă decât într-un set de propoziții sau aserțiuni cu privire la ea. De aceea, pentru a reuși să prezentăm adevărul – nouă și altora –, va trebui să facem mai mult decât să punem pur și simplu întrebări și să răspundem la ele. Va trebui să punem întrebările într-o anumită ordine și să ne dovedim capabili să respectăm acea ordine; să arătăm cum anume capătă întrebările răspunsuri diferite și să încercăm să spunem de ce; și va trebui să fim capabili să indicăm în cărțile studiate acele texte care sprijină clasificarea făcută de noi răspunsurilor. Numai după ce am realizat toate

aceste obiective, putem spune că am finalizat discutarea problemei noastre. Și doar atunci putem pretinde că am înțeles-o.

Dar s-ar putea să fi făcut mai mult de atât. O analiză atentă a discuției din jurul unei probleme poate furniza temeiul pentru dezvoltări ulterioare ale problemei respective. Poate desțeleni terenul și pregăti explozia unui mare gânditor. Fără o astfel de analiză, acest lucru n-ar fi posibil, pentru că dimensiunile problemei nu ar fi vizibile.

Nevoia de obiectivitate

O analiză adecvată a discuției unei probleme sau a unui subiect identifică și raportează componentele sau opozițiile intelectuale fundamentale ale acelei chestiuni. Asta nu înseamnă neapărat că dezacordul este trăsătura dominantă a oricărei discuții. Dimpotrivă, de cele mai multe ori, acordul însoțește permanent dezacordul; asta înseamnă că, în cazul majorității chestiunilor discutate, opiniile sau părerile ambelor părți sunt împărtășite de diverși autori, uneori numeroși. Rareori vom găsi câte un susținător solitar al unei păreri.

Acordul ființelor umane cu privire la diverse chestiuni din orice domeniu al cunoașterii se bazează pe presupunerea fiecăreia dintre ele că opiniile susținute în comun sunt adevărate. Dezacordul dintre oameni sugerează însă presupuziția contrară, anume că niciuna dintre opiniile susținute nu este integral adevărată. Este posibil ca, printre opiniile aflate în conflict, una să fie integral adevărată și toate celelalte false; dar este de asemenea posibil ca fiecare opinie să prezinte numai o parte din adevăr; și, cu excepția contradicțiilor pure și izolate (care sunt rare în cazul problemelor de felul celor menționate aici), este de asemenea posibil ca toate opiniile prezentate să fie false, așa cum e posibil să fie falsă exact opinia asupra căreia toată lumea este de acord. Anumite opinii încă nerostite s-ar putea să reprezinte adevărul sau să se apropie cât mai mult de el.

Acesta e un alt mod de a spune că principalul scop al unui proiect de lectură sintopică nu este acela de a oferi răspunsuri definitive la întrebările puse pe parcursul lui sau de a oferi o soluție la problema cu care a debutat. Acest lucru este în mod deosebit adevărat în privința raportului pe care încercăm să-l facem în urma lecturii sintopice. Ar fi un raport dogmatic și nu unul dialectic dacă, în privința oricăreia dintre chestiunile identificate și analizate, ar încerca să aserteze sau să încerce să demonstreze adevărul ori falsitatea vreuneia dintre opiniile prezentate. Dacă ar face așa, analiza sintopică

ar înceta să fie sintopică; ea ar deveni pur și simplu încă o voce în cadrul conversației, pierzându-și astfel caracterul obiectiv și imparțial. Însă ideea nu este că încă o voce nu ar fi importantă în cadrul unei discuții privitoare la subiectele importante. Ideea este că poate și trebuie adusă o contribuție diferită la înțelegerea lucrurilor. Iar această contribuție rezidă în faptul de a fi absolut obiectiv și detașat pe tot parcursul acestei discuții. De aceea, caracteristica specială pe care încearcă să o obțină o analiză sintopică poate fi numită „obiectivitate dialectică“.

Prin urmare, cititorul sintopic încearcă să *privească toate părțile, dar să nu ia partea nimănui*. Desigur, nu va reuși să îndeplinească întocmai acest scop ideal. Obiectivitatea absolută nu este omenește posibilă. S-ar putea să reușească să nu ia partea nimănui, să prezinte lucrurile fără a avea vreo prejudecată în favoarea sau împotriva vreunui punct de vedere și să fie imparțial. Dar este mai ușor să nu iei partea nimănui decât să cunoști toate părțile. În această privință, cititorul sintopic va eșua în mod sigur. Aspectele unei probleme nu pot fi numărate exhaustiv. Cu toate acestea, merită încercat.

A nu lua partea nimănui este mai ușor decât a observa toate părțile, spunem noi, dar, chiar și așa, sarcina e destul de dificilă. Cititorul sintopic trebuie să reziste anumitor tentații și să-și cunoască bine propria minte. Obiectivitatea dialectică totală nu este asigurată prin simpla evitare a judecăților explicite privitoare la opiniile care se contrazic. Părtinirea se poate insinua în foarte multe feluri subtile – în felul în care sunt rezumate argumentele, prin accentuare sau omitere, prin tonul cu care e pusă o întrebare sau e făcută o remarcă în trecere și prin ordinea în care sunt prezentate diferite răspunsuri la întrebările-cheie.

Pentru a evita unele dintre pericolele enumerate, cititorul sintopic conștient poate apela la un anumit dispozitiv și îl poate folosi cât de mult posibil. Mai exact, trebuie să *se refere mereu la textele autorilor pe care îi studiază*, să citească pasajele fundamentale mereu și mereu; iar atunci când prezintă rezultatele muncii sale unui public mai larg, trebuie să citeze sau să redea opinia unui autor în limbajul acestuia. Această regulă nu contrazice ceea ce am spus mai devreme cu privire la necesitatea de a găsi o terminologie neutră pentru prezentarea problemei. Această necesitate rămâne, iar atunci când sunt prezentate sinteze ale argumentelor autorului, ele trebuie redată în limbaj neutru și nu în termenii proprii autorului. Dar cuvintele autorului, reproduse cu atenție pentru a nu fi scoase din context, trebuie să însoțească mereu aceste sinteze, pentru ca orice cititor să poată judeca singur dacă interpretarea celui dintâi este corectă sau ba.

Numai dorința fermă a cititorului sintopic de a ocoli aceste probleme poate fi folosită pentru a evita alte devieri de la obiectivitatea dialectică. La modul ideal, este nevoie de un efort conștient de a pune în balanță fiecare întrebare, de a evita orice comentariu nepotrivit, de a fi atenți la orice tentativă de subestimare sau supraestimare a anumitor lucruri. În ultimă instanță, deși cel care judecă eficacitatea unei dări de seamă cu privire la o expunere dialectică poate fi cititorul, numai cel care a scris-o – cititorul sintopic însuși – poate ști dacă a îndeplinit toate cerințele.

Un exemplu de exercițiu în lectura sintopică: ideea de progres

Un exemplu s-ar putea dovedi util pentru a înțelege cum anume funcționează lectura sintopică. Să ne gândim la ideea de progres. Nu alegem întâmplător acest subiect. Am făcut cercetări extinse asupra lui.⁸³ Dacă n-ar fi fost așa, exemplul nu v-ar fi atât de util.

Investigarea acestei atât de importante idei istorice și filosofice a durat câțiva ani. Prima sarcină a fost aceea de a întocmi o listă de lucrări ale căror paragrafe relevante trebuiau consultate – de a întocmi o bibliografie (care, în cele din urmă, a ajuns să conțină peste 450 de titluri). Am îndeplinit această sarcină citind într-o manieră inspecțională și mai multe cărți, articole sau alte materiale. Este important de arătat că, în cazul ideii de progres, așa cum se întâmplă și în cazul altor mari idei, destul de multe dintre materialele care s-au dovedit a fi relevante au fost descoperite mai mult sau mai puțin din întâmplare sau oarecum cu ajutorul unor intuiții de persoane educate. Existau locuri evidente de unde să începi. Multe cărți recente conțin în titlu cuvântul „progres”. Dar multe nu-l conțin, iar unele dintre cărțile mai vechi, deși sunt relevante pentru subiect, nici măcar nu se referă în vreun fel la acest termen.

Am citit puține opere poetice sau de ficțiune, căci ne-am axat în special pe lucrări expositive. Am văzut deja că a include piese de teatru, romane sau povestiri într-un proiect de lectură sintopică este un lucru dificil, iar situația stă așa din mai multe motive. În primul rând, din acela că scheletul sau fundalul unei povești este dat întotdeauna de intrigă, nu de discutarea unor poziții

⁸³ Rezultatele acestei cercetări au fost publicate în lucrarea *The Idea of Progress*, New York, Praeger, 1967. Lucrarea a fost scrisă sub auspiciile Institutului de Cercetări Filosofice, la care autorii sunt directori. (n.a.)

teoretice. În al doilea rând, chiar și cele mai locvace personaje dintr-o povestire adoptă rareori poziții clare într-o chestiune sau alta – tind să vorbească despre alte lucruri, în special despre chestiuni sentimentale. În al treilea rând, chiar dacă un personaj produce o astfel de cuvântare – cum face Settembrini referindu-se la progres în *Muntele vrăjit*⁸⁴ al lui Thomas Mann –, nu putem fi niciodată siguri că avem în față viziunea *autorului* cu privire la chestiunea discutată. Poate că autorul este ironic atunci când își lasă personajul să exprime respectivele puncte de vedere. Poate că intenționează să reliefeze prostia personajului mai degrabă decât înțelepciunea. Vorbind la modul general, este necesar un intens efort de interpretare înainte ca o operă de ficțiune să poată fi folosită de vreuna dintre taberele prinse într-o argumentație. Efortul este atât de semnificativ, iar rezultatele sunt atât de îndoielnice, încât, de obicei, e bine să ne abținem.

Discutarea ideii de progres în restul cărților care rămăseseră de citit a fost, așa cum se întâmplă de cele mai multe ori, aparent haotică. Puși în fața acestui fapt, sarcina noastră a fost, așa cum am spus, găsirea unei terminologii neutre. A fost o sarcină complexă, iar un mic exemplu ar putea fi revelator.

Însuși cuvântul „progres“ este folosit de autori în numeroase feluri. Multe dintre ele reflectă sensuri diferite și pot fi folosite în analize. Dar *anumiți* autori utilizează acest cuvânt pentru a denota o anumită mișcare istorică ce nu presupune nepărat o îmbunătățire. Cum însă *cei mai mulți* autori folosesc termenul pentru a desemna o transformare în bine a condiției umane, iar transformarea în bine e o componentă fundamentală a acestei concepții, cele două viziuni nu pot fi susținute simultan. În acest caz, majoritatea a câștigat dreptul de a folosi termenul, pe când minoritatea a susținut „avansul neameliorativ“. Ideea este aceea că, atunci când discutăm părerile celor aflați în minoritate, nu putem folosi termenul de „progres“, *deși autorii înșiși l-au folosit în lucrările lor*.

Al treilea pas al lecturii sintopice este, după cum am văzut, acela al clarificării întrebărilor. Intuiția noastră privitoare la prima întrebare ce trebuia pusă în cazul ideii de progres s-a dovedit corectă. Prima întrebare care trebuie pusă și la care autorii dau diferite răspunsuri este dacă există în istorie ceva numit progres. E adevărat că devenirea istorică urmează cursul îmbunătățirii condiției umane? Bazându-ne pe literatura dedicată subiectului, putem spune că există trei răspunsuri principale: 1) „Da“; 2) „Nu“; 3) „Nu putem ști“. Oricum, există mai multe feluri de a spune „Da“, câteva feluri de a spune „Nu“ și cel puțin trei căi diferite de a spune că nu știm dacă progresul uman are loc sau ba.

⁸⁴ Thomas Mann, *Muntele vrăjit*, RAO, București, 2010

Răspunsurile diverse și variate la această primă întrebare formează ceea ce am decis să numim *controversa generală cu privire la progres*. Ea este generală în sensul că fiecare autor pe care l-am studiat și care are ceva de spus despre acest subiect se plasează de o parte sau de alta a diferitelor chestiuni care pot fi identificate în interiorul problemei. Dar există și o *controversă specială* cu privire la natura progresului, care e compusă din chestiuni abordate doar de autori care afirmă progresul – autori care susțin că progresul are loc. Aceste chestiuni au de-a face cu natura sau cu proprietățile pe care toți *autorii care afirmă progresul* susțin că le are acest fenomen. Nu există aici decât trei elemente, deși discutarea fiecăruia dintre ele este una complexă. Ele pot fi enunțate sub forma unor întrebări: 1) Este progresul un fenomen necesar sau unul care depinde de alte circumstanțe? 2) Este progresul un fenomen care va continua indefinit sau va ajunge la un final și se va aplatiza? 3) Există deopotrivă un progres al naturii umane și al instituțiilor umane? Se manifestă el doar în ceea ce-l privește pe animalul uman sau vizează deopotrivă și condițiile exterioare?

În fine, există și un set de controverse pe care le-am numit subordonate, de asemenea doar între autorii care afirmă progresul, cu privire la aspectele vizate de acest fenomen. Am identificat șase arii în care acești autori spun că ar apărea progresul; există și autori care neagă apariția lui într-una sau alta dintre aceste arii, deși niciodată în toate (din moment ce sunt autori care cred că progresul are loc într-o formă sau alta). Cele șase arii sunt: 1) progresul în cunoaștere; 2) progresul tehnologic; 3) progresul economic; 4) progresul politic; 5) progresul moral și 6) progresul artistic. Discutarea ultimei forme ridică probleme speciale, întrucât, după părerea noastră, niciun autor *nu susține efectiv* că are loc un astfel de progres, iar alți autori chiar *neagă* existența lui.

Structura analizei progresului, pe care abia am descris-o, exemplifică efortul nostru de a defini elementele acestei discuții și de a analiza discuția în sine – cu alte cuvinte, de a realiza cel de-al patrulea și cel de-al cincilea pas al lecturii sintopice. Un cititor sintopic trebuie să procedeze întotdeauna așa, deși nu e mereu necesar ca el să scrie o carte lungă pentru a-și face cunoscute rezultatele.⁸⁵

⁸⁵ Acum, că o astfel de carte a fost scrisă și publicată, sperăm că ea va face posibilă o transformare a gândirii, de felul celei care reprezintă rezultatul lecturii sintopice, și că lucrarea despre progres va impulsiona cercetările ulterioare în același fel ca alte cărți realizate de Institutul pentru Cercetări Filosofice – cărți despre ideile de libertate, dreptate sau iubire. O astfel de sarcină era mult mai dificilă înainte. (n.a.)

Despre sintopicon și despre felul cum trebuie folosit el

Dacă ați citit acest capitol cu atenție, ați realizat că, deși am petrecut ceva timp discutându-l, nu am rezolvat de fapt ceea ce am numit paradoxul lecturii sintopice. Paradoxul poate fi formulat astfel: în afara cazului în care știți ce cărți să citiți, nu puteți citi sintopic, însă, dacă nu puteți citi sintopic, nu veți ști ce cărți să citiți. O altă cale de a-l formula constă în ceea ce putem numi problema fundamentală a lecturii sintopice, care spune că, dacă nu știți de unde să începeți, nu puteți citi sintopic și, chiar dacă ați avea o vagă idee asupra punctului de pornire, timpul necesar pentru a găsi cărțile relevante și pasajele relevante din ele poate depăși timpul necesar pentru toți ceilalți pași la un loc.

De fapt, există o rezolvare teoretică a paradoxului și o soluție a problemei. Teoretic, se poate întâmpla să cunoașteți literatura majoră a tradiției noastre atât de bine, încât să aveți o idee destul de corectă cu privire la locul în care poate fi găsită o noțiune în interiorul ei. Dar, dacă sunteți o astfel de persoană, nu aveți nevoie de ajutor din partea nimănui și atunci nu vă putem spune nimic din ce nu știati despre lectura sintopică.

Pe de altă parte, chiar dacă nu aveți personal o astfel de cunoaștere, puteți apela la cineva care o are. Dar trebuie să recunoașteți că, și dacă ați avea cum să apelați la o astfel de persoană, sfatul ei s-ar putea dovedi mai degrabă o amenințare decât un ajutor. Dacă subiectul este unul asupra căruia a făcut ea însăși investigații speciale, îi va fi greu să vă spună pur și simplu care sunt pasajele ce merită citite fără a vă spune și *cum anume să le citiți* – iar asta s-ar putea să vă încurce. În caz că nu a făcut asemenea investigații, s-ar putea să nu știe mai multe decât știți deja dumneavoastră, deși s-ar putea să i se pară și ei și să vi se pară și dumneavoastră că așa stau lucrurile.

Prin urmare, ceea ce vă trebuie este un volum care să poată fi consultat și care să vă spună ce cărți să citiți și unde anume să căutați pasajele relevante, fără să vă sfătuiască în același timp și cum anume să le citiți – și asta fără a diminua semnificația sa și a altera înțelesul. Sintopiconul este un exemplu de astfel de lucrare. Produs în 1940, el e un index pe subiecte ale cărților fundamentale, numite și *Mari cărți ale Occidentului* (*Great Books of the Western World*)⁸⁶. Sub fiecare dintre cele 3.000 de subiecte sau teme, se află listate

⁸⁶ M. Adler, C. Fadima, P. Goetz (ed.), *Great Books of the Western World*, Encyclopedia Britannica, 2nd Edition, 1990

paginile unde pot fi găsite referințe din volumul în care e discutat acel subiect. Unele referințe trimit spre bucăți ce acoperă pagini întregi, altele trimit către anumite paragrafe sau chiar fragmente de paragrafe. Timpul în care pot fi găsite aceste referințe nu îl depășește pe acela în care poate fi găsit volumul la care se face referire.

Evident, trebuie să existe și un defect major al sintopiconului. Este un index (chiar dacă unul de mari dimensiuni) care se referă numai la o anumită colecție de cărți și nu dă decât indicații vagi cu privire la referințele din alte cărți. Totuși, el vă poate oferi măcar punctul de pornire pentru orice proiect sintopic de lectură. Este de asemenea adevărat că volumele la care face referire se numără printre cele pe care oricum veți dori să le citiți în cursul unei lecturi sintopice. De aceea, sintopiconul ar trebui să fie capabil să-l scutească pe student sau pe cititorul obișnuit care începe un proiect de cercetare privitor la un anumit subiect de cea mai mare parte a muncii preliminară și să îl ducă rapid până în punctul din care să înceapă să gândească independent, pentru că știe care sunt precedentele în acea chestiune. Oricât i-ar fi de util cititorului de acest tip, sintopiconul îi este și mai util cititorului începător. Sintopiconul poate ajuta un astfel de cititor în trei feluri: stimulându-i inițiativa, prin sugestie și prin instrucție.

El stimulează inițiativa prin aceea că ajută la depășirea dificultăților inițiale pe care le întâlnim la citirea cărților clasice ale tradiției noastre. Asemenea lucrări pot fi epuizante. Ne-am dori să le fi citit, dar cel mai adesea nu aceasta e problema. Ni se spune din toate părțile să le citim, ni se oferă programe de lectură, începem cu lucrările cele mai ușoare și continuăm cu cele mai dificile. Dar asemenea programe presupun citirea acestor cărți în întregime sau, în cel mai bun caz, citirea integrală a unor pasaje consistente din ele. Nu este de mirare că astfel de soluții duc rareori la obținerea rezultatelor dorite.

O lectură sintopică a operelor majore cu ajutorul unui sintopicon poate conduce la o modificare radicală a situației. Sintopiconul inițiază lectura titlurilor fundamentale prin aceea că îl face pe cititor capabil să parcurgă anumite cărți în funcție de subiectele care îl interesează. Iar în privința acestor subiecte, îl instruește să citească pasaje scurte dintr-un număr mare de autori. Ne ajută să *trecem prin* cărțile mari înainte să le *parcurgem* integral.

Lectura sintopică a marilor cărți cu ajutorul sintopiconului poate lucra și la nivelul sugestiei. Plecând de la existența interesului autorului pentru un anumit subiect, se poate crea interes pentru subiecte conexe. Și, odată ce s-a început cu un autor, este dificil să nu fie explorat contextul. Înainte s-o știți, veți fi citit o parte substanțială din carte.

În cele din urmă, cititul cu ajutorul sintopiconului lucrează și la nivel *instructiv*, în trei feluri distincte. Acesta este de fapt unul dintre avantajele majore ale acestui nivel de lectură.

În primul rând, subiectul la care se referă pasajul citit îi dă cititorului o idee despre felul cum trebuie interpretat pasajul, fără a-i spune ce anume înseamnă acesta, din moment ce pasajul poate fi relevant pentru subiect în multe feluri diferite. De aceea, cititorul este invitat *să descopere exact relevanța pe care o are pentru subiect respectivul paragraf*. Dacă învățați să faceți asta, puteți spune că ați dobândit o competență majoră în lectură.

În al doilea rând, adunarea, din diverse opere și din diverși autori, a unor pasaje privitoare la același subiect *ajută cititorul să interpreteze mai bine fiecare paragraf citit*. Uneori, când paragrafele din aceleași cărți sunt citite unele în continuarea celorlalte și sunt interpretate unul în contextul celorlalte, fiecare dintre ele devine mai clar. Alteori, înțelesul fiecărui paragraf dintr-o serie de pasaje din cărți diferite, care se contrazic sau se opun, se accentuează atunci când sunt citite prin contrast. Iar în alte cazuri, pasajele aceluiași autor, atunci când întăresc sau comentează pasajele altui autor, ajută efectiv la înțelegerea pasajelor acestuia din urmă.

În al treilea rând, dacă lectura sintopică se concentrează asupra unui număr de subiecte diferite, faptul că același pasaj va fi găsit adesea în Sintopicon încadrat la două sau mai multe subiecte va avea de asemenea un efect instructiv. Pasajul are o încărcătură de sensuri la care cititorul va ajunge interpretându-l din perspectiva unor subiecte diferite. O asemenea interpretare multiplă nu numai că este un exercițiu de bază în arta lecturii, dar și tinde să țină mintea trează în mod constant în privința diverselor niveluri de sens pe care le poate conține un pasaj.

Întrucât credem că sintopiconul poate fi util oricărui cititor care dorește să citească în maniera descrisă în acest capitol – fie el un începător, un savant matur sau un cercetător versat –, ne-am luat libertatea de a-i adopta numele pentru a boteza acest nivel al lecturii. Sperăm că cititorul ne va ierta ceea ce pare a fi o mică libertate luată cu de la noi putere. Pentru a-i răsplăti bunăvoința, am dori să subliniem un fapt important. Există o diferență considerabilă între lectura sintopică, aceea cu literă mică, și lectura Sintopică, unde litera mare se referă la parcurgerea marilor cărți cu ajutorul unui sintopicon. Lectura în cel de-al doilea sens poate constitui parte a oricărui proiect de lectură sintopică în care termenul e folosit în prima sa accepțiune și probabil că ar fi înțelept să începeți de acolo. Dar lectura sintopică (cu s mic) este un termen cu o arie mult mai largă decât lectura Sintopică.

Despre principiile care stau la baza lecturii sintopice

Există oameni care spun că lectura sintopică (în sensul mai larg pe care l-am evocat) nu există. Este un lucru greșit, spun ei, să impunem o terminologie, fie și una „neutră“ (dacă există așa ceva), unui autor. Terminologia acestuia trebuie tratată ca și cum ar fi sacrosanctă, pentru că nu ar trebui să citim niciodată cărțile „scofându-le din contextul lor“ și nici să trecem de la un set de termeni la altul numai pentru că nu putem controla cuvintele ca pe niște simboluri matematice. Mai mult, susțin cei care obiectează, lectura sintopică presupune citirea unor autori despărțiți în spațiu și timp, ale căror abordări și stiluri diferă în mod fundamental, așa încât tratarea lor ca și cum ar fi membri ai aceluiași univers discursiv, ca și cum ar discuta unii cu alții, este eronată, întrucât distorsionează drastic faptele. Fiecare autor realizează el însuși un mic univers și, cu toate că pot fi făcute conexiuni între diferitele cărți scrise de același autor în momente diferite (chiar și aici apar pericole, suntem avertizați), nu există legături clare care să lege un autor de altul. În fine, mai susțin ei, *subiectele* discutate de autori nu sunt la fel de importante ca *modurile* în care sunt abordate aceste subiecte. Omul, zic ei, este stilul. Și, dacă vom ignora felul *cum* spune un autor un anumit lucru, atunci, în timp ce vom încerca să determinăm ce spune acel autor, vom rata ambele forme de înțelegere.

Credem că este evident că nu putem fi de acord cu toate aceste acuzații, motiv pentru care e firesc să le răspundem. Să luăm lucrurile unul câte unul.

În primul rând, să ne referim la terminologie. A nega faptul că o idee poate fi exprimată în mai multe feluri înseamnă a nega și posibilitatea traducerii dintr-o limbă naturală într-alta. Asemenea poziții există, desigur. Am citit recent o nouă tălmăcire din *Coran* în a cărei introducere era scris că traducerea *Coranului* e imposibilă. Dar cum, după aceea, autorul s-a apucat să ne relateze cum a realizat respectiva traducere, presupunem că a vrut să spună de fapt cât de greu este să realizezi traducerea unei cărți considerate sfinte de un mare număr de oameni. Cu asta putem fi de acord. Dar dificil nu înseamnă imposibil.

De fapt, a susține că termenii unui autor sunt sacrosancti este probabil un alt fel de a spune că traducerea dintr-o terminologie într-alta este extrem de dificilă. Și cu asta suntem de acord. Dar o mai spunem o dată: ceea ce este dificil nu e neapărat imposibil.

În al doilea rând, să vorbim despre caracterul *separat și unic* al fiecărui autor. Asta înseamnă că, dacă Aristotel ar intra acum în biroul nostru îmbrăcat

în robă și însoțit de un traducător care ar ști deopotrivă engleza și greaca clasică, nu am fi în stare să înțelegem ce spune și nici el nu ne-ar înțelege pe noi. Nu putem crede așa ceva. Desigur că filosoful ar fi uimit de câteva lucruri pe care le-ar vedea, dar suntem convinși că, în zece minute, dacă am dori asta, am putea avea deja împreună o discuție cu privire la temele filosofice care ne interesează. Ar putea să apară câteva dificultăți mai vechi cu privire la anumite concepții, dar, imediat ce le-am recunoaște, le-am putea probabil rezolva.

Dacă e posibil așa ceva (și nu cred că ar nega cineva asta), atunci este la fel de posibil ca o carte „să vorbească“ cu alta prin intermediul unui interpret – și anume dumneavoastră, cititorul sintopic. Este nevoie de prudență, desigur, și va trebui să știți ambele „limbi“, adică ambele cărți, cât de bine puteți, dar problema nu este irezolvabilă și e o prostie să susții că ar fi așa.

În fine, să ne referim la problema *manierei de a scrie sau a stilului*. A susține așa ceva este, după părerea noastră, echivalent cu a susține că între oameni nu există nici măcar posibilitatea unei comunicări raționale și că toți oamenii comunică între ei la nivel strict emoțional, adică la același nivel la care comunică, bunăoară, cu animalele de companie. Dacă îi veți spune câinelui dumneavoastră cu o voce severă că îl iubiți, acesta se va speria și se va ghemui; dar el nu vă înțelege. Poate cineva susține la modul serios că între ființele umane care comunică vocal nu există altceva decât tonul vocii? Tonul este important, în mod particular, atunci când relațiile emoționale reprezintă contextul primar în care are loc comunicarea; de asemenea, credem că limbajul trupului ar avea să ne spună multe lucruri dacă l-am asculta (sau l-am privi...). Dar mai există ceva în comunicarea umană. Dacă întrebați pe cineva cum se ajunge la o anumită ieșire și vi se spune să urmați coridorul B, nu contează foarte mult pe ce ton zice asta. Că are sau nu dreptate, că spune sau nu adevărul, oricum, în curând veți afla dacă omul minte sau ba mergând pur și simplu de-a lungul coridorului B. Ați înțeles ce anume spune, chiar dacă, fără îndoială, ați reacționat în diferite feluri și la *cum* o spune.

Crezând deci că traducerea este posibilă (pentru că e făcută tot timpul), iar cărțile pot „vorbi“ una cu alta (pentru că oamenii fac același lucru) și mai crezând și că există un conținut rațional obiectiv implicat în comunicarea umană atunci când oamenii încearcă să fie raționali (pentru că putem și chiar reușim să învățăm unii de la alții), suntem convinși că lectura sintopică este posibilă.

Rezumat privitor la lectura sintopică

Am terminat astfel discutarea lecturii sintopice. Să parcurgem încă o dată, într-o formă schematizată, pașii care trebuie urmați la acest nivel de lectură.

După cum am văzut, există două etape majore ale lecturii sintopice. Una dintre ele este pregătitoare, iar în cealaltă are loc efectiv lectura sintopică. Să trecem din nou în revistă acești pași:

I. Supravegherea ariei de interes

Pregătirea pentru lectura sintopică

1. Creați o bibliografie a subiectului care vă interesează consultând cataloagele librăriilor, ghidurile sau bibliografiile cărților.
2. Inspectați toate cărțile din bibliografia pe care ați alcătuit-o pentru a vă da seama care dintre ele privesc subiectul preocupării dumneavoastră și, totodată, pentru a vă clarifica subiectul dumneavoastră înșivă.

Notă. Acești doi pași nu trebuie să fie neapărat diferiți. Ei se pot desfășura concomitent și se pot influența reciproc, cel de-al doilea având în mod particular capacitatea de a-l modifica pe primul.

II. Lectura sintopică a cărților din bibliografia

întocmită la pasul I

1. Inspectați cărțile pe care le-ați identificat în stadiul anterior ca fiind relevante, pentru a găsi cele mai importante pasaje.
2. Creați o medie terminologică între autori, construind o terminologie neutră, pe care o folosesc toți autorii sau măcar cei mai mulți dintre ei, fie că utilizează sau nu cuvintele care o exprimă.
3. Stabiliți un set de propoziții neutre pentru toți autorii, identificând un set de întrebări la care toți sau cei mai mulți dintre ei ar putea încerca să răspundă, fie că tratează aceste întrebări explicit, fie că nu.
4. Definiți controversele, atât pe cele majore, cât și pe cele minore, evaluând diversele răspunsuri contradictorii pe care autorii le dau cu privire la variate aspecte ale lucrurilor aflate în discuție. Trebuie să rețineți că, între autori, motivele de dispută nu sunt întotdeauna directe și explicite, fiind deduse de multe ori în urma interpretării

poziției autorilor în chestiunea care interesează, deși poate subiectul cu pricina nu s-a numărat printre preocupările lor primare.

5. Ordonăți discuția aranjând întrebările și motivele de dispută în așa fel încât să arunce o lumină cât mai revelatoare asupra subiectului. Chestiunile generale ar trebui să le preceadă pe cele mai simple, iar relațiile dintre problemele discutate ar trebui indicate clar.

Notă. La modul ideal, detașarea dialectică sau obiectivitatea ar trebui menținută pe tot parcursul analizei. O cale de reușită în acest sens este însoțirea interpretării unui autor cu pasaje relevante luate chiar din textul său.

CITITUL ȘI DEZVOLTAREA MINȚII

Am reușit să realizăm ceea ce ne-am propus la începutul acestei cărți. Am arătat că activitatea este esența cititului de calitate și că lectura e cu atât mai de calitate, cu cât este mai activă.

Am definit cititul activ ca fiind legat de interogare și am aflat ce întrebări ar trebui puse despre fiecare carte, dar și cum anume ar trebui să se răspundă acestor întrebări în maniere diferite, în funcție de tipul cărților.

Am identificat și am discutat cele patru niveluri de lectură, arătând că ele sunt cumulative, nivelurile inferioare sau anterioare fiind conținute în cele superioare sau ulterioare. Consecvenți acestui principiu, am pus accentul asupra stadiilor superioare ale lecturii și ne-am concentrat mai puțin asupra celor inferioare, subliniind în primul rând rolul lecturii analitice și sintopice. Deoarece lectura analitică îi este probabil cea mai străină cititorului obișnuit, am discutat-o mai mult decât pe oricare alta, formulându-i regulile și explicând felul cum trebuie ele aplicate și ordinea aplicării lor. Noi am făcut ce aveam de făcut, dar nu știm dacă acest lucru e valabil și pentru dumneavoastră. Nu trebuie să vă reamintim că aceasta este o carte practică și nici că un cititor are obligații față de o carte practică. Am spus că, atunci când un cititor acceptă scopul pe care și-l propune o carte practică și este de acord că mijloacele propuse de ea sunt potrivite și eficiente, atunci trebuie să se comporte așa cum cere autorul. S-ar putea să nu acceptați scopul principal pe care ni l-am propus, ba poate nici mijloacele pe care le-am propus pentru a-l atinge – și anume regulile cititului inspecțional, analitic sau sintopic. (Însă, dacă lucrurile ar fi stat așa, probabil că

nu ați fi ajuns la această pagină.) Dacă acceptați scopul și sunteți de acord că mijloacele propuse sunt potrivite, atunci probabil că va trebui să faceți efortul de a citi așa cum nu ați mai făcut-o până acum.

Aceasta este sarcina și obligația dumneavoastră. Vă putem ajuta cu ceva în această privință? Noi credem că da. Sarcina vă privește în primul rând pe dumneavoastră – dumneavoastră sunteți cel care trebuie să facă toată munca (și să obțină toate beneficiile). Dar mai sunt de spus câteva lucruri cu privire la scop și la mijloace. Să discutăm întâi despre cele din urmă.

Ce pot face pentru noi cărțile bune

Cuvântul „mijloace“ poate fi înțeles în două feluri. În paragraful anterior, am folosit acest cuvânt în legătură cu regulile lecturii, adică în legătură cu metoda prin care putem deveni cititori mai buni. Dar cuvântul „mijloace“ se poate referi și la cărțile pe care le citim. A avea o metodă fără a avea materialele asupra cărora să o aplicăm este la fel de inutil ca a avea materialele fără a dispune de o metodă.

În cel de-al doilea sens, mijloacele care vor servi dezvoltării dumneavoastră ulterioare sunt chiar cărțile pe care le citiți. Am spus deja că această metodă se aplică la orice veți citi – lucru perfect adevărat dacă prin asta veți înțelege orice *fel de carte* – ficțiune, nonficțiune, literatură imaginativă sau expozitivă, practică sau teoretică. Dar, de fapt, metoda, așa cum a fost ea exemplificată cel puțin în discuția noastră despre lectura analitică sau sintopică, *nu se aplică oricărei cărți*. Pentru că unele cărți nu au nevoie de această metodă.

Am mai spus asta, dar am vrea s-o repetăm, pentru că există un lucru un foarte important legat de sarcina care vă stă în față. *Dacă citiți pentru a deveni un cititor mai bun, atunci pur și simplu nu puteți citi orice carte sau orice articol*. Nu veți reuși să vă dezvoltați aptitudinile dacă veți citi doar cărți aflate la nivelul dumneavoastră de înțelegere. Trebuie să vă apropiați de cărți situate peste nivelul dumneavoastră la un moment dat sau, cum am mai spus, chiar de cărți care vă depășesc. Doar lucrările de acest fel vă vor pune mintea la lucru. Iar dacă n-o veți pune la lucru, atunci nu veți învăța.

Astfel, devine de o importanță crucială pentru dumneavoastră nu doar faptul de a citi bine, ci și acela de a identifica lucrările care îndeplinesc condițiile cerute de dezvoltarea dumneavoastră intelectuală. O carte care nu poate

face altceva decât să vă amuze poate fi o delectare agreabilă cale de o oră, dar nu vă puteţi aştepta să obţineţi de la ea altceva decât amuzament. În principiu, nu avem nimic împotriva amuzamentului, dar vrem să subliniem că, *de regulă, acesta nu este însoţit de dezvoltare intelectuală*. Lucrul e valabil şi pentru cărţile care vă furnizează informaţii ce vă lipseau, dar nu vă sporesc în vreun fel înţelegerea. A citi pentru a vă informa nu vă solicită mintea mai mult decât o face cititul pentru amuzament. S-ar putea să pară că o face, pentru simplul motiv că mintea vă este mai plină de fapte decât era înainte să citiţi cartea. Însă mintea vă arată exact ca înainte. Există o modificare cantitativă, dar nu există o sporire a înţelegerii.

Am spus întotdeauna că orice cititor activ are pretenţii de la sine. Citeşte în mod activ făcând eforturi. Acum, spunem însă altceva. Cărţile pe care veţi dori să vă practicaţi lectura, în special cea analitică, *vor avea şi ele pretenţii de la dumneavoastră*. S-ar putea să vi se pară că se află dincolo de puterile dumneavoastră. Nu trebuie să vă temeţi de asta, pentru că nu există nicio carte care să vă rămână total inaccesibilă dacă aplicaţi regulile pe care le-am enumerat. Asta nu înseamnă că respectivele reguli vor face imediat minuni în ceea ce vă priveşte. Vor exista desigur cărţi care vor continua să ajute la dezvoltarea dumneavoastră, indiferent de cât de bun cititor veţi fi. De fapt, acestea sunt cărţile pe care ar trebui să le căutaţi, pentru că ele sunt cele care vă vor ajuta să deveniţi un cititor mai mult decât calificat.

Unii cititori fac greşeala de a crede că asemenea cărţi – cele care aduc o provocare constantă şi fără sfârşit abilităţilor lor – sunt întotdeauna cărţi care aparţin unor domenii nefamiliare. În practică, asta ar însemna că, în cazul majorităţii cititorilor, doar cărţile ştiinţifice şi eventual cele filosofice se încadrează aici. Dar lucrurile sunt departe de a sta aşa. Am spus deja că marile cărţi ştiinţifice sunt în multe cazuri mai uşor de citit decât cele neştiinţifice, datorită grijii cu care autorii ştiinţifici vă ajută să le asimilaţi termenii, să descoperiţi propoziţiile principale şi să reformulaţi argumentele de bază. Toate aceste elemente ajutătoare lipsesc din operele poetice, aşa că, pe termen lung, aceste opere sunt probabil cele mai dificil de citit şi cele care cer cel mai mult de la cititorul lor. Homer, de exemplu, este un autor mult mai dificil decât Newton, cu toate că, foarte probabil, veţi rămâne cu mai multe de la Homer după prima lectură. Motivul este acela că Homer scrie despre lucruri despre care e mai dificil să scrii.

Dificultăţile despre care vorbim aici sunt de o cu totul altă natură decât cele pe care le ridică o carte proastă. Este greu de citit şi o carte proastă, pentru că ea vă zădărniceşte eforturile de a o analiza şi vă scapă printre degete ori de câte ori credeţi că aţi putea-o desluşi. De fapt, în cazul unei

cărți proaste, nu este nimic de deslușit. Nici nu merită să încercați. Vă irosiți inutil energia.

O carte bună va răsplăti mereu efortul dumneavoastră de a o citi. Cărțile cele mai bune sunt cele care vă răsplătesc în cea mai mare măsură. Răsplata este desigur de două feluri: în primul rând, o îmbunătățire a abilităților de lectură, care survine întotdeauna după ce v-ați străduit cu o carte de calitate; în al doilea rând – și asta se petrece pe termen lung și e faptul cel mai important –, o carte bună vă poate învăța numeroase lucruri despre lume și despre propria persoană. Nu învățați doar să citiți mai bine; învățați mai multe despre viață. Deveniți mai înțelepți. Nu e vorba doar despre a ști mai mult – cărțile care conțin doar informație pot face asta. Este vorba despre a deveni mai înțelepți în sensul de a deveni conștienți într-un mod mai profund de adevărurile durabile ale condiției umane.

Există anumite probleme umane care nu au soluții. Există anumite legături, atât între ființele umane, cât și între oameni și lumea nonumană, în care nimeni nu poate avea ultimul cuvânt. Acest lucru e adevărat nu doar în ceea ce privește știința și filosofia, în cazul cărora, evident, anumite chestiuni privind natura și legile ei, precum ființa și devenirea, n-au fost rezolvate de nimeni și nici nu vor fi; așa ceva este adevărat inclusiv în privința relațiilor cotidiene, precum acelea dintre femei și bărbați, părinți și copii sau dintre om și Dumnezeu. Sunt chestiuni în privința cărora nu poți gândi niciodată prea mult sau prea bine. Marile cărți vă vor ajuta să gândiți mai bine în privința unor asemenea subiecte, pentru că au fost scrise de oameni care gândeau mai bine decât ceilalți.

Piramida cărților

Cele mai multe dintre milioanele de cărți care au fost scrise în tradiția vestică – peste 99% dintre ele – nu vă vor solicita suficient încât să vă îmbunătățească abilitățile de cititor. Acest fapt s-ar putea să pară supărător, iar procentele – cam supraestimate. Dar, în privința cifrelor avansate, faptul este cât se poate de real. Atâtea sunt cărțile care pot fi citite doar pentru informație sau pentru amuzament. Divertismentul poate fi de multe feluri, iar informația se poate dovedi și ea utilă în multe feluri. Dar nu vă puteți aștepta să învățați ceva cu adevărat important din ele. De fapt, nu este deloc nevoie să le citiți analitic. O simplă răsfoire ajunge. Există și o categorie de cărți din care puteți învăța – deopotrivă să citiți și să trăiți. Mai puțin de o carte dintr-o sută

apartine acestei categorii – mult mai probabil, vorbim de una dintr-o mie sau poate de una din zece mii. Acestea sunt cărțile bune, cele care au fost scrise cu multă grijă de către autorii lor, cele care oferă cititorului perspective profunde cu privire la temele veșnice ale gândirii umane. Probabil că nu există pe lume mai mult de câteva mii de cărți de acest fel. Acestea își solicită cititorul într-un mod sever și merită să fie citite analitic o singură dată. Dacă sunteți un cititor priceput, atunci vă veți arăta capabil să obțineți de la carte tot ceea ce poate oferi ea după o singură lectură. Există cărți pe care le veți citi o dată, apoi le veți uita undeva pe un raft. Știți că nu le veți mai citi niciodată, deși probabil vă veți întoarce din când în când la ele pentru a revedea anumite puncte de vedere sau a vă reaminti anumite idei sau teorii. (În cazul acestor cărți, notele pe care le veți face pe marginea paginilor sau oriunde altundeva în interior vor fi cu precădere importante.)

De unde veți ști că nu vă veți mai întoarce niciodată la asemenea cărți? O veți ști din propria reacție mentală la citirea lor. O carte din această categorie vă solicită mintea și vă sporește gradul de înțelegere. Dar mintea se forțează, iar gradul de înțelegere crește printr-un proces mai mult sau mai puțin misterios; la un moment dat însă, acesta se oprește, așa că nu veți mai fi vreodată modificat cumva de acea carte. Înțelegeți că ați asimilat-o. Ați stors-o complet. Îi sunteți recunoscător pentru ceea ce v-a oferit, dar sunteți conștient că nu mai are ce să vă ofere.

Din cele câteva mii de cărți de acest fel, există și mai puține – probabil că numărul lor nu trece de o sută – care nu pot fi epuizate oricât de bine ar fi citite. De unde știm asta? Și în acest caz, procesul este oarecum misterios, dar, la închiderea cărții, după ce ați citit-o cât ați putut de bine în manieră analitică și ați așezat-o la loc pe raft, aveți încă bănuiala că nu ați obținut de la ea tot ce se putea obține. Am spus „bănuială” pentru că, în acest stadiu, asta s-ar putea să fie tot ce aveți. Dacă știți exact ce anume ați ratat din carte, aveți obligația, în calitate de cititor analitic, să reveniți la ea imediat pentru a căuta acel lucru. Desigur, nu-l puteți indica exact, dar știți că se află acolo. Veți descoperi că nu puteți uita acea carte, că vă gândiți în continuare la ea și la reacția pe care ați avut-o atunci când ați citit-o. În cele din urmă, vă veți întoarce la ea. Și atunci se vor întâmpla niște lucruri uimitoare.

Atunci când cartea aparține celei de-a doua categorii la care ne-am referit înainte, descoperiți că *în ea se află mai puțin decât ați crezut*. Motivul este bineînțeles acela că, între timp, v-ați dezvoltat. Mintea vă este mai plină, înțelegerea mai substanțială. Cartea nu s-a schimbat; în schimb, dumneavoastră da. Acest lucru este de bună seamă dezamăgitor.

Dacă însă cartea aparține categoriei celei mai înalte – aceea, foarte restrânsă, de cărți inepuizabile –, veți descoperi că, întorcându-vă la ea, *cartea pare să fi crescut odată cu dumneavoastră*. Veți găsi în ea lucruri noi, lucruri complet noi, pe care nu le-ați observat de la început. Înțelegerea inițială a cărții nu este anulată – presupunând că ați citit-o bine de la bun început –, însă acum cartea pare să fie adevărată în mult mai multe feluri.

Cum e posibil ca o carte să crească laolaltă cu dumneavoastră? Este imposibil, de bună seamă. Odată ce a fost scrisă și publicată, o carte nu se mai schimbă. Dar ceea ce abia începeți să realizați este că respectiva carte s-a situat de la bun început deasupra nivelului dumneavoastră intelectual și că probabil așa va continua să rămână. Din moment ce rămâne o carte bună – o carte magnifică, am îndrăzni să spunem –, va fi accesibilă la diferite niveluri. Impresia că nivelul dumneavoastră de înțelegere a crescut la citirile anterioare nu a fost una falsă. Cartea chiar v-a ridicat atunci. Dar și acum, cu toate că ați devenit mai înțelept și mai cunoscător, va continua s-o facă. Până în ziua în care veți muri.

În mod evident, nu există multe cărți care pot face asta. Estimările noastre spun că avem de-a face cu un număr de mult sub o sută. Dar numărul este încă și mai mic pentru fiecare cititor luat în parte. Ființele umane sunt diferite unele de altele în multe alte privințe decât puterea minții. Ele au gusturi diferite și preferă lucruri dintre cele mai diverse. S-ar putea să nu aveți niciodată aceleași sentimente pentru Newton ca pentru Shakespeare, poate pentru că sunteți capabil să îl citiți pe Shakespeare atât de bine, încât să nu mai fie nevoie să reveniți vreodată la el sau poate că sistemele matematice ale lumii nu vi se par defel atrăgătoare. Iar dacă vi se par – Charles Darwin este un bun exemplu în această privință –, s-ar putea ca Newton să se numere printre acei puțini autori care sunt mari pentru dumneavoastră, în timp ce Shakespeare nu este.

Nu intenționăm să vă sugerăm ferm că o carte sau alta ar trebui să reprezinte o autoritate pentru dumneavoastră, deși, în prima anexă, vă vom oferi o listă a cărților în legătură cu care experiența cititorilor a arătat că este foarte probabil să aibă o asemenea valoare. Ceea ce vrem să spunem este că ar trebui să căutați acele câteva cărți care pot avea această valoare pentru dumneavoastră. Ele vă vor învăța cel mai mult, atât despre citit, cât și despre viață. Sunt cărțile la care veți dori să reveniți mereu și mereu. Sunt cărțile care vă vor ajuta să creșteți.

Viața și dezvoltarea minții

Există un test vechi – foarte popular cu câțiva ani în urmă – care a fost conceput ca să vă spună ce cărți ar fi potrivite pentru dumneavoastră din punctul ăsta de vedere. Testul vă cere să vă imaginați că urmează să trăiți izolat pe o insulă pustie pentru tot restul vieții dumneavoastră sau pentru o perioadă foarte îndelungată. Să presupunem că ați avea timp să vă pregătiți pentru asta. Cu siguranță, ar exista anumite articole practice pe care le-ați lua cu dumneavoastră. Să zicem că vi s-ar permite să luați și zece cărți. Care ar fi acestea?

A crea o asemenea listă este un fapt instructiv nu doar pentru că vă ajută să descoperiți ce cărți ați dori să citiți și să recitiți mereu. Probabil că acest lucru va fi mai puțin important în comparație cu ceea ce veți putea afla despre dumneavoastră atunci când vă veți imagina cum ar fi viața dacă ați fi rupt de orice sursă de amuzament, informație sau înțelegere a lucrurilor care vă înconjoară în mod obișnuit. Amintiți-vă că pe insulă nu ați avea nici radio, nici reviste și nici o bibliotecă de la care să luați cărți cu împrumut. Ați fi doar dumneavoastră și cele zece cărți.

Dacă vă gândiți la ea cu mai multă atenție, această situație imaginată pare necredibilă și bizară. Dar este ea realmente necredibilă? N-am spune. Dintr-un anumit punct de vedere, suntem cu toții exilați pe o insulă pustie. Toți ne confruntăm cu aceeași sarcină cu care ne-am fi confruntat dacă am fi fost în acea situație – situația de a găsi în interiorul nostru resurse pentru a trăi o viață umană de calitate.

Există o caracteristică specială a minții umane, una care o deosebește serios de trup. Trupul e limitat în feluri în care mintea nu este. Una dintre aceste caracteristici e aceea că trupul nu continuă să crească indefinit și să-și dezvolte la infinit abilitățile. În jurul vârstei de treizeci de ani, cei mai mulți dintre oameni și-au atins potențialul maxim de dezvoltare corporală; de fapt, în jurul acelei vârste, trupurile celor mai mulți au intrat deja într-un proces de involuție. *Nu există însă nicio limită în gradul de dezvoltare și de creștere pe care îl suportă mintea unui om.* Mintea nu încetează să se dezvolte la o vârstă anume. Doar atunci când se ajunge la senilitate și mintea își pierde vigoarea, ea încetează să câștige în forță sau abilitate.

Aceasta este o trăsătură remarcabilă a ființei umane și s-ar putea să reprezinte diferența cu adevărat fundamentală între *Homo sapiens* și celelalte animale, care nu par să poată crește intelectual dincolo de un anumit stadiu al evoluției lor. Dar acest avantaj enorm pe care îl are omul ascunde un

mare pericol. La fel ca mușchii, atunci când nu este folosită, mintea se poate atrofia. Atrofierea mușchilor mentali este pedeapsa pe care o primim pentru neexersarea minții. Și este o pedeapsă îngrozitoare, întrucât s-a dovedit că duce la moarte. Nu pare să existe o altă explicație pentru faptul că atât de mulți oameni mor la puțină vreme după ce s-au pensionat. Au fost ținuti mult timp în viață de solicitările la care le era supusă mintea în munca pe care o făceau. Erau ținuti vii de această proptea externă. Dar, imediat ce aceste solicitări dispar, nemaigăsind niciun fel de resursă în interior sub forma activității mentale, oamenii încetează să gândească și dispar.

Televiziunea, radioul și celelalte surse zilnice de amuzament sunt tot proptele de acest tip. Ele ne pot crea impresia unei minți active, pentru că mintea e silită să răspundă unor stimuli externi. Dar puterea acestor stimuli de a ne ține în stare de veghe e limitată. Sunt precum drogurile. Creștem obișnuindu-ne cu ele și devenim dependenți într-un grad tot mai mare. În cele din urmă, efectul se diminuează sau dispare cu totul. După aceea, dacă încetăm să mai găsim resurse în interiorul nostru, încetăm să creștem din punct de vedere intelectual, spiritual sau moral. Și, atunci când încetăm să creștem, începem să murim.

A citi bine, ceea ce înseamnă a citi activ, nu este doar un lucru bun și un mijloc de a avansa în munca și în cariera noastră. A citi activ ne ajută să ne ținem mințile treze și în continuă dezvoltare.

Anexa A

O LISTĂ RECOMANDATĂ DE LECTURĂ

În paginile următoare, vom prezenta o listă care ar merita o parte din timpul dumneavoastră. Folosim expresia „o parte din timpul dumneavoastră” cât se poate de serios. Deși nu toate cărțile de pe ea sunt „mari” în sensul comun al acestui termen, cele mai multe vă vor răsplăti pentru efortul pe care îl veți face ca să le citiți. Majoritatea acestor cărți îi depășesc pe cei mai mulți dintre oameni – suficient de mult încât să îi facă să își forțeze mințile și să aprecieze cărțile. Desigur, acestea sunt genul de cărți pe care doriți să le găsiți dacă vreți să vă dezvoltați abilitățile de lectură și în același timp să descoperiți ceea ce a fost creat mai bun în tradiția dumneavoastră culturală. Unele dintre cărți sunt „mari” în sensul special în care am folosit termenul în ultimul capitol. Întorcându-vă la ele, veți descoperi mereu lucruri noi. Sunt recitibile la nesfârșit. O altă cale de a spune asta este aceea că unele dintre aceste cărți – nu vom spune exact câte, nici nu vom încerca să le identificăm, deoarece, până la un punct, asta ține de o judecată individuală – îi depășesc pe toți cititorii, indiferent de cât ar fi de pricepuți. După cum am spus în ultimul capitol, ele sunt cărțile pe care ar trebui să facă un efort să le citească toată lumea. Sunt cărțile cu adevărat importante; sunt cărțile pe care oricine ar trebui să decidă să le ia cu sine pe o insulă pustie. Lista este lungă și s-ar putea să pară copleșitoare. Vă îndemnăm ferm să nu vă simțiți jenat din pricina ei. În primul rând, s-ar putea să recunoașteți numele majorității autorilor de pe ea. Nu e aici nimic ascuns sau ezoteric. Este important să vă reamintim că

ar trebui să începeți cu cărțile care vă interesează cel mai mult, indiferent de motivul pentru care vă interesează. După cum am arătat de mai multe ori, scopul principal este să citiți bine, nu neapărat mult. Nu trebuie să fiți dezamăgit dacă nu citiți mai mult de o mână de cărți pe an. Lista nu presupune un anumit timp în care să fie parcursă. A parcurge fiecare carte de pe ea nu este vreun scop final pe care să vi-l propuneți. Orice listă este o invitație făcută cu grație de a începe de oriunde doriți.

Autorii sunt grupați împreună după data nașterii, pe care o cunoaștem sau o presupunem. Acolo unde apar mai multe cărți ale aceluiași autor, ele sunt de asemenea listate cronologic, dacă acest lucru e posibil. Savanții nu sunt întotdeauna de acord cu data publicării unei cărți, dar acest lucru nu trebuie să vă preocupe în mod deosebit. Ceea ce merită să rețineți este că, în ansamblu, lista prezintă o anumită progresie în timp. De bună seamă însă, asta nu înseamnă că ar trebui să citim cărțile cronologic. Ați putea chiar începe cu ultima carte și parcurge lista în sens invers, până la Homer sau la *Vechiul Testament*. Nu am listat toate operele unui autor. Am listat de obicei operele mai importante, selectându-le, în cazul celor expositive, pentru a arăta contribuția diversă a unui autor la dezvoltarea unui anumit câmp conceptual. În anumite cazuri, am listat operele fundamentale ale unui autor și am specificat în paranteză că acele opere sunt importante sau utile în mod deosebit.

În alcătuirea unei astfel de liste, cele mai mari dificultăți care apar privesc lucrările contemporane. Cu cât un autor este mai apropiat de epoca în care trăiți, cu atât e mai dificil de emis o judecată critică în ceea ce-l privește. Este înțelept să spunem că timpul va hotărî, dar e posibil și să nu vrem să așteptăm. De aceea, în privința autorilor și a operelor mai recente, este întotdeauna loc de polemici și diferențe de opinie și nu am putea pretinde că judecățile noastre sunt la fel de fundamentate în privința ultimelor opere de pe listă ca în cazul celor mai vechi.

Pot exista diferențe de opinie și în privința operelor mai vechi și s-ar putea să ni se reproșeze că am avut prejudecăți atunci când n-am trecut pe listă anumiți autori. Suntem dispuși să admitem că, în anumite cazuri, acest lucru ar putea fi adevărat. Aceasta este lista noastră și s-ar putea să difere în anumite momente de listele altora. Dar nu va diferi în mod fundamental dacă toată lumea va pune umărul la crearea unui program de lectură pentru o viață de om. În cele din urmă, desigur, va trebui să vă alcătuiți propria listă și apoi să începeți să lucrați asupra ei. Ar fi însă înțelept să citiți cât mai multe dintre cărțile despre care s-a afirmat unanim că ar fi de mare calibru, înainte să rămâneți complet pe cont propriu. Această listă este un loc din care să începeți.

Am vrea să semnalăm o omisiune care multor cititori li s-ar putea părea o scăpare nefericită. Această listă conține numai autori vestici: nu apar autori chinezi, japonezi sau indieni. Există câteva motive pentru care lucrurile stau așa. Unul dintre ele este acela că noi nu ne pricepem în mod special la operele din afara tradiției noastre și de aceea recomandările pe care le-am face în această direcție nu ar avea prea multă greutate. Un alt motiv este acela că în Orient nu există o singură tradiție literară, așa cum se întâmplă cu Vestul, motiv pentru care ar fi trebuit să fi fost specialiști în numeroase tradiții pentru a ne face treaba așa cum se cuvine. Există foarte puțini savanți care au asemenea cunoștințe în materie de tradiții ale Orientului. Apoi, există obligația de a cunoaște propria tradiție înainte de a ne apropia de altele. Mulți dintre cei care încearcă azi să citească opere precum *Tao te Ching*⁸⁷ sau *Bhagavad Gita*⁸⁸ sunt confuzi nu numai din pricina dificultății interne a acestor opere, ci și din cauză că nu și-au exersat abilitățile de cititori pe opere mai accesibile – mai accesibile pentru ei – din cultura proprie. Iar ultimul motiv este acela că lista este și așa suficient de lungă.

De asemenea, trebuie să vorbim și despre o altă omisiune. Lista, fiind una literară, include un număr de persoane cunoscute inițial sub numele de poeți. Unii dintre autorii de pe listă au scris desigur și poezie lirică, dar sunt mai cunoscuți pentru alte opere, mai lungi. Acest fapt nu trebuie luat ca un afront la adresa poeziei. Vă recomandăm totuși să începeți mai degrabă cu o antologie de poezie bună, decât cu operele complete ale unui singur poet. De exemplu, *The Golden Treasury*⁸⁹ a lui Palgrave sau *Antologia Oxford de Poezie* sunt extraordinare volume de început. Aceste antologii vechi trebuie suplimentate cu altele noi – de exemplu, cu *O sută de poeme moderne*⁹⁰ de Selden Rodman, o carte accesibilă în multe ediții, care lărgeste în mod interesant conceptul de poezie lirică. Și cum a citi poezie lirică necesită o înțelegere specială, vă recomandăm și manualele care abordează acest subiect – de exemplu cartea lui Mark van Doren *Introduction to Poetry*⁹¹, o antologie care conține de asemenea scurte sfaturi cu privire la felul cum trebuie citite poeziile acestea.

Am listat cărțile în funcție de autor și de titlu, dar nu am prezentat o anumită editură sau o ediție anume. Aproape fiecare lucrare de pe listă se află disponibilă într-o formă sau alta, iar unele sunt valabile în mai multe ediții,

⁸⁷ *Tao te Ching*, Antet, București, 2013

⁸⁸ *Bhagavad Gita*, Herald, București, 2013

⁸⁹ Francis Turner Palgrave, *Palgrave Golden's Treasury*, Oxford University Press, 6th Edition, Oxford, 2002

⁹⁰ Selden Rodman, *One Hundred Modern Poems*, Mentor Books, 10th Edition, Dublin, 1964

⁹¹ Mark van Doren, *Introduction to Poetry: Commentaries on Thirty Poems*, Hill & Wang Pub, New York, 1968

atât pe hârtie normală, cât și în ediții de lux. Am indicat de asemenea autorii și titlurile din cele două seturi pe care le-am editat noi. *Titlurile* incluse în *Great Books*⁹² sunt identificate printr-un singur asterisc; autorii care apar în *Gateway to the Great Books* sunt marcați printr-un asterisc dublu.

1. Homer (sec al IX-lea î.Hr.)
 - **Iliada*
 - **Odiseea*
2. *Vechiul Testament*
3. Eschil (525-456 î.Hr.)
 - **Tragediile*
4. Sofocle (cca 495-406 î.Hr.)
 - **Tragediile*
5. Herodot (484-425 î.Hr.)
 - **Istoriile* (războaielor persane)
6. Euripide (485-406 î.Hr.)
 - **Tragediile*
(în special *Medeea*, *Hipolit*, *Bahicele*)
7. Tucicide (460-400 î.Hr.)
 - **Istoria războiului peloponeziac*
8. Hipocrate (460-377? î.Hr.)
 - **Scrieri medicale*
9. Aristofan (448-380 î.Hr.)
 - **Comediile*
(în special *Norii*, *Păsările*, *Broaștele*)
10. Platon (427-347 î.Hr.)
 - **Dialogurile*
(în special *Republica*, *Banchetul*, *Phaidon*, *Menon*,
Apărarea lui Socrate, *Phaidros*, *Protagoras*, *Gorgias*,
Sofistul, *Theaitetos*)
11. Aristotel (384-322 î.Hr.)
 - **Operele*
(în special *Organon*, *Fizica*, *Metafizica*, *Despre suflet*,
Etica nicomahică, *Politica*, *Retorica*, *Poetica*)
12. **Epicur (341-270 î.Hr.)
 - **Scrisoare către Herodot*
 - **Scrisoare către Menoiceus*

⁹² R. Hutchins, M. Adler, F. Steffen (ed.), *Gateway to the Great Books*, William Benton, London, 1963

13. Euclid (aprox. 300 î.Hr.)
 **Elementele (de geometrie)*
14. Arhimede (287-212 î.Hr.)
 *Opere
 (în special *Despre echilibrul suprafețelor plane,*
 Despre corpurile plutitoare, Calculul firelor de nisip)
15. Apoloniu din Perga (aprox. 240 î.Hr.)
 **Despre secțiunile conice*
16. **Cicero (106-43 î.Hr.)
 Opere
 (în special *Orațiile, Despre prietenie, Despre bătrânețe*)
17. Lucrețiu (95-55 î.Hr.)
 **Despre natura lucrurilor*
18. Virgiliu (70-19 î.Hr.)
 *Opere
19. Horațiu (65-8 î.Hr.)
 Opere
 (în special *Odele și epodele, Arta poeziei*)
20. Titus Livius (59 î.Hr. – 17 d.Hr.)
 Istoria Romei
21. Ovidiu (43 î.Hr. – 17 d.Hr.)
 Opere
 (în special *Metamorfozele*)
22. Plutarh (45-125)
 **Viețile nobililor greci și romani*
 Moralia
23. Tacit (55-117)
 **Istории*
 **Anale*
 Agricole
 Germania
24. Nicomah din Gerasa (aprox. 100)
 **Introducere în aritmetică*
25. **Epictet (60-120)
 **Discursurile*
 Encheiridion (Manualul)
26. Ptolemeu (cca 100-178; posibil 127-151)
 **Almagest*

27. **Lucian (cca 12 – cca 190)
Opere
(în special *Cum trebuie scrisă istoria?*, *Istoria adevărată*)
28. Marc Aureliu (121-180)
**Cugetări*
29. Galen (aprox. 130-200)
**Despre facultățile naturale*
30. *Noul Testament*
31. Plotin (205-270)
**Enneadele*
32. Sf. Augustin (354-430)
Opere
(în special *De Magistro*, *Confesiuni*, *Cetatea lui Dumnezeu*)
33. *Cântecul lui Roland* (sec. XII?)
34. *Inelul Nibelungilor* (sec. XIII)
(*Volsunga Saga* este versiunea scandinavă a aceleiași legende)
35. *Saga lui Burnt Njal*
36. Toma d'Aquino (aprox. 1225-1274)
**Summa Theologica*
37. **Dante Alighieri (1265-1321)
Opere
(în special *Viața nouă*, *Despre monarhie*, **Divina Comedie*)
38. Geoffrey Chaucer (aprox. 1340-1400)
Opere
(în special **Troilus și Cresida*, **Povestirile din Canterbury*)
39. Leonardo da Vinci (1452-1519)
**Caiete*
40. Niccolo Machiavelli (1469-1527)
**Prințul*
Discursuri asupra primelor zece cărți ale lui Titus Livius
41. Desiderius Erasmus (aprox. 1469-1536)
Elogiul nebuniei
42. Nicolaus Copernic (1473-1543)
**Despre revoluția sferelor cerești*
43. Sir Thomas Morus (aprox. 1478-1535)
Utopia
44. Martin Luther (1483-1546)
Trei tratate
Scrisoarea despre tălmăcire

45. François Rabelais (aprox. 1495-1553)
 **Gargantua și Pantagruel*
46. Jean Calvin (1509-1564)
 Instituțiile religiei creștine
47. Michel de Montaigne (1533-1592)
 **Eseuri*
48. William Gilbert (1540-1603)
 **Despre magnet, corpuri magnetice și
 Pământ ca un mare magnet*
49. Miguel de Cervantes (1547-1616)
 **Don Quijote*
50. Edmund Spenser (aprox. 1552-1599)
 Prothalamion
 Regina zânelor
51. **Francis Bacon (1561-1626)
 Eseuri
 **Sporirea cunoașterii*
 **Novum Organum*
 **Noua Atlantidă*
52. William Shakespeare (1564-1616)
 **Opere*
53. **Galileo Galilei (1564-1642)
 Mesagerul ceresc
 **Dialoguri privind două științe noi*
54. Johannes Kepler (1571-1630)
 **Epitoul astronomiei copernicane*
 **Cu privire la armoniile lumii*
55. William Harvey (1578-1657)
 **Despre mișcarea inimii și a sângelui la animale*
 **Despre circulația sângelui*
 **Despre generare la animale*
56. Thomas Hobbes (1588-1679)
 **Leviatanul*
57. René Descartes (1596-1650)
 **Reguli pentru îndreptarea intelectului*
 **Discurs asupra metodei*
 **Geometria*
 **Meditații despre filosofia primă*

58. John Milton (1608-1674)
Opere
(în special *poemele minore, **Areopagitica*,
**Paradisul pierdut*, **Samson Agonistes*)
59. **Molière (1622-1673)
Comedii
(în special *Avarul*, *Școala nevestelor*, *Mizantropul*,
Doctor fără voie, *Tartuffe*)
60. Blaise Pascal (1623-1662)
**Scrisori provinciale*
**Cugetări*
**Tratatele științifice*
61. Christiaan Huygens (1629-1695)
**Tratatul despre lumină*
62. Benedict de Spinoza (1632-1677)
**Etica*
63. John Locke (1632-1704)
**Scrisoarea cu privire la toleranță*
**Despre guvernarea civilă* (al doilea tratat din
Două tratate despre guvernare)
**Eseu asupra intelectului omenesc*
64. Jean Baptiste Racine (1639-1699)
Tragedii
(în special *Andromaca*, *Fedra*)
65. Isaac Newton (1642-1727)
**Principiile matematice ale filosofiei naturale*
**Optica*
66. Gottfried Wilhelm von Leibniz (1646-1716)
Discurs despre metafizică
Noi eseuri privind înțelegerea omenească
Monadologia
67. **Daniel Defoe (1660-1731)
Robinson Crușoe
68. **Jonathan Swift (1667-1745)
Povestea unui poloboc
Jurnal către Stella
**Călătoriile lui Gulliver*
A Modest Proposal

69. William Congreve (1670-1720)
Calea lumii
70. George Berkeley (1685-1753)
**Principiile cunoașterii omenești*
71. Alexander Pope (1688-1744)
Eseu despre criticism
Rape of the Lock
Eseu despre om
72. Charles de Secondat, baron de Montesquieu (1689-1775)
Scrisori persane
**Spiritul legilor*
73. **Voltaire (1694-1778)
Scrisori despre englezi
Candide
Dicționar filosofic
74. Henry Fielding (1707-1754)
Joseph Andrews
**Tom Jones*
75. **Samuel Johnson (1709-1784)
Vanitatea dorințelor omenești
Dicționarul
Rasselas
Viețile poeților (în special eseurile despre Milton și Pope)
76. David Hume (1711-1776)
Tratat despre natura umană
Eseuri morale și politice
**O cercetare privind înțelegerea omenească*
77. **Jean Jacques Rousseau (1712-1776)
**Despre originile inegalității*
**Despre economia politică*
Émile
**Contractul social*
78. Laurence Sterne (1713-1768)
**Tristram Shandy*
O călătorie sentimentală prin Franța și Italia
79. Adam Smith (1723-1790)
Teoria sentimentelor morale
**Cercetare privind natura și cauza avuției națiunilor*

80. Immanuel Kant (1724-1804)
 **Critica rațiunii pure*
 **Bazele metafizicii moravurilor*
 **Critica rațiunii practice*
 **Știința dreptului*
 **Critica facultății de judecare*
 Despre pacea eternă
81. Edward Gibbon (1737-1794)
 **Declinul și căderea Imperiului Roman*
 Autobiografie
82. James Boswell (1740-1795)
 Jurnal
 (în special *Jurnalul londonez*)
 **Viața lui Samuel Johnson*
83. Antoine Laurent Lavoisier (1743-1794)
 **Elemente de chimie*
84. John Jay (1745-1829), James Madison (1751-1836) și
 Alexander Hamilton (1757-1804)
 **Actele federaliste*
 (împreună cu **Articolele Confederației*, **Constituția*
 Statelor Unite și **Declarația de Independență*)
85. Jeremy Bentham (1748-1832)
 Introducere în principiile moralei și legislației
 Teoria ficțiunilor
86. Johann Wolfgang von Goethe (1749-1832)
 **Faust*
 Poezie și adevăr
87. Jean Baptiste Joseph Fourier (1768-1830)
 **Teoria analitică a căldurii*
88. Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831)
 Fenomenologia spiritului
 **Filosofia dreptului*
 **Prelegeri de filosofie a istoriei*
89. William Wordsworth (1770-1850)
 Poeme
 (în special *Baladele lirice*, poemele cu Lucy,
 sonetele; *Preludiul*)

90. Samuel Taylor Coleridge (1772-1834)
 Poeme
 (în special *Kubla Khan*, *Balada bătrânului marinar*,
 Biografia literară)
91. Jane Austen (1775-1818)
 Mândrie și prejudecată
 Emma
92. **Karl von Clausewitz (1780-1831)
 Despre război
93. Stendhal (1783-1842)
 Roșu și negru
 Mănăstirea din Parma
 Despre dragoste
94. George Gordon, Lord Byron (1788-1824)
 Don Juan
95. **Arthur Schopenhauer
 Studii despre pesimism
96. Michael Faraday (1791-1867)
 Istoria chimică a unei lumânări
 **Cercetări experimentale în electricitate*
97. **Charles Lyell (1797-1875)
 Principii de geologie
98. Auguste Comte (1798-1857)
 Filosofia pozitivă
99. **Honoré de Balzac (1799-1850)
 Moș Goriot
 Eugénie Grandet
100. **Ralph Waldo Emerson (1803-1882)
 Oameni reprezentativi
 Eseuri
 Jurnal
101. **Nathaniel Hawthorne (1804-1864)
 Litera stacojie
102. **Alexis de Tocqueville (1805-1859)
 Despre democrație în America
103. **John Stuart Mill (1806-1873)
 Sistemul logicii
 **Despre libertate*
 **Guvernarea reprezentativă*

- *Utilitarismul
Supunerea femeilor
Autobiografie
104. **Charles Darwin (1809-1882)
 *Originea speciilor
 *Descendența omului
 Autobiografie
105. **Charles Dickens (1812-1870)
 Opere
 (în special *Documentele postume ale Clubului Pickwick*,
 David Copperfield, *Timpuri grele*)
106. **Claude Bernard (1813-1878)
 Introducere în studiul medicinei experimentale
107. **Henry David Thoreau (1817-1862)
 Nesupunerea civilă
 Walden
108. Karl Marx (1818-1883)
 *Capitalul
 (împreună cu *Manifestul Partidului Comunist)
109. George Eliot (1819-1880)
 Adam Bede
 Middlemarch
110. **Herman Melville (1819-1891)
 *Moby Dick
 Billy Budd
111. **Feodor Dostoievski (1821-1881)
 Crimă și pedeapsă
 Idiotul
 *Frații Karamazov
112. **Gustave Flaubert (1821-1880)
 Madame Bovary
 Trei povestiri
113. **Henrik Ibsen (1828-1906)
 Piese de teatru
 (în special *Hedda Gabler*, *O casă de păpuși*, *Rața sălbatică*)
114. **Lev Tolstoi (1828-1910)
 *Război și pace
 Anna Karenina
 Ce este arta?
 Douăzeci și trei de povestiri

115. **Mark Twain (1835-1910)
Aventurile lui Huckleberry Finn
Străinul misterios
116. **William James (1842-1910)
**Principiile psihologiei*
Felurile experienței religioase
Pragmatismul
Eseuri privind empirismul radical
117. **Henry James (1843-1916)
Americanul
Ambasadorii
118. Friedrich Wilhelm Nietzsche (1844-1900)
Așa grăit-a Zarathustra
Dincolo de bine și de rău
Genealogia moralei
Voința de putere
119. Jules Henri Poincaré (1854-1912)
Știință și ipoteză
Știință și metodă
120. Sigmund Freud (1856-1939)
**Interpretarea viselor*
**Introducere în psihanaliză*
**Disconfortul în cultură*
**Nouă introducere în psihanaliză*
121. **George Bernard Shaw (1856-1950)
Piese de teatru (cu prefețele)
(în special Om și supraom, Major Barbara,
Cezar și Cleopatra, Pygmalion, Sfântul Ioan)
122. **Max Planck (1858-1947)
Originea și dezvoltarea teoriei cuantice
Știința, încotro?
Autobiografia științifică
123. Henri Bergson (1859-1941)
Timp și liber-arbitru
Materie și memorie
Evoluția creatoare
Cele două surse ale moralei și religiei

124. **John Dewey (1859-1952)
Cum gândim?
Democrație și educație
Experiență și natură
Logica, teoria cercetării
125. **Alfred North Whitehead (1861-1947)
O introducere în matematică
Știința și lumea modernă
Scopurile educației și alte eseuri
Aventurile ideilor
126. **George Santayana (1863-1952)
Viața rațiunii
Scepticismul și credința animală
Persoane și locuri
127. Nicolai Lenin (1870-1924)
Statul și revoluția
128. Marcel Proust (1871-1922)
În căutarea timpului pierdut
129. **Bertrand Russell (1872-1970)
Problemele filosofiei
Analiza minții
O cercetare asupra semnificației și adevărului
Cunoașterea umană: scopul și limitele ei
130. **Thomas Mann (1875-1955)
Muntele vrăjit
Iosif și frații săi
131. **Albert Einstein (1879-1955)
Înțelesul relativității
Metoda fizicii teoretice
Evoluția fizicii (cu L. Infeld)
132. **James Joyce (1882-1941)
„Cei morți” din volumul Oameni din Dublin
Portret al artistului la tinerețe
Ulise
133. Jacques Maritain (1882-1973)
Artă și scolastică
Gradele cunoașterii
Drepturile omului și legea naturală
Adevăratul umanism

134. Franz Kafka (1883-1924)
Procesul
Castelul
135. Arnold Toynbee (1889-1975)
Un studiu al istoriei
Procesul civilizației
136. Jean-Paul Sartre (1905-1980)
Greața
Nicio ieșire
Ființă și neant
137. Aleksandr I. Soljenițin (1918-2008)
Primul cerc
Pavilionul canceroșilor

Anexa B

EXERCIIII ȘI TESTE PENTRU CELE PATRU NIVELURI DE LECTURĂ

Introducere

Această anexă oferă un exemplu foarte comprimat al felului cum ar trebui să se desfășoare exercițiile de lectură pentru studiu individual sau de grup. Desigur, nu putem livra aici un set complet sau foarte amănunțit de exerciții, așa cum s-ar putea aștepta cineva să găsească într-un manual sau într-un caiet de lucru. Totuși, anexa vă va oferi anumite sugestii privitoare la felul cum ar trebui să arate astfel de exerciții și la modul cum se poate obține cât mai mult profit din ele.

Anexa conține mici exerciții și întrebări la fiecare nivel de lectură dintre cele patru care există.

La primul nivel de lectură – lectura elementară –, textele pe care le vom folosi sunt note biografice despre doi dintre autorii incluși în *Mari cărți ale Occidentului* și anume John Stuart Mill și Sir Isaac Newton.

La al doilea nivel de lectură – nivelul inspecțional –, textele utilizate vor fi două table de materii ale unor opere care se regăsesc de asemenea în volumul menționat și anume *Divina Comedie* a lui Dante și *Originea speciilor* a lui Charles Darwin.

La cel de-al treilea nivel de lectură – lectura analitică –, textul pe care-l vom folosi este chiar cel al cărții de față.

La cel de-al patrulea nivel de lectură – lectura sintopică –, textele folosite sunt câteva pasaje din alte două opere incluse în *Mari cărți ale Occidentului*, *Politica* lui Aristotel și *Contractul social* al lui Jean Jacques Rousseau.

Cititorii vor observa probabil că exercițiile utilizate pentru primele două niveluri de lectură sunt mai familiare și mai convenționale decât cele care privesc ultimele două niveluri. Această anexă, spre deosebire de un manual, nu poate face mult mai mult decât să schițeze și să clarifice distincția dintre diferitele niveluri de lectură și diferențele dintre felurile tipuri de cărți. Ea nu poate suplini un manual în mod complet și satisfăcător.

A devenit un loc comun criticarea exercițiilor de lectură sau a testelor care privesc cititul, pe motiv că nu sunt teste științifice standardizate, că sunt discriminatorii din punct de vedere cultural, că nu reușesc să estimeze prin ele însele succesul școlar sau profesional, că permit adeseori mai mult decât un singur răspuns „corect” și că, din toate aceste motive, evaluarea bazată pe astfel de teste e în bună măsură arbitrară.

Multe dintre aceste remarci critice sunt adevărate, în special în ceea ce privește deciziile majore referitoare la carieră, la plasamentul școlar sau la oportunitățile de angajare, dacă aceste decizii sunt bazate exclusiv pe aceste teste. Totuși, multe dintre ele reușesc realmente să identifice și să facă distincția între diverse niveluri de competență și astfel continuă să fie folosite pentru a produce judecăți academice sau profesionale privitoare la anumiți indivizi. Chiar dacă nu ar exista alte motive, acesta este suficient pentru ca orice cititor să își dorească să devină cumva familiar cu acest fel de evaluare.

Ar trebui remarcat în mod deosebit faptul că textele folosite în cele mai multe dintre aceste exerciții de lectură sunt selectate în primul rând de dragul întrebărilor ce vor putea fi formulate ulterior plecând de la ele. De aceea, textele însele sunt de cele mai multe ori fără legătură între ele; de cele mai multe ori, sunt simple fragmente – pedanterii tehnice sau simple ghicitori.

În această anexă, chiar dacă rostul ei este doar acela de a exemplifica, accentul va fi pus cu totul altfel. Textele propuse pentru exerciții și pentru furnizarea de material pentru teste *sunt ele însele demne de a fi lecturate*. Da, sunt lecturi indispensabile pentru oricine dorește să treacă dincolo de primul nivel de lectură. Textele sunt selectate atent, iar testele concepute pe baza lor sunt proiectate ca niște instrumente pentru citirea a ceea ce merită citit cu adevărat.

Să spunem ceva și despre întrebările care vor fi folosite în testele din paginile următoare. E un fapt obișnuit ca în aceste teste să fie folosite întrebări

de tipuri diferite. Există întrebări la care trebuie conceput răspunsul și există întrebări de tipul alegerii multiple. Primele îi cer unei persoane să răspundă la întrebare într-o manieră elaborată, pe baza a ceea ce a învățat. Întrebările cu răspunsuri multiple sunt însă de multe feluri; de regulă, sunt prezentate în grupuri omogene. Uneori, exercițiul de lectură este urmat de o serie de enunțuri, iar persoana căreia i se aplică testul e întrebată ce enunț corespunde mai bine ideii sau ideilor prezentate în pasajul lecturat. Alteori, cititorului îi poate fi prezentat un set de enunțuri care vizează un detaliu din text, iar dintre aceste enunțuri, doar unul corespunde interpretării corecte a textului sau măcar se apropie cel mai mult de ea; se poate întâmpla și invers: unul singur dintre enunțuri este eronat, iar celelalte sunt corecte. De asemenea, un extras remarcabil din text poate fi prezentat pentru a vedea dacă cititorul l-a reținut sau l-a observat. Uneori, într-un enunț, fie redactat, fie luat direct din text, cititorul va găsi un spațiu liber care va indica faptul că de acolo au fost omise unul sau mai multe cuvinte. Apoi, urmează o listă de opțiuni, marcate cu litere sau cu numere, din care cititorul este rugat să o aleagă pe cea care i-ar completa corect enunțul. La multe întrebări se poate răspunde direct din pasajul citit. Dar, în cazul altora, cititorul trebuie să meargă în afara textului, la alte materiale pe care le cunoaște și care sunt necesare pentru a răspunde corect la chestionar. Alte întrebări sunt inferențiale, în sensul că se sprijină pe inferențe făcute pe baza textului. Persoanei care dă testul i se cere să aleagă dintr-un grup de posibilități acele răspunsuri care pot fi inferate corect din text; sau i se poate cere să identifice și să marcheze inferențele eronate, care nu au nicio bază în text.

Dacă i se cere cuiva să creeze un test standardizat care să fie folosit atât în testarea școlară, cât și în cea profesională, atunci alegerea tipurilor de întrebări, ca și a modului de organizare a testului, devine ea însăși o chestiune critică. Din fericire, noi nu ne confruntăm în anexa noastră cu acest tip de sarcină. Noi nu facem decât să sugerăm anumite abordări în conceperea unor teste care să fie destinate celor ce vor să-și îmbunătățească abilitățile de lectură. Vom folosi în cele ce urmează multe dintre tipurile de întrebări pe care le-am descris – nu împărțindu-le în grupuri, așa cum se procedează de obicei –, dar și tipuri noi. Unele întrebări sunt ușoare, altele sunt mai dificile. A răspunde la cele mai dificile ar trebui să reprezinte partea cea mai amuzantă.

Pentru că unele întrebări sunt foarte dificile și pentru că le-am pus cu intenția de a vă face să gândiți la ceea ce ați citit și de a vă testa totodată, am dat deseori răspunsuri mai elaborate decât cele criptice și sintetice care se dau de obicei. Acest lucru este adevărat cu precădere în legătură

cu întrebările din ultima parte a anexei, aceea care tratează despre lectura sintopică. Acolo, ne-am luat libertatea de a-l supraveghea pe cititor îndeaproape și am organizat întrebările în așa fel încât să sugerăm o interpretare de ansamblu și să răspundem întrebărilor ca și cum am fi fost acolo în carne și oase.

I. Exerciții și teste pentru primul nivel de lectură – nivelul elementar

În această parte a anexei, apar două scurte schițe biografice. Una se referă la viața lui John Stuart Mill, cealaltă la viața lui Sir Isaac Newton. Fragmentul despre Mill apare primul deși, desigur, Newton a trăit înaintea acestuia cu aproape două secole.

Acest fragment biografic despre Mill este preluat din volumul 43 al antologiei *Mari cărți ale Occidentului*. Pe lângă *Declarația de Independență*, *Articolele Confederației*, *Constituția SUA* și *Actele federaliste* ale lui Hamilton, Madison și Jay – actele de naștere a Americii –, volumul conține și trei opere complete de Mill: *Despre libertate*⁹³, *Guvernământul reprezentativ* și *Utilitarismul*⁹⁴. Ele se numără printre cele mai importante lucrări ale lui Mill, dar cu siguranță aici nu sunt toate. *Supunerea femeilor*⁹⁵, de exemplu, este o carte de mare interes astăzi nu numai pentru că Mill a fost unul dintre primii gânditori europeni care au cerut egalitatea completă dintre femei și bărbați, ci și pentru că stilul tranșant al cărții și numeroasele remarci referitoare la bărbați și femei sunt valabile oriunde și oricând.

La primul nivel de lectură, viteza nu este foarte importantă. Sinteza care urmează are aproximativ 1.125 de cuvinte. Sugerăm să fie citită la o viteză normală, undeva între șase și zece minute. Vă sugerăm de asemenea să subliniați frazele sau propozițiile care vă interesează în mod deosebit și poate chiar să faceți câteva notițe. Apoi, încercați să răspundeți la întrebările pe care le vom pune.

⁹³ John Stuart Mill, *Despre libertate*, Humanitas, București, 2005

⁹⁴ John Stuart Mill, *Utilitarismul*, Alternative, București, 1994

⁹⁵ John Stuart Mill, *Supunerea femeilor*, Limes, București, 2013

John Stuart Mill 1806-1873

Mill, în *Autobiografia*⁹⁶ lui, a afirmat că dezvoltarea lui intelectuală s-a datorat în principal influenței a doi oameni: tatăl lui, James Mill, și propria soție.

James Mill a elaborat pentru fiul său un program educațional complex, modelat după programele similare ale lui Helvetius și Bentham. Era un program foarte solid și l-a făcut pe Mill ca, la vârsta de 13 ani, să aibă deja o educație de nivel universitar. Tatăl s-a comportat ca un tutor și ca un însoțitor permanent, permițându-i celui mic să stea în aceeași cameră cu el și chiar să îl întrerupă pe măsură ce scria *Istoria Indiei* sau articolele din *Encyclopedia Britannica*. Mill a spus că un astfel de program l-a făcut să pară „un om fabricat, dând impresia că este o colecție de gânduri pe care nu le-ar fi putut decât reproduce“.

Educația copilului a început cu greaca veche și cu aritmetica, la vârsta de trei ani. Până la opt ani, îl citise integral pe Herodot, șase dialoguri din Platon și o cantitate serioasă de istorie. Până să împlinească doisprezece ani, îl studiasse deja pe Euclid și algebra, poezii greci și latini și ceva poezie britanică. Interesul pentru istorie avea să continue și Mill chiar a încercat să scrie o istorie a guvernământului roman. La vârsta de doisprezece ani, a luat contact cu logica prin *Organon*-ul lui Aristotel și prin manualele scolastice. Ultimul an sub supravegherea directă a tatălui său, al treisprezecelea, a fost dedicat economiei politice; notele pe care le-a făcut atunci aveau să-i servească mai târziu pentru redactarea *Elementelor de economie politică*⁹⁷. Și-a continuat educația o vreme cu unii dintre prietenii tatălui său, studiind dreptul cu Austin și economia cu Ricardo și a studiat de unul singur tratatul lui Bentham despre legislație, despre care a simțit că i-a dat „un crez, o doctrină, o filosofie... o religie“ și „l-a transformat într-un alt om“.

Deși Mill nu a avut niciodată o relație dificilă cu tatăl lui, în jurul vârstei de douăzeci de ani a experimentat o „criză“ sufletească. I-a trecut prin minte să pună următoarea întrebare: „Presupuneți că ați realizat în viață tot ce v-ați propus. Că toate schimbările în privința instituțiilor sau a opiniilor pe care le-ați dori realizate ar putea fi realizate în acest moment: v-ar face asta bucu-roși sau fericiți?“ A remarcat apoi că, în cazul acestei întrebări, „o conștiință de sine imposibil de contrazis a răspuns Nu“ și a fost copleșit de o depresie care a durat câțiva ani. Prima rază de lumină în această „beznă“ s-a întrezărit

⁹⁶ John Stuart Mill, *Autobiography*, Penguin Classics, London, 1990

⁹⁷ James Mill, *The Elements of Political Economy*, Cosimo Classics, New York, 2007

în timp ce citea *Memoriile*⁹⁸ lui Marmontel: „Am... ajuns la pasajul în care relatea moartea tatălui său, situația strâmtorată în care se aflau și sentimentul de mândrie pe care el, un simplu băiețel, l-a avut când a înțeles că de acum înainte avea să se ocupe de toate cele ale familiei – că el avea să suplinească tot ceea ce familia lui pierduse“. A fost mișcat până la lacrimi de această scenă și, din acel moment, „povara avea să devină mult mai ușoară“.

La șaptesprezece ani, Mill se întreținea deja singur lucrând pentru Compania Indiilor de Est, unde tatăl lui se afla în conducere. Deși a început pe post de funcționar, a fost promovat în scurt timp pe postul de asistent verficator și, vreme de douăzeci de ani, după moartea tatălui său în 1836, până când activitățile companiei au fost preluate de guvernul britanic, s-a ocupat de relațiile cu statul indian, fapt ce i-a oferit o experiență largă în problemele guvernării. Pe lângă activitățile lui oficiale, a luat parte și la tot soiul de acțiuni politice menite să pregătească opinia publică pentru reforma legislativă. El, tatăl și prietenii au format un grup cunoscut sub numele de „Filosofii radicali“, care a avut un rol proeminent în dezbaterile ce aveau să ducă la Actul Reformei din 1832. Mill a fost foarte activ în expunerea a ceea ce el considera a fi abateri de la principiul parlamentarismului și de la principiile juridice. A scris frecvent la ziarele care susțineau cauza radicală, a ajutat la fondarea gazetei *Westminster Review* ca „organ radical“ și a făcut parte din câteva societăți de lectură și dezbateri, cu totul pasionat de disputele politice și intelectuale ale vremii sale.

Aceste activități nu l-au împiedicat însă să-și urmărească propriul interes intelectual. A editat *Rationale of Judicial Evidence*⁹⁹. A studiat logica și știința cu scopul declarat de a reconcilia gândirea inductivă cu silogistica și a publicat *Un sistem de logică*¹⁰⁰ (1843). În același timp, și-a continuat cercetările în domeniul economic. Prima dată, cercetările sale au apărut în volumul *Essays of Some Unsettled Questions in Political Economy* și au fost apoi tratate sistematic în *Principiile economiei politice* (1848).

Mill a pus productivitatea și eficiența crescute ale acestor ani pe seama relației sale cu doamna Harriet Taylor, care i-a devenit soție în 1851. Mill o cunoștea de douăzeci de ani, o întâlnise imediat după „criză“ și nu a obosit vreodată să sublinieze influența pe care această femeie a avut-o asupra lui. Deși în cei șapte ani cât a fost căsătorit a publicat mai puțin decât în orice altă perioadă a vieții sale, atunci a conceput și a scris câteva dintre operele sale fundamentale, printre care *Despre libertate* (1859), *Gânduri privind reforma*

⁹⁸ Jean François Marmontel, *Memoires de Marmontel*, Biblio Bazaar, Charleston, 2009

⁹⁹ J. St. Mill, J. Bentham, *Rationale of Judicial Evidence*, Nabu Press, Charleston, 2010

¹⁰⁰ John Stuart Mill, *A System of Logic*, Create Space Independent Publishing Platform, 2012

parlamentară, care au dus mai târziu la *Guvernământul reprezentativ* (1861), și *Utilitarismul* (1863). A spus că ei i se datora înțelegerea de către el a părții umane a reformelor pe care le promova. După moartea ei, filosoful declara: „Amintirea sa este pentru mine o religie, iar aprobarea sa – standardul după care, luând în considerare și celelalte lucruri care contează, înțeleg să-mi conduc viața“.

Mill a dedicat o mare parte din ultimii ani ai vieții lui activității politice directe. Dincolo de scrierile sale, a fost unul dintre susținătorii primei societăți pentru egalitatea politică a femeilor, iar în 1865 a acceptat să devină membru al parlamentului. Votând cu aripa radicală a Partidului Liberal, a participat activ la dezbaterile privitoare la Carta Reformei a lui Disraeli și a promovat măsurile pe care le susținuse foarte mult timp, cum ar fi reprezentarea femeilor, reforma guvernământului londonez și schimbarea sistemului de arende din Irlanda. În mare parte, din pricina faptului că a susținut măsuri nepopulare, nu a fost reales. S-a retras la cabana sa din Avignon, pe care a construit-o pentru a fi aproape de mormântul soției sale, și a murit aici la 8 mai 1873.

Vă rugăm să remarcați că întrebările din teste nu sunt toate de același fel: există mai multe tipuri de itemi cu răspuns multiplu și mai multe de întrebări cu răspunsuri deschise. Unele întrebări cer informații care nu sunt incluse în pasajele pe care le-ați citit – fiind mai degrabă informații de background, pe care un cititor capabil le aduce cu sine în orice citește. Selectați *toate* răspunsurile care vi se par corecte, indiferent dacă ceea ce spun ele este scris explicit în text sau e doar sugerat acolo, ori dacă vi se par adevărate pe baza propriilor raționamente sau a informațiilor de fundal.

TESTUL A. ÎNTREBĂRI REFERITOARE LA FRAGMENTUL BIOGRAFIC
CARE ÎL PRIVEȘTE PE JOHN STUART MILL

1. În ultima parte a vieții lui Mill, Anglia era condusă de: a) George al IV-lea, b) William al IV-lea, c) Victoria sau d) Edward al VII-lea.

2. Educația timpurie a lui Mill a fost proiectată în cea mai mare parte de a) tatăl său, James Mill, b) *Encyclopedia Britannica*, pentru care tatăl său scria articole, c) *Memoriile* lui Marmontel.

3. Până la vârsta de 8 ani, Mill citise deja a) Herodot, b) șase dialoguri de Platon, c) *Adresa Gettysburg* a lui Lincoln.

4. Ca să se întrețină, Mill a început să lucreze pentru Compania Indiilor de Est la vârsta de a) 14 ani, b) 17 ani, c) 21 de ani, d) 25 de ani.

5. La vârsta de douăzeci de ani, Mill a trecut printr-o: a) ceartă cu tatăl său, b) criză psihică, c) „criză” psihică și d) aventură cu o femeie măritată.

6. Mill, tatăl său și prietenii lor și-au spus „filosofi radicali” întrucât credeau a) în deturnarea guvernării prin violență, b) că ar trebui realizate reforme parlamentare, c) că ar trebui renunțat la studierea filosofiei în universități.

7. Printre autorii pe care Mill i-a citit în tinerețe și care probabil l-au influențat s-au numărat a) Aristotel, b) Dewey, c) Ricardo, d) Bentham.

8. Care dintre următoarele opere bine cunoscute ale lui Mill nu este menționată în text: a) *Despre libertate*, b) *Guvernământul reprezentativ*, c) *Utilitarismul*, d) *Supunerea femeilor*.

9. Dacă ar trăi astăzi, ar fi foarte probabil ca Mill să fie un:

a) susținător al mișcării de eliberare a femeilor	DA	NU
b) susținător al educației universale	DA	NU
c) segregacionist activ	DA	NU
d) susținător fervent al cenzurării ziarelor și altor media	DA	NU

10. Poate fi inferat din text că Mill o considera pe soția sa (fosta doamnă Harriet Taylor), atât în decursul căsniciei lor, cât și după moartea ei a) cel mai sever critic al său, b) cel mai bun prieten al său, c) cel mai mare dușman al său, d) muza sa.

Consultați rezultatele corecte ale testului la pagina 352.

Personalitatea lui Sir Isaac Newton trezește și astăzi un interes enorm atât în rândul savanților, cât și al istoricilor științei. Există două motive principale. Primul dintre ele este un loc comun. Combinând analiza cu experimentul – combinând teoria cu observarea sistematică a fenomenelor naturale –, oameni precum Galileo sau Newton au pornit adevărate revoluții intelectuale și au forțat intrarea în epoca modernă a științei. Nu numai că au descoperit adevăruri fundamentale și incontestabile, dar au dezvoltat și noi metode de cercetare, care s-au dovedit de mare ajutor pe arii întinse și diverse de studiu și cercetare.

După cum am spus, primul motiv este un loc comun: aceste aspecte ale vieții și achizițiilor lui Newton sunt cunoscute și discutate de secole. Ceva mai recent, Newton a devenit subiectul unui studiu de mari dimensiuni despre caracterul geniului. Savanții, studenții în științe sau filologii apreciază adeseori autorii ca fiind mai mult sau mai puțin importanți pe o scară ce merge de la extraordinar la geniu. Există multe opinii fundamentate care susțin că Newton a fost geniul suprem – cel mai mare intelect al tuturor timpurilor. Au fost făcute multe eforturi pentru a defini geniul. Precocitatea, capacitatea de

concentrare, inventivitatea acută, capacitatea analitică riguroasă – geniul este descris prin astfel de termeni. Toți acești termeni par să i se potrivească lui Isaac Newton.

Schița biografică pe care o redăm în continuare a fost preluată din volumul al 34-lea al antologiei amintite anterior. Volumul conține *Principiile matematice ale filosofiei naturale* (carte cunoscută mai frecvent sub numele de *Principia*) și *Optica*. El încorporează, de asemenea, *Tratatul despre lumină* al cunoscutului fizician olandez Christiaan Huygens. Biografia lui Newton este ceva mai lungă decât cea a lui Mill; de aceea, rezervați-vă zece, douăsprezece minute pentru lectură. Ca și la textul anterior, marcați pasajele cele mai interesante și luați notițe. Apoi, încercați să răspundeți la întrebările care urmează.

SIR ISAAC NEWTON

1642-1727

Newton s-a născut la Whoolsthorpe, Lincolnshire, în ziua de Crăciun a anului 1642. Tatăl său, un mic fermier, a murit cu doar câteva luni înainte de nașterea sa și când, în 1645, mama sa s-a căsătorit cu directorul colegiului North Witham, Newton a fost lăsat la Whoolsthorpe, în grija bunicii maternă. După ce și-a făcut educația elementară la câteva școli mici din apropiere, la vârsta de doisprezece ani Newton a fost trimis la școala de gramatică de la Grantham, unde a locuit în casa unui farmacist. Lăsat de capul lui, Newton a fost inițial un elev mediocru, până când o luptă cu un băiat, din care a ieșit învingător, i-a activat spiritul de emulație și i-a permis să devină primul la școală. A manifestat foarte de timpuriu gust și aptitudini pentru chestiuni mecanice; a proiectat și a construit mori de vânt, ceasuri cu apă, dirijabile, cadrane solare și se spune că a inventat și un vehicul cu patru roți care urma să fie acționat direct de către persoana care îl conducea.

După moartea celui de-al doilea soț, în 1656, mama lui Newton s-a întors la Whoolsthorpe și și-a retras copilul de la școală pentru a se ocupa de fermă. A devenit însă repede evident că interesele băiatului nu erau legate de fermă și, la sfatul unchiului său, directorul de la Burton Coggles, a fost trimis la Trinity College din Cambridge, unde a fost înmatriculat în 1661 ca unul dintre elevii care prestau muncă în folosul comunității în schimbul taxelor de școlarizare. Deși nu există dovezi ale evoluției sale școlare, este cunoscut faptul că Newton a studiat intens matematica și mecanica. Primele studii pe care le-a făcut la Cambridge au privit optica lui Kepler. A revenit la Euclid pentru că a fost deranjat de incapacitatea de a înțelege anumite diagrame pe care

le întâlnește într-o carte de astrologie cumpărată cu ocazia unui târg; întrucât propozițiile găsite în ea i se păreau niște truisme, a categorisit-o drept o „carte ușorică“, până când profesorul său, Isaac Barrow, i-a sugerat să reia citirea ei. Se pare că lectura cărții lui Descartes despre geometrie l-a făcut să se ocupe mai serios de matematică. Într-un mic carnețel ținut în perioada sa de elev, găsim mai multe însemnări despre secțiunile angulare, despre cvadraturile cercurilor, calcule privind notele muzicale, probleme geometrice faimoase precum cele ale lui Viète sau van Schooten, note de lectură pe marginea *Aritmeticii infinităților* a lui Wallis, laolaltă cu observații privind refracția la lentilele optice sferice și la erorile acestor lentile, observații privitoare la extragerea a tot felul de radicali. Cam în perioada din 1665 când Newton a absolvit, a fost descoperită teorema binomială, iar Newton a făcut primele însemnări cu privire la noua descoperită „metodă a fluxiunilor“.

În 1665, când Marea Ciumă s-a extins dinspre Londra spre Cambridge, Newton a căpătat liber de la școală și s-a putut retrage la ferma de la Lincolnshire, unde a făcut tot felul de experimente de optică și chimie și și-a continuat speculațiile matematice. Din această perioadă de retragere forțată, mai exact din anul 1666, datează descoperirea teoriei gravitației: „În același an, am început să mă gândesc la gravitație... extinzându-mă la orbita Lunii... am comparat forța necesară pentru a ține Luna pe orbită cu forța gravitațională de la suprafața Pământului și am descoperit că își corespund în bună măsură“. Cam în aceeași perioadă, lucrările sale în domeniul opticii l-au condus la descoperirea compoziției luminii albe. Newton remarca mai târziu cu privire la această perioadă: „Toate astea s-au întâmplat în doi ani, în 1665 și 1666, pentru că în acești ani m-am aflat la apogeul potențialului meu intelectual și creativ în domeniul matematicii și al filosofiei, cum nu aveam să mai fiu vreodată de atunci“.

La redeschiderea Trinity College în 1667, Newton a devenit bursier și, doi ani mai târziu, cu puțin înainte să împlinească douăzeci și șapte de ani, a devenit profesor lucasian¹⁰¹ de matematici, urmându-i profesorului și prietenului său, dr. Barrow. În 1668, Newton a construit un telescop; un al doilea telescop realizat de el a fost prezentat Societății Regale în decembrie 1671. Două luni mai târziu, ca bursier al acestei societăți, a comunicat rezultatele pe care le obținuse în privința luminii și a pornit astfel o controversă ce avea să se întindă pe parcursul mai multor ani și avea să-i implice pe Hooke, Lucas, Linus și alți savanți. Newton, care a găsit mereu controversele ca fiind dez-

¹⁰¹ Postul, care există doar la Universitatea Cambridge, a fost fondat de Henry Lucas, membru al parlamentului reprezentând universitatea între 1639 și 1640; postul a fost înființat oficial de regele englez Carol al II-lea, la 18 ianuarie 1664. (n.tr.)

gustătoare, a învinovățit „imprudența pe care am făcut-o de a părăsi liniștea mea binecuvântată pentru a alerga după o umbră“. Cercetările sale în privința opticii, dintre care cele mai importante au fost prezentate Societății Regale între 1672 și 1676, au fost adunate în volumul *Optica* (1704).

Abia în 1684 Newton s-a gândit să facă publice rezultatele muncii sale în privința gravitației. Hook, Halley sau Sir Christopher Wren ajunseseră, în mod independent, la aceeași lege a gravitației, dar nu reușiseră să explice orbitele planetelor. În acel an, Halley l-a consultat pe Newton și a descoperit cu uimire că acesta rezolvase problema. Newton i-a prezentat patru teoreme și șapte probleme care s-au dovedit a fi fost nucleul teoriei acestuia. În șaptesprezece sau optsprezece luni, între 1665 și 1666, a scris în limba latină *Principiile matematice ale filosofiei naturale*. Newton s-a gândit de câteva ori să renunțe la cartea a treia și doar la insistențele lui Halley a păstrat-o. Tot Halley și-a luat angajamentul de a publica volumul pe cheltuiala lui, după ce Societatea Regală s-a dovedit incapabilă să asigure finanțarea. Cartea a născut entuziasm în toată Europa și, în 1689, Huygens, în acel moment cel mai mare savant al lumii, a venit personal la Londra pentru a-l cunoaște pe Newton.

În timp ce lucra la *Principia*, Newton a început să se implice tot mai mult în afacerile universitare. Pentru că s-a opus tentativei lui Iacob al II-lea de a respinge jurământul de credință și supremația universitară, Newton a fost ales membru al parlamentului din partea Universității Cambridge. La întoarcerea la Cambridge, Newton s-a îmbolnăvit serios și a stat în convalescență aproape doi ani (1692 și 1693), fapt ce a creat îngrijorare între prietenii și colegii lui. După ce și-a revenit, a părăsit universitatea pentru a lucra pentru guvern. Prin intermediul prietenilor lui, Locke, Wren și Lord Halifax, în 1695 Newton a fost făcut Warden of The Mint¹⁰², iar patru ani mai târziu Master of The Mint¹⁰³, poziție pe care avea s-o dețină până la sfârșitul vieții.

În ultimii treizeci de ani ai vieții sale, Newton a mai scris foarte puțin în domeniul matematicii, dar și-a păstrat interesul și abilitățile; în 1696, a rezolvat într-o singură noapte o problemă ce fusese trimisă de Bernoulli într-o competiție pentru care se oferiseră ca timp de soluționare șase luni și, de asemenea, în 1716, a rezolvat în câteva ore o problemă pe care o propusese Leibniz pentru „a lua pulsul analiștilor britanici“. Spre nemulțumirea lui, a fost foarte ocupat în această perioadă cu două controverse, una privind observațiile făcute de astronomul regal, iar cealaltă privind pretenția lui Leibniz

¹⁰² Cea mai înaltă funcție în Banca Regală Britanică. (n.tr.)

¹⁰³ Teoretic, postul era subordonat celui de Warden, dar deținătorul lui avea o responsabilitate uriașă, întrucât subcontracta întreaga producție a Băncii. (n.tr.)

de a fi inventat calculul infinitezimal. De asemenea, și-a ocupat timpul cu revizuirei aduse unei a doua ediții din *Principia*, care urma să apară în 1713.

Opera științifică avea să-i aducă notorietatea. A devenit un obișnuit al Curții Regale și a fost înnobilit în 1705. Multe onoruri i-au fost trimise dinspre Continent; s-a aflat în corespondență cu cei mai importanți oameni de știință ai vremii lui și a primit atât de des vizitatori, încât a început să fie deranjat de aceștia. În ciuda faimei sale, Newton și-a păstrat modestia. Cu puțin înainte să moară, el remarcă: „Nu știu cum mă văd ochii lumii, dar în ochii mei nu am fost niciodată altceva decât un băiețel care se joacă pe un țârm, delectându-se cu câte o pietricică mai fină sau cu câte o scoică mai frumoasă, în timp ce marele ocean al adevărului stă neexplorat înaintea mea“.

Încă de foarte devreme, Newton a fost interesat de teologie, iar în jurul anului 1690, a început să studieze profețiile. În acel an a scris, sub forma unei scrisori către Locke, *Dare de seamă istorică asupra a două erori din Scripturi*, în care se ocupă de două pasaje privitoare la Trinitate. A lăsat de asemenea în manuscris *Observații cu privire la profețiile lui Daniel și la Apocalipsă*, ca și alte lucrări de exegeză.

După 1725, starea de sănătate a lui Newton s-a deteriorat semnificativ, așa că, printr-un ordin regal, savantul a fost eliberat de îndatoririle de guvernator. În februarie 1727, a prezidat pentru ultima oară lucrările Societății Regale, al cărei președinte era din 1703, și a murit pe 20 martie 1727, la vârsta de 85 de ani. A fost înmormântat la Westminster Abbey.

TESTUL B. ÎNTREBĂRI REFERITOARE LA BIOGRAFIA LUI ISAAC NEWTON

1. Înainte de a fi admis la Trinity College din Cambridge, Newton s-a interesat în mod deosebit de a) politică, b) teologie, c) mecanisme, d) știință și matematici.

2. Newton a fost înnobilit de a) regele Carol al II-lea al Marii Britanii (1660-1685), b) regele Iacob al II-lea (1685-1688), c) regina Anna (1702-1714), d) regele George I (1714-1727).

3. Atunci când Trinity College s-a închis timp de doi ani, între 1665 și 1667, ca o consecință a răspândirii Marii Ciume de la Londra spre Cambridge, Newton, împreună cu alți studenți, a plecat într-o vacanță prelungită pe Continent. Adevărat sau fals?

4. Newton a fost ales în parlament datorită a) faptului că a condus revoltele antiregaliste printre studenți, b) faptului că s-a opus inițiativei regelui Iacob al II-lea de a anula Pactul de Fidelitate și Supremație, c) felului în care

s-a ocupat de studenți și s-a descurcat în condiții de panică în momentul răspândirii Marii Ciume de la Londra la Cambridge.

5. În ultima parte a vieții, Newton a fost tulburat de implicarea în mai multe dispute care priveau a) observațiile făcute de astronomul regal, b) inventarea calculului infintezimal, c) profețiile lui Daniel.

6. Newton a scris varianta originală a *Principiilor matematice ale filosofiei naturale* în limba a) greacă, b) latină, c) engleză.

7. Pe lângă alte chestiuni, opera explica a) de ce cad merele, b) orbitele planetelor, c) cvadratura cercurilor, d) în ce privințe Dumnezeu este matematician.

8. Optica este a) numele general dat studiului luminii, acea energie care, pe lângă alte calități, o are și pe aceea că, prin acțiunea ei asupra ochiului uman, îi permite omului să vadă, b) numele general dat studiului ochiului uman și animal, c) tehnologia producerii de lentile și tehnica folosirii lor pentru telescoape.

9. În *Optica*, Newton a) a demonstrat că lumina circulă cu 300.000 de km/s, b) a arătat care este compoziția luminii albe c) a arătat cum poate fi descompusă lumina albă cu ajutorul unei prisme, d) a fundamentat câteva utilizări militare ale telescopului.

10. Pe când era în vârstă, Newton a spus: „Nu știu cum mă văd ochii lumii, dar în ochii mei nu am fost niciodată altceva decât un băiețel care se joacă pe un țărm, delectându-se cu câte o pietricică mai fină sau cu o scoică mai frumoasă, în timp ce marele ocean al adevărului stă neexplorat înaintea mea“. Comentați în 250 de cuvinte.

Consultați pagina 352 pentru răspunsurile la Testul B.

Ați încheiat exercițiul de lectură în două părți de la primul nivel. Sperăm să fi remarcat că aceste întrebări, așa cum v-am avertizat, nu se bazează exclusiv pe informațiile din text, ci și pe altele care țin de fundalul istoric și cultural. Chiar și la primul nivel, cititorul competent poate veni cu informații utile care să susțină ceea ce citește. Dacă v-ați descurcat rezonabil în a răspunde la întrebările din test, trebuie să fi devenit clar pentru dumneavoastră faptul că ați devenit un cititor de calitate, care a îndeplinit și chiar a depășit standardele cititului elementar. Sperăm de asemenea să vă fi dat seama că toate aceste exerciții și teste au fost concepute nu numai pentru a vă îmbunătăți abilitățile de cititor, ci și pentru a vă face cunoscute lucruri care merită cunoscute sau să aplicați ceva ce știți deja la ceea ce ați citit.

II. Exerciții și teste pentru al doilea nivel de lectură – lectura inspecțională

În cele ce urmează, vom folosi cuprinsurile a două lucrări din antologia *Mari cărți ale Occidentului* ca material pentru testele din această secțiune a Anexei B. În plus, vom prezenta două schițe biografice, ale lui Darwin și Dante, pentru informarea cititorilor și pentru a servi ca material pentru teste. Biografia lui Dante și cuprinsul *Divinei Comedii*¹⁰⁴ sunt luate din volumul 21 al antologiei. Acel volum include doar *Divina Comedie*. Dar Dante a scris și alte opere, atât în versuri, cât și în proză, de o mare profunzime și frumusețe, deși doar *Comedia* sa (adjectivul „divin“ a fost adăugat după moartea lui Dante) mai este citită astăzi. Vă veți aminti poate din Capitolul 4 că există doi pași ai lecturii inspecționale. Primul a fost numit prelectură sau răsfoire; cel de-al doilea – lectură superficială. Cum nu avem înaintea noastră tot textul *Divinei Comedii* pentru a realiza acest exercițiu, vom trata conținutul cărții, pe care-l avem integral în față, ca și cum ar fi întreaga carte. De aceea, vă sugerăm să nu acordați mai mult de zece minute (aici, viteza este esențială) răsfoirii tablei de materii, după care puteți încerca să răspundeți la câteva întrebări.

Timpul total care ar trebui acordat cuprinsului *Divinei Comedii* este prin urmare de o jumătate de oră. Având în vedere faptul că nu puțini savanți au dedicat decenii acestei opere, putem spune că o jumătate de oră este un interval de timp care se potrivește doar cititului superficial. Totuși, el nu este nici condamnable, nici inutil. Pot fi învățate lucruri esențiale despre acest poem în doar o jumătate de oră. Iar pe aceia pentru care numele lui Dante sau al poemului său nu sunt decât niște noțiuni vagi, lectura inspecțională i-ar putea face să dorească să citească întregul poem sau poate chiar să citească întregul poem în mod analitic, la al treilea nivel de lectură.

Înainte de a citi inspecțional cuprinsul – înainte de a-l preciti sau de a-l răsfoi –, rezervați-vă câteva minute pentru a parcurge schița biografică despre Dante. Vă va ajuta să înțelegeți ce anume a încercat și a făcut Dante în *Divina Comedie* și vă va stimula să răspundeți la anumite întrebări.

¹⁰⁴ Dante Alighieri, *Divina Comedie*, Minerva, București, 1985

DANTE ALIGHIERI

1265-1321

Dante Alighieri s-a născut în Florența, pe la mijlocul lunii mai a anului 1265. Orașul, guvernat în acel moment prin prima sa constituție democratică, era divizat foarte limpede între partidul papal al guelfilor și cel imperial al ghibelinilor. Familia lui Dante era membră a partidei guelfilor și, când Dante avea doar câteva luni, guelfii au obținut victoria decisivă în Bătălia de la Benevento. Deși avea o ascendență nobiliară, familia Alighieri nu era în acel moment nici foarte bogată, nici foarte proeminentă.

Este foarte probabil ca Dante să-și fi primit educația elementară la școala franciscană a Sfintei Cruci. În mod evident, a fost foarte influențat de Brunetto Latini, filosoful și savantul care lua parte în mare măsură la consiliile comunei florentine. Înainte să împlinească douăzeci de ani, Dante a început să scrie poezie și să fie asociat cu poezii italieni ai „dulcelui stil nou“, care își exaltau iubirile și iubitele în versuri filosofice. Iubita lui Dante, pe care el a cântat-o în versuri cu o devoțiune neabătută, a fost o anumită Beatrice. Conform celor spuse de Boccaccio în a sa *Viață a lui Dante*, aceasta era Beatrice Portinari, fiica unui cetățean florentin, care s-a măritat cu un bancher bogat și a murit pe când avea doar douăzeci și patru de ani. Dante și-a cântat pentru prima oară dragostea pentru Beatrice în *Vita Nuova*¹⁰⁵ (1292), o colecție de poeme cu comentarii în proză în care este depănată povestea iubirii lor, de la prima întâlnire, care a avut loc pe când amândoi aveau nouă ani și au schimbat saluturi într-o zi de mai a anului 1283, până la moartea Beatricei, în 1290.

În jurul vârstei de treizeci de ani, Dante a devenit activ în viața politică a cetății sale. Organizarea socială a orașului era întemeiată, conform constituției, pe gilde, iar Dante, care aparținea gildei medicilor și farmaciștilor, ce se ocupa de asemenea cu vânzarea de cărți, a devenit eligibil pentru o funcție publică. A luat parte la dezbaterile consiliilor, a făcut parte din reprezentanța orașenească, iar în 1300 a fost ales drept unul dintre cei șase guvernatori ai cetății. Mai vechea dispută dintre guelfi și ghibelini a reapărut sub forma unui conflict între Albi și Negri. În această nouă calitate, Dante a avut un rol important în reducerea fașionalismului, expulzându-i pe liderii rivali din Florența, inclusiv pe ruda soției sale, Corso Donati, care aparținea partidei Negrilor, iar dintre Albi – pe „primul său prieten“, poetul Guido Cavalcanti. În ciuda opoziției lui Dante și a Albilor la intervenția Sfântului Scaun în

¹⁰⁵ Dante Alighieri, *Viața nouă*, Humanitas, București, 2009

afacerile florentinilor, în 1301 papa Bonifaciu al VIII-lea l-a invitat pe Charles de Valois, fratele regelui Filip al Franței, să vină la Florența pentru a media neînțelegerile dintre cele două tabere. Mai corect spus, i-a ajutat pe Negri să preia puterea și, în consecință, mai bine de șase sute de Albi au fost trimiși în exil. În 1302, Dante, împreună cu alți patru colegi din partida Albilor, a fost acuzat de corupție. A fost condamnat să plătească 5.000 de florini în decurs de trei zile sau să-și piardă proprietatea și să fie exilat, aplicându-i-se și interdicția de a mai ocupa vreodată vreă funcție publică. Trei luni mai târziu, ca urmare a refuzului de a plăti amenda, Dante a fost condamnat să fie ars de viu dacă va mai interveni vreodată în treburile republicii. „După ce a fost plăcerea cetățenilor și cea mai frumoasă dintre fiicele Romei, Florența m-a alungat de la sânul ei“, scrie din exil Dante în *Convivio*. „Am străbătut aproape fiecare regiune în care se poate auzi limba asta a noastră, punând înaintea voinței mele roata destinului.“ Este cunoscut faptul că Dante a participat la o întrunire în San Godenzo, unde s-au pus bazele unei alianțe între albi din exil și ghibelini, dar nu pare să se fi aflat de față și în 1304, când forțele aliate ale celor două facțiuni au fost invinse la Lastra. Poate că deja se lipsise de „compania prostească și malefică“ a tovarășilor săi din exil, așa că a „format de unul singur un partid“ și a găsit „casă și ospetie“ în Verona, la curtea lui Della Scalas. Probabil că și-a petrecut următorii ani la Bologna și apoi la Padova, unde se spune că Giotto l-ar fi distrat. Către finalul anului 1306, se zice că a fost oaspetele lui Malaspinas din Luigiana și ambasadorul acestuia în negocierile care au dus la încheierea păcii cu episcopul din Luni. La puțin timp după acest moment, se pare că a vizitat Parisul și a luat contact cu universitatea de acolo.

În primii ani ai exilului său, Dante pare să fi studiat toate acele lucruri care i-au adus renumele de filosof, teolog și poet. În *Convivio*¹⁰⁶, scris probabil între 1305 și 1308, Dante povestește cum, după moartea Beatricei, a citit *De Amicitia*¹⁰⁷ a lui Cicero și *Mângâierile filosofiei*¹⁰⁸ a lui Boethius, lucrări care au trezit în el dragostea pentru filosofie. Pentru a-și trece pe hârtie revelațiile, a început să scrie *Convivio*, care intenționa să fie o colecție de poeme însoțite de comentarii în proză ce vizau elemente din tezaurul universal al cunoașterii. În același timp, a lucrat la *De Vulgari Eloquentia*, un tratat scris în latină, în care susținea folosirii limbii italiene ca limbă literară.

¹⁰⁶ *Convivio (Banchetul)* a fost proiectat ca o enciclopedie în cincisprezece volume a cunoștințelor vremii. Doar primele patru au fost terminate. Este lucrarea în care Dante folosește pentru prima dată într-o operă cultă italiana vulgară în locul limbii latine. (n.tr.)

¹⁰⁷ Cicero, *Despre prietenie*, Litera, București, 2004

¹⁰⁸ Boethius, *Mângâierile filosofiei*, Fundația Gândirea, București, 2003

Alegerea lui Henric de Luxemburg ca împărat în 1308 a reaprins speranțele politice ale lui Dante. Când Henric a intrat în Italia, în fruntea armatelor sale, în 1310, Dante a înaintat o epistolă către prinții și poporul italian, anunțând venirea unui salvator. La Milano, i-a prezentat omagii lui Henric, pe care l-a recunoscut ca suveran al său. Când Florența, aliată cu regele Robert al Neapolelui, a hotărât să i se opună lui Henric, Dante a scris o nouă epistolă, în care a denunțat încăpățânarea cetății și i-a prevestit căderea. Într-o a treia epistolă, Dante îl mustră pe împăratul însuși și îl îndeamnă să grăbească atacul asupra Florenței. Probabil că în această perioadă a scris *De Monarchia*, o pledoarie intelectuală în favoarea împăratului ca suveran care apără ordinea temporală. Moartea lui Henric în 1313, după mai bine de un an de lupte ineficiente, a dus la sfârșitul aspirațiilor politice ale lui Dante și ale partidului său. Orașul Florența i-a reînnoit condamnarea în 1311, iar apoi în 1315.

După moartea lui Henric, Dante și-a petrecut următorii ani sub protecția diferiților lorzi ai Lombardiei, Toscanei și Romagnei. Potrivit unor surse, s-ar fi retras la mănăstirea Santa Croce di Fonte Avelana în Apenini, unde a lucrat la *Divina Comedie*, al cărei plan data din 1292. Aproape sigur, a petrecut o vreme la curtea lui Can Grande della Scala, căruia i-a dedicat *Paradisul*. În 1315, Florența a inițiat o operațiune de rechemare a exilaților. Dante a refuzat din nou să plătească suma care îi fusese impusă și „să poarte semnul pocăinței“, simțind că, dacă s-ar întoarce, ar abdica de la principiile și onoarea sa.

Către sfârșitul vieții, pare să fi sperat că opera sa capitală i-ar putea deschide porțile cetății.

Ultimii ani din viață și i-a petrecut la Ravenna, sub patronajul lui Guido da Polenta, un nepot al Francescăi da Rimini. Fiica lui Dante, Beatrice, era călugăriță în acel oraș, iar unul dintre fiii lui avea afaceri acolo; soția sa pare să fi rămas în Florența pe toată perioada exilului. Dante a fost foarte apreciat la Ravenna și s-a înconjurat de un cerc select de prieteni. Aici a terminat de scris *Divina Comedie* și a mai redactat două egloge în latină, care par să emane o anumită seninătate în apropierea sfârșitului.

Întorcându-se dintr-o misiune diplomatică la Veneția, unde își reprezentase patronul, a fost cuprins de febră și a murit în data de 14 septembrie 1321. A fost înmormântat la Ravenna, în fața intrării principale în biserică, beneficiind de mari onoruri, potrivit „unui poet și mare filosof“.

Acum, petreceți aproximativ zece minute precitind sau răsfoind următorul cuprins în mod sistematic. Textul pe care-l folosim aici este cel tradus de Eta Boeriu¹⁰⁹. Alți traducători ar prezenta desigur în alt mod acest cuprins.

¹⁰⁹ Dante Alighieri, *Divina Comedie*, Minerva, București, 1982, trad. Eta Boeriu (n.tr.)

INFERNUL

CÂNTUL I. Dante, rătăcind într-o pădure întunecoasă, ajunge la poalele unui deal. Cele trei fiare. Apariția marelui poet latin Virgiliu. Convorbirea dintre cei doi poeți. Începutul călătoriei.

CÂNTUL II. Invocația către muze. Șovăirea lui Dante, dojana și îndemnul lui Virgiliu. Rugămintea Beatricei. Înspre poarta Infernului.

CÂNTUL III. Poarta Infernului. Pedepsirea celor șovăielnici. Luntrașul Infernului, Caron. Trecerea fluviului infernal, Aheronul.

CÂNTUL IV. Primul cerc: (limbul). Poeții antici și Dante. Castelul Înțelepților.

CÂNTUL V. Cercul al doilea. Judecătorul Infernului, Minos. Păcătoșii din dragoste. Francesca da Rimini și Paolo Malatesta. Povestea lor de dragoste și de moarte.

CÂNTUL VI. Cercul al treilea: lacomii. Cerber. Ciacco vorbește despre Florența și îi prezintă lui Dante exilul.

CÂNTUL VII. Cercul al patrulea: zgârciții și risipitorii. Pluto. Despre soartă. Pătrunderea în cel de-al cincilea cerc. Mânioșii.

CÂNTUL VIII. Cercul al cincilea: mânioșii. Trecerea fluviului Stix în barca lui Flegias. Filippo Argenti. Cetatea Dite.

CÂNTUL IX. Cercul al șaselea: ereticii. Lângă poarta cetății Dite. Cele trei fūrii. Trimisul ceresc. Cei doi poeți pătrund în cetate. Ereticii îngropați în morminte de foc.

CÂNTUL X. Cercul al șaselea: ereticii. Farinata degli Uberti și Cavalcante dei Cavalcanti. Prevestirea exilului lui Dante.

CÂNTUL XI. Cercul al șaselea: ereticii. Mormântul papei Anastasie. Topografia Infernului.

CÂNTUL XII. Cercul al șaptelea: brâul întâi. Violenții. Minotaurul. Centaurii. Violenții împotriva aproapelui.

CÂNTUL XIII. Cercul al șaptelea: brâul al doilea. Violenții. Pădurea sinucigașilor. Pier della Vigna. Risipitorii.

CÂNTUL XIV. Cercul al șaptelea: brâul al treilea. Violenții împotriva lui Dumnezeu. Capaneu. Originea fluviilor din Infern.

CÂNTUL XV. Cercul al șaptelea: violenții împotriva firii. Sodomiții. Brunetto Latini. Noua prevestire a exilului lui Dante.

CÂNTUL XVI. Cercul al șaptelea: violenții împotriva firii. Convorbirea lui Dante cu trei damnați florentini. Corupția Florenței. Gerion.

CÂNTUL XVII. Cercul al șaptelea: brâul al treilea. Violenții împotriva artei. Cămătarii. Monstrul Gerion.

CÂNTUL XVIII. Cercul al optulea: bolgia întâia și a doua. Codoșii, seducătorii de femei și înșelătorii. Lingușitorii.

CÂNTUL XIX. Cercul al optulea: bolgia a treia. Simoniacii. Papa Niccolo al treilea. Violenta invectivă a lui Dante împotriva papilor simoniaci.

CÂNTUL XX. Cercul al optulea: bolgia a patra. Ghicitorii.

CÂNTUL XXI. Cercul al optulea: bolgia a cincea. Cei care își însușesc bunul obștesc. Amenințările Diavolului. Umorele dantesc.

CÂNTUL XXII. Cercul al optulea: bolgia a șasea. Ciampolo di Navarra și fratele Gomita. Cursa întinsă dracilor de Ciampolo. Cearta infernală.

CÂNTUL XXIII. Cercul al optulea: bolgia a șasea. Ipocriții.

CÂNTUL XXIV. Cercul al optulea: bolgia a șaptea. Hoții.

CÂNTUL XXV. Cercul al optulea: bolgia a șaptea. Hoții.

CÂNTUL XXVI. Cercul al optulea: bolgia a opta. Răii sfătuitori. Invectiva lui Dante împotriva Florenței. Răii sfătuitori învăluți în flăcări. Ulise și Diomed. Călătoria lui Ulise.

CÂNTUL XXVII. Cercul al optulea: bolgia a opta. Sfătuitorii de rele. Guido da Montefeltro. Despre starea politică a Romagnei.

CÂNTUL XXVIII. Cercul al optulea: bolgia a noua. Semănătorii de dezbinări.

CÂNTUL XXIX. Cercul al optulea: bolgia a zecea. Falsificatorii.

CÂNTUL XXX. Cercul al optulea: bolgia a zecea. Falsificatorii.

CÂNTUL XXXI. Puțul giganților.

CÂNTUL XXXII. Cercul al nouălea: trădătorii. Zona întâi, Caina: trădătorii de rude. Zona a doua, Antenora: trădătorii de patrie sau de partid. Boca degli Abati. Conte Ugolino della Gherardesca.

CÂNTUL XXXIII. Cercul al nouălea: trădătorii. Zona a doua, Antenora. Conte Ugolino. Invectiva împotriva Pisei.

CÂNTUL XXXIV. Cercul al nouălea. Zona a patra și ultima. Giudecca. Trădătorii de binefăcători.

PURGATORIUL

CÂNTUL I. Preludiu și invocație. Cele patru stele. Cato, paznicul Purgatoriului. Convorbirea cu Virgiliu.

CÂNTUL II. Antepurgatoriul. Îngerul-luntraș. Convorbirea lui Dante cu Casella. Mustrea lui Cato.

CÂNTUL III. Antepurgatoriul. Insula: sufletele excomunicațiilor. Manfredi.

CÂNTUL IV. Antepurgatoriul. Întâia brână: zăbavnicii. Belacqua.

CÂNTUL V. Antepurgatoriul. A doua brână: zăbavnicii care au murit uciși. Jacopo del Cassero. Bonconte da Montelfeltro. Pia dei Tolomei.

CÂNTUL VI. Antepurgatoriul. A doua brână: alți zăbavnici care au murit uciși. Benincasa, Guccio Tarlati, Federigo Novella, Gano Scornigiani, Orso degli Alberti, Pier dela Broccia, Sordello. Invectiva împotriva Italiei și a Florenței.

CÂNTUL VII. Antepurgatoriul. Vâlceaua înflorită. Principii neglijenți. Împăratul Rudolf, Ottocar al II-lea, rege al Boemiei, Filip al III-lea, rege al Franței, Henric I de Navarra, Petru al III-lea și Alfons al III-lea de Aragon, Carol I de Anjou, Henric al III-lea, rege al Angliei, Guglielmo al VII-lea de Monferrato.

CÂNTUL VIII. Antepurgatoriul. Vâlceaua înflorită. Cei doi îngeri păzitori și șarpele. Nino Visconti și Corrado Malaspina.

CÂNTUL IX. Antepurgatoriul. Noaptea în vâlceaua înflorită. Visul lui Dante: vulturul și Lucia. Poarta Purgatoriului. Îngerul-portar.

CÂNTUL X. Primul ocol: trufia. Pilde de umilință.

CÂNTUL XI. Primul ocol: trufia. Olberto Aldobrandeschi. Oderisi da Gubio. Provenzan Salvani.

CÂNTUL XII. Primul ocol: trufia. Pilde de trufie pedepsită. Lucifer, Briareo, uriașii, Nemrod, Niobe, Saul, Aracne, Roboamo, Erifle, Sannherib, Cirus, Olofrene, Troia. Urcarea la cel de-al doilea ocol.

CÂNTUL XIII. Al doilea ocol: invidia. Pilde de caritate. Sapia da Siena.

CÂNTUL XIV. Al doilea ocol: invidia. Guido del Duca și Rinieri da Calboli. Toscana și Romagna în 1300.

CÂNTUL XV. Al doilea ocol: invidia. Al treilea ocol: mânia. Pilde de blândețe.

CÂNTUL XVI. Al treilea ocol: mânia. Marco Lombardo. Despre liberul-arbitru și corupția lumii. Corrao da Palazzo, Gherardo da Camino, Guido da Castello. Gaia.

CÂNTUL XVII. Al treilea ocol: mânia. Exemple de mânie pedepsită. Procne, Armata. Îngerul păcii. Urcarea la al patrulea ocol. Topografia morală a Purgatoriului.

CÂNTUL XVIII. Al patrulea ocol: trândăvia. Natura și originea iubirii. Liberul-arbitru. Pilde de zel. Abatele de la San Zeno. Pilde de nepăsare. Somnul lui Dante.

CÂNTUL XIX. Al patrulea ocol: visul lui Dante. Al cincilea ocol: zgârcenia și risipa. Papa Adrian al V-lea.

CÂNTUL XX. Al cincilea ocol: zgârcenia și risipa. Ugo Capet. Pilde de zgârcenie. Cutremurul.

CÂNTUL XXI. Al cincilea ocol: zgârcenia și risipa. Stațiu. Cauza cutremurului.

CÂNTUL XXII. Al șaselea ocol: lăcomia. Pilde de cumpătare.

CÂNTUL XXIII. Al șaselea ocol: lăcomia. Forese Donati. Invectiva împotriva femeilor florentine.

CÂNTUL XXIV. Al șaselea ocol: lăcomia. Bonagiunta da Lucca, papa Martin al IV-lea, Ubaldino della Pila, Bonifazio Fieschi, Gentucca, Corso Donati. Exemple de lăcomie pedepsită.

CÂNTUL XXV. Urcarea la cel de-al șaptelea ocol: zămisirea ființei omenești. Cel de-al șaptelea ocol: desfrânarea. Exemple de castitate.

CÂNTUL XXVI. Cel de-al șaptelea ocol: desfrânarea. Cele două cete de desfrânați. Exemple de desfrâu: Sodoma și Gomora, Pasifae, Guido Guinizelli, Arnaldo Daniello.

CÂNTUL XXVII. Cel de-al șaptelea ocol: desfrânarea. Trecerea poezilor prin flăcări. Urcarea către paradisul pământesc. Ultimele cuvinte ale lui Virgiliu.

CÂNTUL XXVIII. Paradisul pământesc. Pe malurile râului Lete. Matelda. Originea apelor și a vântului în paradisul pământesc.

CÂNTUL XXIX. Paradisul pământesc. Mereu pe malurile râului Lete. Procesiunea mistică.

CÂNTUL XXX. Paradisul pământesc. Apariția Beatricei. Dispariția lui Virgiliu. Muștrările Beatricei.

CÂNTUL XXXI. Paradisul pământesc. Mărturisirea lui Dante. Scufundarea în apele râului Lete. Beatrice se dezvăluie.

CÂNTUL XXXII. Paradisul pământesc. Somnul lui Dante. Acvila, vulpea și zmeul. Desfrânata și uriașul.

CÂNTUL XXXIII. Paradisul pământesc. Profeția Beatricei. Purificarea lui Dante în apele râului Eunoe.

PARADISUL

CÂNTUL I. Preludiu. Invocația către Apollo. Ascensiunea în sfera de foc. Orânduirea Universului.

CÂNTUL II. Apostrofa către cititori. Urcarea în întâiul Cer (al Lunii). Petele lunare. Înfrâurirea cerurilor.

CÂNTUL III. Cerul întâi, al Lunii. Cei care și-au călcat jurămintele. Picarda Donati. Împărăteasa Constanța.

CÂNTUL IV. Cerul întâi, al Lunii. Cei care și-au încălcat jurămintele. Îndoielile lui Dante.

CÂNTUL V. Cerul întâi, al Lunii. Cei care și-au călcat jurămintele. Lămuririle Beatricei. Cerul al doilea, al lui Mercur. Spiritele active. Justinian.

CÂNTUL VI. Cerul al doilea, al lui Mercur. Spiritele active. Viața lui Justinian. Acvila romană. Invectiva împotriva guelfilor și a ghibelinilor. Romeo di Villanova.

CÂNTUL VII. Cerul al doilea, al lui Mercur. Spiritele active. Noile îndoeli ale lui Dante. Lămuririle Beatricei.

CÂNTUL VIII. Cerul al treilea, al Venerei. Spiritele îndrăgostite. Caro Martel. Noi dubii ale lui Dante.

CÂNTUL IX. Cerul al treilea, al Venerei. Spiritele îndrăgostite. Cunizza da Romano. Marca Trevigiana. Folco din Marsilia. Raab cea ticăloasă. Invectiva împotriva eclesiastilor.

CÂNTUL X. Cerul al patrulea, al Soarelui. Spiritele înțelepte. Prima cunună luminoasă a spiritelor de teologi și filosofi.

CÂNTUL XI. Cerul al patrulea, al Soarelui. Spiritele înțelepte. Cele două noi îndoeli ale lui Dante. Elogiul lui San Francesco d'Assisi. Invectiva împotriva dominicanilor.

CÂNTUL XII. Cerul al patrulea, al Soarelui. Spiritele înțelepte. A doua cunună luminoasă. Elogiul sfântului Dominic. Invectiva împotriva franciscanilor.

CÂNTUL XIII. Cerul al patrulea, al Soarelui. Spiritele înțelepte. Știința lui Solomon, a lui Adam și a lui Christos.

CÂNTUL XIV. Cerul al patrulea, al Soarelui. Spiritele înțelepte. Solomon îi lămurește lui Dante cea de-a treia îndoială. Cea de-a treia cunună luminoasă. Urcarea în cerul lui Marte. Cerul al cincilea, al lui Marte. Spiritele războinicilor.

CÂNTUL XV. Cerul al cincilea, al lui Marte. Cacciaguida. Florența de altădată. Strămoșii lui Dante.

CÂNTUL XVI. Cerul al cincilea, al lui Marte. Spiritele războinice. Despre noblețe. Florența și cetățenii săi în vremea lui Cacciaguida.

CÂNTUL XVII. Cerul al cincilea, al lui Marte. Spiritele războinice. Prezicerea exilului. Gloria viitoare. Curajul adevărului.

CÂNTUL XVIII. Cerul al cincilea, al lui Marte. Spiritele războinice. Urcarea în cerul al șaselea. Cerul al șaselea, al lui Jupiter. Spiritele celor drepți. Acvila. Avariția papilor.

CÂNTUL XIX. Cerul al șaselea, al lui Jupiter. Spiritele dreptilor. Vorbirea acvilei. Invectiva împotriva principilor nedrepți.

CÂNTUL XX. Cerul al șaselea, al lui Jupiter. Spiritele dreptilor. Cântecul spiritelor care formează acvila. Sufletele din ochii acvilei. Păgâni în Paradis. Despre predestinare.

CÂNTUL XXI. Cerul al șaptelea, al lui Saturn. Spiritele contemplative. Scara cerească. Pier Damiano. Invectiva împotriva eclesiastilor.

CÂNTUL XXII. Cerul al șaptelea, al lui Saturn. Spiritele contemplative. Corupția călugărilor. Cerul al optulea, al stelelor fixe. Spiritele triumfătoare. Privirea asupra planetelor și a Pământului.

CÂNTUL XXIII. Cerul al optulea, al stelelor fixe. Spiritele triumfătoare. Isus Christos. Dumnezeuiasca frumusețe a Beatricei. Încoronarea Fecioarei Maria.

CÂNTUL XXIV. Cerul al optulea, al stelelor fixe. Spiritele triumfătoare. Sfântul Petru. Dante este examinat cu privire la credință.

CÂNTUL XXV. Cerul al optulea, al stelelor fixe. Spiritele triumfătoare. Dorul de patrie. Sfântul Iacob. Dante este examinat cu privire la speranță. Sfântul Ioan Evanghelistul.

CÂNTUL XXVI. Cerul al optulea, al stelelor fixe. Spiritele triumfătoare. Dante este examinat cu privire la caritate. Adam. Primul grai al omenirii.

CÂNTUL XXVII. Cerul al optulea, al stelelor fixe. Spiritele triumfătoare. Invectiva Sfântului Petru împotriva papilor și a prelaților. Urcarea în cerul al nouălea, primul mobil. Ierarhiile îngerești. Corupția pământească.

CÂNTUL XXVIII. Cerul al nouălea, primul mobil. Ierarhiile îngerești. Concordanța între îngeri și ceruri.

CÂNTUL XXIX. Cerul al nouălea, primul mobil. Ierarhiile îngerești. Invectiva împotriva vanității. Nesfârșitul număr al îngerilor.

CÂNTUL XXX. Cerul al nouălea, primul mobil. Ierarhiile îngerești. Urcarea în Empireu. Fluviul de lumină. Trandafirul alb. Tronul lui Henric al VII-lea.

CÂNTUL XXXI. Empireul. Dumnezeu, îngerii și dreptfericiții. Trandafirul alb. Apariția Sfântului Bernard. Rugăciunea către Beatrice. Fecioara Maria.

CÂNTUL XXXII. Empireul. Dumnezeu, îngerii și dreptfericiții. Orânduirea fericitilor. O îndoială a lui Dante. Cei mai de seamă dintre fericiti.

CÂNTUL XXXIII. Empireul. Dumnezeu, îngerii și dreptfericiții. Rugăciunea Sfântului Bernard. Viziunea divinității. Sfârșitul poemei.

TESTUL C. PRIMA SERIE DE ÎNTREBĂRI PRIVIND *DIVINA COMEDIE* A LUI DANTE

1. Dante își împarte opera în a) trei, b) patru, c) șase părți principale.
 2. Părțile principale sunt intitulate a) *Pământul, Luna, Paradisul, Cercurile Angelice*, b) *Infernul, Purgatoriul, Paradisul*, c) *Inferno, Purgatorio, Paradiso*.
 3. Părțile principale sunt divizate în a) cânturi, b) capitole, c) secțiuni.
 4. Numărul subdiviziunilor în fiecare dintre părțile principale este a) aproximativ egal, b) 33 sau 34, c) undeva între 23 și 44.
 5. Numărul de subdiviziuni ale operei este a) 99, b) 100, c) 101.
 6. Diviziunile Infernului sunt a) cercurile, b) bolgiile, c) brânele.
 7. Diviziunile Purgatoriului sunt a) bolgiile, b) cercurile, c) brânele.
 8. Diviziunea principală a Paradisului pare să fie realizată în acord cu a) virtuțile și viciile, b) ierarhiile angelice, c) ordinea planetelor în Sistemul Solar.
 9. În Infern, mișcarea se realizează a) în jos, b) în sus. În Purgatoriu, mișcarea se realizează a) în jos, b) în sus.
 10. Paradisul pământesc este plasat de Dante a) în acea parte a poemului numită *Purgatoriul*, b) în acea parte a poemului numită *Paradisul*.
- Consultați pagina 353 pentru a vedea răspunsurile corecte.

Acum, că ați răsfoit cuprinsul *Divinei Comedii* și ați răspuns la primul set de întrebări, rezervați-vă douăzeci de minute pentru a inspecta superficial cuprinsul.

TESTUL D. ALTE ÎNTREBĂRI PRIVIND *DIVINA COMEDIE* A LUI DANTE

1. Dante este condus prin Infern de către a) Beatrice, b) Virgiliu, c) Lucifer.
2. Virgiliu este trimis să-l ajute pe Dante de către a) Beatrice, b) Dumnezeu, c) Sf. Bernard.
3. Principala preocupare a lui Dante este să descrie a) viața de după moarte, b) genurile de oameni.
4. *Divina Comedie* este a) în mod esențial un poem comic, b) o tratare poetică a unor teme din morala teologică, c) o reconstrucție imaginativă a întregului Univers.
5. De care dintre următoarele ideologii sau învățături pare a fi cel mai dependent poemul? a) umanistă, b) greco-romană, c) creștină.
6. Leneșii sunt pedepsiți în cea de-a patra brână a Purgatoriului. Credeți că este semnificativ faptul că, înainte de a părăsi această brână, Dante adoarme? (Da sau Nu)

7. În Cântul 34 al *Infernului*, Dante și Virgiliu ating centrul Universului. De ce?

8. În Cântul al nouălea al *Purgatoriului*, pe fruntea lui Dante apar șapte litere P și fiecare dintre ele dispăre pe măsură ce Dante trece de brâțele muntelui din *Purgatoriu*. Care este semnificația acestor litere?

9. Virgiliu îl însoțește pe Dante spre paradisul pământesc (Cânturile 28-33 din *Purgatoriu*), dar dispăre în Cântul 30 și nu îl însoțește pe Dante în Paradis. De ce?

10. În Cânturile 11 și 12 din *Paradisul*, Sf. Toma d'Aquino povestește viața Sf. Francisc, iar Sf. Bonaventura – pe aceea a Sf. Dominic. Care este semnificația acestui fapt?

Ultimele cinci întrebări din Testul D, care au de-a face mai degrabă cu simbolismul operei lui Dante, pot fi dificil sau chiar imposibil de rezolvat doar pe baza citirii cuprinsului. Din acest motiv și nu din altul, am dat acestor întrebări răspunsurile complete. Există două rațiuni pentru asta. Întâi, nu credem că ar putea fi rezolvate doar pe baza cuprinsului. În al doilea rând, ele sunt structurate în așa fel încât să sugereze una dintre trăsăturile majore ale operei lui Dante – și anume aceea că este o operă simbolică de la cap la coadă. Aproape orice spune Dante, orice persoană și lucru descrise de el, are cel puțin două semnificații, dacă nu trei sau chiar patru. Acest fapt devine, credem, evident doar prin citirea cuprinsului, chiar dacă detaliile nu sunt scoase în evidență. De aceea, ar putea fi interesant să încercați să răspundeți la întrebările 6-10 din test fără vreun ajutor, chiar dacă nu ați mai citit Dante până atunci. Cu alte cuvinte, dacă ar fi să ghiciți, cât de aproape ați fi de adevăr?

Consultați pagina 353 pentru a vedea răspunsurile.

Biografia lui Charles Darwin și cuprinsul *Originii speciilor* care apar în cele ce urmează sunt luate din volumul 49 al antologiei. În afară de cartea pomenită, volumul conține de asemenea *Descendența omului*, în care Darwin își aplică teoria, așa cum a fost expusă în *Originea speciilor*, pentru a rezolva chestiunea bulversantă a originii și evoluției omului.

La fel ca în cazul lui Dante, citiți rapid biografia lui Darwin, în cinci sau șase minute, apoi răsfoiți sau prelecturați cuprinsul, fără a depăși zece minute.

CHARLES DARWIN

1809-1882

Evaluând calitățile care i-au adus „succesul ca om de știință“, Charles Darwin, în modesta sa autobiografie, scrisă „în cazul în care i-ar interesa pe copiii lui“, reperează foarte devreme în existența sa „cea mai puternică dorință de a înțelege și de a explica“ tot ceea ce observa. În copilărie, visa la mari descoperiri în domeniul istoriei naturale; colegilor le spunea că poate produce exemplare colorate diferit din aceeași plantă, udându-le cu lichide de culori diferite. Tatăl său, un medic de succes, a fost oarecum uimit de interesul straniu al celui de-al doilea fiu al său, dar și de rezultatele nespectaculoase ale acestuia la școala de zi a Dr. Butler. Prin urmare, a decis să-l trimită la Edinburgh, pentru a studia medicina. Acolo, Darwin a colecționat animale în vase de curățenie, a cules stridii împreună cu pescarii din Newhaven pentru a obține cât mai multe specimene ale acestor moluște și a făcut două mici descoperiri, pe care le-a încorporat în câteva lucrări prezentate în fața Societății Pliniene. Nu a depus vreun „efort susținut“ pentru a studia medicina.

Cu o oarecare asprime, Dr. Darwin i-a propus ca alternativă cariera de preot. Viața de preot de țară i-a surâs tânărului Darwin și, după ce și-a redus la tăcere toate temerile privitoare la „credința în toate dogmele bisericii“, și-a început noua carieră la Cambridge. S-a dovedit totuși incapabil să-și suprime curiozitățile științifice și a devenit entomolog, unul pasionat în special de strângerea de bondari; a avut uriașa satisfacție de a-și vedea unul dintre speciimenele rare înregistrat în antologia *Illustration of British Insects*. La fel ca la Edinburgh, s-a simțit foarte stimulat de întâlnirile cu oamenii de știință. J.S. Henslow, profesor de botanică la Cambridge, a fost cel care i-a făcut rost de angajamentul pentru postul de naturalist pe vasul guvernamental H.M.S. Beagle.

Din 1831 până în 1836, Beagle a navigat prin apele Sudului. Cercetările lui Lyell cu privire la schimbările cauzate în mod natural, publicate în *Principii de geologie*¹¹⁰, i-au fost de folos lui Darwin pentru a-și realiza propriile observații asupra structurii geologice a Insulelor Capului Verde.

A făcut de asemenea examinări extinse ale recifurilor de corali și a observat relația animalelor de pe țărm cu cele de pe insulele învecinate, ca și relațiile dintre animalele vii dintr-o anumită specie și fosilele găsite din aceeași specie.

¹¹⁰ Charles Lyell, *Principles of Geology*, Penguin Classics, London, 1998

Darwin și-a descris călătoria cu Beagle ca fiind „de departe cel mai important eveniment al vieții” sale. Pe lângă faptul că l-a transformat pe Darwin într-unul dintre cei mai mari naturaliști ai vremii lui, călătoria i-a creat de asemenea „obișnuința de a trata lucrurile energic și de a mă concentra când este nevoie”. Această nouă situație a fiului său a fost consemnată sec de către Darwin-tatăl printr-o remarcă făcută atunci când l-a văzut pe acesta imediat după debarcare: „Ce să spun, modul lui de a gândi pare schimbat”.

Revenit în Anglia, Darwin s-a stabilit la Londra și a început să-și organizeze și să-și înregistreze observațiile. A devenit prieten cu Lyell, cel mai important geolog britanic al momentului, iar mai târziu cu Hooker, un botanist remarcabil. În 1839, s-a căsătorit cu verișoara lui, Emma Wedgwood. La sfârșitul anului 1842, din pricina sănătății mereu precare, Darwin s-a mutat la Down, unde au trăit în izolare tot restul vieții. În timpul celor șase ani de ședere la Londra, și-a redactat *Jurnalul* rezultat din notele de călătorie și și-a publicat studiul, foarte bine documentat, *Recifurile de corali*.

Următorii opt ani au fost dedicați clasificării minuțioase a găștelor sălbatice, pentru lucrarea sa în patru volume cu privire la acel subiect. „Am fost izbit, scria Darwin, de variabilitatea infinitesimală care apare la diferite segmente ale aceluiași specii”. După această perioadă de muncă minuțioasă asupra aceleiași specii, Darwin s-a simțit în sfârșit capabil să atace problema modificării speciilor, pentru care se pregătise atâția ani.

În timpul călătoriei pe Beagle, adunase un număr de fapte pe care simțise că nu ar fi în stare să le explice „decât pe baza ipotezei că speciile se modifică în mod gradual”. Mai târziu, după ce s-a întors în Anglia, a colectat toate materialele care „tratau într-un fel sau altul modificarea speciilor animale în cadrul procesului de domesticire”. Și-a dat seama rapid că selecția era „cheia succesului omului. Dar cum anume se aplică selecția la animalele aflate în mediul natural a fost pentru mine un mister multă vreme”. Într-o zi, în timp ce citea eseul despre populații al lui Malthus, i-a devenit dintr-odată clar felul cum, în lupta pentru supraviețuire, pe care o observase peste tot în jur, „variațiile favorabile sunt în general păstrate, iar cele nefavorabile sunt distruse, rezultatul fiind formarea unor specii noi. Cel puțin, acum aveam o teorie la care să lucrez”.

Le-a expus teoria lui Lyell și Hooker, care l-au îndemnat să-și scrie ideile cât mai repede. Dar Darwin lucra responsabil; se afla abia pe la jumătatea cărții sale când, în vara lui 1858, a primit un manuscris din partea unui anume A.R. Wallace, din Insulele Ternate, Indonezia, care conținea exact aceeași teorie ca a lui. Darwin și-a exprimat nedumerirea într-o scrisoare către Hooker și Lyell, cărora le scria: „Vorbele voastre s-au adeverit cu tot cu premoniția

avută – aceea că mi-o va lua cineva înainte“. Urmând decizia celor doi de a publica un articol sintetic care să îi expună teoria, a plecat de la o scrisoare trimisă cu un an înainte, împreună cu eseu lui Wallace, titlul comun fiind: *Despre tendința speciilor de a forma varietăți și perpetuarea varietăților și speciilor prin mijloacele selecției naturale*.

Un an mai târziu, pe 24 noiembrie 1859, a apărut *Originea speciilor*¹¹¹. Întregul lot de 1.250 de exemplare a fost vândut încă din prima zi. Aproape imediat, în jurul cărții s-a stârnit o polemică de proporții, care a ajuns la apogeu la o întrunire de la British Association of Oxford, unde a avut loc un duel verbal între T.H. Huxley și arhiepiscopul Wilberforce. Darwin, care nu mai reușise să doarmă după ce îi răspunsese mai dur unui opozant, a ascultat sfatul lui Lyell și și-a scutit „timpul și nervii“ neparticipând la discuție.

În ce a scris însă, Darwin a rămas neabătut. A folosit materialul primului capitol al *Originii speciilor* într-o carte de sine stătătoare, *Variația plantelor și animalelor în condiții de domesticire*¹¹² (1868). În lucrarea *Descendența omului și selecția raportată la sex*¹¹³ (1871), Darwin a adeverit ceea ce afirmase în *Originea speciilor* – și anume că „va arunca lumină asupra originii omului și a istoriei sale“. Lucrarea *Expresia emoțiilor la om și la animale*¹¹⁴ (1872) a oferit o explicație naturală fenomenelor care păreau să reprezinte un obstacol în calea acceptării ideii de evoluție. Ultimele lucrări se vor ocupa de forma, transformările și fertilizarea plantelor.

Viața pe care Darwin a dus-o la Down era concepută în mod special pentru a-i proteja sănătatea și a-i crea cel mai bun climat de lucru. Din pricina sănătății lui mereu șubred, soția sa a a făcut cele mai mari eforturi pentru a-l scuti de „orice neplăcere care putea fi evitată“. A urmat aceeași rutină timp de patruzeci de ani, zilele fiind atent împărțite în perioade de făcut exerciții sau de citit la lumina zilei, în așa fel încât să-și poată folosi cât mai bine cele patru ore pe care le dedica lucrului. Lecturile științifice și timpul de documentare erau de asemenea împărțite cu cea mai mare grijă. Iar acele faze de activitate intelectuală care nu erau esențiale pentru munca lui s-au „atrofiat“ cu timpul, ca să folosim chiar expresia lui Darwin, fapt ce a dus la „pierderea fericirii“.

¹¹¹ Charles Darwin, *Originea speciilor*, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1957

¹¹² Charles Darwin, *Variația plantelor și animalelor în condiții de domesticire*, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1963

¹¹³ Charles Darwin, *Descendența omului și selecția raportată la sex*, Editura Academiei R.S.R., București, 1967

¹¹⁴ Charles Darwin, *Expresia emoțiilor la om și la animale*, Editura Academiei R.S.R., București, 1967

Citea texte neștiințifice strict cu intenția de a se relaxa și credea că „ar trebui emisă o lege“ care să interzică finalurile nefericite ale romanelor.

Cu soția sa și cu cei șapte copii se purta „atât de frumos și de afectuos“, încât fiul său, Francis, se minuna că „a putut rămâne așa cu niște ființe atât de reci cum eram noi“.

Când a murit, pe 19 aprilie 1882, familia a vrut să fie îngropat la Down; opinia publică a susținut însă că trebuia îngropat la Westminster Abbey, unde a fost așezat lângă Sir Isaac Newton.

ORIGINEA SPECIILOR¹¹⁵

TABLĂ DE MATERII

CAPITOLUL I. VARIAȚIA ÎN CONDIȚIILE VIEȚII DOMESTICE

Cauzele variabilității – Efectele deprinderilor și ale întrebuințării și ne-
întrebuințării unor părți ale organismului – Variația corelativă – Ereditatea –
Caracterul varietăților domestice – Dificultatea de a deosebi varietățile de
specii – Originea varietăților domestice din una sau mai multe specii –
Porumbeii domestici, originea lor și deosebirile dintre ei – Principiile de se-
lecție folosite în trecut și efectele lor – Selecția metodică și inconștientă –
Originea necunoscută a raselor noastre domestice – Condițiile favorabile
exercitării selecției de către om

CAPITOLUL II. VARIAȚIA ÎN STARE NATURALĂ

Variabilitate – Deosebiri individuale – Specii dubioase – Speciile larg
răspândite, foarte împrăștiate și comune variază cel mai mult – În fiecare țară,
speciile din genurile mai mari variază mai frecvent decât speciile din genurile
mai mici – Multe dintre speciile cuprinse în genurile mai mari seamănă cu
varietățile, în sensul că sunt foarte înrudite între ele, dar în mod inegal, și au
arii de răspândire restrânse

CAPITOLUL III. LUPTA PENTRU EXISTENȚĂ

Legătura cu selecția naturală – Acest termen e luat într-un sens larg –
Progresia geometrică a înmulțirii – Înmulțirea rapidă a plantelor și anima-
lelor naturalizate – Natura piedicilor care frânează înmulțirea – Concurența
generală – Efectele climei – Protecția prin numărul de indivizi – Relațiile
complexe dintre animale și plante în natură – Lupta pentru viață este cea
mai înverșunată între indivizii și varietățile aceleiași specii: adesea, și între

¹¹⁵ Am folosit cuprinsul ediției românești: Charles Darwin, *Originea speciilor*, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1957, trad. Ion E. Fuhn. (n. tr.)

speciile aceluiasi gen – Relațiile reciproce dintre organisme: cele mai importante relații dintre toate

CAPITOLUL IV. SELECȚIA NATURALĂ SAU SUPRAVIEȚUIREA CELOR MAI APȚI

Selecția naturală – Puterea ei în comparație cu selecția făcută de către om – Acțiunea ei asupra caracterelor de mică importanță – Acțiunea ei la toate vârstele și asupra ambelor sexe – Selecția sexuală – Despre caracterul general al încrucișărilor reciproce dintre indivizii aceleiași specii – Condiții favorabile și nefavorabile selecției naturale și anume: încrucișarea, izolarea, numărul de indivizi – Acțiunea lentă – Extincția cauzată de selecția naturală – Divergența caracterelor, în raport cu diversitatea locuitorilor unei regiuni limitate și cu naturalizarea – Acțiunea selecției naturale asupra descendenților dintr-un strămoș comun, prin divergența caracterelor și extincție – Ea explică gruparea tuturor organismelor – Progrese în organizare – Păstrarea formelor inferioare – Convergența caracterelor – Înmulțirea nelimitată a speciilor – Rezumat

CAPITOLUL V. LEGILE VARIAȚIEI

Efectele condițiilor schimbate – Folosirea și nefolosirea, combinate cu selecția naturală; organele zborului și ale văzului – Aclimatizarea – Variația corelativă – Compensația și economia de creștere – False corelații – Structurile multiple, rudimentare și inferior organizate sunt variabile – Părțile dezvoltate în mod obișnuit sunt foarte variabile: caracterele specifice sunt mai variabile decât cele generice; caracterele sexuale secundare sunt variabile – Speciile aceluiasi gen variază în mod analog – Revenire la caractere de multă vreme pierdute – Rezumat

CAPITOLUL VI. DIFICULTĂȚILE TEORIEI

Dificultățile teoriei descendenței prin modificare – Absența sau raritatea varietăților de tranziție – Tranziții în modurile de viață – Moduri de viață diferite la aceeași specie – Specii cu moduri de viață foarte diferite de cele ale formelor înrudite – Organe extrem de perfecționate – Moduri de tranziție – Cazuri dificile – Natura non facit saltum – Organe de mică importanță – Organe care nu sunt absolut perfecte în toate cazurile – Teoria selecției naturale cuprinde legea unității tipului și a condițiilor de existență

CAPITOLUL VII. DIFERITE OBIECȚII ÎMPOTRIVA TEORIEI SELECȚIEI NATURALE

Longevitatea – Modificările nu sunt în mod necesar simultane – Modificări care, după cât se vede, nu aduc un folos direct – Dezvoltarea progresivă – Caracterele de mică importanță funcțională sunt cele mai constante – Presupusa incompetență a selecției naturale de a explica stadiile incipiente ale structurilor utile – Schimbarea gradată a structurii, însoțită de schimbarea funcțiunilor – Organe foarte diferite ale reprezentanților aceleiași clase având aceeași origine – Motive pentru a nu crede în modificări mari și bruște

CAPITOLUL VIII. INSTINCTUL

Instinctele sunt comparabile cu obiceiurile, dar sunt diferite ca origine – Gradația instinctelor – Aphide și furnici – Instinctele sunt variabile – Instinctele animalelor domestice, originea lor – Instinctele naturale la cuc, la molothrus, la struț și la albinele parazite – Furnicile care fac sclavi – Albina și instinctul de construire a fagurilor – Nu este necesar ca schimbările instinctului și ale structurii să se producă simultan – Greutățile aplicării la instincte a selecției naturale – Insecte neutre sau sterile – Rezumat

CAPITOLUL IX. HIBRIDIZAREA

Deosebirea dintre sterilitatea primelor încrucișări și aceea a hibrizilor – Sterilitatea prezintă grade variate, nu este generală, e intensificată prin încrucișarea îndeaproape înrudită și este înlăturată prin domesticire – Legile care guvernează sterilitatea hibrizilor – Sterilitatea nu este o însușire specială, ci ține de alte deosebiri și nu e acumulată prin selecție naturală – Cauzele sterilității primei încrucișări și a hibrizilor – Paralelismul dintre efectele condițiilor de viață schimbate și încrucișare – Dimorfism și trimorfism – Fertilitatea varietăților în cazul încrucișării lor ca și a descendenților metiși nu este generală – Comparația dintre hibrizi și metiși independent de fertilitatea lor – Rezumat

CAPITOLUL X. DESPRE IMPERFECȚIA CRONICII GEOLOGICE

Despre lipsa în prezent a varietăților intermediare: despre natura varietăților intermediare dispărute; despre numărul lor – Stabilirea timpului scurs, după viteza denudației și a depunerilor – Stabilirea în ani a timpului scurs – Despre sărăcia colecțiilor noastre paleontologice – Despre intermitența formațiunilor geologice – Despre denudarea suprafețelor granitice – Despre lipsa varietăților intermediare în fiecare formațiune în parte – Despre apariția bruscă a unor grupe de specii – Despre apariția lor bruscă în straturile fosilifere cele mai de jos – Vechimea pământului locuibil

CAPITOLUL XI. DESPRE SUCCESIUNEA GEOLOGICĂ A ORGANISMELOR

Despre apariția lentă și succesivă a speciilor noi – Despre diferitele lor grade de schimbare – Speciile odată dispărute nu mai reapar – Grupele de specii urmează în apariția și dispariția lor aceleași reguli generale ca speciile izolate – Despre extincție – Despre schimbările simultane ale formelor de viață în toată lumea – Despre afinități reciproce între speciile dispărute și între acestea și speciile actuale – Despre stadiul de dezvoltare a formelor vechi – Despre succesiunea acelorași tipuri în aceleași regiuni – Rezumatul capitolului precedent și al celui de față

CAPITOLUL XII. RĂSPÂNDIREA GEOGRAFICĂ

Răspândirea geografică actuală nu se poate explica prin deosebiri ale condițiilor fizice – Importanța barierelor – Afinitatea dintre organismele de pe același continent – Centre de creație – Mijloace de răspândire în urma schimbărilor climei, a nivelului uscatului și prin mijloace întâmplătoare – Răspândirea în timpul perioadei glaciare – Alternarea perioadelor glaciare în nord și sud

CAPITOLUL XIII. RĂSPÂNDIREA GEOGRAFICĂ

Răspândirea organismelor de apă dulce – Despre locuitorii insulelor oceanice – Lipsa batracienilor și a mamiferelor terestre – Despre relațiile dintre locuitorii insulelor și cei de pe continentul cel mai apropiat – Despre colonizarea din cel mai apropiat centru și modificările ulterioare – Rezumatul capitolului de față și al celui precedent

CAPITOLUL XIV. AFINITĂȚILE RECIPROCE DINTRE ORGANISME; MORFOLOGIE; EMBRIOLOGIE; ORGANE RUDIMENTARE

Clasificarea, grupe subordonate altor grupe – Sistemul natural – Reguli și dificultăți în clasificare explicate prin teoria descendenței cu modificări – Clasificarea varietăților – Descendența este întotdeauna folosită în clasificare – Caractere analoge sau de adaptare – Afinități generale, complexe și radiante – Extincția separă și definește grupele – *Morfologia*, comparație între reprezentanții aceleiași clase, între părțile aceluiași individ – *Embriologia*, legile ei explicate prin variații care nu survin la o vârstă timpurie și care sunt moștenite la o vârstă corespunzătoare – *Organele rudimentare*, explicarea originii lor – Rezumat

CAPITOLUL XV. RECAPITULARE ȘI CONCLUZII

Recapitularea obiecțiilor împotriva Teoriei Selecției Naturale – Recapitularea circumstanțelor generale și speciale în sprijinul ei – Cauzele care determină credința generală în imuabilitatea speciilor – Cât de mult poate fi extinsă Teoria Selecției Naturale – Efectele adoptării ei asupra studiului Istoriei Naturale – Observații finale

TESTUL E. ÎNTREBĂRI CU PRIVIRE LA DARWIN ȘI LA *ORIGINEA SPECIILOR*

1. În *Originea speciilor*, Darwin își asumă sarcina de a determina originea și evoluția omului. (Adevărat sau Fals?)

2. Opera este împărțită în a) 12, b) 15, c) 19 capitole.

3. Cartea subliniază rolul domesticirii în cadrul selecției naturale. (Adevărat sau Fals?)

4. Darwin susține că lupta pentru viață este a) mai severă sau b) mai puțin severă între indivizii aceleiași specii decât între indivizii din specii diferite.

5. Darwin nu ia în considerare și nici nu încearcă să răspundă obiecțiilor aduse teoriei sale. (Adevărat sau Fals?)

6. Darwin nu a fost capabil să termine *Originea speciilor*, motiv pentru care cărții îi lipsește un capitol final, care să sintetizeze și să rezume lucrarea. (Adevărat sau Fals?)

7. Lui Darwin i-a făcut plăcere să ia parte la polemicile stârnite de opera sa. (Adevărat sau Fals?)

8. În faimoasa dezbatere de la Oxford între T.H. Huxley și episcopul Wilberforce, care dintre cei doi i-a apărut pe Darwin și teoria lui?

9. Darwin a apreciat ca fiind „de departe cel mai important eveniment din viața mea” a) lectura lucrării lui Malthus *Eseu asupra principiului populației*¹¹⁶ b) studierea timpurie a medicinei, c) călătoria lui pe nava Beagle.

10. Darwin credea că „ar trebui adoptată o lege” împotriva a) romanelor, b) romanelor pornografice, c) romanelor care au ca protagoniști oameni de știință, d) romanelor cu finaluri nefericite.

Consultați pagina 354 pentru a vedea răspunsurile.

Toate aceste întrebări au fost foarte simple. Acum, acordați încă douăzeci de minute lecturării superficiale a cuprinsului *Originii speciilor* și încercați să răspundeți unor întrebări mai dificile.

¹¹⁶ Thomas Robert Malthus, *Eseu asupra principiului populației*, Editura Economică, București, 1999

1. Folosindu-se pe larg de dovezi geologice, Darwin le consideră pe acestea a) complete și satisfăcătoare, b) incomplete dar de mare valoare ca sursă de informații privind originea speciilor.

2. Termenul *specie* se referă la o unitate a) mai îngustă, b) mai cuprinzătoare decât genul.

3. Membrii unei specii au în comun anumite caracteristici, pot conviețui și se pot înmulți. (Adevărat sau Fals?)

4. Membrii unui gen au în comun anumite caracteristici, dar nu reușesc neapărat să conviețuiască sau să se înmulțească. (Adevărat sau Fals?)

5. Dintre următorii factori, care joacă un rol major și care joacă un rol minor în procesul selecției naturale?

a) lupta pentru existență ROL MAJOR ROL MINOR

b) variația indivizilor ROL MAJOR ROL MINOR

c) transmisibilitatea trăsăturilor ROL MAJOR ROL MINOR

6. Compară Darwin puterea selecției naturale cu cea a selecției făcute de om? Care crede că este mai semnificativă?

7. Expresia latină „Natura non facit saltum“ apare în cuprins. Puteți traduce această expresie? Puteți explica importanța ei în contextul teoriei lui Darwin?

8. Care este semnificația dispersiei geologice și a barierelor naturale cum sunt oceanele asupra evoluției speciilor?

9. În *Introducerea* la lucrarea sa, Darwin se referă la originea speciilor ca la „misterul tuturor misterelor, așa cum a spus unul dintre marii noștri filosofi“. Puteți formula exact problema pe care încearcă să o rezolve lucrarea lui Darwin? Puteți încerca să faceți asta în una sau două propoziții?

10. Cum anume poate fi expusă foarte pe scurt teoria lui Darwin? O puteți reformula în 10 de cuvinte?

Consultați pagina 354 pentru răspunsuri.

Ați rezolvat deja exercițiul în două părți care privește cel de-al doilea nivel de lectură. După cum ați observat poate și înainte, întrebările nu s-au bazat strict pe textele citite, ci și pe informații de fundal. Într-adevăr, s-ar putea să simțiți că anumite întrebări nu au fost deloc echitabile. Și chiar așa ar fi și fost, dacă răspunsul la întrebările critice ar fi depins de ele. Dar, desigur, lucrurile n-au stat în acest fel. Sperăm că întrebările la care nu ați putut răspunde sau la care ați răspuns cu foarte mare greutate nu vă vor irita, ci mai degrabă vă vor face să doriți să aprofundați operele pe care le-ați citit doar

superficial, pentru a da răspunsuri mai bune decât cele pe care le-am dat noi aici. Există răspunsuri mai bune în operele însele. Și de asemenea există răspunsuri la alte întrebări interesante, pe care nu am avut timpul, spațiul sau înțelepciunea de a le pune.

III. Exerciții și teste pentru al treilea nivel de lectură – cititul analitic

Textul pe care îl vom folosi ca să exersăm în această parte a Anexei este chiar textul cărții de față. Nu ne bucură neapărat că se întâmplă așa. Există multe alte cărți pe care ar fi mai bine și mai lucrativ să exersăm acest tip de lectură. Dar, dincolo de această alegere, există un considerent hotărâtor: cartea de față este singura de care putem fi siguri că a fost citită de toți cei care au ajuns să dea acest test. Alternativa ar fi să reproducem aici încă o carte laolaltă cu asta, dar acest lucru este imposibil.

Vă veți aminti că un cititor analitic trebuie să răspundă la patru întrebări despre orice carte ar citi: 1) Despre ce vorbește cartea? 2) Ce anume se spune în detaliu și cum? 3) Este cartea adevărată în totalitate sau parțial? d) Ce profit obținem de pe urma ei? Cele cincisprezece reguli de lectură, așa cum au fost listate la paginile 145 și discutate pe larg în Partea a doua, au fost concepute tocmai pentru a-l ajuta pe cititorul analitic să soluționeze aceste probleme. Puteți răspunde acestor întrebări în ceea ce privește cartea de față?

Trebuie să judecați singur ce anume puteți și ce nu. La finalul acestei Anexe, nu există răspunsuri la cele patru întrebări. Răspunsurile se găsesc în cartea însăși.

Este adevărat că am încercat ca, pe parcursul cărții, să facem cât de clare am putut toate aceste chestiuni. Dar este de asemenea adevărat că ar fi deja nepotrivit să vă ajutăm în mai multe feluri decât am făcut-o deja. Nu numai că lectura analitică e o formă de efort – ea este o formă de efort solitar. Cititorul este singur cu cartea pe care o citește. Practic, nu are nicio resursă pe care să se bazeze în afara gândirii proprii. Nu există alt loc în care să caute înțelegerea și iluminarea decât în interiorul propriei sale minți.

Am explicat deja cum se poate răspunde la întrebări și cum se aplică regulile diferitelor tipuri de cărți. Nu vă putem însă arăta cum anume se aplică ele și fiecărei cărți în parte. Acest lucru îl poate face numai cititorul. Mai pot fi spuse câteva lucruri fără a risca să dăm prea multe informații. Nu am ascuns faptul că aceasta este o carte practică, motiv pentru care aplicarea primei

reguli a cititului structural a fost destul de ușoară. De asemenea, credem că am arătat destul de clar despre ce anume vorbește cartea în ansamblu, deși dumneavoastră ar trebui să formulați concluziile mai clar și mai succint decât am făcut-o noi. Sperăm că organizarea cărții în patru părți și douăzeci și unul de capitole a fost una inspirată. Totuși, atunci când schematizați cartea, ar fi poate util să faceți comentarii asupra tratamentului inegal acordat diverselor niveluri de lectură în privința numărului de pagini. În această carte, primul nivel de lectură – cititul elementar – este tratat foarte pe scurt, deși are o mare importanță. De ce? Al treilea nivel de lectură – lectura analitică – este tratat mult mai atent, atât din punct de vedere extensiv, cât și intensiv, decât toate celelalte. Întrebăm din nou, de ce?

Cu privire la cea de-a patra regulă a analizei structurale, am vrea să atragem atenția că problema pe care ne-am propus s-o rezolvăm nu poate fi redusă pur și simplu la a vă învăța să citiți. În această carte nu sunt foarte multe lucruri care i-ar putea fi de folos unui profesor de clasa întâi sau a doua. Ne-am concentrat asupra unei anumite maniere de a citi, având în minte anumite scopuri. Aplicând cea de-a patra regulă de lectură, această manieră de a citi, precum și scopurile care trebuie urmărite ar trebui să devină evidente.

Se întâmplă același lucru și cu cel de-al doilea stadiu al lecturii analitice – interpretarea. Primele trei reguli de la acest nivel ar trebui să poată fi aplicate fără ajutorul nostru: sunt reguli care vă sugerează să asimilați termenii autorului, să găsiți propozițiile-cheie și să construiți argumentele. N-ar avea niciun sens să încercăm să subliniem noi termenii esențiali ai acestei lucrări – adică acele cuvinte care trebuie înțelese la fel atât de noi, cât și de dumneavoastră, dacă e ca lucrarea de față să transmită cunoaștere sau să ajute la formarea de abilități. Nu vom reformula nici propozițiile importante pe care cititorul, dacă a lecturat analitic, ar trebui să fie capabil să le formuleze singur. Nu vom relua nici argumentele. Dacă am proceda așa, ar însemna să rescriem această carte continuu.

Putem spune totuși câteva lucruri cu privire la problemele pe care am reușit, respectiv nu am reușit să le rezolvăm. Credem că am reușit să rezolvăm problema importantă cu care ne-am confruntat la început, aceea pe care probabil ați identificat-o aplicând cea de-a patra regulă a interpretării analitice structurale. Nu credem că am rezolvat toate problemele cu care se confruntă studenții și alte tipuri de cititori astăzi. Pe de o parte, multe dintre aceste probleme implică diferențe între ființele umane. Nicio carte care tratează aspecte generale nu va reuși să rezolve vreodată astfel de dificultăți.

Criticarea unei cărți, în calitatea ei de vehicul pentru informații, presupune, așa cum vă amintiți probabil, aplicarea a șapte reguli, dintre care

primele trei sunt efectiv reguli generale de etichetă intelectuală, iar celelalte patru țin de criterii critice specifice. Am făcut tot ce am putut pentru a recomanda maximele generale de etichetă intelectuală (ele sunt discutate în Capitolul X). În ceea ce privește primele trei reguli critice, nu avem nimic de spus. Câteva remarci cu privire la ultimul punct al criticii – a spune dacă analiza cărții este completă sau nu – nu ar fi totuși nepotrivite.

Am putea spune că analiza și demersul nostru sunt incomplete în două privințe. Cea dintâi se referă la primul nivel al lecturii. Ar mai fi fost multe de spus despre el, dar am vrea să subliniem că nu acesta a fost scopul nostru principal. De asemenea, nu pretendem că am finalizat discuția pe marginea acestui subiect. Lectura elementară poate fi discutată – și chiar a fost – în moduri foarte diferite.

Al doilea aspect în privința căruia analiza noastră e incompletă este mult mai important. Nu am spus tot ceea ce trebuia spus – poate că nicio carte nu reușește să facă asta – despre lectura sintopică.

În primul rând, lectura sintopică este extraordinar de dificil de explicat fără a pune în fața celui căruia i se explică texte variate ale unor autori. Din fericire, vom avea ocazia ca, în ultima parte a Anexei, care tocmai urmează, să prezentăm un exercițiu de lectură sintopică. Chiar și acolo însă, vom prezenta doar două texte scurte, din doi autori diferiți. Un exercițiu de proporții ar implica mai multe texte de la mai mulți autori și examinarea a numeroase întrebări complexe. Acest lucru nu este posibil aici din pricina limitărilor de spațiu. În al doilea rând, dacă nu ați trăit efectiv experiența lecturii sintopice, e imposibil de explicat și de împărtășit imensa bucurie care vine din ea. În plus, a înțelege ceva prin acest tip de lectură nu e un lucru care să reușească într-o singură zi. Uneori, se cer luni sau ani de zile pentru a dezlega toate ștele unei probleme mai complicate, care, poate, a devenit complicată în decursul mai multor secole. Sunt luate multe starturi greșite, sunt propuse multe analize sau planuri de discuții înainte să se facă oarecum lumină asupra subiectului în discuție. Am trecut prin multe întâmplări de acest fel și știm cât de deranjantă poate fi situația. Dar, în consecință, știm și cât de plăcută și de reconfortantă poate fi găsirea unei soluții.

Mai există și alte aspecte în privința cărora analiza noastră este incompletă? Ne putem gândi la câteva posibilități. De exemplu, ne putem întreba dacă lucrarea reușește să facă suficient de bine diferența între prima citire intențională (citirea textului) și cea de-a doua citire intențională (citirea unor comentarii despre textul inițial). Vorbește oare cartea de față suficient despre citirea unor texte eretice în raport cu altele canonice? Sau despre lectura acelor texte care nu pot fi numite nici eretice, nici canonice? Este tratată

cu suficientă atenție problema vocabularelor speciale în matematică sau în alte științe? (Acest aspect general este menționat în capitolul despre citirea științelor socio-umaniste.) Probabil că nu am acordat suficient spațiu nici lecturării poeziei lirice. Dincolo de aceste aspecte, nu găsim altele care să poată fi supuse criticii. N-am fi însă deloc surprinși dacă anumite lacune sau lipsuri care nouă ne scapă ar fi foarte evidente pentru cititor.

IV. Exerciții și teste pentru al patrulea nivel de lectură – lectura sintopică

Două texte vor fi folosite pentru exerciții în această a patra și ultimă parte a Anexei. Unul dintre ele reprezintă un colaj de fragmente extrase din primele două capitole ale Cărții Întâi a *Politicii* lui Aristotel. Celălalt text conține câteva pasaje din Cartea Întâi a *Contractului social* al lui Rousseau – o propoziție din Introducere și altele din Capitolele 1, 2, 4 și 6.

Politica lui Aristotel apare în volumul 9 al antologiei *Mari cărți ale Occidentului*. Volumele 8 și 9 conțin operele complete ale lui Aristotel; pe lângă *Politica*, volumul 9 include *Etica*, *Retorica* și un anumit număr de tratate biologice. *Contractul social* al lui Rousseau apare în volumul 38, care include și alte lucrări ale lui Rousseau – *Discursul asupra inegalității între oameni*¹¹⁷ și *Despre economia politică* –, laolaltă cu o altă lucrare fundamentală de filosofie politică a secolului al XVIII-lea, *Despre spiritul legilor*¹¹⁸, de Montesquieu.

Vă amintiți probabil că există două stadii ale lecturii sintopice. Primul este pregătitor, celălalt e stadiul lecturii propriu-zise. În cazul exercițiului pe care îl propunem, vom presupune că primul stadiu a fost deja parcurs – adică ne-am hotărât asupra subiectului care ne interesează și am decis și ce texte vom citi. Subiectul în acest caz poate fi „Natura și originea statului” – un subiect important, asupra căruia s-a gândit mult și s-a scris în consecință. Textele sunt cele numite mai înainte.

Dacă e ca acest exercițiu să nu depășească limitele de spațiu pe care le avem la dispoziție, trebuie să ne asumăm și faptul că am redus chestiunea pe care încercăm să o rezovăm prin intermediul textelor folosite la o

¹¹⁷ Jean Jacques Rousseau, *Discurs asupra originii și fundamentelor inegalității între oameni*, Editura Științifică, București, 1958

¹¹⁸ Charles de Montesquieu, *Despre spiritul legilor*, Editura Științifică, București, 1964

singură formulare: Este statul o instituție *naturală*, cu tot ceea ce decurge de aici în mod necesar – sau este mai degrabă o structură *artificială* și *convențională*?

Aceasta este întrebarea pe care o punem. Acum, citiți cele două texte cu atenție, servindu-vă de oricât timp doriți sau aveți nevoie. Viteza nu este importantă în cititul sintopic. Dacă doriți, luați-vă notițe și subliniați sau marcați într-un anumit fel pasajele pe care le considerați importante. Reveniți la text ori de câte ori vă propuneți să răspundeți întrebărilor care urmează.

DIN CARTEA ÎNTÂI A *POLITICII*¹¹⁹ LUI ARISTOTEL

DIN CAPITOLUL I

„Constatăm că fiecare cetate este o comunitate determinată și că fiecare comunitate a fost alcătuită în vederea unui bine determinat, căci toți acționează în numele a ceea ce li se pare a fi bine. De aceea, este clar că toate comunitățile tind spre un bine determinat și mai ales cea care le întrece și care le conține pe toate celelalte tinde către binele cel mai ales dintre toate...”

DIN CAPITOLUL II

„Astfel, comunitatea naturală constituită în vederea vieții cotidiene este familia. Pe membrii ei, Charondas îi numește *convivi*, iar Epimenide cretanul – *comeseni*.

Comunitatea primă a mai multe familii care nu e realizată dintr-o necesitate efemeră este satul. În mod natural, el poate fi socotit o colonie de familii pe care unii membri îi numesc copii și copiii ai copiilor care au băut același lapte. De aceea, la început, cetățile au fost conduse de regi, iar neamurile sunt așa și astăzi...

Comunitatea deplină, pentru a spune astfel, formată din mai multe sate, este cetatea, care atinge limita totalei autarhii și se formează în vederea vieții, deși dăinuie în vederea vieții bune. De aceea, întreaga cetate are un caracter natural, chiar dacă și comunitatea primă este astfel. Căci cetatea este scopul acestor comunități prime, deoarece natura este scop. Noi spunem că natura fiecărui lucru este ceea ce s-ă împlinit prin devenire, ca de pildă în cazul omului, al calului sau al familiei. De asemenea, cauza finală și scopul sunt binele maxim, iar autarhia este atât un scop, cât și un bine maxim. Din acestea rezultă că cetatea este naturală și că omul este în mod natural un viețuitor politic...

¹¹⁹ Folosim ediția română: Aristotel, *Politica*, Editura IRI, București, 2001, trad. Alexander Baumgarten. (n. tr.)

Apoi, este evident de ce omul este un viețuitor politic mai degrabă decât orice albină și orice ființă gregară. Căci natura nu creează nimic fără scop, precum am spus, însă, dintre toate vietățile, numai omul are limbaj. Glasul este doar semnul plăcerii și al durerii și aparține și altor viețuitoare, căci natura lor a ajuns numai până la sesizarea plăcerii și a durerii și la semnificarea lor reciprocă, pe când limbajul servește exprimării utilului și dăunătorului, precum și a dreptății și a nedreptății. Această însușire este proprie omului, spre deosebire de alte animale, așa că numai el sesizează dreptul și nedreptul, pe lângă alte senzații. Comunitatea acestor ființe creează familia și cetatea.

Iar cetatea este anterioară în mod natural familiei și oricăruia dintre noi, căci întregul trebuie să existe înaintea părții. Apoi, dacă se înlătură corpul, nu va mai exista nici piciorul, nici mâna, decât prin omonimie, precum se poate numi mână una de piatră, căci așa este ea după moarte. Toate lucrurile se definesc prin rolul și prin capacitatea lor, astfel încât despre cele care nu mai au același rol nu se mai poate spune că sunt aceleași, ci doar că sunt omonime. Este așadar evident că cetatea este anterioară prin natură în raport cu fiecare. Deși fiecare ins separat nu este autarhic, totuși el e asemeni părților față de întreg; iar cel incapabil să existe într-o comunitate sau cel care nu are nevoie să o facă din cauza autarhiei sale nu este o parte a cetății, ci e o fiară sau un zeu. Așadar, există în toți pornirea naturală spre o astfel de comunitate, iar întemeietorul ei a cauzat cele mai mari bunuri. Așa cum omul care își împlinește menirea este cea mai bună dintre ființe, tot așa, cel lipsit de lege și de dreptate este cea mai rea dintre toate...”

DIN CARTEA ÎNTÂI A *CONTRACTULUI SOCIAL*¹²⁰ DE ROUSSEAU

„Vreau să văd dacă, în materie civilă, poate exista vreo regulă legitimă și precisă de guvernare, luându-i pe oameni așa cum sunt, iar legile așa cum pot să fie...”

CAPITOLUL I. SUBIECTUL CĂRȚII ÎNTÂI

„Omul s-a născut liber, dar trăiește în lanțuri pretutindeni. Cutare se socotește stăpânul altora, care nu-l lasă să fie mai sclav decât ei. Cum s-a întâmplat schimbarea asta? – Nu știu. Dar ce poate legitima schimbarea? – Aici cred că voi putea răspunde.”

¹²⁰ Am folosit ediția citată anterior, Jean Jacques Rousseau, *Despre contractul social*, Mondero, București, 2007. (n.tr.)

CAPITOLUL II. DESPRE CELE DINTĂI SOCIETĂȚI

„Familia este cea mai veche dintre societăți și singura naturală: chiar și azi copiii rămân legați de tatăl lor, dar numai atâta cât au nevoie de dânsul ca să-i crească. Îndată ce a încetat nevoia, legătura naturală se desface. Și unii și altul își capătă independența: copiii fiind scutiți de supunerea ce o datorau tatălui lor, iar tatăl – scutit de grija ce o datora copiilor. Dacă ei continuă să trăiască împreună, n-o mai fac natural, ci voluntar; iar familia însăși nu se menține decât prin convenție...

Așadar se poate spune că familia este cel dintâi model al societăților politice: șeful este imaginea tatălui, poporul – imaginea copiilor; iar toți laolaltă, născuți egali și liberi, nu-și înstrăinează libertatea decât pentru folosul lor...”

CAPITOLUL IV. DESPRE SCLAVIE

„Fiindcă niciun om nu are autoritate naturală asupra semenului său și fiindcă forța nu produce niciun drept, rămân, deci, numai convențiile ca bază a oricărei autorități legitime printre oameni...”

CAPITOLUL VI. DESPRE PACTUL SOCIAL

„Îmi închipui oamenii ajunși în împrejurări când piedicile care stinghesc rămânerea lor în starea de natură sunt, prin rezistența lor, mai mari decât forța pe care fiecare individ în parte o poate consuma pentru a se menține în acea stare. În consecință, această stare nu mai poate continua și omenirea ar pieri dacă nu și-ar schimba felul ei de a fi.

Cum oamenii nu pot produce forțe noi, ci numai să le unească și să le direcționeze pe cele existente, ei nu mai au alt mijloc de a dăruie decât acela ca, formând prin unire un total de forțe pe care să le pună în mișcare pentru același scop și făcându-le să lucreze de acord, să înfrângă rezistența.

Totalul acesta de forțe nu poate lua ființă decât din unirea mai multora, dar forța și libertatea fiecărui om fiind cele dintâi mijloace de autoconservare, cum s-ar putea angaja el fără a-și prejudicia și nesocoti grija de sine însuși? Această dificultate în legătură cu subiectul meu se poate exprima astfel:

«Găsirea unei forme de asociere care, prin totalul forței comune, să apere și să ocrotească persoana și bunurile fiecărui asociat în parte, astfel încât oricine s-ar uni cu ceilalți să nu se supună totuși decât sie însuși și să rămână liber cum a fost și până atunci.» Așa se pune problema fundamentală pe care o rezolvă contractul social...

Dacă vom înlătura din pactul social tot ce nu este de natura lui, îl vom găsi rezumat în următorii termeni: *Fiecare dintre noi își pune în comun*

întreaga persoană și putere sub conducerea supremă a voinței generale și primim apoi pe fiecare membru ca parte indivizibilă din întreg.

În același moment, în locul persoanei particulare a fiecărui contractant, actul de asociere produce un corp moral și colectiv alcătuit din atâtea membri câte voturi are adunarea – un corp care își dobândește chiar prin acel act unitatea și *eul* său comun, viața și voința sa. Persoanei publice formate astfel, prin unirea tuturor persoanelor particulare, i se spunea cândva cetate iar astăzi poartă numele de *republică* sau *corp politic*, fiind numit de către membrii săi *stat* când e pasiv, *suveran* când e activ și *putere* în comparație cu alcătuiri similare. Corpul politic ia în mod colectiv numele de *popor* față de asociații săi, iar aceștia se numesc în particular *cetățeni* ca participanți la autoritatea suverană și *supuși* ca ascultători plecați ai legilor statului. Dar acești termeni se confundă deseori, fiind folosiți unul în locul altuia; când sunt, însă, întrebuințați în toată precizia lor, e suficient să se știe a-i deosebi.“

Vă vom cere să răspundeți la două seturi de întrebări cu privire la aceste două texte, după care vă vom sugera să încercați să ajungeți la niște concluzii care să poată fi extrase din text într-o manieră rațională.

TESTUL G. PRIMUL SET DE ÎNTREBĂRI DESPRE ARISTOTEL ȘI ROUSSEAU

1. Aristotel identifică trei tipuri diferite de asociere umană. Care sunt ele?

2. Aceste trei tipuri de asociere au anumite lucruri în comun, dar și diferă în anumite privințe semnificative. Ce au ele în comun și prin ce diferă?

3. Cele trei tipuri de asociere diferă în privința gradului de incluziune a individului. Le puteți ordona crescător din acest punct de vedere?

4. Cele trei tipuri de asociere servesc la satisfacerea unei nevoi naturale – anume aceea de a realiza un anumit bine. Binele făcut de familie – adică securitatea membrilor și perpetuarea speciei – e realizat tot de către sat, dar într-o măsură mai mare. Este binele realizat de către stat tot același bine, dar realizat într-o măsură mai mare, sau este vorba de un bine complet diferit?

5. O altă cale pentru a sesiza această diferență este aceea de a pune următoarea întrebare: Dat fiind faptul că, pentru Aristotel, toate cele trei forme de asociere sunt naturale, putem spune că sunt naturale în același fel?

6. Înainte de a pune niște întrebări cu privire la Rousseau în acest prim set, va trebui să remarcăm singura afirmație a lui Aristotel care ridică dificultăți. Aristotel are doar cuvinte la superlativ pentru cel care a fondat statul. Ar vorbi oare la fel despre cel care a fondat familia sau satul?

7. Care este principala problemă pe care o pune Rousseau cu privire la stat?

8. Pune Rousseau aceeași problemă cu privire la familie?

9. Care este, pentru Rousseau, opusul „naturalului“?

10. Ce convenție bazală sau fundamentală fondează, pentru Rousseau, statul?

Consultați paginile 355-356 pentru a afla răspunsurile la Testul G.

După ce am răspuns acestor prime întrebări cu privire la cele două texte, se pare că am ajuns la o interpretare care plasează cele două viziuni pe poziții antagonice în privința chestiunii urmărite. Dacă vă amintiți, chestiunea suna așa: Este statul o instituție naturală sau una convențională? Rousseau pare să spună că e o instituție artificială sau convențională, Aristotel spune că este o instituție naturală.

Acum, acordați-vă un scurt răgaz pentru a vedea dacă această interpretare este corectă. Există oare ceva în remarcă problematică făcută de Aristotel care să arunce vreo umbră de îndoială asupra interpretării noastre? Există eventual și la Rousseau ceva ce nu am discutat și care ar putea schimba sensul interpretării noastre?

Dacă reușiți să vedeți de ce nu este corectă această interpretare, atunci probabil că izbutiți să anticipați cele câteva întrebări pe care le-am mai avea de pus.

TESTUL H. AL DOILEA SET DE ÎNTREBĂRI

1. Putem spune că, pentru Rousseau, statul este deopotrivă o instituție naturală și una convențională?

2. Ar fi de acord Aristotel cu asta?

3. Acest acord fundamental între Aristotel și Rousseau poate fi extins?

4. Răspunzând la ultima întrebare, am vorbit despre „binele“ care poate fi obținut prin stat și care n-ar putea fi obținut în absența lui. Este acest „bine“ similar pentru Rousseau și pentru Aristotel?

5. Încă o întrebare: Faptul că am găsit totuși un acord fundamental între cei doi autori înseamnă că aceste două texte, chiar așa scurte cum le-am reprodus, sunt de fapt de acord în toate privințele?

Consultați paginile 356-357 pentru a afla răspunsurile la Testul H.

Am spus la începutul exercițiului de față că există anumite concluzii care pot fi trase în mod valid din aceste două texte fundamentale de filosofie

politică. Iată câteva dintre ele. În primul rând, este un adevăr fundamental acela că omul e un animal politic – puteţi folosi o formulare echivalentă dacă doriţi – şi se deosebeşte de alte animale solitare sau sociabile. Prin urmare, putem spune că omul este un animal social raţional care construieşte societăţi pentru a-şi satisface anumite nevoi, altele decât cele strict biologice. Putem trage de aici concluzia ca statul e în acelaşi timp natural şi convenţional – adică în acelaşi timp mai mult şi mai puţin natural decât familia; decurge de aici şi faptul că statul trebuie constituit la un moment dat în mod *formal*; societăţile de alt tip nu sunt state. În al doilea rând, putem concluziona fără teama de a greşi că statul este mai degrabă un mijloc decât un scop. Scopul este unul comun tuturor oamenilor: trăirea unei vieţi bune. Prin urmare, nu omul este făcut pentru stat, ci invers.

Aceste concluzii par justificate pentru noi şi simţim de asemenea că răspunsurile pe care le-am dat sunt corecte. Dar, într-un proiect serios de lectură sintopică, e nevoie de mai mult decât de opinii sau convingeri. Am remarcat deja, discutând acest nivel de lectură, că este întotdeauna de preferat să ne întemeiem răspunsurile chiar pe textele autorilor. Noi n-am făcut asta aici. Poate veţi dori s-o faceţi dumneavoastră. Dacă vă nedumereşte vreunul dintre răspunsurile noastre, vedeţi dacă puteţi găsi pasajul sau pasajele adecvate din textele pe care s-au întemeiat răspunsurile noastre. Iar dacă nu sunteţi de acord cu vreunul dintre răspunsurile noastre, căutaţi vreun temei pentru a nu fi de acord în cuvintele autorilor înşişi.

RĂSPUNSURI LA ÎNTREBĂRI

Testul A (p. 315)

1. (c) 2. (b), (c). Nu greşiţi dacă spuneţi (a) sau (b) 3. (a) şi (b) 4. (b) 5. (c). Ar fi exagerat să spunem că (b) este un răspuns incorect? Ar fi stat lucrurile diferit dacă (c) nu s-ar fi aflat printre variantele de răspuns? 6. (b) 7. (a), (c) şi (d). Textul indică faptul că Bentham l-a influenţat cel mai mult. 8. (d) 9. (a) şi (b) probabile; (c) şi (d) puţin probabile. 10. (a), (b) şi (d).

Testul B (p. 320)

1. (c) 2. (c) 3. Fals 4. (b) 5. (a) şi (b) 6. (b) 7. (b). Primul răspuns („De ce cad merele?”) ar putea fi considerat corect dacă ar fi fost formulat „Cum anume cad merele”, deşi, desigur, nu există nicio menţionare a merelor în *Principia*. Ideea este că lucrarea descrie gravitaţia şi felul în care funcţionează

ea, dar nu explică motivul pentru care funcționează în acest fel. 8. (a) 9. (b) și (c) 10. Acest răspuns izbitor a impresionat generații de admiratori ai lui Newton. Comentându-l, probabil că v-ați referit la modestia lui Newton. V-ați referit și la metafora pe care a folosit-o fizicianul? Este una memorabilă.

Testul C (p. 332)

1. (a) 2. (b). Titlurile puse chiar de Dante sunt cele care apar în (c). Dacă asta este varianta pe care ați dat-o, o vom considera corectă. 3. (a) 4. (a) și (b) 5. (b). Desigur, aceasta nu este o întâmplare. Fiecare diviziune majoră a poemului (numită în italiană *cantiche*) conține 33 de cânturi: primul cânt al *Infernului* este o introducere pentru întreaga lucrare. 6. (a). Doar al optulea cerc este divizat în bolgii. 7. (b) Cercuri. (a) nu este greșit în totalitate 8. (c), dar (b) ar fi de asemenea corect, întrucât, în cosmologia lui Dante, cele nouă ierarhii îngerești corespund celor nouă corpuri cerești. 9. (a), (b) 10. (a)

Testul D (pp. 332-333)

1. (b) 2. (a). Beatrice joacă rolul lui Dumnezeu, deci nici (b) nu este incorect. 3. (b) 4. (b) și (c). Dante nu a citit *Poetica* lui Aristotel, deși a citit un sinopsis al acesteia, sugerând că Aristotel ar spune că orice comedie este o piesă cu final fericit. Poemul lui Dante se sfârșește în Paradis și acesta este motivul pentru care l-a numit „comedie“. Dar, desigur, nu este nimic comic în această operă. 5. (c). Poemul depinde de toate trei, dar temele creștine sunt mai importante. 6. Da. Dante simte că zăbava a fost unul dintre marile sale păcate, iar acest lucru este simbolizat aici prin faptul că poetul adoarme. 7. În cosmologia lui Dante, Pământul este centrul Universului. 8. Litera P vine de la termenul latinesc *pecatta* (păcate); sunt șapte litere P pentru că există șapte păcate capitale, de care sufletele sunt absolvite pe măsură ce urcă Muntele Purgatoriului. 9. În poem, Virgiliu este simbolul cunoașterii și virtuții umane. Dar, întrucât era un păgân care murise fără a-L cunoaște pe Christos, el nu-l poate însoți pe Dante în Paradis. 10. Franciscanii și dominicanii au fost cele două ordine monastice importante ale Evului Mediu. Franciscanii erau contemplativi, dominicanii erau savanți și profesori. Dante sugerează aici ștergerea diferențelor dintre cele două ordine în ceruri, punându-l pe Sfântul Toma, marele reprezentant al dominicanilor, să povestească viața Sfântului Francisc, fondatorul ordinului franciscan, în timp ce Sfântul Bonaventura, reprezentantul franciscanilor, narează viața Sfântului Dominic, fondatorul ordinului dominican.

Testul E (p. 341)

1. Fals 2. (b) 3. Fals. De fapt, enunțul nu are sens. 4. (a) 5. Fals 6. Fals 7. Fals 8. Huxley l-a apărat pe Darwin. 9. (c) 10. (d). Pentru iubitorii lui Darwin, acesta e unul dintre cele mai încântătoare lucruri cu privire la om.

Testul F (p. 342)

1. (b) 2. (a) 3. Adevărat. De fapt, se apropie destul de mult de definiția unei specii. 4. Adevărat. Membrii unui gen se pot crește unii pe alții și se pot împerechea unii cu alții doar dacă aparțin și aceleiași specii. 5. (a), (b) și (c), toate joacă un rol major în selecția naturală. 6. Selecția naturală. Și-ar schimba Darwin părerea dacă ar trăi astăzi, ca să poată vedea efectul distructiv al omului asupra mediului natural? Poate. Dar ar rămâne probabil la părerea că, pe termen lung, natura este mai puternică decât omul și că omul însuși nu este decât o parte a naturii. 7. Formularea poate fi tradusă ca „Natura nu face salturi” – ceea ce înseamnă că, în mod natural, nu apar variații majore și bruște, ci numai variații mici și graduale. Chiar dacă nu ați fi reușit să traduceți expresia din latină, putea fi sensul ei dedus din cuprins? Ideea este importantă pentru că, socotind-o corectă, Darwin explică mai degrabă marile deosebiri dintre specii prin absența dovezilor geologice – lipsa de verigi intermediare –, decât prin ipoteza alternativă a creării unor specii complet diferite. 8. Conform lui Darwin, dacă două varietăți ale aceleiași specii sunt separate una de alta suficient de mult timp fără posibilitatea de a conviețui, cele două varietăți vor avea tendința de a deveni specii diferite – astfel că nu se vor mai putea încrucișa. Descoperirea, pe diferite insule oceanice, a unor specii foarte diferite de păsări, cu prilejul călătoriei pe Beagle, l-a făcut să înțeleagă pentru prima oară acest fapt fundamental. 9. Există probabil multe moduri de a formula problema. O cale de a o face este aceea de a pune două întrebări aparent simple. Una ar fi: De ce există atât de multe feluri de ființe în loc să existe un singur fel? O a doua întrebare ar fi: Cum anume apare o specie și cum dispare? După cum știau Darwin și contemporanii lui din dovezile geologice acumulate, acest lucru se întâmplase de foarte multe ori. Este nevoie probabil să vă gândiți o vreme la aceste întrebări pentru a vă da seama cât sunt de dificile și de ce sunt așa de enigmatice – dar merită să o faceți. 10. Nu suntem foarte siguri că un răspuns la această întrebare poate fi dat printr-o simplă răsfoire, oricât de atentă, a cuprinsului *Originii speciilor*. Dacă reușiți să expuneți teoria în o sută de cuvinte fără a fi citit altceva decât cuprinsul, înseamnă că sunteți un cititor extraordinar. Într-adevăr, nu e ușor

de răspuns pe scurt la o asemenea provocare nici dacă ați citit cartea; vă puteți folosi și de încercarea noastră de a expune pe scurt teoria în Capitolul 7. Într-un pasaj din Introducerea la propria lucrare, Darwin a făcut chiar el acest lucru și cităm pasajul integral aici: „Deoarece din fiecare specie se nasc mai mulți indivizi decât pot să supraviețuiască și deoarece se produce, în consecință, în mod frecvent o luptă pentru existență, urmează că fiecare ființă, dacă variază cât de puțin, în orice fel care să-i folosească, sub influența condițiilor complexe și uneori variabile de viață, va avea o mai mare șansă de supraviețuire și astfel va fi selecționată în mod natural. Pe baza puternicului principiu al eredității, orice varietate selecționată va tinde să-și propage forma cea nouă și modificată”.¹²¹

Testul G (pp. 350-351)

1. Familia, satul, statul.

2. Ceea ce au în comun este faptul că toate reprezintă moduri de asociere umană și că toate sunt naturale. Aristotel nu lasă urme de îndoială în privința acestui ultim punct: „Este clar, spune el, că statul e o instituție naturală”. Totuși, diferențele dintre aceste forme de asociere sunt importante. Dacă nu ați identificat încă diferențele cu pricina, așa cum le descrie Aristotel, atunci probabil că aveți nevoie de întrebări suplimentare.

3. Familia este cea mai puțin cuprinzătoare. Un sat include mai multe familii și, prin urmare, e mai cuprinzător. Statul este cea mai cuprinzătoare comunitate, apărând „atunci când mai multe sate se unesc într-o comunitate mai mare”.

4. Aristotel spune că statul își are originea în „necesitățile vieții”, dar că el continuă să existe „în vederea vieții bune”. „Viața bună” este altceva decât viața pur și simplu. De fapt, în asta pare să rezide diferența dintre stat și celelalte tipuri de asociere.

5. Deși formele de asociere sunt într-adevăr naturale, ele nu sunt naturale în același fel. Aristotel observă că, asemenea omului, multe animale trăiesc în familii; și că unele animale, cum sunt albinele, par să aibă forme de organizare asemănătoare satelor. Dar omul se deosebește de ele prin aceea că, deși este un animal *social*, e deopotrivă și un animal *politic*. Atunci când discută despre unicitatea omului ca ființă care folosește limbajul articulat, Aristotel subliniază că omul este o ființă politică. Omul e un animal politic *în mod natural* și prin urmare statul, care servește acestor nevoi, este el însuși o creație naturală. Dar, dintre toate formele de asociere, *numai* statul servește acestei nevoi.

¹²¹ Charles Darwin, *op. cit.*, pp. 46-47

6. Aparent, Aristotel nu-i laudă în aceeași măsură pe cei care au fondat familia sau satul, cum o face cu cel care a fondat statul. Această remarcă pare să implice o problemă, pentru că, dacă statul a fost fondat de cineva, atunci înseamnă că acel cineva l-a inventat, iar dacă l-a inventat, oare nu cumva statul este o instituție artificială? Noi am afirmat însă că este o instituție naturală.

7. Principala problemă pe care o pune Rousseau cu privire la stat o reprezintă legitimitatea lui. Dacă statul nu ar fi legitim, nu ar exista nici obligația de a-i respecta legile.

8. Nu pune însă aceeași problemă și cu privire la familie. El afirmă explicit că baza familiei rezidă în încercarea de a răspunde unei nevoi naturale – în același fel în care descrie situația și Aristotel.

9. Convenționalul. Pentru Rousseau, statul este convențional; pentru că, dacă statul ar fi ca familia, atunci în el s-ar impune de la sine legea paternă – legea despotului binevoitor care este tatăl familiei sale. Forța – adică acel lucru pe care îl posedă tatăl – nu poate face legitim statul. Numai o înțelegere mutuală, o convenție poate face asta.

10. Contractul social este, pentru Rousseau, convenția fundamentală încheiată într-un moment originar, când toți membrii societății l-au ales și l-au dorit. Prin el este legitimată instituția statului.

Test H (p. 351)

1. Da! El afirmă explicit că oamenii au nevoie de stat în chip natural, întrucât statul apare într-un moment în care viața în stare naturală nu mai este posibilă, iar în absența statului, oamenii și-ar risca dipariția. De aceea, va trebui să concedem că, în accepțiunea lui Rousseau, statul este în același timp natural și convențional. E natural întrucât servește unei nevoi naturale, dar e convențional întrucât se bazează pe o convenție civilă: contractul social.

2. Da, Aristotel și Rousseau sunt de acord în privința faptului că statul este în același timp natural și convențional.

3. Aristotel și Rousseau sunt de asemenea de acord că statul nu este natural în același sens ca la animale. Caracterul lui natural se leagă de nevoie; statul ajută la obținerea unui bun care n-ar fi obținut în absența lui. Însă chiar dacă statul e natural – în sensul că servește unui scop natural conștient –, el este în același timp opera voinței și a rațiunii umane. Următorul cuvânt-cheie pentru definirea în continuare a acordului dintre ideile acestor doi gânditori este „constituție“. Pentru Aristotel, el e cel care a „constituit“ societatea, „a fondat“ statul. Pentru Rousseau, statul este fondat prin intrarea indivizilor în ordinea guvernamentală și constituțională a contractului social.

4. Nu, binele pe care îl urmărește statul nu este identic pentru Aristotel și pentru Rousseau. Motivele sunt complexe și nu se regăsesc direct în pasajele de față. Dar concepția lui Aristotel despre „viața bună“, ca fiind scopul pe care îl servește statul, este altceva decât cea a lui Rousseau despre „viața cetățenească“, instanță care este scopul statului. Pentru a aprofunda această diferență, ar fi nevoie să citiți mai mult și din *Politica*, și din *Contractul social*.

5. În mod clar, cele două lucrări nu se pun de acord peste tot. Chiar și în scurtele fragmente reproduse de noi, fiecare dintre autori ridică anumite probleme pe care celălalt nu le discută. De exemplu, în textul lui Rousseau nu e menționată nicăieri o idee foarte importantă pentru Aristotel – aceea că omul este, în același timp, animal social și animal politic. Nici cuvântul „drep-tate“ nu apare în textul lui Rousseau, deși este un concept important pentru Aristotel. Pe de altă parte, și din textul lui Aristotel lipsesc termeni importanți pentru Rousseau, precum „contract social“, „libertatea individului“, „înstrăinarea libertății“, „voința generală“ și alții, care sunt centrali în argumentația filosofului francez.

INDEX

A

- Actele federaliste* 312
Apărarea lui Socrate 297
Apoloniu 227, 298
Aquino Toma d' 241, 242, 333
Arhimede 227, 298
Aristofan 195, 297
Aritmetica infinităților (Wallis) 318
Aristotel 310, 313, 316, 346, 347, 350, 351, 353, 355, 356, 357
Arta ficțiunii (Henry James) 185, 306
Articolele Confederației 151, 303
Așa grăit-a Zarathustra (Nietzsche) 243, 306
Augustin 213, 299
Autobiografie (J. St. Mill) 313
Avuția națiunilor (Smith) 130, 302

B

- Bacon, Francis 27, 300
Banchetul (Platon) 324
Barnett, Lincoln 230
Bazele geometriei (Hilbert) 65
Berkeley, George 240, 302
Bhagavad Gita 296
Biblia 251
Boethius 324
Boswell, James 211, 303
Burke, Edmund 172
Byron, George Gordon, lord 304

C

- Capitalul* (Marx) 130, 305
Cetatea lui Dumnezeu (Augustin) 66, 299
Cercul care se închide (Commoner) 230
Chaucer, Geoffrey 156, 299
Cicero, Marcus Tullius 240, 298
Clarke, Arthur C. 62
Collier, Jeremy 79
Commoner, Barry 230
Compleat Angler, The (Walton) 212
Complexul lui Portnoy (Roth) 62
Confesiuni (Augustin) 213, 299
Confesiuni (Rousseau) 213
Constituția SUA 84, 312
Contractul social (Rousseau) 302, 346, 348, 357
Convivio (Dante) 324
Coranul 282
Crimă și pedeapsă (Dostoievski) 78, 305
Critica facultății de judecare (Kant) 246, 303
Critica rațiunii practice (Kant) 130, 303
Critica rațiunii pure (Kant) 246, 302
Cu ce trăiesc oamenii? (Tolstoi) 155
Cugetări (Pascal) 243, 301
Cum gândim? (Dewey) 143, 306
Cum vă place (Shakespeare) 42

D

- Dante Alighieri 299, 322, 323, 324, 325 ș.u.
Darwin, Charles 291, 305, 309, 322, 333, 334 ș.u.
De Amicitia (Despre prietenie – Cicero) 298, 324
De Monarchia (Dante) 325
De Vulgari Eloquentia (Dante) 324
Declarația de Independență 303, 312
Declinul și căderea Imperiului Roman (Gibbon) 39, 303
Descartes, René 65, 242, 243, 300
Despre libertate (Mill) 304, 312, 314, 316
Despre economia politică (Rousseau) 302, 346
Despre mișcarea inimii (Harvey) 300
Descendența omului (Darwin) 64, 305
Despre suflet (Aristotel) 241, 297
Despre tendința speciilor de a forma varietăți și despre perpetuarea varietăților și speciilor prin mijloacele selecției naturale (Darwin și Wallace) 336
Discurs asupra inegalității între oameni (Rousseau) 360
Divina Comedie (Dante) 179, 193, 299, 309, 322, 325, 332
Don Juan (Byron) 304
Donne, John 212
Dostoievski, Fiodor 78, 305
Două noi științe (Galileo) 120

E

- Eddington, A.S. 96
Einstein, A. 220
Elemente de chimie (Lavoisier) 303

- Elemente de geometrie (Euclid)* 65, 225, 298
Elemente de drept (Hobbes) 300
Elemente de economie politică (Mill) 313
Eliot, T.S. 198
Emerson, R.A. 189, 246, 304
Encyclopedia Britannica 313
Eneida (Virgiliu) 193
Epictet 144, 298
Eschil 196, 297
Eseu asupra intelectului omenesc (Locke) 72, 81, 301
Eseu privind principiul populației (Malthus) 341
Eseuri (Montaigne) 213, 300
Etica nicomahică (Aristotel) 297
Etica (Spinoza) 243, 301
Euclid 65, 98, 100, 101, 112, 118, 122, 143, 183, 225, 227, 242, 298, 313, 317
Euripide 196, 297
Evoluția fizicii (Einstein și Infeld) 65, 307
Expresia emoțiilor la oameni și animale (Darwin) 336

F

- Faraday, Michael 212, 304
Faraday descoperitorul (Tyndall) 212
Faulkner, William 62
Faust (Goethe) 214, 303
Ferma animalelor (Orwell) 188
Freud, Sigmund 72, 251, 306
Fielding, Henry 78, 195, 302
Fire de iarbă (Whitman) 214
Fizica (Aristotel) 241, 245, 297
Fructele mâniei (Steinbeck) 62

G

Galileo, Galilei 72, 118, 220, 228, 229, 239, 243, 300

Gânduri despre reforma parlamentară (J. St. Mill) 314, 315

Geometria (Descartes) 65, 300

Germenul Andromeda (Crichton) 62

Gibbon, Edward 64, 140, 303

Gilbert, William 229, 300

Goethe, Johann Wolfgang von 214, 303

Golden Treasury, the (Palgrave) 296

Guvernarea civilă – al doilea tratat despre (Locke) 151, 301

H

Hamlet (Shakespeare) 42, 191, 194

Harvey, William 120, 229

Heartbreak House (Shaw) 195

Heinlein, Robert 62

Herbert, George 212

Herodot 79, 80, 297

Hilbert, David 65

Hipocrate 297

Historical Account of Two Notable Corruptions of the Scriptures (Newton) 320

Hobbes, Thomas 66, 117, 142, 147, 173, 300

Homer 193, 194, 213, 288, 295, 297

Hume, David 140, 302

Huxley, Aldous 188

Huxley, T.H. 336, 341, 354

Huygens Christiaan 301, 317, 319

I

Ideea de progres (C. van Doren) 11, 12

Iliada (Homer) 193, 297

Infeld, Leopold 65, 307

Introducere în poezie (M. van Doren) 296

Introducere în matematică (Whitehead) 230, 231, 240, 307

Istoria Indiei (J. Mill) 313

Iulius Cezar (Shakespeare) 42

J

James, Henry 185, 306

James, William 72, 306

Jurnal (Darwin) 335

Joyce, James 78, 307

K

Kant, Immanuel 68, 84, 130, 241, 243, 244, 246, 303

Kepler, Johannes 300, 317

L

Latini, Brunetto 323

Lavoisier, Antoine Laurent 223, 224, 303

Leviatanul (Hobbes) 66, 300

Locke, John 69, 72, 81, 117, 122, 151, 301

Lucrețiu 244, 298

Lyell, Charles 335, 336

M

Machiavelli, Niccolò 109, 110, 117, 141, 173, 299

MacLeish, Archibald 201

Malthus, Thomas Robert 341

Mann, Horace 30

Mann, Thomas 277, 307

Mao Tze Dun 250

Marc Aureliu 299

Marx, Karl 69, 80, 130, 171, 250, 251, 305

Manifestul Partidului Comunist (Marx și Engels) 69, 305

Mănăstirea din Parma (Stendhal) 263, 304

Mari cărți ale Occidentului 309, 310, 312, 322, 346

Mângâierile filosofiei (Boethius) 324

Memorii (Marmontel) 314, 315

Mendel, Gregor Johann 140

Metafizica (Aristotel) 241, 297

Mill, James 313, 315

Mill, John Stuart 304, 305, 309, 312, 313, 314, 315

Milton, John 193, 194, 214, 301

Minunata lume nouă (A. Huxley) 188

Molière (Jean Baptiste Poquelin) 196, 301

Montaigne, Michel de 213, 214, 218, 235, 300

Montesquieu, Charles de Secondat, baron de 151, 302

Muntele vrăjit (Mann) 277, 307

N

Natura lumii fizice (Eddington) 96

Newton, Isaac 71, 72, 98, 118, 220, 221, 222, 227, 228, 243, 288, 291, 301, 309, 312, 316 ș.u., 320, 321, 337, 353

Nicomah 298

Nietzsche, Friedrich 243, 306

1984 (Orwell) 188

O

Observații cu privire la profețiile lui Daniel și asupra Apocalipsei (Newton) 320

Odiseea (Homer) 193, 297

Oedip rege (Sofocle) 196

O sută de poeme moderne (Rodman) 296

O'Neill, Eugene 196

Optica (Newton) 72, 228, 301, 317, 319, 321

Orestia (Eschil) 196

Organon (Aristotel) 245, 297, 313

Originea speciilor (Darwin) 63, 64, 72, 80, 89, 119, 305, 309, 333, 336, 337 ș.u., 341, 342

Orwell, George 188

Othello (Shakespeare) 181

P

Palgrave, Francis Turner 296

Paradisul pierdut (Milton) 193, 214, 301

Pe aripile vântului 62, 263

Platon 79, 130, 131, 213, 214, 229, 237, 240, 241, 242, 243, 245, 297

Plinius 159

Poetica (Aristotel) 78, 130, 241, 297, 353

Politica (Aristotel) 65, 143, 173, 241, 297, 310, 346, 347, 357

Pope, Alexander 22, 302

Preludiul (Wordsworth) 193, 303

Principele (Machiavelli) 109, 141

Principia Mathematica (Newton) 301

Primul cerc (Soljenițin) 188, 308

Principiile geologiei (Lyell) 334

Principii de economie politică (J. St. Mill) 313

Prânzul dezgolit (Burroughs) 62

Protagoras (Platon) 245, 297

Proust, Marcel 117, 307

R

- Racine, Jean 196, 301
Rationale of Judicial Evidence 314
Război și pace (Tolstoi) 263, 305
Reader's Digest 218
Recifurile de corali (Darwin) 335
Republica (Platon) 214, 297
Retorica (Aristotel) 297, 346
Rodman, Selden 296
Rousseau, Jean Jacques 66, 151, 213,
302, 310, 346, 348, 350, 351, 356

S

- Science* (revista) 229
Scientific American (revista) 229
Scott, Walter 126
Shakespeare, William 42, 84, 90,
156, 191, 194, 195, 196, 200, 291,
300
Shaw, George Bernard 195, 221, 306
*Short View of the Immortality and
Profaneness of the English
Stage, together with the Sense of
Antiquity Upon This Argument*
(Collier) 79
Smith, Adam 65, 80, 98, 99, 130, 302
Sofocle 196, 297
Soljenițin, Aleksandr 188, 308
Spinoza, Baruch 70, 140, 242, 243,
301
Spiritul legilor (Montesquieu) 151,
302
Stendhal (Marie Henri Beyle) 263,
264, 304
Strada mare (Lewis) 62
Supunerea femeilor (J. St. Mill) 312,
316
Summa Theologica (Toma d'Aquino)
214, 241, 242, 299

T

- Teoria sentimentelor morale* (Adam
Smith) 130, 302
Thomas, Dylan 198
Tucidide 207, 208, 209, 215, 297
„To his Coy Mistress“ (Marvell) 201,
202
Tolstoi, Lev 117, 155, 191, 207, 263,
264, 305
Tom Jones (Fielding) 78, 195, 302
Tratatul despre lumină (Huygens)
301, 371
„Tu, Andrew Marvell“ (MacLeish)
201
Tyndall, John 212

U

- Ulise* (James Joyce) 78
Un sistem de logică (J. St. Mill) 314
Universul și dr. Einstein (Barnett)
230
Utilitarismul (J. St. Mill) 312, 315,
316

V

- Van Doren, Mark 180, 296
*Variația plantelor și animalelor în
condițiile domesticirii* 336
Viața lui Johnson 211
Viețile (Walton) 212
Viețile nobililor greci și romani
(Plutarh) 298
Virgiliu 193, 194, 298
Vita Nuova (Dante) 323

W

- Wallace, A.R. 335, 336
Walton, Itzaak 212
Westminster Review 314

White, E.B. 189

Whitehead, Alfred North 230, 231,
240, 307

Whitman, Walt 214

Wiley, Basil 216

Wordsworth, William 193, 303

Cum se citește o carte a devenit un adevărat fenomen, un ghid literalmente *clasic*. Este cel mai bun și mai de succes ghid pentru lectură comprehensivă adresat publicului larg.

Cei doi autori descriu în detaliu diferitele niveluri de lectură și cum puteți ajunge să le stăpâniți: de la citirea elementară, trecând prin răsfoirea sistematică a unei cărți și prin citirea inspecțională, și până la citirea rapidă, acest ghid vă va învăța cum să clasificați și să radiografați o carte, cum să extrageți mesajul autorului și să concepeți critica acestuia. Veți învăța de asemenea tehnici de citire adecvate pentru parcurgerea cărților practice și de beletristică, a volumelor de istorie, matematică, filosofie și științe, fie că e vorba de cele naturale sau de cele sociale.

În plus, volumul cuprinde două anexe extrem de importante: întâi de toate o listă de lecturi esențiale și apoi o serie de teste utile pentru a vă evalua progresele în achiziționarea abilităților de lectură.

Mortimer J. Adler (1902–2001) a fost un reputat filosof și profesor american, desfășurându-și activitatea în prestigioase instituții de învățământ din Statele Unite (Universitatea din Chicago și Universitatea Columbia din New York). A fost unul din contributorii importanți ai *Encyclopædiei Britannica* și inițiatorul seriei *The Great Books of the Western World*.

Întrați pe **www.Qvis.ro** și puteți completa electronic
PORTOFOLIUL ELEVULUI.

Preț cu TVA: 35 lei

ISBN 978-973-47-1725-5

9 789734 717255 >